



## „ARHIVSKI POGLEDI“ 5

### **Izdavač:**

Društvo arhivskih zaposlenika  
Tuzlanskog kantona

### **Za izdavača:**

Mr. Jasmin Jajčević

### **Redakcija:**

Mr. Omer Zulić (predsjednik), dr. Silvija  
Babić, dr. Miroslav Novak, dr. Sead  
Selimović, dr. Izet Šabotić, mr. Adnan Tinjić,  
mr. Jasmin Jajčević, Selma Isić,  
Hatidža Fetahagić

### **Sekretar Redakcije:**

Mr. Adnan Tinjić

### **Glavni i odgovorni urednik:**

Mr. Omer Zulić

### **Urednik:**

Mr. Jasmin Jajčević

### **Lektor:**

Hatidža Fetahagić

### **Korektor:**

Mr. Jasmin Jajčević

### **Prevod na engleski jezik:**

Mr. Adnan Tinjić

### **Dizajn korica:**

Mr. Adnan Tinjić

### **Časopis indeksiran:**

Erih Plus, EuroPub; ROAD; MIAR;  
Slavic Humanities Index; COBISS.BH

### **Štampa:**

“OFF-SET” Tuzla

### **Za štampariju:**

Sadika Murić

### **Tiraž:**

200 primjeraka

Svi rukopisi se šalju na e-mail adresu  
glavnog i odgovornog urednika:

omer.arhiv@gmail.com; daztk.tz@gmail.com

Stavovi autorâ izneseni u radovima  
objavljenim u ovom časopisu nisu istovremeno i  
stavovi Redakcije, nego su isključivo stavovi  
autora.

## „ARCHIVAL VIEWS“ 5

### **Publisher:**

Association of Archival Employees  
in Tuzla Canton

### **For Publisher:**

M.Sc. Jasmin Jajčević

### **Editorial Board:**

M.Sc. Omer Zulić (president), Ph.D. Silvija  
Babić, Ph.D. Miroslav Novak, Ph.D. Sead  
Selimović, Ph.D. Izet Šabotić M.Sc. Adnan  
Tinjić, M.Sc. Jasmin Jajčević, Selma Isić,  
Hatidža Fetahagić

### **Secretary of the Editorial Board:**

M.Sc. Adnan Tinjić

### **Editor-in-Chief:**

M.Sc. Omer Zulić

### **Editor:**

M.Sc. Jasmin Jajčević

### **Proofreading:**

Hatidža Fetahagić

### **Copy editing:**

M.Sc. Jasmin Jajčević

### **English translations:**

M.Sc. Adnan Tinjić

### **Cover design:**

M.Sc. Adnan Tinjić

### **Journal indexed:**

Erih Plus, EuroPub; ROAD; MIAR;  
Slavic Humanities Index; COBISS.BH

### **Printed by:**

“OFF-SET” Tuzla

### **Printing office representative:**

Sadika Murić

### **Edition:**

200 copies

All manuscripts should be sent to the the  
Editor-in-Chief email address:

omer.arhiv@gmail.com; daztk.tz@gmail.com

Opinions of authors expressed in their  
papers published in the journal do not reflect  
views or stances of the Editorial Board, they are  
solely views of the authors.

---

UDK/UDC: 930.25  
arhivskipogledi.daztk.net

ISSN 2712-2344 (Print)  
ISSN 2831-1051 (Online)

---

**DRUŠTVO ARHIVSKIH ZAPOSLENIKA  
TUZLANSKOG KANTONA  
ASSOCIATION OF ARCHIVAL EMPLOYEES  
IN TUZLA CANTON**



**ARHIVSKI POGLEDI  
ARCHIVAL VIEWS**

**5**

**ARHIVSKI POGLEDI/ARCHIVAL VIEWS  
GOD./VOL. V, BR./NO. 5, TUZLA 2024.**



## SADRŽAJ // CONTENTS

RIJEČ UREDNIKA.....9

A WORD FROM THE EDITOR.....13

### I ARHIVSKI ČLANCI // ARCHIVAL ARTICLES

**Doc. dr. Tatjana HAJTNIK, izr. prof. dr. Miroslav NOVAK**

*Informacijska sigurnost i procesi arhivskog profesionalnog rada // Information security and processes of archival professional work.....19*

**Dr. sc. Jasmina ŽIVKOVIĆ**

*Specifičnosti formiranja elektronskih zbirki (arhivskih) dokumenata // The specificities of forming electronic collections (archival) documents.....57*

**Слободанка ЦВЕТКОВИЋ, Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ**

*Збирке Историјског архива Пожаревац – припрема и израда водича // Collections of the Historical Archive of Požarevac – preparation and creation of a guide.....79*

**Maruška NENEZIĆ**

*Sadržaj vodiča kroz arhivsku građu Istorijskog arhiva u Kotoru, sa posebnim osvrtom na arhivske zbirke // Contents of the guide through the archival materials of the Historical Archive in Kotor, with a special focus on archival collections.....100*

**Mr. Jasmin JAJČEVIĆ**

*Arhivske zbirke u funkciji izložbene djelatnosti Arhiva Tuzlanskog kantona // Archival collections in the exhibition activity of the Archive of Tuzla canton.....116*

**Doc. dr. Enver UJKANOVIĆ, Azra MUŠIĆ-KARARIĆ**

*Arhivske zbirke u Arhivu „RAS” // Archival collections in the Archive “RAS”.....129*

**Mr. Amel REDŽIĆ, mr. Kinana FELIĆ**

*Zbirka matičnih knjiga u Arhivu Unsko-sanskog kantona i njihov značaj za istraživanje // Collection of registry books in the Archive of the Una-Sana canton and their significance for research.....141*

## II HISTORIJSKA GRAĐA // HISTORICAL RECORDS

**Ahmed HADŽIĆ, doc. dr. Izet HADŽIĆ**

*Historijski kontekst nastanka Pruščakovog djela Temelji mudrosti o uređenju svijeta // The historical context of the emergence of Pruščak's work Temelji mudrosti o uređenju svijeta.....*155

**Mr. sc. Omer ZULIĆ**

*Suđenje Sead-begu Kuloviću - nepravda s tragičnim ishodom // The trial of Sead-Beg Kulović - An injustice with a tragic outcome.....*171

**Snežana RADOVIĆ**

*Niška banja: (Da li je radioaktivna) topla voda? Lični fond inženjera Vladislava Cvetanovića (1883-1962) // Niška banja: (Is it radioactive) Thermal water? The personal collection of engineer Vladislav Cvetanović (1883-1962).....*188

**Natali VELIČKOVIĆ, Nataša RADENKOVIĆ**

*Vremeplov kroz zbirku pozivnica Istorijskog arhiva Niš // A Time Travel through the collection of invitations of the Historical Archive Niš .....*197

## III NOVA IZDANJA // NEWLY PUBLISHED

**Prof. dr. Edin RADUŠIĆ**

*Amila Kasumović, Sandra Biletić, Dekodiranje arhiva: Strategije čitanja arhivske građe na primjeru Komisije za poslove Bosne i Hercegovine (1878–1879), Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu/Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2024, 362 str.....*211

**M. Sc. Nina GOSTENČNIK**

*MODERNA ARHIVISTIKA [Electronic resource]: a journal of archival theory and practice, vol. 6, Regional Maribor Archives, Maribor 2023, 345 pp.....*215

**Mr. Adnan TINJIĆ**

*Lana Žaja, Povijest umjetne inteligencije: Razvoj informacijsko komunikacijskih aspekata u umjetnoj inteligenciji, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2023, 222 str.....*221

**Mr. Душан ГУТЕША**

*АРХИВСКА ГРАЂА У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ, Зборник радова, књига 7, Архивистичко друштво Србије, Београд 2024, 468 стр.....*227

**Dr. sc. Sait Š. ŠABOTIĆ**

*Znanjem protiv zaborava i neukosti: Zećir Ramčilović, Bošnjaci u Makedoniji u XX vijeku sa posebnim akcentom na kulturu i prosvjetu, Avlija, Rožaje 2024, 468 str.....232*

**Adnan HADŽIABDIĆ**

*Katalog izložbe “NAŠA BAŠTINA” - 75. godina Muzeja Sarajevo, Muzej Sarajeva, Dobra knjiga, Sarajevo 2024, 76 str.....238*

**IV NOVOSTI // NEWS**

**Hatidža FETAHAGIĆ**

*Izveštaj sa svečane akademije 70 GODINA ARHIVSKE DJELATNOSTI U TUZLANSKOJ REGIJI, Tuzla, 1. juli 2024. godine // Report from the Ceremonial Academy 70 YEARS OF ARCHIVAL ACTIVITY IN THE TUZLA REGION, Tuzla, July 1, 2024.....243*

**Selma ISIĆ**

*Izveštaj sa Međunarodne arhivske konferencije “5. TUZLANSKI ARHIVSKI DANI”, Tuzla, 27. i 28. septembar 2024. godine // Conference Report from the International Archives Conference “5. TUZLANSKI ARHIVSKI DANI”, Tuzla, September 27 and 28, 2024.....247*

**Muhamed GAČIĆ**

*Izveštaj sa IV KONGRESA arhivskih radnika Bosne i Hercegovine „VLAŠIĆ 2024”, Travnik, 19-21. juni 2024. godine // Conference Report from the IV CONGRESS of archival workers of Bosnia and Herzegovina „VLAŠIĆ 2024”, Travnik, June 19-21, 2024.....252*

**Almira ALIBAŠIĆ-FIDELER**

*Izveštaj sa 11. MEĐUNARODNE KONFERENCIJE BAM 2024. „Evropske smjernice za saradnju biblioteka, arhiva i muzeja – Baštinske institucije u (post)digitalnom dobu”, Sarajevo-Mostar, 3-4. oktobar 2024. godine // Conference Report from the 11th INTERNATIONAL CONFERENCE BAM 2024. “European BETWEEN guidelines for cooperation Libraries, Archives, and Museums – Heritage Institutions in the (Post)Digital Era”, Sarajevo-Mostar, October 3-4, 2024.....257*

**Миљана ЂОРЂЕВИЋ**

*Izveštaj sa MEĐUNARODNOG ARHIVISTIČKOG SAVETоваЊA СЕНТА 2024, Градска кућа у Сенту, 9-11. октобар 2024 // Conference Report of the INTERNATIONAL ARCHIVAL CONFERENCE SENTA 2024, Town Hall in Senta, October 9-11, 2024.....263*

**Dr. sc. Maja HARŠANJI**

*Izještaj sa 9. DANI ICARUS HRVATSKA. „Baština bez granica: kulturne i edukacijske prakse i nove perspektive“, Osijek, 13. – 15. ožujka 2024. // Conference Report of the 9th ICARUS CROATIA DAYS. „Heritage Beyond Borders: Cultural and Educational Practices and New Perspectives“, Osijek, March 13–15, 2024.....268*

**Doc. dr. Vlatka LEMIĆ**

*Izložbene aktivnosti projekta „Arhivi i tragovi migracija – AToM“ // Exhibition activities of the project „Archives and Traces of Migration – AtoM“.....271*

UPUTE SARADNICIMA // INSTRUCTIONS TO ASSOCIATES.....279

O AUTORIMA // ABOUT THE AUTHORS.....287



## RIJEČ UREDNIKA

Redakcija časopisa *Arhivski pogledi*, pripremila je novi, po redu peti broj časopisa *Arhivski pogledi*. Radi se o stručnom, arhivističkom časopisu koji je rezultat međunarodne arhivske konferencije pod nazivom „5. Tuzlanski arhivski dani“, održane 27. i 28. septembra 2024. godine, u Hotelu „Salis“ u Tuzli. Aktuelnost arhivskih zbirki u arhivima, kao i mnogobrojne dileme u vezi sa njima, opredijelila je Organizacioni odbor Konferencije da tema iste bude *Arhivske zbirke*, sa podtemama:

- zakonski aspekti,
- prikupljanje i preuzimanje arhivskih zbirki,
- formiranje arhivskih zbirki u arhivima,
- lične i porodične zbirke,
- značaj arhivskih zbirki za istraživanja,
- druga aktuelna pitanja navedene teme.

Cilj Konferencije bio je da se kroz izlaganja, diskusiju i razmjenu iskustava i mišljenja, aktuelizira ovo pitanje, te da se nastoji doći do što uniformnijih pristupa, odnosno ujednačavanja praksi i postupanja vezanih za arhivske zbirke, sa posebnim akcentom na specifičnosti pri formiranju, koncipiranju, parametrima za formiranje zbirki, njihov opis i slično. Posebno se prilikom izlaganja, te u diskusiji aktueliziralo pitanje specifičnosti formiranja elektronskih zbirki, njihove dostupnosti i korištenja. Kako bi se u konačnici profilirala što jedinstvenija i adekvatnija rješenja, za pravilno sagledavanje, analizu i elaboraciju predmetne teme, od suštinske važnosti bilo je zajedničko analiziranje predmetne teme od strane eminentnih arhivskih stručnjaka iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije, Slovenije i Crne Gore.

Nakon realizacije Konferencije redakcijski tim časopisa, proveo je aktivnosti na pripremi novog, petog broja časopisa, odnosno pripremi pristiglih radova za publikovanje. U petom broju časopisa publikovano je ukupno 24 priloga, od kojih se sedam odnosi na arhivističke članke, četiri historijska članka, šest priloga vezanih za predstavljanje novih publikacija i sedam priloga koji se odnose na izvještaje sa arhivskih konferencija. Autori priloga su eminentni arhivski stručnjaci i naučni radnici iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije, Slovenije i Crne Gore.

Časopis *Arhivski pogledi* je težišno arhivistički časopis, te je stoga najveći broj radova, publikovan u okviru rubrike *Arhivski članci*. Ukupno je u ovoj rubrici publikovano sedam radova. Prvi koautorski rad doc. dr. Tatjane Hajtnik (Arhiv Republike Slovenije), i red. prof. Miroslava Novaka, (Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija), pod nazivom *Informacijska sigurnost i procesi arhivskog profesionalnog rada*. Zanimljiv pristup, te stručno utemeljeno, teorijsko-iskustveno promišljanje o zbirkama donosi dr. Jasmina Živković (Istorijski arhiv Požarevac, Srbija) u radu pod nazivom *Specifičnosti formiranja*

*elektronskih zbirki (arhivskih) dokumenata.* Iz istog arhiva publikovan je i koautorski rad Slobodanke Cvetković i Nataše Milošević Dulić, pod nazivom *Zbirke Istorijskog arhiva Požarevac – priprema i izrada vodiča.* Stručni rad na temu *Sadržaj Vodiča kroz arhivsku građu Istorijskog arhiva u Kotoru sa posebnim osvrtom na arhivske zbirke,* donosi nam Maruška Nenezić (Državni arhiv Crne Gore – Pokrajinski arhiv Kotor). Jasmin Jajčević (JU Arhiv Tuzlanskog kantona/Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona) je pripremio interesantan rad pod nazivom *Arhivske zbirke u funkciji izložbene djelatnosti Arhiva Tuzlanskog kantona. Arhivske zbirke u arhivu „RAS“* analizirali su i prezentirali u radu doc. dr. Enver Ujkanović i Azra Mušić-Kararić (Istorijski arhiv „RAS“ Novi Pazar, Srbija). Matične knjige se u novije vrijeme sve više i češće traže za genealoška istraživanja, što su prepoznali i mr. Amel Redžić i mr. Kinana Felić (Arhiv Unsko-sanskog kantona Bihać, Bosna i Hercegovina), te su u svom radu pod nazivom *Zbirka matičnih knjiga u Arhivu Unsko-sanskog kantona i njihov značaj za istraživanje,* predstavili svim potencijalnim istraživačima vrste i vremenski okvir, dostupnost i korištenje Matičnih knjiga u Arhivu Unsko-sanskog kantona.

Značaj časopisa *Arhivski pogledi* ogleda se i u rubrici *Historijska građa* u kojoj se publikuju historijski radovi, koji na osnovu historijskih izvora prvog reda, prezentuju rezultate istraživanja historijskih procesa, pojava i istaknutih ličnosti iz lokalne historije. Takođe, u predmetnoj rubrici se publikuju i članci kojima se prezentira arhivska građa, kao historijski izvor, kako bi na taj način izvore približili potencijalnim istraživačima, te ih animirali na korištenje i istraživanje istih. U navedenoj rubrici publikovana su četiri rada od kojih su dva historijska, a dva arhivistička. Koautori: Ahmed Hadžić, Tuzla, Bosna i Hercegovina) i doc. dr. Izet Hadžić (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Bosna i Hercegovina) su priredili rad pod nazivom *Historijski kontekst nastanka Prušćakovog djela Temelji mudrosti o uređenju svijeta.* Mr. sc. Omer Zulić (JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Bosna i Hercegovina) je istražio i priredio za publikovanje zanimljiv rad koji se odnosi na *Suđenje Sead-begu Kuloviću,* tuzlanskom gradonačelniku, s početka Drugog svjetskog rata. U trećem radu predmetne rubrike, u stručnom arhivističkom članku, Snežana Radović (Istorijski arhiv Niš, Srbija) prezentira rad *Niška banja, (da li je radioaktivna) topla voda? Lični fond inženjera Vladislava Cvetanovića (1883-1962).* Natali Veličković i Nataša Radenković, (Istorijski arhiv Niš, Srbija), u radu pod nazivom *Vremeplov kroz zbirku pozivnica Istorijskog arhiva Niš,* prezentiraju zanimljivu i vrijednu kolekciju pozivnica koje se čuvaju u Istorijskom arhivu u Nišu.

U rubrici *Nova izdanja* predstavljeno je šest značajnih publikacija koje su publikovane 2023. i 2024. godine, te predstavljaju značajan doprinos arhivistici i arhivskoj djelatnosti, te historiografiji Bosne i Hercegovine, Slovenije, Hrvatske, Makedonije i Srbije.

Posljednja rubrika časopisa *Arhivski pogledi,* pod nazivom *Novosti* donosi značajne informacije o arhivskim konferencijama/skupovima u Bosni i

Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji. Na kraju časopisa štampane su biografije autora radova, te upute saradnicima.

Zahvaljujući istrajnom i predanom radu Redakcije časopisa, recenzentima, urednicima, lektorima, prevodiocima, omogućeno je štampanje petog broja časopisa *Arhivski pogledi*. Stoga isti sa radošću prepuštamo na čitanje i ocjenu cjelokupnoj stručnoj, naučnoj i široj javnosti. O kvaliteti i referencama časopisa *Arhivski pogledi* najbolje svjedoče međunarodne baze u kojima je časopis indeksiran i to: EuroPub, Erih Plus, ROAD, Slavic Humanities Index, MIAR i COBISS.BH.

Peti broj časopisa *Arhivski pogledi* štampan je uz finansijsku podršku Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, Ministarstva za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona i Fondacije za izdavačku djelatnost Sarajevo, na čemu im se iskreno zahvaljujemo.

U Tuzli, novembra 2024. godine.

**Uredništvo**



## A WORD FROM THE EDITOR

The Editorial board of the journal *Archival Views* has prepared the new, fifth issue of the journal. This is a professional archival journal that is the result of the International archival conference titled “5th Tuzla Archival Days,” held on September 27 and 28, 2024, at the “Salis” Hotel in Tuzla. The relevance of archival collections in archives, as well as the numerous dilemmas regarding them, prompted the conference's organizing committee to choose the theme *Archival Collections*, with the following sub-themes:

- *Legal aspects,*
- *Collection and acquisition of archival collections,*
- *Formation of archival collections in archives,*
- *Personal and family collections,*
- *The importance of archival collections for research,*
- *Other current issues related to the topic.*

The goal of the conference was to highlight this issue through presentations, discussions, and the exchange of experiences and opinions, aiming to reach more uniform approaches and standardization of practices related to archival collections, with particular emphasis on the specifics of forming, conceptualizing, and setting parameters for creating collections, their description, and similar aspects. Special attention during the presentations and discussions was given to the specifics of forming electronic collections, their accessibility, and use. In order to develop the most unified and adequate solutions for the correct understanding, analysis, and elaboration of the topic, it was essential for prominent archival experts from Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia, and Montenegro to jointly analyze the subject matter.

After the conference, the editorial team of the journal conducted activities to prepare the new, fifth issue, including the preparation of submitted papers for publication. The fifth issue contains a total of 24 contributions, seven of which are archival articles, four are historical articles, six relate to the presentation of new publications, and seven are reports from archival conferences. The authors of the contributions are prominent archival experts and scholars from Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia, Slovenia, and Montenegro.

*Archival Views* is primarily an archival journal, and as such, the majority of the published papers fall under the section *Archival Articles*. A total of seven papers were published in this section. The first paper is a co-authored work by Assistant Professor Dr. Tatjana Hajtnik (Archives of the Republic of Slovenia) and Professor Dr. Miroslav Novak (Provincial Archives Maribor, Slovenia), titled *Information security and processes of archival professional work*. An interesting approach, as well as a professionally grounded, theoretical-

experiential reflection on collections, is presented by Dr. Jasmina Živković (Historical Archive of Požarevac, Serbia) in her paper titled *The specificities of forming electronic collections (archival) documents*. From the same archive, a co-authored paper by Slobodanka Cvetković and Nataša Milošević Dulić is published, titled *Collections of the Historical Archive of Požarevac – preparation and creation of a guide*. A professional paper on the topic *Contents of the guide through the archival materials of the Historical Archive in Kotor, with a special focus on archival collections* is presented by Maruška Nenezić (State Archives of Montenegro – Provincial Archives Kotor). Jasmin Jajčević (Public Archives of Tuzla Canton/Association of Archival Employees of Tuzla Canton) has prepared an interesting paper titled *Archival collections in the exhibition activity of the Archive of Tuzla canton. Archival collections in the Archive “RAS”* were analyzed and presented in a paper by Assistant Professor Dr. Enver Ujkanović and Azra Mušić-Kararić (Historical Archives “RAS” Novi Pazar, Serbia). Birth and marriage registers are increasingly sought for genealogical research, which was recognized by Mr. Amel Redžić and Mr. Kinana Felić (Archives of the Una-Sana Canton, Bihać, Bosnia and Herzegovina), who presented in their paper titled *Collection of registry books in the Archive of the Una-Sana canton and their significance for research*, the types, time frames, availability, and use of birth and marriage registers in the Archives of the Una-Sana Canton to all potential researchers.

The significance of the journal *Archival Views* is also reflected in the section *Historical Records*, where historical papers are published that, based on primary historical sources, present the results of research on historical processes, phenomena, and prominent figures from local history. Additionally, this section features articles that present archival materials as historical sources, aiming to make these sources more accessible to potential researchers and encourage them to use and explore them. In this section, four papers have been published, two historical and two archival. Co-authors Ahmed Hadžić (Tuzla, Bosnia and Herzegovina) and Assistant Professor Dr. Izet Hadžić (Faculty of Philosophy, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina) prepared a paper titled *The historical context of the emergence of Pruščak's work Temelji mudrosti o uređenju svijeta*. Mr. Omer Zulić (Public Archives of Tuzla Canton, Bosnia and Herzegovina) researched and prepared an interesting paper for publication on *The Trial of Sead-beg Kulović*, the Mayor of Tuzla, at the Beginning of World War II. The third paper in this section, a professional archival article, is presented by Snežana Radović (Historical Archive Niš, Serbia) titled *Niška banja: (Is it radioactive) Thermal water? The personal collection of engineer Vladislav Cvetanovic (1883-1962)*. Natali Veličković and Nataša Radenković (Historical Archive Niš, Serbia) in their paper titled *A Time Travel through the collection of invitations of the Historical Archive Niš* present an interesting and valuable collection of invitations stored in the Historical Archive of Niš.

In the *Newly Published* section, six significant publications published in 2023 and 2024 are presented. These publications make a valuable contribution to

archival science, archival activities, and the historiography of Bosnia and Herzegovina, Slovenia, Croatia, North Macedonia and Serbia.

The last section of the journal *Archival Views*, titled *News*, provides important information about archival conferences and gatherings in Bosnia and Herzegovina, Croatia, and Serbia. At the end of the journal, the biographies of the authors and guidelines for collaborators are printed.

Thanks to the persistent and dedicated work of the journal's editorial board, reviewers, editors, proofreaders, and translators, the fifth issue of *Archival Views* has been published. Therefore, it is with great pleasure that we present it for reading and evaluation to the entire professional, scientific, and broader public. The quality and references of *Archival Views* are best demonstrated by the international databases in which the journal is indexed: EuroPub, Erih Plus, ROAD, Slavic Humanities Index, MIAR, and COBISS.BH.

The fifth issue of *Archival Views* was printed with the financial support of the Federal Ministry of Education and Science, the Ministry of Culture, Sports, and Youth of Tuzla Canton, and the Foundation for Publishing Activities Sarajevo, to whom we express our sincere gratitude.

In Tuzla, November 2024.

**Editorial Board**





# I

ARHIVSKI ČLANCI //  
ARCHIVAL ARTICLES



**Doc. dr. Tatjana HAJTNIK**

*Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana*  
tatjana.hajtnik@gov.si

**Izr. prof. dr. Miroslav NOVAK**

*Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor*  
miroslav.novak@pokarh-mb.si

### 1.01 *Izvorni naučni rad/Original scientific article*

UDK/UDC: 930.25:004:004.8:006.3/.8

## INFORMACIJSKA SIGURNOST I PROCESI ARHIVSKOG PROFESIONALNOG RADA

**Apstrakt:** *Osnovna svrha ovog rada je ispitivanje uloge informacijske bezbjednosti u arhivskim praksama, s posebnim fokusom na digitalizaciju arhivskih procesa, integraciju umjetne inteligencije (AI) i drugih tehnoloških rješenja, te upravljanje rizicima povezanim s dugoročnim skladištenjem i očuvanjem arhivskih materijala.*

*U svrhu ovog rada korišteni su različiti metodi. Osnovni metod je metoda proučavanja web resursa i deskriptivna metoda za razumijevanje konteksta i definicije pojma "informacijska bezbjednost". Iste metode su korištene za razumijevanje ovog pojma u arhivskom kontekstu i identifikaciju relevantnih ISO standarda. Metoda sažimanja je korištena za predstavljanje sadržaja ISO standarda u oblasti informacijske bezbjednosti. Iskustveni i deskriptivni metodi su korišteni za predstavljanje informacijske bezbjednosti u Slovenskoj javnoj arhivskoj službi.*

*Nalazi temeljem studije slučaja, tj. dvije inspekcije informacijske bezbjednosti u Slovenskoj javnoj arhivskoj službi, pokazuju zahtjeve za kontinuiranim identifikovanjem rizika u oblasti informacijske bezbjednosti u (javnim) arhivskim službama. Predstavljanje ISO standarda u oblasti informacijske bezbjednosti ukazuje na složenost ove oblasti. Stoga, arhivske institucije moraju trajno provjeravati koji segmenti informacijske bezbjednosti osiguravaju relativno nizak nivo rizika i koji identificirani rizici zahtijevaju posebnu pažnju u najkraćem mogućem vremenu.*

*Istraživanje pokazuje da se informacijskoj bezbjednosti u arhivima treba pristupiti holistički. Pri tome, arhivisti se ne smiju ograničiti samo na elektronska okruženja, već moraju jednako razmatrati fizička i druga okruženja. U postupcima određivanja nivoa informacijske bezbjednosti arhivskih organizacija, takođe je potrebno testirati aspekte koji nisu tipično arhivski, npr. oblast upravljanja uslugama, oblast digitalne forenzike, oblast odnosa sa dobavljačima itd. Inspekcije bezbjednosti trebaju se provoditi sistematski i periodično. Dobijeni rezultati trebaju se dugoročno upravljati na odgovarajući*

*način. Svi zaposleni koji su aktivno povezani s njima na bilo koji način moraju učestvovati u eliminaciji rizika informacijske bezbjednosti u arhivima.*

**Ključne riječi:** *Arhivska teorija i praksa, informacijska bezbjednost, umjetna inteligencija, informacione tehnologije, fizički arhivski dokumenti, elektronski arhivski dokumenti, ISO standardi.*

## INFORMATION SECURITY AND PROCESSES OF ARCHIVAL PROFESSIONAL WORK

**Abstract:** *The basic purpose of this paper is to examine the role of information security in archival practices, with a focus on the digitization of archival processes, the integration of artificial intelligence (AI) and other technological solutions, and the management of risks associated with the long-term storage and preservation of archival materials.*

*Various methods were used for the purposes of this paper. The basic method is the method of studying web resources and the descriptive method for understanding the context and definition of the concept of “information security”. The same methods were used to understand this concept in an archival context and to identify relevant ISO standards. The summary method was used to present the content of ISO standards in the field of information security. Experiential and descriptive methods were used to present information security in the Slovenian Public Archives Service.*

*Findings based on the case study, i.e. two inspections of information security in the Slovenian Public Archives Service, show the requirements for continuous identification of risks in the field of information security in (public) archive services. The presentation of ISO standards in the field of information security shows the complexity of this field. Therefore, archival institutions must permanently check which segments of information security ensure a relatively low level of risk and which identified risks require special attention in the shortest possible time.*

*The research shows that information security in archives needs to be approached in a holistic way. In doing so, archivists must not limit themselves to electronic environments but must equally consider physical and other environments as well. In the procedures for determining the level of information security of archival organizations, it is also necessary to test those aspects that are not typically archival, e.g. the field of service management, the field of digital forensics, the field of supplier relations, etc. Safety inspections should be carried out systematically and periodically. The obtained results should be managed in a long-term appropriate manner. All those employees who are actively connected with them in any way must participate in the elimination of information security risks in the archives.*

**Key words:** *Archival theory and practice, information security, artificial intelligence, information technology, physical archival records, electronic archival records, ISO standards.*

## Uvod

U savremenom informacijskom društvu sve više procesa i rješenja se odvija isključivo u digitalnom okruženju. Posljedica toga je rapidno povećanje obima prikupljenih podataka, što stvara potrebu za snažnijom informatičkom infrastrukturom i inovativnim rješenjima koja djelomično ili potpuno oslobađaju ljude od upravljanja obimnim podatkovnim korpusima, izvršavanja raznih zadataka i kreiranja novih sadržaja. Sve veća uključenost tehnoloških rješenja u procese savremenog društva usko je povezana s osiguravanjem neprekidnog rada cjelokupnog digitalnog okruženja, što nosi rizike i mogućnosti zloupotrebe, ne samo u uskom informacijskom sektoru, već na razini cijelog informatičkog društva.

Također, (javne) arhivske službe kao dio tog društva prate ove trendove, jer se razvoj digitalnih tehnologija direktno i indirektno odražava i na arhivsku djelatnost. Savremena rješenja, kao što su „usluge u oblaku” i umjetna inteligencija (UI), već su integrisana u arhivsko profesionalno djelovanje. Arhivsko gradivo tokom vremena stiče kulturnu vrijednost i sve veći značaj za pravnu zaštitu pojedinaca ili grupa. U isto vrijeme, postaje izuzetno važno za različite oblasti kao što su obrazovanje, istraživanje, kreativnost i šira društvena upotreba.

Priznavanje arhivskog gradiva kao važnog društvenog dobra je usko povezano s uspješnom digitalizacijom arhivske djelatnosti, što utiče na dostupnost i korisnost arhivskog gradiva putem savremenih komunikacijskih kanala. To se povezuje s dugoročno stabilnim i sistematski usmjerenim radom pojedinih arhivskih institucija, kao i s očuvanjem i prenošenjem sve većeg broja arhivskih sadržaja različitim korisničkim grupama. Opažamo također direktnu relaciju između korištenja arhivskog gradiva i povećanja broja prikupljenih analitičkih metapodataka, posebno onih koji su povezani s popisnim jedinicama nižih nivoa i koji su korisnicima direktno dostupni putem savremenih komunikacijskih kanala.<sup>1</sup>

Za potrebe poslovnih procesa, arhivi se povezuju s različitim informacijskim sistemima, kao što su upravljanje arhivom, posredovanje gradiva za upravno-pravne procese, materijalna zaštita i vrednovanje stvaralaca. Kao i u drugim digitalizovanim organizacijama, stabilno i sigurno funkcionisanje ovih sistema postaje ključno. U tom kontekstu, informacijska sigurnost postaje bitna

<sup>1</sup> M. Novak, Stanje in perspektive vzajemnega metapodatkovnega korpusa slovenske javne arhivske službe. *Moderna arhivistika* 2023, 6 (2), Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2023, 308–333. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://doi.org/10.54356/MA/2023/MJU04040>.

komponenta arhivske djelatnosti. Nove tehnologije, poput umjetne inteligencije (UI), interneta stvari (IoT) i „usluge u oblaku” rješenja, otvaraju vrata raznim ranjivostima, što pokreće važna stručna pitanja.

Pojam “informacijska sigurnost” postaje ključna komponenta arhivske djelatnosti, što postavlja profesionalna pitanja kao što su: Kako adekvatno definirati informacijsku sigurnost u arhivskom kontekstu kroz različita vremenska razdoblja? Kako je efikasno uključiti u svakodnevni arhivski profesionalni rad i istovremeno se prilagoditi izuzetno brzom razvoju u ovoj oblasti? I kako u arhivima pravovremeno i dugoročno prepoznati i upravljati rizicima koji bi mogli dovesti do uništenja ili neovlaštenih promjena arhivskih podataka ili metapodataka, čime bi se ugrozila načela dostupnosti, upotrebljivosti, cjelovitosti, autentičnosti i trajnosti arhivskog gradiva?

Sigurna pohrana elektronskih dokumenata, u skladu s propisima, zahtijeva preciznu usmjerenost i tehnička rješenja, što se odražava i u novim standardima i praksama u oblasti dugoročne pohrane arhivskog gradiva. Grobelnik i drugi (2023) su istakli ulogu UI u uspostavljanju novih digitalnih procesa i prenosu dobrih praksi iz srodnih institucija u arhive. Njihova otkrića dodatno naglašavaju značaj UI u suočavanju s izazovima sigurnosti i vjerodostojnosti arhivskog gradiva, posebno u elektronskom arhiviranju.

Korištenje UI će igrati ključnu ulogu u poboljšanju efikasnosti i tačnosti arhivskog profesionalnog rada, posebno u digitalizaciji i očuvanju elektronskog gradiva. Međutim, razvoj i integracija ovih tehnologija zahtijevat će promišljeno razmatranje rizika povezanih s pogrešnom upotrebom i zloupotrebama ovih rješenja.

### **Definicija pojma “informacijska sigurnost”**

Pojam “informacijska sigurnost” možemo definirati na više načina, s obzirom na to da se danas često povezuje sa zaštitom podataka unutar sigurne komunikacijsko-informacijske infrastrukture. Primjer takve definicije možemo pronaći u *Rječniku vojnih i srodnih izraza*, gdje je informacijska sigurnost opisana kao „... zaštita informacija i informacijskih sistema od neovlaštenog pristupa ili promjene informacija, bilo da su u skladištu, obradi ili prenosu, te od uskraćivanja usluga ovlaštenim korisnicima. Informacijska sigurnost obuhvata mjere potrebne za otkrivanje, dokumentovanje i suprotstavljanje takvim prijetnjama. Informacijska sigurnost se sastoji od računalne sigurnosti i sigurnosti komunikacija.”<sup>2</sup>

Sličnu definiciju možemo pronaći i u Gartnerovom rječniku, gdje se informacijska sigurnost definiše kao „...zaštita informacija i informacijskih

---

<sup>2</sup> *Information security*. (n.d) *Dictionary of Military and Associated Terms*. (2005). Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.thefreedictionary.com/information+security> .

*sistema od namjernog i nenamjernog neovlaštenog pristupa, ometanja, promjene i uništenja od strane vanjskih ili unutrašnjih aktera.”*<sup>3</sup>

Informacijsku sigurnost možemo razmatrati eksplicitno s aspekta informacijskog okruženja ili implicitno s aspekta sigurnosti sadržaja. Kao primjer, možemo navesti definiciju iz slovenskog *Zakona o informacijskoj sigurnosti (ZInfV)*, gdje je ona opisana kao „*zaštita, očuvanje i obrana informacijskog okruženja od neovlaštenog pristupa, upotrebe, otkrivanja, ometanja, promjene ili uništenja, s ciljem osiguravanja povjerljivosti, autentičnosti, cjelovitosti i dostupnosti*”<sup>4</sup>

Razumijevanje informacijske sigurnosti može biti mnogo šire kada se gleda iz perspektive informacijskog okruženja, jer pored elektronskog obuhvata i fizička i hibridna okruženja. Na primjer, web stranica *Ureda Vlade Republike Slovenije* definiše informacijsku sigurnost kao „... *zaštitu podataka i informacijskih sistema od nezakonitog pristupa, upotrebe, otkrivanja, ometanja, promjene ili uništenja. To uključuje povjerljivost, cjelovitost i dostupnost podataka bez obzira na njihov oblik: elektronski, tiskani ili bilo koji drugi*”.<sup>5</sup>

Sličnu definiciju informacijske sigurnosti možemo pronaći na web stranici IBM, koja je proširena i na zaštitu usmene komunikacije. Ona je definirana kao „... *zaštita važnih informacija organizacije – digitalnih datoteka i podataka, papirnih dokumenata, fizičkih medija, pa čak i ljudskog govora – od neovlaštenog pristupa, otkrivanja, upotrebe ili promjene.*”<sup>6</sup>

Microsoft definira pojam informacijske sigurnosti na osnovu sigurnosnih postupaka i alata kao „... *skup sigurnosnih procedura i alata koji široko štite osjetljive informacije preduzeća od zloupotrebe, neovlaštenog pristupa, ometanja ili uništenja. Informacijska sigurnost obuhvata fizičku i okolišnu sigurnost, kontrolu pristupa i sajber sigurnost.*”<sup>7</sup> Sličnu definiciju možemo pronaći kod kompanije Fortinet, koja također naglašava zaštitu

<sup>3</sup> Gartner Glossary. (n.d). Gartner. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.gartner.com/en/glossary>.

<sup>4</sup> ZInfV. *Zakon o informacijski varnosti*. (2023). “Uradni list RS”, št. 30/18, 95/21, 130/22 – ZEKom-2, 18/23 – ZDU-10 in 49/23. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO7707>.

<sup>5</sup> Informacijska varnost. (2024). Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.gov.si teme/informacijska-varnost/>

<sup>6</sup> Prevod definicije: Informacijska sigurnost ili 'InfoSec' je zaštita važnih informacija organizacije - digitalnih datoteka i podataka, papirnih dokumenata, fizičkih medija, pa čak i ljudske komunikacije - od neovlaštenog pristupa, otkrivanja, upotrebe ili izmjene. *What is information security?* (N.d). IBM. Pridobljeno 14. 7. 2024 s spletne strani <https://www.ibm.com/topics/information-security>.

<sup>7</sup> Prevod definicije: Informacijska sigurnost, često skraćeno (InfoSec), je skup sigurnosnih procedura i alata koji generalno štite osjetljive podatke preduzeća od zloupotrebe, neovlaštenog pristupa, ometanja ili uništenja. InfoSec obuhvata fizičku i okolišnu sigurnost, kontrolu pristupa i kibernetičku sigurnost. *Information Security (InfoSec) defined*. (N.d). Microsoft. Pridobljeno 14. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.microsoft.com/en-au/security/business/security-101/what-is-information-security-infosec>.

nedigitalnih okruženja i dodaje dokumentovanje postupaka informacijske sigurnosti.<sup>8</sup>

Elementi informacijske sigurnosti u arhivskoj djelatnosti prisutni su još od samih početaka čuvanja i očuvanja arhivskog gradiva. Posebni sigurni prostori za skladištenje dokumentacije, nadzorovan pristup i upotreba arhivskog gradiva, kao i prepisivanje sadržaja sa starih na nove medije, samo su neki od primjera aktivnosti koje su arhivski stručnjaci provodili kroz vrijeme i prostor. Na toj osnovi su se tokom stoljeća razvile metode i procedure za čuvanje fizičkog arhivskog gradiva, koje danas nazivamo materijalnom zaštitom. Ako posmatramo arhivsko gradivo kroz prizmu informacijske sigurnosti, tada možemo ove aktivnosti, metode, procedure i standarde definirati kao podskup informacijske sigurnosti za fizičko arhivsko gradivo.

Za zaštitu podataka odnosno informacija iz fizičkog arhivskog gradiva uspostavljen je i sistem pravne zaštite. Ovaj sistem određuje koji su sadržaji slobodno dostupni, a koji su zaštićeni ograničenjima pristupa, s posebnim naglaskom na zaštitu ličnih i drugih osjetljivih podataka. Ova oblast arhivske djelatnosti također se može smatrati jednom od podskupina informacijske sigurnosti.

Obje podskupine informacijske sigurnosti - materijalna i pravna zaštita - kroz istoriju arhivske djelatnosti su se mijenjale u skladu s tehnološkim razvojem, pravnim zahtjevima i sviješću o važnosti očuvanja arhivskog gradiva. Stoga se nivo informacijske sigurnosti u oblasti arhivske djelatnosti nikada nije definisao kao apsolutna vrijednost, već uvijek kao relativna, obično koristeći izraze poput "prikladno" i "neprikladno" ili "sigurno" i "nesigurno".

Od sredine osamdesetih godina prošlog stoljeća počela su se otvarati arhivska stručna pitanja o materijalnoj zaštiti strojno čitljivog (digitalnog) arhivskog gradiva. Time se počinje razvijati treća podskupina faktora informacijske sigurnosti u arhivskoj teoriji i praksi. Velikim dijelom, ovom razvoju doprinijela je digitalizacija cijelih ili dijelova arhivskog gradiva u nadležnim arhivskim institucijama, a još više su na te promjene uticale digitalizacija upravljanja procesima s dokumentarnim gradivom kod nadležnih stvaraoca arhivskog gradiva, kao i digitalizacija postupaka arhivskog stručnog rada u nadležnim arhivskim institucijama. Sve to je izazvalo potrebu za novim rješenjima u oblasti sigurnosti.

Četvrtu veliku podskupinu cijele informacijske sigurnosti možemo prepoznati kao faktore digitalne transformacije arhivske djelatnosti. U tom kontekstu, informacijska sigurnost u arhivu postaje središnji stručni izazov savremene arhivske paradigme. Razumijevanje i neposredna implementacija rješenja iz oblasti informacijske sigurnosti u arhivsku djelatnost više nisu problem samo informatičara i informacijskih rješenja u arhivskim institucijama. U praksi, to postaje problem i istovremeno izazov za svakog zaposlenika u

---

<sup>8</sup> *What Is Information Security?* (2024). Fortinet. Pridobljeno 14. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.fortinet.com/resources/cyberglossary/information-security>.



arhivu, kao i za svakog korisnika arhivskog gradiva koji je u bilo kakvoj interakciji s arhivskim sadržajem i informacijskim rješenjima, posebno ako je to povezano sa širim, pa čak i globalnim arhivskim i drugim informacijskim sistemima.

U arhivskoj struci dobro je poznat pojam „materijalna zaštita”. U slovenskoj *Uredbi o zaštiti dokumentarnog i arhivskog gradiva, ovaj pojam obuhvata određivanje uslova za prikladnost prostora i opreme za skladištenje dokumentarnog i arhivskog gradiva, kao i potrebne mjere za osiguranje ovog gradiva od krađe, provale, trošenja, prašine, vatre, vode, neprikladnih temperatura i vlage, svjetlosti i štetnih zračenja, kao i drugih štetnih bioloških, hemijskih i fizičkih uticaja.*<sup>9</sup> Cjelina arhivskih stručnih aktivnosti u oblasti materijalne zaštite arhivskog i dokumentarnog gradiva može se definirati kao sistem upravljanja rizicima u očuvanju i zaštiti ovog gradiva kroz vrijeme. Iz ovoga možemo izvesti zaključak: u slučaju da informacije zapisane u dokumentaciji imaju vrijednost za društvo, materijalnu zaštitu možemo definirati kao podskup arhivskih stručnih aktivnosti koje osiguravaju „informacijsku sigurnost” u arhivima i kod stvaraoca u oblasti fizičkog gradiva.

Za potrebe ovog rada, pojam „informacijska sigurnost” ćemo tretirati kao krovni izraz koji u oblasti arhivske djelatnosti obuhvata širok spektar politika, aktivnosti i mjera usmjerenih na osiguranje dugoročne sigurnosti i očuvanje arhivskog gradiva, uključujući njihove kontekste. Ako kao polazište za definiciju pojma „informacijska sigurnost u arhivu” uzmemo definiciju materijalne zaštite i nadogradimo je definicijom informacijske sigurnosti prema standardu ISO 27000, koja obuhvata sljedeće elemente: politike informacijske sigurnosti, organizaciju informacijske sigurnosti, zaštitu ljudskih resursa, upravljanje imovinom, kontrolu pristupa, kriptografiju, fizičku i okolišnu sigurnost, uspostavljanje, razvoj i održavanje informacijskih sistema, sigurnost operacija, komunikacijsku sigurnost, odnose s dobavljačima, upravljanje incidentima i druge sigurnosne aspekte, možemo oblikovati osnovu za sveobuhvatnu i savremenu sigurnosnu politiku u arhivskim institucijama.

Ako tome dodamo fokus na usluge u oblaku, osiguranje neprekidnog poslovanja IKT, obavještanje o prijetnjama, nadzor fizičke sigurnosti, maskiranje podataka, brisanje informacija, sprečavanje curenja podataka, aktivnosti praćenja, web filtriranje i sigurno kodiranje<sup>10</sup>, dobijamo okvir za kompleksnu i savremenu sigurnosnu politiku koja je potrebna u arhivskoj instituciji. Pri tome je potrebno ovu politiku razmatrati i u svjetlu OAIS<sup>11</sup> modela,

<sup>9</sup> UVDAG. *Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva*. (2017). “Uradni list RS”, št. 42/17. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED6619>.

<sup>10</sup> M. Edwards, (2024). The Ultimate Guide to ISO 27001. ISMS.online. Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.isms.online/iso-27001/#iso-270012013-iso-270012022-whats-the-difference>.

<sup>11</sup> OAIS (Open Archival Information System) je referentni model za arhivske informacijske sisteme koji definiše standardne principe i zahtjeve za dugoročno čuvanje informacija. Model

posebno zbog statusa osoba koje ulaze u interakciju s nadležnom arhivskom institucijom. Potrebno je razlikovati između stvaraoca ili predavatelja arhivskog gradiva, koji obično djeluju u skladu s određenim i provjerenim sigurnosnim politikama, i korisnika čije sigurnosne prakse nije uvijek moguće osigurati, posebno u slučaju anonimnih korisnika.

## ISO standardi u oblasti informacijske sigurnosti

Područje informacione sigurnosti uređeno je nacionalnim i nadnacionalnim zakonodavstvom, kao i brojnim standardima koji obezbeđuju usklađene sigurnosne prakse. Među njima, standardi ISO<sup>12</sup> imaju ključnu ulogu, jer nude sveobuhvatan okvir za upravljanje rizicima i zaštitu informacionih sistema u arhivskom okruženju.<sup>13</sup> Njihova primjena omogućava arhivskim institucijama uspostavljanje sistematskih procedura koje obezbeđuju sigurnost, povjerljivost i cjelovitost njihovih informacionih izvora.

Pored zaštite informacionih sistema, ključno je i razumjevanje uske povezanosti između informacione sigurnosti i dugoročne pohrane zapisa u digitalnom obliku. Sigurnosni incidenti, kao što su gubici podataka ili neovlaštene izmjene, mogu ozbiljno ugroziti dostupnost i autentičnost arhivskog materijala. Stoga, odgovarajuće upravljanje sigurnošću i čuvanje digitalnih zapisa moraju biti pažljivo planirani i sprovedeni, jer je to od suštinskog značaja za dugoročno očuvanje digitalnih arhiva.<sup>14</sup>

U ovom radu ćemo se fokusirati samo na one ISO standarde koji se direktno odnose na obezbjeđivanje informacione sigurnosti u elektronskom okruženju. Zbog ograničenog obima ovog rada, nećemo se detaljno baviti standardima koji regulišu druge aspekte arhivske delatnosti, kao što su upravljanje elektronskim arhivskim materijalom, materijalna zaštita fizičkog arhivskog materijala ili upravljanje dokumentarnim gradivom.

---

OAIS pruža okvir za organizacije koje se bave arhiviranjem, omogućavajući im da osiguraju, upravljaju i pristupaju informacijama tokom vremena, uz naglasak na očuvanje integriteta i dostupnosti podataka.

<sup>12</sup> ISO standardi su međunarodno priznate smernice koje razvija Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO). Namijenjeni su obezbeđivanju kvaliteta, sigurnosti, efikasnosti i dosljednosti u različitim industrijama.

<sup>13</sup> T. Hajtnik, Ocena in obvladovanje tveganj pri dolgoročni e-hrambi s pomočjo programskega orodja = Assessment and risk management at long-term preservation with the help of software tool. V: Gostenčnik, Nina (ur). *Uporabnikom prijazni arhivi: knjiga povzetkov*: Mednarodna konferenca Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: 11-13. maj 2022, Slovenija, Pokrajinski arhiv Maribor, Radenci 2022, 54.

<sup>14</sup> T. Hajtnik, Kako sta povezani informacijska varnost in dolgoročna hramba zapisov v digitalni obliki. V: Gostenčnik, Nina (ur). *Arhivi v primežu narave in tehnologije: knjiga povzetkov*: Mednarodna konferenca Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: 15-17. maj 2024, Slovenija, Pokrajinski arhiv Maribor, Radenci 2024, 70-71.

## Uvod u ISO standarde sa područja informacijske sigurnosti

ISO standardi su ključni za obezbijeđivanje usklađenosti s najboljim praksama u oblasti informacione sigurnosti. U arhivskom okruženju, gdje je potrebno zaštititi materijal kako u fizičkom, tako i u elektronskom obliku, ovi standardi omogućavaju uspostavljanje sistematskih pristupa za zaštitu podataka, obezbijeđivanje neprekidnog rada i smanjenje rizika. Cilj standarda je podržati organizacije u implementaciji robusnih sigurnosnih sistema koji omogućavaju dugoročno očuvanje i dostupnost njihove poslovne dokumentacije.

### *ISO 19011: Smjernice za procjenu sistema upravljanja*

Standard pruža sveobuhvatne smjernice za izvođenje procjena sistema upravljanja, s naglaskom na osiguranje da se svi sigurnosni postupci provode u skladu sa utvrđenim standardima. Standard uključuje načela procjene, vođenje programa procjene te ocjenjivanje kompetencija osoba koje učestvuju u procjenama. Također je značajan za arhivske institucije jer omogućava redovno pregledanje sigurnosnih praksi i osigurava da sistemi rade u skladu s najnovijim standardima. Procjena sistema je ključna za identifikaciju nedostataka i uvođenje poboljšanja koja mogu spriječiti sigurnosne incidente, kao što su gubitak podataka ili neovlašteni pristup arhivskom materijalu.

Veza između definicije informacijske sigurnosti u arhivskim institucijama i ISO standarda je ključna za uspostavljanje sveobuhvatnog sigurnosnog okvira koji omogućava dugoročno očuvanje i sigurnost arhivskog gradiva. Standardi kao što su ISO 27000 i ISO 19011 predstavljaju temelj za oblikovanje savremene sigurnosne politike koja uključuje kako fizičku, tako i digitalnu zaštitu.

### *ISO 22301: Sistem upravljanja za zaštitu od smetnji*

Standard postavlja zahtjeve za uspostavljanje sistema upravljanja koji osigurava zaštitu od smetnji i omogućava brzo oporavak nakon mogućih incidenata. Ovaj standard je posebno važan za arhivske institucije, jer osigurava okvir za reagiranje na nesreće, tehničke greške ili kibernetске napade koji bi mogli utjecati na dostupnost arhivskog gradiva. Osnovni cilj ovog standarda je smanjiti vjerojatnost smetnji i poboljšati spremnost organizacija na reakciju na takve događaje. Uključuje uspostavljanje planova za neprekidno poslovanje koji definiraju ključne procese za osiguranje neprekidnog pristupa podacima, čak i u slučaju vanrednih situacija.

### *ISO 22313: Smjernice za neprekidno poslovanje*

Standard nadograđuje ISO 22301 i pruža detaljnije smjernice za uspostavljanje sistema neprekidnog poslovanja. Predstavlja okvir koji pomaže

organizacijama u implementaciji najboljih praksi za osiguranje neprekidnog rada njihovih sistema. U arhivima, gdje je stalna dostupnost arhivskog gradiva od ključne važnosti, ISO 22313 je neophodan za planiranje i implementaciju strategija koje osiguravaju kontinuitet operacija čak i u vremenima krize. Standard omogućava oblikovanje fleksibilnih planova koji uključuju procjenu rizika, prioritarno određivanje ključnih resursa i osiguranje rezervnih rješenja za backup podataka. Njegov cilj je osigurati da organizacije, uključujući arhivske institucije, mogu brzo i efikasno raditi, bez obzira na moguće smetnje, te da će u slučaju izvanrednih situacija brzo uspostaviti normalno poslovanje.

### *ISO 16363:2012 Procjena i certificiranje pouzdanih elektronskih repozitorija*

Standard postavlja zahtjeve za procjenu i certificiranje elektronskih repozitorija kako bi se osigurala njihova dugoročna pouzdanost, integritet i dostupnost elektronskog gradiva. Definiira kriterije koje je potrebno ispuniti za dugoročno čuvanje elektronskog gradiva i pruža okvir za ocjenjivanje elektronskih repozitorija u smislu njihove sposobnosti očuvanja autentičnosti, cjelovitosti, dostupnosti i upotrebljivosti elektronskog gradiva tokom vremena.

Ovaj standard je posebno značajan za arhivske institucije koje upravljaju dugoročnim čuvanjem elektronskog gradiva, jer omogućava provjeru da li elektronski repozitoriji ispunjavaju zahtjeve za dugoročno očuvanje osjetljivih podataka i kulturne baštine. Arhivskim institucijama pomaže da uspostave povjerenje u svoje elektronske arhive i osigurava da ti sistemi ispunjavaju najviše standarde u pogledu sigurnosti i pouzdanosti.

### **Ključni ISO standardi za informatičku i kibernetiku sigurnost u arhivskim sistemima**

Povjerenje u dugoročna rješenja za pohranu elektronskog gradiva zahtijeva jasne sigurnosne protokole, jer već mala greška može uzrokovati nepovratne gubitke podataka. ISO standardi u ovoj oblasti nude pouzdan okvir za upravljanje rizicima i zaštitu elektronskih arhiva.<sup>15</sup>

Obitelj standarda ISO 27000 pokriva široku oblast informacijske sigurnosti i uključuje niz standarda koji organizacijama pomažu u zaštiti svojih informacija i sistema. Ovi standardi pružaju organizacijama smjernice za upravljanje rizicima i prijetnjama koje bi mogle ugroziti principe sigurne pohrane elektronskog arhivskog gradiva (dostupnost, upotrebljivost, cjelovitost, autentičnost, trajnost). Usklađenost s ovim standardima ne samo da povećava

---

<sup>15</sup> T. Hajtnik, *Elektronsko arhiviranje : ISO standardi kot odgovor na zakonska določila*: predavanje na 3. mednarodni konferenci e-ARH.si, Ljubljana, 7-8. november 2018.

sigurnosnu otpornost arhiva, već i jača povjerenje javnosti u dugoročnu pohranu digitalnih zapisa.<sup>16</sup>

U nastavku su istaknuti ključni standardi koji su posebno važni i za arhivske ustanove:

*ISO/IEC 27001:2022 Zahtevi za sistem upravljanja sigurnošću informacija*

ISO/IEC 27001 je osnovni standard za uspostavljanje, implementaciju, održavanje i poboljšanje sistema upravljanja sigurnošću informacija (u daljnjem tekstu: SUSI). Organizacijama omogućava da smanje sigurnosne rizike i zaštite podatke od povreda, uključujući sveobuhvatne sigurnosne mjere.

*ISO/IEC 27002:2022 Smjernice za implementaciju sigurnosnih kontrola*

Standardu ISO/IEC 27001 je komplementaran standard ISO 27002, koji nudi referentni popis općih kontrola u oblasti informacijske sigurnosti i detaljna uputstva za njihovu implementaciju. Namijenjen je organizacijama koje žele poboljšati sigurnosne mjere u skladu s ISO/IEC 27001 i obuhvata različita područja informacijske sigurnosti, od tehničkih do organizacijskih mjera.

*ISO/IEC 27003:2017 Praktična pomoć pri implementaciji ISO 27001*

Standard pruža smjernice za učinkovitu implementaciju SUSI. Nudi praktične savjete i alate za uspostavljanje sigurnosnih mjera, kako ih definira standard ISO/IEC 27001.

*ISO/IEC 27004:2023 Mjerenje uspješnosti sigurnosnih sistema*

Standard je fokusiran na mjerenje uspješnosti i efikasnosti SUSI prema standardu ISO/IEC 27001. Definira konkretne metode za praćenje, mjerenje, analiziranje i ocjenjivanje sigurnosnih kontrola, što organizacijama omogućava da tačno prate uspješnost svojih sigurnosnih mjera.

*ISO/IEC 27005:2022 Upravljanje rizicima u oblasti informacijske sigurnosti*

Standard pruža smjernice i uputstva za prepoznavanje, ocjenjivanje i upravljanje rizicima povezanim s informatičkom sigurnošću. Usko je povezan sa standardima ISO/IEC 27001 i ISO/IEC 27002 i pomaže organizacijama u sistematičnom upravljanju sigurnosnim rizicima.

<sup>16</sup> *Ibidem.*

*ISO/IEC 27006-1:2024 Certificiranje sistema upravljanja informatičkom sigurnošću*

Standard definiše zahtjeve za tijela koja certificiraju sisteme upravljanja sigurnošću informacija (SUSI). Fokus je na kompetencijama i pouzdanosti certifikacionih tijela koja ocjenjuju usklađenost organizacija sa standardom ISO/IEC 27001.

*ISO/IEC TS 27006-2:2021 Akreditacija certifikacijskih organa za sisteme upravljanja privatnošću*

Standard pruža smjernice za akreditaciju<sup>17</sup> certifikacijskih organa koji certifikuju<sup>18</sup> sisteme za upravljanje privatnošću informacija. Definiše zahtjeve i daje smjernice za procjenitelje koji ocjenjuju usklađenost organizacija sa standardima ISO/IEC 27701 i ISO/IEC 27001.

*ISO/IEC 27007:2020 Smernice za procese sistema upravljanja sigurnošću informacija*

Standard sadrži smjernice za izvođenje procesa sistema upravljanja sigurnošću informacija (SUVI) u skladu sa ISO/IEC 27001. Namijenjen je onima koji moraju razumjeti i provoditi unutrašnje ili vanjske procese sigurnosnih sistema. Uključuje metode za ocjenjivanje kompetentnosti revizora i upravljanje revizijskim programima.

*ISO/IEC TS 27008:2019 Pregled i ocjenjivanje sigurnosnih kontrola*

Standard određuje smjernice za pregled i tehničko ocjenjivanje implementacije i funkcionisanja sigurnosnih kontrola u okviru ISO/IEC 27001. Fokusira se na osiguranje tehničke usklađenosti kontrola informacijske sigurnosti.

---

<sup>17</sup> *Akreditacija* je postupak kojim neovisni i ovlašteni organ (akreditacijski organ) potvrđuje da certifikacijski organi ispunjavaju određene zahtjeve za obavljanje certifikacijskih usluga. Radi se o postupku ocjenjivanja i odobravanja koji osigurava da certifikacijski organ djeluje u skladu s određenim međunarodno priznatim standardima, kao što je ISO/IEC 17021 (za certifikaciju sistema upravljanja). Akreditacija potvrđuje kompetentnost, nepristrasnost i dosljednost certifikacijskih organa.

<sup>18</sup> *Certifikacija* je postupak kojim certifikacijski organ potvrđuje da određeni proizvod, proces, sistem ili organizacija ispunjavaju određene zahtjeve ili standarde (npr. ISO 27001 za informacijsko sigurnost). Certifikacija je dakle namijenjena potvrđivanju da su određeni procesi ili sistemi u skladu sa zahtjevima standarda.

### *ISO/IEC 27017:2015 Sigurnosne kontrole za usluge u oblaku*

Standard se fokusira na specifične sigurnosne izazove u okruženjima oblaka i pruža smjernice za implementaciju kontrola informacijske sigurnosti u oblaku. U praksi se skup tih kontrola može razlikovati u zavisnosti od toga da li se radi o korisnicima ili pružateljima usluga u oblaku. Također, može se razlikovati prema procjenama rizika i drugim pravnim, ugovornim, regulatornim ili drugim zahtjevima u vezi sa informacijskom sigurnošću.

### *ISO/IEC 27018:2019 Zaštita ličnih podataka u oblaku*

Standard definiše zahtjeve za zaštitu ličnih podataka prilikom korištenja oblaka. Na osnovu zahtjeva ovog standarda, pružatelji oblaka moraju provoditi zaštitu na načine koji omogućavaju njima i njihovim klijentima ispunjavanje zahtjeva važeće legislative i propisa o zaštiti ličnih podataka. Ovi zahtjevi se također mogu razlikovati u zavisnosti od pravne nadležnosti i uslova ugovora između pružatelja usluga u oblaku i klijenta.

### *ISO/IEC 27031:2011 Neprekidno poslovanje IKT sistema*

Standard određuje smjernice za osiguranje neprekidnog poslovanja informacijske i komunikacijske tehnologije (IKT). Organizacijama pomaže u pripremi planova za neprekidno poslovanje u slučaju poremećaja ili vanrednih situacija.

### *ISO/IEC 27032:2023 Smernice za kibernetiku sigurnost*

Standard ISO 27032 je međunarodno priznat standard, namijenjen upravljanju kibernetiskim rizicima. Dizajniran je kao pomoć organizacijama u zaštiti od kibernetiskih napada i upravljanju rizicima povezanim s korištenjem informacijske tehnologije. Pruža smjernice za prepoznavanje, ocjenjivanje i upravljanje kibernetiskim rizicima, kao i smjernice za reagiranje na incidente i oporavak nakon njih.

### *ISO/IEC 27033-1:2015 Sigurnost računalnih mreža*

Standard pruža pregled sigurnosti računalnih mreža i povezanih definicija. Definiše i opisuje koncepte povezane s sigurnošću mreže te daje smjernice za planiranje, implementaciju i održavanje sigurnosnih mjera u mrežama.

### *ISO 27033-2:2012 Planiranje i dizajn sigurnosti mreža*

Standard daje smjernice organizacijama za planiranje, dizajniranje i implementaciju sigurnosti mreža. Pruža praktične preporuke za dokumentiranje sigurnosnih kontrola u mrežnim strukturama.

### *ISO 27033-3:2010 Sigurnosne prijetnje i zaštitne mjere za mreže*

Prijetnje, tehnike planiranja i nadzorne probleme povezane s referentnim mrežnim scenarijima definira standard ISO 27033-3. Za svaki scenarij nudi detaljna uputstva o sigurnosnim prijetnjama, tehnikama i kontrolama sigurnosnog planiranja potrebnim za ublažavanje povezanih rizika. Standard se u određenim dijelovima poziva na standarde ISO/IEC 27033-4, ISO/IEC 27033-5 i ISO/IEC 27033-6.

### *ISO 27033-4:2014 Sigurnost komunikacija između mreža (sigurnosni prolazi)*

Standard sadrži smjernice za zaštitu komunikacija između mreža korištenjem sigurnosnih prolaza (vatrozid, sustav zaštite od upada itd). U skladu s politikom informacijske sigurnosti prolaza, definira: metode prepoznavanja i analize sigurnosnih prijetnji mreže, mrežne sigurnosne zahtjeve, korištenje tehnika za planiranje i upravljanje prijetnjama, te metode rješavanja pitanja vezanih uz implementaciju, rad, praćenje i reviziju postavljenih kontrola.

### *ISO 27033-5:2013 Sigurnost virtualnih privatnih mreža (VPN)*

Standard daje smjernice za odabir, implementaciju i praćenje tehničkih kontrola potrebnih za osiguranje sigurnosti veza virtualnog privatnog mrežnog (VPN) povezivanja između mreža i za povezivanje udaljenih korisnika s mrežama.

### *ISO 27033-6:2016 Sigurnost bežičnih mreža*

Sigurnosni zahtjevi i povezane prijetnje, sigurnosna kontrola te tehnike planiranja bežičnih mreža nalaze se u standardu ISO 27033-6. Zahtjevi su namijenjeni upotrebi prilikom pregleda ili odabira tehničke sigurnosne arhitekture/dizajnerskih opcija koje uključuju korištenje bežične mreže u skladu s ISO/IEC 27033-2. Standard je namijenjen korisnicima i izvođačima odgovornim za implementaciju i održavanje tehničkih kontrola potrebnih za osiguranje sigurnih bežičnih mreža.



*ISO/IEC 27033-7:2023 Sigurnost virtualizacijske mrežne infrastrukture*

Sigurnosni rizik u vezi s virtualizacijskom mrežnom infrastrukturom te smjernice za implementaciju sigurnosti virtualizacije mreže nalaze se u standardu ISO 27033-7. Namijenjen je korisnicima i izvođačima koji su odgovorni za implementaciju i održavanje tehničkih kontrola potrebnih za osiguranje sigurnih virtualizacijskih okruženja.

*ISO/IEC 27034:2011 – Sigurnost aplikacija*

Standard ISO/IEC 27034 pruža smjernice za zaštitu aplikacija i njihovog životnog ciklusa, što je važno i za arhive i organizacije koje koriste aplikacije za obradu i pohranu podataka.

*ISO/IEC 27035-1:2023 Upravljanje incidentima u informacijskoj sigurnosti*

Standard ISO/IEC 27035-1 je ključni dio serije standarda za upravljanje incidentima informacijske sigurnosti. Definiira ključne koncepte, principe i procese za učinkovito upravljanje incidentima u informacijskoj sigurnosti. Pruža strukturirani pristup pripremi, otkrivanju, izvještavanju, ocjenjivanju i odgovoru na incidente. Također sadrži smjernice za prilagodbu ovih procesa prema vrsti, veličini i prirodi poslovanja organizacije. Organizacijama omogućava poboljšanje njihove spremnosti i odgovora na sigurnosne incidente.

*ISO/IEC 27035-2:2023 – Planiranje odgovora na incidente*

Standard nastavlja sa smjernicama za planiranje i pripremu odgovora na incidente te sticanje iskustava iz odgovora na incidente. Poziva se i na ISO/IEC 27035-1:2023, poglavlje 5.2 i 5.6. Organizacije mogu prilagoditi smjernice date u ovom standardu prema vrsti, veličini i prirodi poslovanja u vezi s rizicima u informacijskoj sigurnosti.

*ISO/IEC 27035-3:2020 Operativni aspekti odgovora na incidente*

Standard se bavi operativnim aspektima upravljanja incidentima, uključujući kibernetičke prijetnje, s aspekta ljudi, procesa i tehnologije. Fokusira se na sve ključne faze odgovora na incidente: od otkrivanja i izvještavanja, preko trijaže i analize, do odgovora, zadržavanja, uklanjanja i obnavljanja sistema. Standard pokriva i korištenje zaštitnih alata, poput vatrozida, IDS/IPS sistema, te jasne procedure za upravljanje incidentima i strukture izvještavanja unutar organizacije. Pruža temelje za učinkovito upravljanje incidentima i sprečavanje ponovnih napada.

### *ISO/IEC 27036-1:2021 Sigurnost u odnosima s dobavljačima*

Standard ISO/IEC 27036-1 je uvodni dio porodice standarda ISO/IEC 27036. Ovaj standard pruža pregled zaštite informacijskih sistema u okviru poslovnih odnosa s dobavljačima. Definiira principe za osiguranje sigurnosti informacija u lancu opskrbe te postavlja ključne sigurnosne zahtjeve koje treba uzeti u obzir pri poslovanju s dobavljačima. Naglašava potrebu za jasnom komunikacijom i nadzorom sigurnosnih mjera u svim fazama odnosa između organizacija i dobavljača, što je ključno za zaštitu osjetljivih podataka.

### *ISO/IEC 27036-2:2022 Zaštita informacija između naručitelja i dobavljača*

Standard definiira temeljne zahtjeve za osiguranje sigurnosti informacija u cijelom životnom ciklusu narudžbi i isporuka. Pruža smjernice za uspostavljanje, upravljanje i poboljšanje sigurnosnih praksi između naručitelja i dobavljača te obuhvaća različite scenarije, uključujući isporuku softvera i hardvera, održavanje poslovnih procesa i usluga računarstva u oblaku. Naglašava važnost transparentnosti i upravljanja sigurnosnim rizicima u svim fazama poslovnih odnosa.

### *ISO/IEC 27036-3:2023 Upravljanje rizicima u lancima opskrbe*

Standard sadrži smjernice za naručitelje proizvoda i usluga te dobavljače hardvera i softvera o transparentnosti i upravljanju rizicima za sigurnost informacija, koji nastaju iz fizičke disperzije i višeslojnog lanca opskrbe hardverom, softverom i uslugama. Također sadrži smjernice za odgovor na rizike koji proizađu iz fizičke disperzije i višeslojnog lanca opskrbe, što može utjecati na informatičku sigurnost u organizacijama koje ga koriste. Dokument predviđa i uključivanje procesa i praksi zaštite informacija u procese životnog ciklusa sistema i softvera, kao što je opisano u standardima ISO/IEC/IEEE 15288, ISO/IEC/IEEE 12207 i ISO/IEC 27002.

### *ISO/IEC 27036-4:2016 Bezbednost prilikom korištenja usluga u oblaku*

Za klijente i pružatelje usluga u oblaku, ovaj standard pruža upute za sticanje uvida u rizike za bezbjednost informacija povezane s korištenjem usluga u oblaku, efikasno upravljanje tim rizicima i odgovaranje na rizike karakteristične za sticanje ili pružanje usluga u oblaku, koji mogu uticati na bezbjednost informacija u organizacijama koje koriste te usluge.

### *ISO/IEC 27037:2012 Postupanje s digitalnim dokazima*

Standard daje smjernice za postupanje s potencijalnim digitalnim dokazima, koji su ključni u istragama incidenata informacione bezbjednosti. Definiše procedure identifikacije, prikupljanja, sticanja i očuvanja potencijalnih digitalnih dokaza. Također postavlja opšte smjernice za postupanje s nedigitalnim dokazima, koji mogu biti značajni u analizi incidenata, te pomaže organizacijama u njihovim disciplinskim postupcima i razmjeni potencijalnih digitalnih dokaza među nadležnim organizacijama.

### *ISO/IEC 27039:2015 Detekcija i prevencija provale (IDS/IPS)*

Standard pruža smjernice za planiranje, izbor i implementaciju sistema za detekciju i prevenciju provala (IDS/IPS). Naglasak je na osiguravanju da su ovi sistemi pravilno konfigurisani za detekciju, prevenciju i odgovaranje na kibernetičke napade. Uključuje smjernice za pravilnu instalaciju i funkcionisanje takvih sistema, kao i kontinuirano praćenje tih sistema kako bi se obezbijedila optimalna zaštita od provale.

### *ISO/IEC 27040:2024 Sigurno skladištenje podataka*

Standard nudi detaljne smjernice za sigurno skladištenje podataka. Pruža tehničke i operativne zahtjeve za planiranje, upravljanje i zaštitu podataka u različitim scenarijima skladištenja, bilo na uređaju ili tokom prenosa putem komunikacijskih veza. Uključuje i sigurnosne zahtjeve za hardver i softver, te kontrolu pristupa, čime se osigurava sveobuhvatna sigurnosna strategija za zaštitu osjetljivih podataka tokom cijelog životnog ciklusa.

### *ISO/IEC 27701:2019 Upravljanje privatnošću informacija*

Standard ISO 27701 proširuje porodicu standarda ISO/IEC 27000 i definiše zahtjeve za upravljanje ličnim podacima. Pruža smjernice za uspostavljanje sistema za zaštitu ličnih podataka i osiguranje usklađenosti sa zakonodavstvom o zaštiti podataka, kao što su Opća uredba EU o zaštiti podataka (GDPR) i Kalifornijski zakon o pravima na privatnost (CPRA). Uključuje kontrole specifične za privatnost i pomaže organizacijama u uvođenju politika za zaštitu privatnosti i poboljšanje njihove usklađenosti s propisima o zaštiti ličnih podataka.

### *ISO/IEC 27799:2016 Upravljanje sigurnošću informacija u zdravstvenoj informatici*

Ovaj standard je posebno dizajniran za zdravstvene organizacije i fokusira se na sigurnost informacija u zdravstvenoj informatici. Temelji se na

smjernicama ISO/IEC 27002 i prilagođava ih potrebama zdravstvenih podataka, posebno u zaštiti ličnih zdravstvenih informacija. Osigurava minimalnu razinu sigurnosti koja mora biti održavana u zdravstvenim ustanovama, te podstiče zaštitu povjerljivosti, cjelovitosti i dostupnosti osjetljivih zdravstvenih podataka

## Ključni komplementarni ISO standardi za informacijsku sigurnost

Pored grupe standarda ISO 27000, sve važniji u arhivskoj praksi postaju i standardi ISO 16363 i ISO 18128, jer pružaju okvir za uspostavljanje pouzdanih sistema za dugoročnu e-arhivu arhivskog gradiva.<sup>19</sup> (Hajtnik, 2020; Hajtnik, 2021). *ISO 16363*, koji definiše zahtjeve za održive digitalne arhive, ključan je za osiguranje vjerodostojnosti i cjelovitosti elektronskih zapisa, dok *ISO 18128*<sup>20</sup> nudi smjernice za učinkovito upravljanje rizicima prilikom obrade i čuvanja elektronskih zapisa. Zajedno omogućavaju bolje strateško planiranje i provođenje sigurnosnih mjera koje smanjuju rizike od gubitka podataka, neovlaštenih promjena i drugih sigurnosnih incidenata, što je od ključne važnosti za povjerenje u arhivske sisteme. Korištenje ovih standarda omogućava arhivskim institucijama da uspostave i održavaju visoku razinu informacijske sigurnosti, čime se osigurava dugoročna očuvanost i sigurnost elektronskog gradiva.

Dodatno, uz navedene standarde, ističemo još dva ISO standarda koja igraju važnu ulogu u uspostavljanju cjelovitih sistema upravljanja informacijskom sigurnošću i uslugama u arhivskim sistemima, a to su:

### *ISO 31073:2022 - Standard za terminologiju upravljanja rizicima*

Ovaj standard predstavlja ključni okvir za razvoj zajedničkog razumijevanja koncepata i terminologije upravljanja rizicima. Definiše jedinstven rječnik koji organizacije mogu koristiti za usklađeno upravljanje rizicima u različitim aplikacijama. Terminologija iz ovog dokumenta osigurava

<sup>19</sup> T. Hajtnik, Skladnost s standardom ISO 16363 - je to odgovor za našo digitalno prihodnost? = ISO 16363 compliance - is this the answer for our digital future?. V: Semlič Rajh, Zdenka (ur). *Arhivi v službi človeka - človek v službi arhivov: relevance v raziskavah arhivske znanosti = Archives in the Service of People - People in the Service of Archives: Relevance in the Research of Archival Science*: 8. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo Za človeka gre: relevanca znanosti in izobraževanja = 8th Scientific Conference with International Participaton All About People: Relevance of Science and Education : 5. znanstveno raziskovalni, študijski in izobraževalni simpozij = 5th Scientific Research, Study and Educational Symposium: zbornik recenziranih prispevkov = peer-reviewed proceedings book : Maribor, 14. 3. 2020, 72-81. Maribor: AMEU - ECM, Alma Mater Press. Pridobljeno 17. 10. 2024 s spletne strani: <http://press.almamater.si/index.php/amp/catalog/book/22>; T. Hajtnik, *Upravljanje s tveganji pri dolgoročni e-hrambi: rešitve za ustvarjalce*: spletno predavanje na 5. konferenci e-ARH.si, 17-18. 11. 2021.

<sup>20</sup> ISO 18128:2024 Informacija i dokumentacija — Rizici zapisa — Procjena rizika za upravljanje zapisima.

jasno i dosljedno razumijevanje pojmova povezanih s upravljanjem rizicima s kojima se organizacije suočavaju. Tako omogućava bolju komunikaciju među različitim sudionicima te učinkovitije upravljanje rizicima unutar organizacija.

### *ISO/IEC 20000-1:2018 - Zahtjevi za sistem upravljanja uslugama (SUS)*

Standard ISO/IEC 20000-1 definira zahtjeve za uspostavljanje, implementaciju, održavanje i kontinuirano poboljšanje sistema upravljanja uslugama (SUS). Ovaj sistem omogućava upravljanje cijelim životnim ciklusom usluga, od planiranja i dizajniranja do prijelaza i poboljšanja usluga, koje ispunjavaju dogovorene zahtjeve i donose vrijednost za klijente, korisnike i organizaciju koja pruža usluge. Njegova svrha je osigurati da usluge odgovaraju dogovorenim zahtjevima i donose vrijednost za klijente, korisnike i organizaciju koja ih pruža. Implementacija SUS-a je strateška odluka koju diktiraju ciljevi organizacije, upravne zahtjeve te potrebe za učinkovitim i fleksibilnim uslugama. Standard osigurava kontinuiranu vidljivost, nadzor i poboljšanja, što dovodi do povećane učinkovitosti u upravljanju uslugama.

### **Implementacija ISO standarda informacijske sigurnosti u arhivskim institucijama**

Zahtjevi, preporuke ili smjernice ISO standarda u oblasti informacijske sigurnosti mogu se implementirati u arhivskim institucijama na različite načine - direktno putem uvođenja standarda ili indirektno kroz važeću nacionalnu arhivsku legislativu. Primjer implementacije ovih zahtjeva u Sloveniji je prilagodba zakonodavstva u oblasti arhivske djelatnosti i informacijske sigurnosti.

*Oblast arhivske djelatnosti u Sloveniji uređuje Zakon o zaštiti dokumentarnog i arhivskog gradiva te arhivima*<sup>21</sup>, (ZVDAGA), koji definiše brojne zakonske zahtjeve u vezi s čuvanjem i zaštitom arhivskog gradiva. Ovi zahtjevi su često povezani s implementacijom međunarodnih standarda, poput ISO standarda, koji pružaju smjernice za odgovarajuće postupanje s elektronskim arhivskim gradivom. ISO standardi su ključni za osiguranje usklađenosti arhivske prakse sa zakonskim odredbama, jer omogućavaju uspostavljanje adekvatnih sigurnosnih politika i protokola za dugoročno čuvanje elektronskog gradiva.<sup>22</sup>

Specifično se na informacijsku sigurnost u arhivima odnose i sljedeći podzakonski akti:

- *Uredba o zaštiti dokumentarnog i arhivskog gradiva*<sup>23</sup> (UVDAG);

<sup>21</sup> "Uradni list RS", št. 30/06 in 51/14.

<sup>22</sup> T. Hajtnik, *Elektronsko arhiviranje: ISO standardi kot odgovor na zakonska določila*: predavanje na 3. mednarodni konferenci e-ARH.si, Ljubljana, 7-8. november 2018.

<sup>23</sup> "Uradni list RS", št. 42/17.

- *Pravilnik o jedinstvenim tehnološkim zahtjevima za preuzimanje i čuvanje gradiva u digitalnom obliku.*<sup>24</sup> (PETZ) te
- *Pravilnik o stručnoj osposobljenosti za rad s dokumentarnim gradivom*<sup>25</sup> (PSUDDG).

*Oblast informacijske sigurnosti u Sloveniji uređuju i:*

- *Zakon o informacijskoj sigurnosti*<sup>26</sup> (ZInfV),
- *Zakon o kritičnoj infrastrukturi*<sup>27</sup> (ZKI),
- *Uredba o sigurnosnoj dokumentaciji i minimalnim sigurnosnim mjerama povezanih subjekata*<sup>28</sup> (UVD MVUPS),

*Zakon o zaštiti dokumentarne i arhivske građe i arhivima (ZVDAGA)*

U ZVDAGA se nalazi mnogo članova koji su posredno ili neposredno usmjereni na ograničavanje različitih rizika, uključujući informacijske rizike koji se javljaju u oblasti arhivske djelatnosti u Sloveniji. Posebna pažnja na informacijsku sigurnost posvećena je u člancima koji definišu periode nedostupnosti arhivske građe, kao i obaveze javnopravnih osoba u zaštiti osjetljivih podataka. Ključni aspekt informacijskog rizika razmatra i poglavlje o osiguravanju infrastrukture i usluga, gdje se zahtijeva uspostavljanje i održavanje sigurne infrastrukture za upravljanje arhivskom gradivom. Ovaj dio zakonodavstva se efikasno povezuje sa zahtjevima ISO standarda, posebno standarda iz porodice ISO/IEC 27000, koji pokrivaju uspostavljanje sigurnosnih politika, zaštitu podataka i kontrolu pristupa. Implementacija ovih standarda u arhivske procese pomaže u osiguravanju dugoročne očuvanosti arhivske građe, sigurnosti pristupa i usklađenosti s pravnim zahtjevima.

*Uredba o zaštiti dokumentarne i arhivske građe (UVDAG)*

UVDAG se, slično kao i ZVDAGA, posredno ili neposredno odnosi na upravljanje rizicima koji se javljaju pri dugoročnom čuvanju i upravljanju arhivskom građom. Veliki dio odredbi UVDAG fokusira se na informacijsko osiguranje, posebno članci koji se bave fazama prikupljanja, čuvanja i pratećih usluga, sadržajem unutrašnjih pravila, praćenjem i sprovođenjem tih pravila, kao i dodatnim zahtjevima za pružatelje usluga čuvanja.

<sup>24</sup> “Uradni list RS”, št. 118/20.

<sup>25</sup> “Uradni list RS”, št. 66/16.

<sup>26</sup> “Uradni list RS”, št. 30/18, 95/21, 130/22 – ZEKom-2, 18/23 – ZDU-10 in 49/23.

<sup>27</sup> “Uradni list RS”, št. 75/17 in 189/21 – ZDU-1M.

<sup>28</sup> “Uradni list RS”, št. 8/23.

*Pravilnik o jedinstvenim tehnološkim zahtjevima za prikupljanje i čuvanje građe u digitalnom obliku (PETZ)*

PETZ je u velikoj mjeri operativni dokument, u kojem se gotovo svi članci odnose na oblast informacijske sigurnosti. Praktično svi članci pravilnika povezuju se s sigurnosnim aspektima, pri čemu su posebno istaknuti elementi poput unutrašnjih pravila i njihovog sprovođenja, stručne osposobljenosti procjenjivača, neprekidnog rada, određivanja odgovorne osobe za informacijsku sigurnost, procjena rizika i plan upravljanja rizicima. Također, pravilnik pokriva fizičko i tehničko osiguranje prostorija i opreme, upravljanje sigurnosnim incidentima, kontrolu i sigurnosne preglede. Usko je usklađen s međunarodnim standardima, kao što su ISO/IEC 27001 i ISO/IEC 27005, koji definišu metode za identifikaciju i upravljanje informacijskim rizicima, te osiguravaju usklađenost s sigurnosnim zahtjevima, čime se arhivskim institucijama omogućava dugoročna zaštita elektronske arhivske građe.

*Pravilnik o stručnoj osposobljenosti za rad s dokumentarnim gradivom (PSUDDG)*

PSUDDG izričito navodi da je informacijska sigurnost ključni sastavni dio kurikuluma za obrazovanje osoba koje rade s dokumentarnim gradivom. Obrazovanje u oblasti sigurnosti se oslanja na zahtjeve ISO standarda, kao što su ISO/IEC 27001 (koji određuje uspostavljanje sigurnosne uprave) i ISO/IEC 27002 (koji pruža smjernice za implementaciju sigurnosnih kontrola). Tako PSUDDG doprinosi osposobljenosti arhivskih radnika u oblasti informacijske sigurnosti, što je od suštinskog značaja za održavanje visokih sigurnosnih standarda prilikom rada s dokumentarnim gradivom u fizičkom i elektronskom obliku.

*Zakonodavstvo na polju informacijske sigurnosti*

Zakonodavstvo u oblasti informacijske sigurnosti, uključujući ZInfV, ZKI i UVDMVUPS, izravno se odnosi na Arhiv Republike Slovenije (Arhiv RS), kao i na cijelu slovensku javnu arhivsku službu, posebno zbog zajedničkog upravljanja slovenskim elektronskim arhivom e-ARH.si. Na osnovu prvog stavka 9. člana ZInfV, Vlada Republike Slovenije je odredila da je Arhiv RS obveznik koji upravlja informacijskim sistemima i dijelovima mreže, te provodi informacijske usluge koje su ključne za nesmetano funkcioniranje države ili za osiguranje nacionalne sigurnosti.

Unutar Arhiva RS djeluje *Sektor za elektronske arhive i računarsku podršku*, koji je odgovoran za planiranje, razvoj, testiranje i implementaciju informacijskih rješenja namijenjenih podršci stručnom arhivskom radu. Osim toga, ovaj sektor se brine za održavanje visoke razine informacijske sigurnosti. Tako su slovenski arhivi obvezani poštovati sigurnosne politike utvrđene

zakonodavstvom, što uključuje korištenje sigurnih veza, odgovarajuća pravila za promjenu lozinki i druge sigurnosne mjere koje su u skladu s međunarodnim standardima, kao što je ISO/IEC 27001.

Implementacija ovih sigurnosnih politika u skladu sa zakonodavstvom i standardima osigurava zaštitu arhivske građe te sigurno i pouzdano funkcioniranje informacionih sistema, što je ključno za dugoročnu sigurnost i očuvanje arhivske građe. Tako se slovenski arhivi usklađuju s međunarodnim smjernicama i standardima, što omogućava uspješno suočavanje sa sigurnosnim izazovima u savremenom arhivskom okruženju..

## **Informacijska sigurnost pri arhivskom stručnom radu**

Informacijska sigurnost je ključni aspekt arhivskog stručnog rada, jer nije ograničena samo na elektronsko okruženje, već su faktori rizika informacijske sigurnosti prisutni u različitim procesima arhivskog stručnog rada. Ovo se ne odnosi samo na pitanja adekvatne materijalne i pravne zaštite arhivskog gradiva, ili na zaštitu osjetljivih podataka u arhivima, već također uključuje vrlo jednostavne svakodnevne aktivnosti, gdje može doći do promjene redoslijeda arhivskog gradiva, pogrešnog odlaganja tehničkih jedinica, neodgovarajućeg povezivanja arhivskih opisa s njihovim digitalnim kopijama, a na kraju i zbog namjernog curenja podataka. Čak i manje greške mogu ugroziti vjerodostojnost gradiva, stoga je nužno uspostaviti robusne sisteme i protokole za sprječavanje ovih rizika.

### *Namjerne i nenamjerne promjene*

Rizici se često javljaju nenamjerno, na primjer, prilikom neodgovarajućeg rukovanja gradivom, što može dovesti do privremenog ili trajnog onemogućavanja pristupa informacijama arhivske vrijednosti. Česti primjeri uključuju nenamjerno mijenjanje redoslijeda ili nepravilno označavanje arhivskog gradiva. S druge strane, postoje i slučajevi namjernog curenja podataka ili krađa, što naglašava potrebu za boljim sigurnosnim rješenjima.

### *Materijalna zaštita i ABC metoda*

Na polju materijalne zaštite cjelokupnog spektra kulturne baštine, posebno se ističe ABC metoda ili metoda Michalski, koja se temelji na standardu ISO 31000 i predstavljena je u publikaciji pod naslovom “The ABC Method: a risk management approach to the preservation of cultural heritage”.<sup>29</sup> Primjena

---

<sup>29</sup> S. Michalski, J. L. Pedersoli, *The ABC Method: A risk management approach to the preservation of cultural heritage*. 163 strani. Canadian Conservation Institute Ottawa 2016. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: [https://www.iccrom.org/sites/default/files/2017-12/risk\\_manual\\_2016-eng.pdf](https://www.iccrom.org/sites/default/files/2017-12/risk_manual_2016-eng.pdf).



ove metode omogućava sveobuhvatan pristup upravljanju rizicima i posebno je pogodna za očuvanje arhivskih i drugih kulturnih dobara.

### *Sigurnosni protokoli i zakonodavstvo*

U praksi arhivske djelatnosti pojavili su se i slučajevi krađa arhivskog gradiva, koji su ukazali na potrebu za boljim sigurnosnim protokolima i tehničkim rješenjima za sprječavanje takvih incidenata.

*Kazenski zakonik Republike Slovenije*<sup>30</sup> u 259. členu Kaznenog zakonika Republike Slovenije propisane su kazne za kaznena djela povezana s arhivskim gradivom. Član navodi: „Tko protupravno otuđuje, uništava, prikriva arhivsko gradivo ili ga čini neuporabljivim, kaznit će se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.” Ova legislativa naglašava ključnu ulogu zaštite arhivskog gradiva, ne samo kao pravnu odgovornost, već i kao bitan dio stručnog upravljanja arhivima.

### **Upravljanje rizicima na nivou informacijske infrastrukture**

U arhivima je ključno uspostaviti sistem za proaktivno i reaktivno upravljanje potencijalnim opasnostima vezanim za dugoročno čuvanje digitalnog gradiva. To uključuje prepoznavanje, ocjenu i upravljanje rizicima koji mogu utjecati na očuvanje i dostupnost podataka. Važna su programska sredstva koja podržavaju ocjenjivanje i upravljanje rizicima u kontekstu dugoročne e-hrambe.<sup>31</sup> Uz pomoć ovih alata, arhivi mogu identificirati ranjivosti u svojim sistemima i uspostaviti zaštitne mjere kako bi spriječili gubitak podataka ili neovlašten pristup arhivskom gradivu.

Na primjeru slovenskih javnih arhiva može se primijetiti da prilikom digitalizacije arhivskih i drugih stručnih postupaka koriste vlastitu informacijsko-komunikacijsku infrastrukturu<sup>32</sup> i da su međusobno povezani<sup>33</sup>, istovremeno, u nekim segmentima se oslanjaju na širu državnu infrastrukturu, koja je ključna za nesmetano funkcionisanje šire zajednice. Također, u pojedinim

<sup>30</sup> “Uradni list RS”, št. 50/12 – službeni pročišćeni tekst, 54/15, 6/16 – popr, 38/16, 27/17, 23/20, 91/20, 95/21, 186/21, 105/22 – ZZNŠPP in 16/23.

<sup>31</sup> T. Hajtnik, Ocena in obvladovanje tveganj pri dolgoročni e-hrambi s pomočjo programskega orodja = Assessment and risk management at long-term preservation with the help of software tool. V: Gostenčnik, Nina (ur). *Uporabnikom prijazni arhivi: knjiga povzetkov: Mednarodna konferenca Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: 11-13. maj 2022*, Radenci, Slovenija, Pokrajinski arhiv Maribor 2022, 54.

<sup>32</sup> Tu spadaju lokalni fizički i virtualni serveri, radne stanice, štampači, skeneri, višenamjenski uređaji, WIFI pristupne tačke, aktivna i pasivna mrežna oprema poput prekidača, vatrozida, sigurnosnih i nadzornih podsistema itd.

<sup>33</sup> Kao primjer možemo navesti informacijski sistem Slovenske javne arhivske službe, koji se temelji na uzajamnoj bazi podataka SJAS i posebnoj sigurnoj komunikacijskoj infrastrukturi, koja omogućava čuvanje digitalnih oblika arhivskog gradiva te prikupljanje metapodataka o arhivskom gradivu, njihovu obradu i internu i eksternu upotrebu.

segmentima koriste i infrastrukturu i informacijska okruženja koja su važna za širu zajednicu<sup>34</sup> ili čak za državu<sup>35</sup>. Važno je naglasiti da je stepen integracije arhivskog sistema s drugim sistemima direktno povezan s većim zahtjevima za informatičku sigurnost. To je posebno vidljivo u posljednjih pet godina, kada su se na polju informatičke sigurnosti dogodile značajne promjene.

Prije uspostave zajedničke informacijske infrastrukture slovenskih javnih arhiva 2020. godine, svaki arhiv je samostalno brinuo o svojoj informatičkoj sigurnosti, ovisno o svojim tehničkim i finansijskim mogućnostima. Prije pet godina, arhivi su koristili standardne vatrozidove i imali su pojedinačne unutrašnje mreže s antivirusnim rješenjima na barem jednom serveru. „Usluge u oblaku” bile su ograničene na sigurnu pohranu datoteka, poput SCSI diskova, dodijeljenih pojedinim arhivima putem Slovenske akademske mreže (ARNES), ili kao dodatni diskovi u općim rješenjima kao što su Dropbox, Google Drive ili OneDrive. Sigurne veze izvan lokalnih mreža uspostavljene su u regionalnim arhivima još 2009. godine za uzajamnu platformu SIRAnet. Ona je 2016. godine, pod posebnim sigurnosnim uvjetima, postala dio mreže slovenske javne uprave (HKOM), što je omogućilo pristup zajedničkoj sigurnoj elektronskoj pohrani (Fedora Commons), smještenoj na informatičkoj infrastrukturi Arhiva RS. Politike lozinki su bile na relativno niskom nivou; na mnogim mjestima lozinke uopšte nisu bile potrebne za prijavu na lokalne računare ili pojedine aplikacije.

Elektronska pošta u slovenskim arhivima bila je uspostavljena na različite načine. Zaposleni su koristili poštanske sandučice koji su im bili direktno dodijeljeni u okviru ARNES-a ili putem poštanskog sistema slovenske javne uprave HKOM, kao i preko vlastitih poštanskih servera koji su se povezivali s ARNES-om ili HKOM-om. Značajka svih ovih poštanskih sistema bila je da su arhivski stručnjaci svakodnevno primali veliki broj “spam” i “phishing” elektronskih poruka. Njihova velika količina zahtijevala je određeno vrijeme za pregledavanje i brisanje neželjene pošte, a istovremeno je omogućila zaposlenima da se upoznaju i s virusom tipa “locker”, koji srećom tada još nije prouzročio veću štetu.

Uspostavom zajedničke metapodatkovne baze slovenskih javnih arhiva na infrastrukturi Arhiva RS 2021. godine, sigurnost arhivskih sistema postigla je

---

<sup>34</sup> Kao primjer možemo navesti da je pet slovenskih javnih arhiva uključeno u bibliotekski informacijski sistem Cobiss, u koji je uključeno 932 biblioteka i koji ima ukupno 7.325.000 zapisa u bazi. COBISS – *Kooperativni online bibliografski sistem in servisi*, 2024. Institut informacijskih znanosti, Maribor. Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.cobiss.si/cobiss.htm>.

<sup>35</sup> Kao primjer možemo navesti da su svi slovenski javni arhivi sigurno povezani u informacijski sistem Krpan. Sistem je namijenjen upravljanju dokumentarnim gradivom, smješten je na centralnoj informatičkoj infrastrukturi i koriste ga svi organi državne uprave, uključujući vladu, ministarstva, organe u sastavu, vladine službe, upravne jedinice i druge državne organe. *Prenova informacijskega sistema za podporo upravljanju z dokumentarnim gradivom – KRPAN*, 2023. Republika Slovenija, Ministrstvo za digitalno preobrazbo. Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/prenova-informacijskega-sistema-za-podporo-upravljanju-z-dokumentarnim-gradivom/>.

novu razinu. Nove vatrozidne zaštite omogućile su bržu komunikaciju unutar standardizirane računalne mreže. Ubrzo nakon uspostavljanja nove komunikacijske platforme 2020. godine, u okviru projekta e-ARH.si izvršen je i prvi sveobuhvatni sigurnosni pregled komunikacijsko-informatičke infrastrukture.

Rezultati prvog sigurnosnog pregleda pokazali su brojne nedostatke, ne samo u operativnim sistemima i politikama lozinki, već i u općem razumijevanju informatičke sigurnosti među zaposlenima. Test s “phishing” porukom pokazao je da je veliki dio zaposlenih otvorio zlonamjernu poruku, što je ukazalo na potrebu za dodatnim obukama i podizanjem svijesti o sigurnosnim prijetnjama.

Na temelju tog pregleda, izvršena su brojna poboljšanja i otklonjene sigurnosne ranjivosti. Uvedene su sistematske nadogradnje operativnih sistema, uspostavljene su složenije politike lozinki koje se redovno mijenjaju, te su uvedene strože sigurnosne procedure za prijavu na radne stanice i aplikacije.

Krajem 2023. godine, Slovenska javna arhivska služba izvršila je drugi, složeniji sigurnosni pregled cjelokupne infrastrukture SJAS-a. Rezultati pregleda bili su lošiji nego što su odgovorni očekivali, jer su nakon prvog pregleda smatrali da neće biti većih iznenađenja na polju sigurnosti. Ispostavilo se da je zbog općeg razvoja informacijske tehnologije i lakše dostupnih sigurnosnih ranjivosti, stepen rizika u slovenskom uzajamnom arhivskom informacijskom sistemu znatno porastao. To povećava mogućnost provale te neželjenih ili čak zlonamjernih manipulacija podacima.

Ključni naglasci pregleda ukazali su na potrebu za:

- uvođenje dvostepene autentifikacije korisnika u arhivima,
- izvođenje segmentacije postojećih lokalnih računarskih mreža
- sveobuhvatnim ažuriranjima virtualizacionih platformi, lokalnih servera i radnih stanica,
- premještanje svih lokalnih web i poštanskih servera u sigurnija okruženja
- sveobuhvatnim ažuriranjima virtualizacionih platformi, lokalnih servera i radnih stanica,
- premještanje svih lokalnih web i poštanskih servera u sigurnija okruženja,
- vrlo opreznom rukovanju sa osjetljivim sigurnosnim podacima u elektronskom okruženju, jer postoji visok rizik od nenamjernog curenja podataka (tzv. “data leak”).
- uspostavi sistema uzajamnog upravljanja utvrđenim rizicima, koji obuhvata hardversku, sistemsku, komunikacijsku i aplikativnu opremu..

Izvjestaj drugog pregleda ipak je pokazao određeni napredak – broj zaposlenih koji su se upecali na 'phishing' poruke bio je znatno manji nego tokom prvog sigurnosnog pregleda.

S upravljačkog aspekta, pokazalo se da će biti potrebno svake godine planirati ulaganja značajnih finansijskih sredstava i ljudske resurse za osiguranje informacione sigurnosti. Namjenska finansijska sredstva prvenstveno će biti

usmjerena na ažuriranja hardverske i softverske opreme za zaštitu od novih sigurnosnih prijetnji, koje utiču kako na vlastiti sistem, tako i na sisteme sa kojima saraduju. Ulaganje u ljudske resurse uključuje obrazovanje o informacijskoj sigurnosti i obuku zaposlenih za pravilno postupanje i reagovanje na sigurnosne prijetnje, što će smanjiti poznate i još nepoznate rizike.

## **Informacijski rizik: curenje i zloupotreba podataka**

Arhivsko gradivo kao dio kulturne baštine načelno je dostupno javnosti bez većih ograničenja, Međutim, arhivski stručnjaci često se suočavaju s podacima koji su zbog zakonskih propisa privremeno zaštićeni i do kojih se može doći samo putem posebnog postupka. Ovi podaci, posebno lični podaci i zdravstvene informacije, zahtijevaju posebnu obradu i zaštitu, jer njihovo nepropisno rukovanje ili nenadzirano otkrivanje može imati ozbiljne posljedice.

I pored pažljivog rukovanja podacima, posebno u digitalnom obliku, u arhivima mogu se javiti tri glavne forme kršenja sigurnosti podataka: uništenje podataka, curenje podataka i kršenje povjerljivosti podataka.

### *Uništenje podataka*

Uništenje podataka može se dogoditi zbog tehnoloških, sistemskih ili ljudskih grešaka; bilo namjerno ili nenamjerno. Bez obzira na uzrok, posljedica je gubitak podataka, što može dovesti do gubitka povjerenja u organizaciju i njen profesionalni integritet.

### *Curenje podataka*

Iako je uništenje podataka često povezano s tehničkim kvarovima ili ljudskim greškama, curenje podataka obično se događa zbog nepažnje zaposlenih, koji često ne trebaju posebna tehnička znanja za iskorištavanje ranjivosti sistema. Curenje podataka definišemo kao neovlašteni prenos podataka iz organizacije ka neovlašćenim osobama ili spoljnim primaocima.<sup>36</sup> Do curenja podataka obično dolazi zbog nesretnih okolnosti, bilo tokom njihovog prenosa<sup>37</sup>,

<sup>36</sup> *What is Data Leakage?*, 2024. Forcepoint. Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.forcepoint.com/cyber-edu/data-leakage>.

<sup>37</sup> Npr. kada su poslani putem e-pošte, API poziva, chatova i drugih komunikacija.

mirovanjem<sup>38</sup> ili upotrebom<sup>39</sup> i to bez obzira na to da li su u fizičkom, elektronskom ili hibridnom obliku.<sup>40</sup>

### *Kršenje povjerljivosti podataka*

U praksi je kršenje povjerljivosti podataka često rezultat pokušaja spoljnih upada, koji koriste ranjivosti hardverske, softverske ili sigurnosne infrastrukture, kao i nepredviđenih rizika. Napadači identifikuju te ranjivosti i koriste ih za izmjenu, brisanje ili krađu podataka.

Curenje podataka i kršenje povjerljivosti podataka su, iako različiti pojmovi, usko povezani. Curenje podataka omogućava njihovu zloupotrebu, što može dovesti do kršenja njihove povjerljivosti.

### **Informacijski rizici: IOT (Internet stvari)**

Internet stvari (IoT) predstavlja mrežu povezanih uređaja koji omogućavaju međusobnu komunikaciju i razmjenu podataka putem interneta. Iako IoT donosi brojne prednosti, kao što su automatizacija procesa, efikasno prikupljanje podataka i optimizacija radnih tokova, s njim su također povezani značajni sigurnosni rizici, uključujući i u kontekstu arhivske djelatnosti. Zbog slabe sigurnosne infrastrukture, IoT uređaji često su izloženi kibernetiskim napadima, što može dovesti do curenja osjetljivih podataka, neovlaštenog pristupa arhivskim sistemima, pa čak i do manipulacije podacima.

U arhivima se IoT uređaji često koriste za praćenje okolišnih uslova, kao što su temperatura, vlažnost i osvjetljenje, koji utiču na dugoročno očuvanje fizičkog arhivskog materijala. Ako napadači dobiju pristup tim uređajima, to može dovesti do nepravilnog upravljanja okolišnim parametrima, što može ozbiljno ugroziti sigurnost i cjelovitost arhivskog materijala. Osim toga, napadači mogu dobiti pristup osjetljivim informacijama putem IoT uređaja, što dodatno povećava rizik od gubitka ili krađe podataka.

Kako bi smanjili rizike povezane s IoT-om, arhivi moraju uspostaviti sveobuhvatne sigurnosne mjere, koje uključuju enkripciju komunikacijskih puteva između uređaja, redovne nadogradnje softvera i hardvera IoT uređaja, kao i korištenje sigurnosnih rješenja, poput vatrozida i segmentacije mreže za zaštitu

<sup>38</sup> Podaci mogu biti izloženi u mirovanju zbog pogrešne konfiguracije cloud usluga, neispravnog rada baza podataka, nepravilnih postavki ili nenadgledanih promjena statusa zapisa, kao i zbog izgubljenih ili neadekvatno zaštićenih uređaja koji sadrže te podatke.

<sup>39</sup> Podaci mogu biti izloženi tokom korištenja, npr. prilikom štampanja na zajedničkim štampačima, pravljenja i objavljivanja snimaka ekrana koji sadrže osjetljive informacije, ili zbog nenadgledanog čuvanja na javno dostupnim skladištima ili prenosnim USB uređajima.

<sup>40</sup> *Data Leakage: Common Causes, Examples & Tips for Prevention*, 2024. BlueVayant. Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.bluevoyant.com/knowledge-center/data-leakage-common-causes-examples-tips-for-prevention>.

IoT sistema. Također, ključno je uspostaviti redovno nadgledanje i praćenje rada uređaja, čime se osigurava brzo otkrivanje mogućih anomalija ili kibernetičkih prijetnji. Obuka zaposlenih o potencijalnim rizicima koje IoT donosi također je bitna za uspostavljanje efikasne sigurnosne kulture.

U kontekstu arhivske djelatnosti, pouzdana upotreba IoT tehnologija ključna je za zaštitu arhivskog materijala, kako fizičkog, tako i elektronskog. Implementacija robusnih sigurnosnih mjera i kontinuirano nadgledanje IoT uređaja omogućit će arhivima da iskoriste prednosti ovih tehnologija, dok istovremeno smanjuju informacijske rizike.

### **Informacijski rizici: Zaključavanje datoteka (Ransomware)**

Zaključavanje datoteka, bolje poznato kao napad sa zlonamjernim softverom (ransomware), predstavlja jedan od najserioznijih sigurnosnih izazova s kojima se suočavaju organizacije, a arhivi nisu izuzetak. U ovom tipu napada, zlonamjerni softver šifrira datoteke i podatke u sistemu, a napadači traže otkupninu u zamjenu za ključ za dešifriranje podataka. Iako su takvi napadi često motivisani željom za finansijskom dobiti, u arhivskom okruženju mogu izazvati još ozbiljnije posljedice, poput nepovratnog gubitka ili onemogućenog pristupa dragocjenom arhivskom materijalu.

Kako bi smanjili rizik od ovakvih napada, arhivi moraju uspostaviti sveobuhvatan sistem zaštite koji uključuje najmanje:

- *Redovno pravljenje sigurnosnih kopija podataka:* Sigurnosne kopije podataka moraju biti pohranjene na više odvojenih, sigurnih lokacija<sup>41</sup>, koje nisu direktno povezane s mrežom, čime se smanjuje mogućnost infekcije zlonamjernim softverom.
- *Korištenje napredne antivirusne zaštite:* Osnovno sredstvo odbrane predstavljaju redovno ažurirani antivirusni programi koji u realnom vremenu otkrivaju i štite od ransomware napada.
- *Redovne nadogradnje sistema i softvera:* Rednim instaliranjem sigurnosnih ažuriranja za operativne sisteme i aplikacije smanjuju se sigurnosne ranjivosti koje napadači mogu iskoristiti.
- *Obuka zaposlenih:* Zaposleni su prva linija odbrane protiv kibernetičkih napada, stoga je važno da budu obučeni za prepoznavanje sumnjivih poruka, phishing napada i opasnih priloga.
- *Razvoj plana za odgovor na incidente:* Ključan za smanjenje uticaja potencijalnog napada je plan za upravljanje incidentima, koji uključuje

---

<sup>41</sup> S PETZ (51. član) je određeno da moraju javnopravne osobe, uključujući arhive i pružatelje usluga e-hranjenja koji čuvaju javno arhivsko građivo u digitalnom obliku, osigurati pohranu sigurnosnih kopija potrebnih za obnovu sistema e-hranjenja na najmanje dva geografski udaljena mesta. Ta mesta ne smeju biti u istom području pogođenom poplavama ili zemljotresima, kao ni u istom području kao glavno mesto čuvanja.

mjere za brzu obnovu podataka, smanjenje štete i upravljanje posljedicama.

Arhivi moraju, zbog osjetljivosti svog gradiva, razviti proaktivne strategije za upravljanje rizicima povezanim s ransomware napadima, jer se u ovim slučajevima radi o više od samo finansijskog gubitka – radi se o zaštiti historijskih i kulturnih resursa koji su ključni za društveno pamćenje.

### **Informacijski rizici: Korištenje rješenja iz oblasti umjetne inteligencije (UI)**

Umjetna inteligencija (UI) postaje ključni dio arhivske stručne djelatnosti, jer omogućava automatizaciju brojnih procesa, poput razvrstavanja dokumenata, digitalizacije, prepoznavanja teksta i analize velikih količina podataka. U vrednovanju i odabiru elektronskog gradiva, tehnologija može značajno povećati efikasnost ovih procesa. Neke tehnološke solucije već su u upotrebi za selekciju i vrednovanje arhivskog gradiva, što omogućava preciznije i brže donošenje odluka o tome koje gradivo zadržati, a koje izbaciti. Ove solucije se temelje na algoritmima i UI, koji poboljšavaju tačnost odluka i smanjuju rizike povezane sa ručnom obradom velikih količina podataka.<sup>42</sup>

Iako UI donosi brojne prednosti, kao što su veća efikasnost i tačnost, takođe sa sobom nosi određene informacione rizike koje arhivi ne smiju zanemariti. To potvrđuje i pregled upotrebe UI u e-arhivskom gradivu, predstavljen na 3. međunarodnoj konferenciji e-ARH.si, gdje su istaknute mogućnosti koje tehnologija UI donosi za unapređenje upravljanja arhivskim gradivom.<sup>43</sup> Upotrebom UI poboljšava se efikasnost obrade elektronskog arhivskog gradiva, što otvara pitanja o rizicima nepravilne obrade i interpretacije podataka.

Prvi izazov pri korištenju UI-a je rizik od nepravilne obrade ili interpretacije podataka. Greške u algoritmima ili nepotpuni ulazni podaci mogu dovesti do pogrešnih rezultata, kao što su greške u arhivskoj bazi podataka, gubitak važnih informacija ili čak trajne promjene u arhivskom materijalu, što može negativno utjecati na njegovu cjelovitost i dostupnost

Drugi izazov predstavlja ranjivost UI sistema na kibernetičke napade. Napadači mogu manipulirati algoritmima, unositi pristrasne podatke (tzv. “zagađenje podataka”) ili izvoditi napade čiji je cilj iskriviti rezultate UI rješenja,

<sup>42</sup> T. Hajtnik, A. Škoro Babić, Ali nam lahko pri vrednotenju in odbiranju elektronskega gradiva pomaga tehnologija?. *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse*. [Spletna izd]. 2018, letn. 1, št. 1, 169-196. Pridobljeno 17. 10. 2024 s spletne strani: [http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/radenci\\_20181/1\\_2018\\_169-196\\_%C5%A0koro.pdf](http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/radenci_20181/1_2018_169-196_%C5%A0koro.pdf).

<sup>43</sup> A. Bole, T. Hajtnik, A. Škoro Babić, *Splošni pregled uporabe umetne inteligence pri obravnavanju e-arhivskega gradiva: predstavitev kompetenčnega centra 2: predavanje na 3. mednarodni konferenci e-ARH.si, Ljubljana, 7-8. november 2018*. [COBISS.SI-ID 2079093].

što može dovesti do pogrešnih zaključaka i odluka.<sup>44</sup> Ovo može biti opasno i u arhivima, gdje su podaci često osjetljivi i nenadoknadivi.

Važan izazov pri korištenju umjetne inteligencije (UI) u arhivima predstavlja rizik od falsifikovanja arhivskog materijala već u fazi njegovog nastanka kod stvaralaca, tzv. “lažni” dokumenti. Napredak digitalnih tehnologija omogućio je lakše stvaranje falsifikovanih dokumenata. Ovi dokumenti mogu sadržavati lažne ili manipulirane podatke koji izgledaju autentično, ali su stvoreni s ciljem obmanjivanja. Takvi dokumenti mogu zamijeniti autentične zapise, što ima ozbiljne posljedice za historijski integritet, pravne procese i čak političke odluke. Rizik je posebno izražen kod digitalizovanog materijala, gdje su mogućnosti za falsifikovanje veće zbog dostupnosti i fleksibilnosti digitalnih alata.

Historijski primjer koji dobro ilustrira ovo rizik su falsifikovani Hitlerovi dnevници, koje je 1983. godine objavila njemačka revija Stern. Iako su prvobitno smatrani vjerodostojnim, kasnije analize su otkrile da se radi o falsifikovanom materijalu, što je izazvalo jedan od najvećih skandala u istoriji medija.<sup>45</sup> Ovaj događaj upozorava na važnost precizne provjere autentičnosti materijala prije nego što postane javno dostupan.

Trenutno nije poznato da su zapisi stvoreni umjetnom inteligencijom (UI) službeno uključeni u arhivske sisteme. Ipak, postoje zabrinutosti oko sintetičkih medija, kao što su tekstovi koje generira UI i deepfake videozapisi. Sve veća upotreba UI za stvaranje uvjerljivo falsifikovanog sadržaja predstavljaće ogroman izazov za arhiviste u očuvanju vjerodostojnosti digitalnih zapisa. Ovaj trend postavlja važna pitanja o integritetu digitalnih zapisa, posebno s obzirom na to da su alati UI sposobni stvoriti veoma realistične, ali lažne medije, koji bi mogli biti pogrešno prepoznati kao autentični. O tome se diskutovalo i na skupu Arhivskog društva Slovenije, gdje je naglašena važnost zaštite materijala, posebno u vezi sa upotrebom UI za provjeru autentičnosti arhivskih zapisa i digitalnih dokumenata.<sup>46</sup>

Ovi primjeri naglašavaju potrebu da arhivi uspostave robusne metode provjere kako bi osigurali da se sadržaj generiran umjetnom inteligencijom pravilno identifikuje prije nego što ga preuzmu od stvaralaca, čime se ne ugrožava vjerodostojnost arhivskih zapisa.

<sup>44</sup> F. Marulli, S. Marrone, L. Verde, Sensitivity of Machine Learning Approaches to Fake and Untrusted Data in Healthcare Domain. *Journal of Actuator Networks*, 2022. Pridobljeno 15. 10. 2024 s spletne strani: <https://www.mdpi.com/2224-2708/11/2/21>.

<sup>45</sup> ABC News, 2023. Fake Hitler diaries published by Stern in 1983: *The media scandal that rocked Europe*. ABC News. <https://www.abc.net.au/news/2023-05-26/fake-hitler-diaries-published-by-stern-in-1983-media-scandal/102367442>.

<sup>46</sup> M. Grobelnik, T. Hajtnik, M. Novak, Š. Robnik, Z. Semlič Rajh, *Umetna inteligenca in možnosti vpeljave novih digitalnih procesov v arhive, prenos dobrih praks iz sorodnih institucij, strokovna terminologija s področja digitalizacije in druga odprta vprašanja*: okrogla miza in delavnica na 31. zborovanju Arhivskega društva Slovenije: Bohinjska Bistrica, 5-6. 10. 2023.



U tom smislu, mogu se poslužiti različitim pristupima, kao što su:

- Uspostavljanje preciznih i strogih postupaka provjere izvora arhivskog materijala; provjera autentičnosti izvora će i dalje zahtijevati blisku saradnju sa stvaraocima materijala.
- Postavljanje jasnih zahtjeva za stvaraocima arhivskog materijala u vezi s metapodacima koji prate arhivski materijal prilikom predaje, uključujući zahtjev za određenim podacima kao što su datum nastanka, autorstvo, kontekst stvaranja i zapisi o mogućim promjenama ili prijenosima.
- Uspostavljanje saradnje s vanjskim institucijama i stručnjacima, kao što su digitalni forenzički stručnjaci ili organizacije za provjeru autentičnosti. Ove institucije mogu pregledati i analizirati digitalni materijal, provjeravajući njegovu integritet i potvrđujući vjerodostojnost prije preuzimanja u arhiv. Forenzička analiza može uključivati provjeru metapodataka, datotečnih sistema i drugih tehničkih aspekata koji mogu otkriti eventualne manipulacije ili falsifikate materijala.
- Ključna će postati i implementacija tehnoloških rješenja, odnosno specijalizovanih algoritama za otkrivanje falsifikata, koji omogućavaju provjeru vjerodostojnosti digitalnih zapisa. Na primjer, alat Microsoft Video Authenticator dizajniran je za otkrivanje manipulacija u slikama i videozapisima, uključujući falsifikovane materijale stvorene pomoću UI. Također, DeepFake Detection Challenge (DFDC), koji razvija Facebook u saradnji s više istraživačkih institucija, nudi napredna rješenja za otkrivanje lažnih videozapisa. Alati poput Forensic Image Analyzer za analizu slika, Deepware Scanner za otkrivanje deepfake videozapisa, te GPT-2 Output Detector za identifikaciju lažnih tekstova koje generiraju modeli UI, postali su ključni za otkrivanje manipulacija u slikama, videozapisima, tekstovima ili zvučnim snimcima. Korištenje takvih i sličnih alata omogućit će arhivima da smanje rizik od preuzimanja falsifikovanih dokumenata i osiguraju viši nivo vjerodostojnosti digitalnih zapisa.
- I pored tehnoloških rješenja, i dalje će biti korisno i važno da arhivisti provode i „ručne” preglede materijala. Na primjer, ako prepoznaju nesuglasja u stilovima, formatu, kontekstu ili drugim karakteristikama materijala, to bi moglo značiti da materijal možda nije autentičan i vjerodostojan. Stoga će stručna procjena arhivista, koji su obučeni za prepoznavanje potencijalno falsifikovanog materijala, i dalje biti ključna.
- Arhivi će morati u programe obuke koje organizuju za stvaraocima arhivskog materijala uključiti i rizike povezane s upotrebom UI.

Sprovodeći ove mjere i pristupe, arhivi će moći smanjiti rizik od preuzimanja falsifikovanog materijala, čak i ako nemaju neposrednu kontrolu nad njegovim stvaranjem.

## Zaključak

Članak ističe ključne izazove s kojima se arhivi suočavaju u dobi digitalizacije, koji će ostati aktuelni i u budućnosti. Informacijska sigurnost naglašena je kao temeljni stub zaštite arhivskog gradiva, posebno zbog ranjivosti koje donose nove tehnologije, poput veštačke inteligencije, interneta stvari i oblaka. Arhivi moraju uspostaviti višeslojne sigurnosne mere za zaštitu gradiva od različitih prijetnji, kao što su napadi zlonamjernim softverom (ransomware), curenje podataka i falsifikovanje dokumenata.

Hajtnik<sup>47</sup> upozorava na usku povezanost između informacijske sigurnosti i dugoročne pohrane elektronskih zapisa, što naglašava nužnost sveobuhvatnih sigurnosnih mera za zaštitu arhivskog gradiva. Članak takođe ističe važnost bliske saradnje između arhiva i stvaralaca gradiva, s obzirom na to da arhivi često nemaju potpunu kontrolu nad izvorom gradiva, što stvara rizik od pojave „lažnog” arhivskog gradiva. Uvođenje strogih sigurnosnih politika, usklađenih sa međunarodnim standardima (npr. porodica standarda ISO 27000), redovno provjeravanje sigurnosnih sistema i korišćenje specijalizovanih tehnologija za otkrivanje falsifikata ključni su koraci za obezbeđivanje sigurnosti.

Hajtnik<sup>48</sup> ističe da će uspostavljanje pouzdane e-repozitorije biti ključno za dugoročno čuvanje i dostupnost arhivskih zapisa, što dodatno potvrđuje značaj sveobuhvatnih sigurnosnih politika u digitalnom okruženju. Usklađenost sa standardom ISO 16363 omogućava uspostavljanje poverljivih sistema za dugoročnu elektronsku pohranu, što je suštinski važno za budućnost arhivske prakse u digitalnom svijetu.<sup>49</sup> I pored tehnoloških rješenja, ljudska procjena arhivista ostaje od izuzetne važnosti za obezbeđivanje cjelovitosti i vjerodostojnosti arhivskog gradiva.

<sup>47</sup> T. Hajtnik, Kako sta povezani informacijska varnost in dolgoročna hramba zapisov v digitalni obliki. V: Gostenčnik, Nina (ur). *Arhivi v primežu narave in tehnologije: knjiga povzetkov: Mednarodna konferenca Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*: 15.-17. maj 2024, Radenci, Slovenija, 70-71. Maribor: Pokrajinski arhiv.

<sup>48</sup> T. Hajtnik, E-repozitorij: kdaj bo zaupanja vreden sistem dolgoročne e-hrambe = Digital repository: when will be a trustworthy [system] for long term digital preservation: predavanje na 7. znanstveni konferenci z mednarodno udeležbo "Za človeka gre: prihodnost zdaj!", Alma Mater Europae, Maribor, 16. 3. 2019.

<sup>49</sup> T. Hajtnik, Skladnost s standardom ISO 16363 - je to odgovor za našo digitalno prihodnost? = ISO 16363 compliance - is this the answer for our digital future?. V: Semlič Rajh, Zdenka (ur). *Arhivi v službi človeka - človek v službi arhivov: relevance v raziskavah arhivske znanosti = Archives in the Service of People - People in the Service of Archives: Relevance in the Research of Archival Science*: 8. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo Za človeka gre: relevance znanosti in izobraževanja = 8th Scientific Conference with International Participaton All About People: Relevance of Science and Education: 5. znanstveno raziskovalni, študijski in izobraževalni simpozij = 5th Scientific Research, Study and Educational Symposium: zbornik recenziranih prispevkov = peer-reviewed proceedings book: Maribor, 14. 3. 2020, 72-81. Maribor: AMEU - ECM, Alma Mater Press. Pridobljeno 17. 10. 2024 s spletne strani: <http://press.almamater.si/index.php/amp/catalog/book/22> .

Digitalna transformacija arhivske djelatnosti uz pomoć rješenja poput sistema e-ARH.si omogućava efikasnije povezivanje stvaralaca, arhiva i korisnika, čime se poboljšava arhiviranje i dostupnost gradiva.<sup>50</sup> Sve to dodatno naglašava potrebu za uspostavljanjem robusnih sistema za dugoročnu zaštitu digitalnog arhivskog gradiva.

Analiza primjera iz slovenske arhivske prakse u članku takođe ukazuje na potrebu za stalnim obrazovanjem arhivista i bliskom saradnjom sa spoljnim stručnjacima i institucijama, što će biti ključno za dugoročnu sigurnost i trajnost arhivskog gradiva.

## Summary

The article highlights the key challenges faced by archives in the age of digitization, which will remain relevant in the future. Information security is emphasized as a fundamental pillar of archival material protection, especially due to the vulnerabilities brought about by new technologies such as artificial intelligence, the Internet of Things, and cloud computing. Archives must establish multilayered security measures to protect materials from various threats, such as malware attacks (ransomware), data breaches, and document forgery.

Heitnik warns about the close relationship between information security and the long-term preservation of electronic records, underlining the necessity for comprehensive security measures to protect archival materials. The article also highlights the importance of close collaboration between archives and record creators, as archives often lack complete control over the source of materials, creating a risk of "fake" archival records. The introduction of strict security policies, aligned with international standards (e.g. the ISO 27000 family of standards), regular security system checks, and the use of specialized technologies to detect forgeries are key steps in ensuring security.

Heitnik emphasizes that establishing reliable e-repositories will be crucial for the long-term preservation and accessibility of archival records, further reinforcing the importance of comprehensive security policies in the digital environment. Compliance with the ISO 16363 standard enables the establishment of trusted systems for long-term electronic storage, which is essential for the future of archival practice in the digital world. Despite technological solutions, human assessment by archivists remains of paramount importance in ensuring the integrity and authenticity of archival materials.

The digital transformation of archival activities, with solutions such as the e-ARH.si system, enables more efficient connection between record creators, archives, and users, thereby improving the archiving process and material

<sup>50</sup> T. Hajtnik, *Upravljanje s tveganji pri dolgoročni e-hrambi: rešitve za ustvarjalce*: spletno predavanje na 5. konferenci e-ARH.si, 17-18. 11. 2021.

accessibility. All of this further emphasizes the need for establishing robust systems for the long-term protection of digital archival materials.

The analysis of examples from Slovenian archival practice in the article also points to the need for continuous education of archivists and close cooperation with external experts and institutions, which will be crucial for the long-term security and sustainability of archival materials.

## BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

1. ABC News. (2023). *Fake Hitler diaries published by Stern in 1983: The media scandal that rocked Europe*. ABC News. <https://www.abc.net.au/news/2023-05-26/fake-hitler-diaries-published-by-stern-in-1983-media-scandal/102367442>.
2. Bole A, Hajtnik T, Škoro Babič A, *Splošni pregled uporabe umetne inteligence pri obravnavanju e-arhivskega gradiva: predstavitev kompetenčnega centra 2*: predavanje na 3. mednarodni konferenci e-ARH.si, Ljubljana, 7-8. november 2018. [COBISS.SI-ID 2079093].
3. COBISS – *Kooperativni online bibliografski sistem in servisi*, 2024. Institut informacijskih znanosti, Maribor. Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.cobiss.si/cobiss.htm>.
4. *Data Leakage: Common Causes, Examples & Tips for Prevention*, 2024. BlueVayant. Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.bluevoyant.com/knowledge-center/data-leakage-common-causes-examples-tips-for-prevention>.
5. Edwards M, *The Ultimate Guide to ISO 27001*. ISMS.online. Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.isms.online/iso-27001/#iso-270012013-iso-270012022-whats-the-difference>.
6. Gartner Glossary (n.d). Gartner. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.gartner.com/en/glossary>.
7. Grobelnik M, Hajtnik T, Novak M, Robnik Š, Semlič Rajh Z, *Umetna inteligenca in možnosti vpeljave novih digitalnih procesov v arhive, prenos dobrih praks iz sorodnih institucij, strokovna terminologija s področja digitalizacije in druga odprta vprašanja*: okrogla miza in delavnica na 31. zborovanju Arhivskega društva Slovenije: Bohinjska Bistrica, 5-6. 10. 2023.
8. Hajtnik T, *Elektronsko arhiviranje: ISO standardi kot odgovor na zakonska določila*: predavanje na 3. mednarodni konferenci e-ARH.si, Ljubljana, 7.-8. november 2018.
9. Hajtnik T, *Skladnost s standardom ISO 16363 - je to odgovor za našo digitalno prihodnost? = ISO 16363 compliance - is this the answer for our digital future?*. V: Semlič Rajh, Zdenka (ur). *Arhivi v službi človeka - človek v službi arhivov: relevance v raziskavah arhivske znanosti = Archives in the Service of People - People in the Service of Archives: Relevance in the Research of Archival Science*: 8. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo Za človeka gre: relevantna znanosti in izobraževanja = 8th Scientific Conference with International Participaton All About People: Relevance of Science and Education: 5. znanstveno raziskovalni, študijski in izobraževalni simpozij = 5th Scientific Research, Study and Educational Symposium: zbornik recenziranih prispevkov = peer-reviewed proceedings book : Maribor, 14. 3. 2020, 72-81. Maribor: AMEU - ECM, Alma Mater Press. Pridobljeno 17. 10. 2024 s spletne strani: <http://press.almamater.si/index.php/amp/catalog/book/22>.
10. Hajtnik T, *Ocena in obvladovanje tveganj pri dolgoročni e-hrambi s pomočjo programskega orodja = Assessment and risk management at long-term preservation with the help of software tool*. V: Gostenčnik, Nina (ur). *Uporabnikom prijazni arhivi: knjiga povzetkov*: Mednarodna konferenca Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in

- elektronskega arhiviranja: 11-13. maj 2022, Radenci, Slovenija, 54. Maribor: Pokrajinski arhiv.
11. Hajtnik T, *Usmeritve in zahteve za varno hrambo elektronskih dokumentov skladno s predpisi*: predavanje na posvetovanju 2. Ravnateljjev zajtrk na temo Kako pravilno voditi in hraniti dokumente: Ljubljana, 15. november 2023.
  12. Hajtnik T, *Kako sta povezani informacijska varnost in dolgoročna hramba zapisov v digitalni obliki*. V: Gostenčnik, Nina (ur). Arhivi v primežu narave in tehnologije: knjiga povzetkov: Mednarodna konferenca Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja: 15-17. maj 2024, Radenci, Slovenija, 70-71. Maribor: Pokrajinski arhiv.
  13. Hajtnik T, *E-repozitorij : kdaj bo zaupanja vreden sistem dolgoročne e-hrambe = Digital repository: when will be a trustworthy [system] for long term digital preservation*: predavanje na 7. znanstveni konferenci z mednarodno udeležbo "Za človeka gre: prihodnost zdaj!", Alma Mater Europae, Maribor, 16. 3. 2019.
  14. Hajtnik T, *Upravljanje s tveganji pri dolgoročni e-hrambi: rešitve za ustvarjalce*: spletno predavanje na 5. konferenci e-ARH.si, 17-18. 11. 2021.
  15. Hajtnik T, Škoro Babić A, Ali nam lahko pri vrednotenju in odbiranju elektronskega gradiva pomaga tehnologija?. *Moderna arhivistika: časopis arhivske teorije in prakse*. [Spletna izd]. 2018, letn. 1, št. 1, 169-196. Pridobljeno 17. 10. 2024 s spletne strani: [http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/radenci\\_20181/1\\_2018\\_169-196\\_%C5%A0koro.pdf](http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/radenci_20181/1_2018_169-196_%C5%A0koro.pdf).
  16. *Informacijska varnost*, 2024. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.gov.si teme/informacijska-varnost/>.
  17. *Information Security (InfoSec) defined*. (N.d). Microsoft. Pridobljeno 14. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.microsoft.com/en-au/security/business/security-101/what-is-information-security-infosec>.
  18. *Information security*. (n.d) Dictionary of Military and Associated Terms. (2005). Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.thefreedictionary.com/information+security>.
  19. ISO 19011:2018(en) - Guidelines for auditing management systems. Pridobljeno 22. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/70017.html>.
  20. ISO 22301:2019 - Security and resilience — Business continuity management systems — Requirements. Pridobljeno 22. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/75106.html>.
  21. ISO 22313:2020 - Security and resilience — Business continuity management systems — Guidance on the use of ISO 22301. Pridobljeno 22. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/75107.html>.
  22. ISO 27799:2016. Health informatics — Information security management in health using ISO/IEC 27002. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/62777.html>.
  23. ISO 31000:2018 - Risk management. Guidelines. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/65694.html>.
  24. ISO 31073:2022. Risk management — Vocabulary. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/79637.html>.
  25. ISO/IEC 20000-1:2018. Information technology — Service management. Part 1: Service management system requirements. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/70636.html>.
  26. ISO/IEC 27001:2022 - Information security, cybersecurity and privacy protection — Information security management systems — Requirements. Pridobljeno 22. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/27001>.
  27. ISO/IEC 27002:2022 - Information security, cybersecurity and privacy protection Information security controls. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/75652.html>.

28. ISO/IEC 27003:2017 - Information technology — Security techniques — Information security management systems — Guidance. Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/63417.html>.
29. ISO/IEC 27004:2016 - Information technology — Security techniques — Information security management — Monitoring, measurement, analysis and evaluation. Pridobljeno 22. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/64120.html>.
30. ISO/IEC 27005:2022 - Information security, cybersecurity and privacy protection — Guidance on managing information security risks. Pridobljeno 22. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/80585.html>.
31. ISO/IEC 27006-1:2024 - Information security, cybersecurity and privacy protection — Requirements for bodies providing audit and certification of information security management systems. Part 1: General. Pridobljeno 22. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/82908.html>.
32. ISO/IEC 27007:2020 - Information security, cybersecurity and privacy protection — Guidelines for information security management systems auditing. Pridobljeno 22. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/77802.html>.
33. ISO/IEC 27017:2015. Information technology — Security techniques — Code of practice for information security controls based on ISO/IEC 27002 for cloud services. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/43757.html>.
34. ISO/IEC 27018:2019. Information technology — Security techniques — Code of practice for protection of personally identifiable information (PII) in public clouds acting as PII processors. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/76559.html>.
35. ISO/IEC 27031:2011. Information technology — Security techniques — Guidelines for information and communication technology readiness for business continuity. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/44374.html>.
36. ISO/IEC 27032:2023. Cybersecurity — Guidelines for Internet security. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/76070.html>.
37. ISO/IEC 27033-1:2015 Information technology — Security techniques — Network security. Part 1: Overview and concepts. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/63461.html>.
38. ISO/IEC 27033-2:2012. Information technology — Security techniques — Network security. Part 2: Guidelines for the design and implementation of network security. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/51581.html>.
39. ISO/IEC 27033-3:2010. Information technology — Security techniques — Network security. Part 3: Reference networking scenarios — Threats, design techniques and control issues. Pridobljeno 25. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/51582.html>.
40. ISO/IEC 27033-3:2010. Information technology — Security techniques — Network security. Part 3: Reference networking scenarios — Threats, design techniques and control issues. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/51582.html>.
41. ISO/IEC 27033-4:2014. Information technology — Security techniques — Network security. Part 4: Securing communications between networks using security gateways. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/51583.html>.
42. ISO/IEC 27033-5:2013. Information technology — Security techniques — Network security. Part 5: Securing communications across networks using Virtual Private Networks (VPNs). Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/51584.html>.
43. ISO/IEC 27033-6:2016. Information technology — Security techniques — Network security. Part 6: Securing wireless IP network access. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/51585.html>.

44. ISO/IEC 27033-7:2023. Information technology – Network security. Part 7: Guidelines for network virtualization security. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/80972.html>.
45. ISO/IEC 27035-1:2023. Information technology — Information security incident management. Part 1: Principles and process. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/78973.html>.
46. ISO/IEC 27035-2:2023. Information technology — Information security incident management. Part 2: Guidelines to plan and prepare for incident response. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/78974.html>.
47. ISO/IEC 27035-3:2020. Information technology — Information security incident management. Part 3: Guidelines for ICT incident response operations. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/74033.html>.
48. ISO/IEC 27036-1:2021. Cybersecurity — Supplier relationships. Part 1: Overview and concepts. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/82905.html>.
49. ISO/IEC 27036-2:2022. Cybersecurity — Supplier relationships. Part 2: Requirements. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/82060.html>.
50. ISO/IEC 27036-3:2023. Cybersecurity — Supplier relationships. Part 3: Guidelines for hardware, software, and services supply chain security. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/82890.html>.
51. ISO/IEC 27036-4:2016. Information technology — Security techniques — Information security for supplier relationships Part 4: Guidelines for security of cloud services. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/59689.html>.
52. ISO/IEC 27037:2012. Information technology — Security techniques — Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/44381.html>.
53. ISO/IEC 27039:2015 - Information technology — Security techniques — Selection, deployment and operations of intrusion detection and prevention systems. Pridobljeno 22. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/56889.html>.
54. ISO/IEC 27040:2024. Information technology — Security techniques — Storage security. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/80194.html>.
55. ISO/IEC 27701:2019. Security techniques — Extension to ISO/IEC 27001 and ISO/IEC 27002 for privacy information management — Requirements and guidelines. Pridobljeno 24. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/71670.html>.
56. ISO/IEC TS 27006-2:2021 - Requirements for bodies providing audit and certification of information security management systems. Part 2: Privacy information management systems. Pridobljeno 22. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/71676.html>.
57. ISO/IEC TS 27008:2019 - Information technology — Security techniques — Guidelines for the assessment of information security controls. Pridobljeno 22. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.iso.org/standard/67397.html>.
58. KZ-1. *Kazenski zakonik*. (2023). "Uradni list RS", št. 50/12 – uradno prečiščeno besedilo, 54/15, 6/16 – popr., 38/16, 27/17, 23/20, 91/20, 95/21, 186/21, 105/22 – ZZNŠPP in 16/23. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO5050>.
59. Marulli F, Marrone S, Verde L, Sensitivity of Machine Learning Approaches to Fake and Untrusted Data in Healthcare Domain. *Journal of Actuator Networks*, 2022. Pridobljeno 15. 10. 2024 s spletne strani: <https://www.mdpi.com/2224-2708/11/2/21>.
60. Michalski S, Pedersoli J. L., *The ABC Method: A risk management approach to the preservation of cultural heritage*. 163 strani. Canadian Conservation Institute. Ottawa 2016. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: [https://www.iccom.org/sites/default/files/2017-12/risk\\_manual\\_2016-eng.pdf](https://www.iccom.org/sites/default/files/2017-12/risk_manual_2016-eng.pdf).

61. M. Novak, Stanje in perspektive vzajemnega metapodatkovnega korpusa slovenske javne arhivske službe. *Moderna arhivistika* 2023, 6 (2), 308–333. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://doi.org/10.54356/MA/2023/MJUO4040>.
62. PETZ. *Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah za zajem in hrambo gradiva v digitalni obliki*, 2020, "Uradni list RS", št. 118/20. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=PRAV12755>.
63. *Prenova informacijskega sistema za podporo upravljanju z dokumentarnim gradivom – KRPAN*, 2023. Republika Slovenija, Ministrstvo za digitalno preobrazbo. Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/prenova-informacijskega-sistema-za-podporo-upravljanju-z-dokumentarnim-gradivom/>.
64. PSUDDG. *Pravilnik o strokovni usposobljenosti za delo z dokumentarnim gradivom*, 2025. "Uradni list RS", št. 66/16. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=PRAV12754>.
65. UVDAG. *Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva*, 2017, "Uradni list RS", št. 42/17. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED6619>.
66. UVDMVUPS. *Uredba o varnostni dokumentaciji in minimalnih varnostnih ukrepih povezanih subjektov*, 2023, "Uradni list RS", št. 8/23. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=URED8592>.
67. *What is Data Leakage?*, 2024. Forcepoint. Pridobljeno 17. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.forcepoint.com/cyber-edu/data-leakage>.
68. *What Is Information Security?*, 2024. Fortinet. Pridobljeno 14. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.fortinet.com/resources/cyberglossary/information-security>.
69. *What is information security?* (N.d.). IBM. Pridobljeno 14. 7. 2024 s spletne strani: <https://www.ibm.com/topics/information-security>.
70. ZInfV. *Zakon o informacijski varnosti*, 2023, "Uradni list RS", št. 30/18, 95/21, 130/22 – ZEKom-2, 18/23 – ZDU-1O in 49/23. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO7707>.
71. ZKI. *Zakon o kritični infrastrukturi*, 2021, "Uradni list RS", št. 75/17 in 189/21 – ZDU-1M. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO7106>.
72. ZVDAGA. *Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih*, 2014, "Uradni list RS", št. 30/06 in 51/14. Pridobljeno 1. 7. 2024 s spletne strani: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4284>.



**Dr. sc. Jasmina ŽIVKOVIĆ**

*Istorijski arhiv Požarevac, Srbija*

*jasminazivkovic@yahoo.com; jasminazivkovic@arhivpozarevac.org.rs*

**1.02 Pregledni naučni rad/Review scientific article**

UDK/UDC: 930.25:002:004.01:069.5(497.11)

## **SPECIFIČNOSTI FORMIRANJA ELEKTRONSKIH ZBIRKI (ARHIVSKIH) DOKUMENATA**

**Apstrakt:** *Arhivistička normativa, teorija i praksa u Srbiji i zemljama okruženja počivaju na principu formiranja arhivskog fonda kao celine arhivske građe i dokumentarnog materijala nastalog radom pravnog ili fizičkog lica. U slučajevima kada nije moguće postići organsku celinu arhivske građe jednog tvorca, govorimo o skupini arhivskih dokumenata različite provenijencije i vremena nastanka, te formiramo zbirke arhivskih dokumenata. Anglosaksonska arhivistika, nasuprot kontinentalnoj, prioritet daje arhivskim zbirkama.*

*Na osnovu najnovijih arhivskih propisa u Srbiji, koji poznaju i uređuju ravnopravno klasičnu i izvorno nastalu elektronsku arhivsku građu, posebno onih koji regulišu status elektronskog dokumenta i elektronske arhive, zaključujemo da njihova primena u praksi dovodi do pridavanja sve većeg značaja arhivskim zbirkama, istina onih koje će se formirati u okviru elektronske arhivske građe. Istovremeno, posebno kada se radi o pravnim subjektima kao stvaraocima, zbirke istovrsnih arhivskih dokumenata nastalih u njihovom poslovanju nastaju na državnom nivou, čineći tako upitnim primenu osnovnih arhivističkih principa o formiranju arhivskih fondova i zbirki elektronskih arhivskih dokumenata. Iako je realnost u sticanju statusa arhivske građe kao kulturne baštine, kada je reč o sferi elektronskih dokumenata, u praksi još uvek budućnost na ovim prostorima, neophodno je strukovno rešiti niz prethodnih pitanja koja su u vezi sa ovom temom.*

*U radu smo pokušali da odgovorimo na dilemu u pogledu odnosa između arhivskog fonda i arhivske zbirke u najnovijim propisima o analognoj i elektronskoj arhivskoj građi. Na osnovu istraživanja relevantnih propisa u domaćoj i uporednoj arhivistici, predstavljamo aktuelno stanje u arhivskom sistemu Srbije, nastojeći da u vremenu stvaranja dokumentacije kroz elektronske informacione sisteme, sagledamo dalji put arhivistike kao nauke, teoretskih i praktičnih njenih dometa u budućnosti.*

**Ključne reči:** *Arhivska zbirka, kriterijumi formiranja arhivske zbirke, klasična i elektronska arhivska građa i dokumentarni materijal, zakonski propisi, stvaraoci arhivske građe i dokumentarnog materijala, odnos arhivskog*

*fonda i arhivske zbirke, arhivska zbirka elektronskih dokumenata, uporedna arhivistika.*

## THE SPECIFICITIES OF FORMING ELECTRONIC COLLECTIONS (ARCHIVAL) DOCUMENTS

**Apstrakt:** *Archival norms, theory, and practice in Serbia and neighboring countries are based on the principle of forming an archival fonds as a whole of archival material and documentary material created by the work of a legal or natural person. In cases where it is not possible to achieve an organic whole of archival material from a single creator, we speak of a group of archival documents of different provenance and creation dates, forming collections of archival documents. Anglo-Saxon archival science, in contrast to the continental approach, prioritizes archival collections.*

*Based on the latest archival regulations in Serbia, which equally address both traditional and electronically created archival material, especially those regulating the status of electronic documents and electronic archives, we conclude that their application in practice is leading to increasing importance being placed on archival collections, particularly those formed within electronic archival material. At the same time, especially when legal entities are the creators, collections of similar archival documents resulting from their operations emerge at the state level, thus calling into question the application of basic archival principles regarding the formation of archival fonds and collections of electronic archival documents. Although the reality of obtaining the status of archival material as cultural heritage is still a future concern in the sphere of electronic documents, it is crucial to professionally address a series of prior issues related to this topic.*

*In this paper, we have attempted to address the dilemma regarding the relationship between archival fonds and archival collections in the latest regulations on analog and electronic archival material. Based on the research of relevant regulations in domestic and comparative archival science, we present the current state of the archival system in Serbia, aiming to consider the future path of archival science, its theoretical and practical developments in the age of documentation creation through electronic information systems.*

**Key words:** *Archival collection, criteria for forming an archival collection, classical and electronic archival material and documentary material, legal regulations, creators of archival material and documentary material, the relationship between archival fonds and archival collections, archival collection of electronic documents, comparative archival science.*

## O zbirnama arhivskih dokumenata

Arhivistička teorija i praksa je tokom 20. veka težište svog rada, sa pojedinačnih dokumenata „usmerila“ ka „njihovom srastanju u veće jedinice“ ili skupinama arhivskih dokumenata. Svakako je u osnovi arhivistike i nastajanja arhivskih celina upravo dokument sa svim svojim materijalnim i formalnim, sadržinskim, vizuelnim, vremenskim i strukturnim karakteristikama, unutrašnjim ili spoljašnjim obeležjima. Njegovim autentičnim „umnožavanjem“ djelovanjem njegovog tvorca, nastaju arhivske celine, pa je razumljivo i neophodno zanimanje arhivista za arhivski dokument kao stvaralački segment veće arhivske skupine.

U arhivističkoj teoriji, skupine arhivskih dokumenata se međusobno mogu suštinski razlikovati. Na temelju arhivističkih principa postavljenih još s početka razvoja moderne evropske arhivistike, kao stručne i naučne discipline, do danas optiraju dve osnovne vrste skupina arhivskih dokumenata: arhivski fond i arhivska zbirka. Osnov stručnog arhivističkog rada i naučne obrade arhivske građe u Srbiji, zemljama okruženja kao i većini kontinentalnih arhivskih sistema jeste fondovski princip. Po njemu, arhivski fond čini skupinu arhivskih dokumenata organski „izraslih iz delatnosti jedne institucije, društvenog tela, porodice ili nekog lica“, kako je to definisano još 1841. godine prilikom uređenja departmanskih komunalnih arhiva u Francuskoj.<sup>1</sup> Tokom vremena, bilo je izvesnih dopuna u poimanju arhivskog fonda, već prema „specifičnim istorijskim prilikama pojedinih zemalja, potrebama njihove arhivske službe i shvatanjima arhivističkih teoretičara“. Njihova međusobna odstupanja u pojmovnom određenju arhivskog fonda nisu bila dovoljno „ubedljiva“, te su se više svodila na polemička razmatranja o fondovskom sistemu kao specifičnom,<sup>2</sup> bez da je istovremeno bilo ključnih promena u opisu, značaju i funkcionalnoj primeni principa arhivskog fonda kao osnova za grupisanje, sistematizovanje, klasiranje, sređivanje i obradu arhivske građe. Samim tim, i njeno dalje pronalaženje i stavljanje na uvid javnosti u istraživačke ili privatno-pravne svrhe, operativan ili naučni rad. Tako su do danas „spisi jedne registrature kao prirodna zajednica koja se temelji na jedinstvu provenijencije“ ostali arhivska celina ili arhivski fond, koji čine „dokumenta, s obzirom na svoj postanak, međusobno organski povezana i gde postoji prirodna veza sa pravnom ili fizičkom osobom iz čijeg su rada i delovanja proistekla“.<sup>3</sup> Stoga, princip arhivskog fonda u savremenoj arhivističkoj teoriji i praksi zavređuje posebno mesto, shodno čemu se arhivisti i opredeljuju za očuvanje ovog pristupa u svom stručnom i naučnom radu.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Iz *arhivistike*, Priručnik za radnike u arhivima, Beograd 1959, 103-106.

<sup>2</sup> Isto, 194.

<sup>3</sup> Krešimir Nemeth, Arhivska građa, u: *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977, 28. (dalje: K. Nemeth, *Arhivska građa*); Bogdan Lekić, *Arhivistika*, Beograd 2006.

<sup>4</sup> Više o značaju arhivskog fonda u okvirima savremenih izazova uporednog nastanka arhivske građe u klasičnom i elektronskom obliku, autorka je iznela u obrade teme *Arhivski fond kao*

Međutim, ne manji značaj pripada i arhivskim zbirkama (kolekcijama). One stoje „nasuprot arhivskim fondovima“, kao skupinama organski povezanih arhivskih dokumenata, i predstavljaju „veštački stvoren skup dokumenata“. Upravo ta međusobna povezanost i uslovljenost svih delova arhivskog fonda, izostaje kod zbirki. Njih karakteriše veštački, proizvoljno stvoren skup dokumenata najrazličitije provenijencije, nastao prema interesu stvaraoca ili kolekcionara kao imaoca. Kada je oblikovana u arhivu, zbirka ima prefiks „arhivska“, ali ravnopravno može nastati i u drugim ustanovama kulture i zaštite kulturnog nasleđa. Neretko ih pronalazimo i kod stvaralaca, pre svega u posedu pojedinih porodica ili pojedinaca, u kom slučaju govorimo o porodičnim ili ličnim kolekcijama.<sup>5</sup> Takođe, praksa pokazuje da se zbirke arhivskih dokumenata formiraju i kod administrativnih stvaralaca kao serije istovrsnih dokumenata, koje čine posebne podceline u okviru arhivskog fonda tog stvaraoca (na primer, zbirka projekata ili platnih spiskova, kod većih stvaralaca privredne delatnosti).<sup>6</sup>

Kada je u pitanju definisanje zbirki arhivskih dokumenata, suštinski postoji istovetan stav kod arhivskih teoretičara i praktičara, na međunarodnom planu i prostoru nekadašnje Jugoslavije. Po mišljenju ruskih arhivista, a na osnovu arhivističke tradicije Sovjetskog Saveza, zbirku čini „skup ili grupa dokumenata koji su nastali delatnošću nekoliko osnivača fondova, a koja sastavljač objedinjava po određenom principu“, tematskom, autorskom, nominalnom. Principi (lični, nominalni, autorski i slično) za ustanovljavanje zbirke mogu biti različiti, zavisno od specifičnosti građe i cilja koji se teži formiranjem te zbirke. Oni se mogu i kombinovati, a obrazovanje zbirki je na neki način i „arhivistička nužnost i potreba“, posebno kada se pregledom često nekompletnih administrativnih fondova utvrdi postojanje vrednih pojedinačnih arhivalija, registraturski međusobno nepovezanih, kojima se ne može utvrditi i verifikovati pripadnost određenom arhivskom fondu.<sup>7</sup>

Govoreći o sređivanju arhivske građe u arhivima, nemački arhivista G. Enbers nije definisao pojam zbirki, ali je opisao stručni postupak sređivanja „specijalnih vrsta akata“, kao što su bile tada povelje, karte, planovi, čime je praktično obradio posebne vrste arhivskih skupina najpribližnije potom

---

*čjelina u kontekstu propisa o elektronskoj arhivskoj građi, koji je predstavljen na IV Kongresu arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, na Vlačiću, juni 2024. godine.*

<sup>5</sup> K. Nemth, *Arhivska građa*, 29.

<sup>6</sup> Primera radi, sedamdesetih godina 20. veka i u pojedinima arhivima u Srbiji, pa i Istorijskom arhivu Požarevac, su se formirale zbirke istovrsnih dokumenata, kao što su platni spiskovi i akta o zaradama zaposlenih, koji su izdvajani iz arhivskih fondova, objedinjavani u „veštačku“ tvorevinu dokumenata iste vrste i značaja, a iz čisto praktičnih razloga i olakšanog istraživačkog rada stručnih lica u arhivima u cilju izdavanja uverenja ili overenih fotokopija ovih dokumenata po zahtevima lica odnosno stranaka za ostvarivanjem određenih prava po osnovu rada i penzijsko-invalidskog osiguranja. Izvor: Službene evidencije Istorijskog arhiva Požarevac, *Opšti inventar o arhivskoj građi IAP*.

<sup>7</sup> L. A. Nikiforova, G. A. Belova, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR-a*, (prevod stručne literature), izdanje Zajednice arhiva Srbije, Beograd 1976, 27.

utvrđenom pojmu zbirki. Zbirke kao posebne skupine/serije akata treba sređivati drugačije nego kada je reč o arhivskim fondovima, čak iako te zbirke akata mogu biti deo arhivskog fonda.<sup>8</sup> O odnosu između arhivskog fonda i zbirke promišlja i Laura Millar, posebno u delu kada „serija istovrsnih dokumenata“, na primer fotografija, koje po svojoj temi i obličju čine zbirku ovih dokumenata, ali istovremeno takva zbirka predstavlja i deo ličnog arhivskog fonda stvaraoca, zajedno sa drugim vrstama dokumenata koji su proistekli iz rada pravnog ili fizičkog lica.<sup>9</sup> B. Stulli kaže da je „polazna osnova stvaranja svakog arhiva organska celina svakog arhivskog fonda“, iz više razloga, od kojih je jedan i činjenica što je ta građa funkcionalno nastala i činila „prirodnu zajednicu“ još kod svog administrativnog stvaraoca, tako da u tom obliku opstaje i čuva se po preuzimanju u arhiv. Sva ostala arhivska građa, nesvrstana, za koju je „zaista utvrđeno da ne pripada ni jednom arhivskom fondu“ razvrstava se u zbirke.<sup>10</sup>

Prioritet fondovskog principa u arhivistici na prostoru nekadašnje Jugoslavije, ogledao se i u kreiranju stručnih propisa, uputstava i preporuka o formiranju i sređivanju arhivskih fondova. Na tom principu i proklamovanim, potvrđenim, analitički postavljenim stručnim uputstvima Arhivskog veća u Srbiji sredinom 20. veka, arhivi i danas djeluju. Manje je, čini se pažnje posvećeno normativi vezanoj za arhivske zbirke. Istina, ne možemo poreći postojanje stručnih uputstva o čuvanju i obradi zbirke fotografije odnosno formiranju, sređivanju i obradi zbirke plakata,<sup>11</sup> ali načelno bi se reklo da su zbirke bile posmatrane kao „sporedan segment“ u arhivskoj stručnoj normativi. Unatoč tome je u velikom broju arhiva, na primer, ustanovljena i *Varia*, kao jedna od specifikuma arhivskih zbirki koja oslikava skupinu arhivalija najraznovrsnijeg porekla, često različitog formata, spoljašnjeg obeležja ili sadržine, tematike. Upravo se u tim razlikama i pronalazi vrednost ovako formirane zbirke, koja predstavlja nezaobilazan izvor za istorijska i druga naučna istraživanja najrazličitijih pitanja.<sup>12</sup>

<sup>8</sup> Gerhard Enbers, *Poslovi o arhivu, originalno izdanje*, Berlin 1967. (prevod Zajednica arhiva Srbije), Beograd 1981, 112-115.

<sup>9</sup> Laura A. Millar, *Archives, principles and practices*, GB by MPG Books Group, UK 2010, 107-108. (dalje: L. A. Millar, *Archives, principles and practices*).

<sup>10</sup> Bernard Stulli, Arhivi, u: *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977, 18.

<sup>11</sup> Uputstvo o čuvanju i obradi zbirke fotografija, *Arhivski pregled*, br. 1-2. Beograd 1971, 157-161; Uputstvo o formiranju, sređivanju i obradi zbirke plakata, *Arhivski pregled*, br. 1-2, Beograd 1985, 177-183.

<sup>12</sup> Iako se opravdano smatra jednom od najvrednijih i najraznovrsnijih arhivskih zbirki, za sređivanje *Varie* nisu utvrđena arhivistička uputstva, tako da je klasiranje, sistematizacija, obrada i vrednovanje dokumenata koja pripadaju ovoj zbirci prepušteno stručnom znanju, interesovanju i „budnom oku“ arhiviste. Izvor: Istorijski arhiv Požarevac, *Varia (1791-)*, analitički inventar, uvodni tekst: Nataša Milošević Dulić, *Zbirka Varia (1791-)*, istorijska beleška, 5-9.

## Arhivske zbirke u elektronskom svetu

Zaključujemo da značaj arhivskih zbirki nije umanjen, a odnos između fondovskog principa i principa formiranja zbirki zaokuplja iznova pažnju arhivističke teorije i prakse. Posebno u vremenu digitalnih izazova, koji su, u svojoj praverziji, kao „automatska obrada podataka“ bili poznati u arhivskom zakonodavstvu Srbije još u drugoj polovini 20. veka. Otuda je, promišljajući o vrstama zbirki, B. Lekić istakao da zbirke možemo sagledavati i kao „klasične“ odnosno one koje arhivi već poseduju, i koje se sastoje uglavnom od papirnih dokumenata. Sa druge strane, sve više prisutne „savremene“ zbirke dokumenta jesu i one koje sabiraju dokumenta „karakterističnih oblika, vrsta i podloga“ ili nastaju korišćenjem savremenih tehnologija.<sup>13</sup> Iako je u svojim razmišljanjima Lekić zbirke „novih medija“ uglavnom „ograničavao“ na tehničku stranu dokumenta, misleći pre svega na već dobro poznate forme dokumenata kao što su fotografije, karte, vizuelni, akustični i drugi zapisi, mišljenja smo da je svojim razmišljanjem zakoračio, pre skoro dve decenije, u svet digitalnih dokumenata, koji su sada „odškrinula vrata“ arhivistike u Srbiji. Zbirke istovrsnih elektronskih dokumenata, čije je formiranje već započelo u Srbiji, a u pojedinim zemljama okruženja i Evrope, traje desetinama godina, od arhivista „traže“ ozbiljne pripreme i izradu procedura za njihov stručni tretman i obradu.

Susret sa najnovijim „trendovima“ savremenog poslovanja i pravnog prometa ponovo u prvi plan ističe promišljanje o značajnu arhivskih zbirki, posebno onih koje nastaju kod administrativnih stvaralaca arhivske građe i dokumentarnog materijala u izvornom elektronskom obliku. O višestrukim izazovima, koji nisu vezani isključivo za izvornu elektronsku dokumentaciju, već i za digitalizaciju klasične arhive, govore i arhivisti u Evropi. *Decentralization of information*, kako je vidi L. Millar, može značiti i bojazan o kojoj govorimo već duže vreme kada je reč o dostupnosti digitalizovane ali i elektronske arhivske građe, njenoj zaštiti od nezakonite upotrebe ili „zakonite zloupotrebe“.<sup>14</sup> Međutim, u strukovnom smislu, „decentralizaciju informacija“ možemo razumeti i kao mogućnost razgradnje celine arhivskog fonda utemeljenog na tradicionalnim dobro uklopljenim i funkcionalnim arhivističkim principima. Posebno dolazi do izražaja u sferi elektronske arhivske dokumentacije i elektronskog arhiviranja, čija metodologija u središte pažnje arhivistike „vraća“ arhivski dokument kao „pojedinačnu vrednost“, koja pohranjivanjem u okviru grupacije istovrsnih dokumenata, biva „istrgnuta“ iz svoje „prirodne, organske“ celine i prestaje da bude deo arhivskog fonda. Intenziviranjem elektronskog administrativnog poslovanja, pojavom i definisanjem, te stavljanjem u zakonske okvire elektronskog dokumenta, njegovom operativom i „virtuelnim kretanjem“, obrazuju se skupine istovrsnog elektronskog dokumentarnog materijala, koje imaju za sada operativan značaj,

<sup>13</sup> Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 142.

<sup>14</sup> L. A. Millar, *Archives, principles and practices*, 205-209.

ali neke od njih čine elektronska dokumenta sa rokom trajnog čuvanja i predstavljaju arhivsku građu kao deo kulturne baštine.

Status elektronskog dokumenta, njegovu definiciju, nastanak, validnost, operativni „život“, kretanje do formiranja predmeta i arhiviranja u okviru elektronskih informacionih sistema, uslova za trajno čuvanje i zaštitu, obradio je „set propisa“ o elektronskom dokumentu, elektronskom poslovanju i skladištenju elektronskih dokumenata.<sup>15</sup> Za predmet našeg istraživanja jesu od važnosti i najnoviji propisi o upravljanju dokumentima, načinu evidentiranja, klasifikovanja, arhiviranja, čuvanja, odabiranja arhivske građe i dokumentarnog materijala u javnom sektoru (*Uredba i Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave*,<sup>16</sup> kao i *Uredba o klasifikaciji dokumentarnog materijala sa rokovima čuvanja*), čiji osnov pronalazimo i u odredbama *Zakona o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti*.<sup>17</sup> Na „krovnom“ arhivskom propisu zasnovana je i definisana procedura za čuvanje i zaštitu arhivske građe i dokumentarnog materijala u elektronskom obliku, zajedno sa neophodnim tehničko-tehnološkim preuslovima.<sup>18</sup>

Uredba i Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave u Srbiji nisu posebno izdvojili regulativu „klasičnog“ kancelarijskog i arhivskog poslovanja u odnosu na elektronsko kancelarijsko poslovanje i upravljanje elektronskim dokumentima. Kancelarijsko poslovanje u javnom sektoru se uređuje jedinstveno bez obzira na formu zapisa odnosno dokumentarnog materijala. Sistem za upravljanje dokumentima, prema Uredbi, jeste jedinstveno softversko rešenje u okviru koga su dužni da svoje administrativno poslovanje obavljaju svi državni organi i drugi stvaraoci iz javnog sektora. Po osnovu toga je kreirana državna elektronska pisarnica, jedinstvena za sve korisnike u javnom sektoru, kojom se, po našem mišljenju, obezličava tvorac arhivskog fonda odnosno pravni subjekti koji su prema postojećim arhivskim načelima stvaraoci jedne arhivske celine neraskidivo vezane za status, poslovanje i život svog tvorca. Samostalno kancelarijsko poslovanje u novim uslovima elektronske poslovne komunikacije u javnom sektoru kao takvo više ne postoji. Administrativna i delatna autentičnost pojedinačnih stvaralaca stapa se u najširu državnu „administrativnu bazu podataka“ – državnu pisarnicu. Na taj način, jedan od kriterijuma za formiranje arhivskog fonda gubi svoju bitnost i svršishodnost, posebno kada su u pitanju

<sup>15</sup> *Zakon o elektronskom dokumentu, elektronskoj identifikaciji i uslugama od poverenja u elektronskom poslovanju*, „Službeni glasnik RS“, br. 94/2017, 52/2021. Na osnovu zakona je doneto 24 podzakonska akta, kojima su bliže uređena sva pitanja od značaja za elektronski dokument i njegov status, kretanje, validiranje, upotrebu i druga bitna pitanja.

<sup>16</sup> *Uredba o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 21/2020, 23/2021, 14/2023; *Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 20/2022.

<sup>17</sup> *Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti*, „Službeni glasnik RS“, br. 6/2020.

<sup>18</sup> *Uredba o jedinstvenim tehničko-tehnološkim zahtevima i procedurama za čuvanje i zaštitu arhivske građe i dokumentarnog materijala u elektronskom obliku*, „Službeni glasnik RS“, br. 107/2021, br. 116/2023.

elektronska dokumenta. Ovime se vraćamo na napred uočeno: da savremene tehnologije i elektronska arhiva ponovo izdvajaju dokument i daju mu prioritet u odnosu na predmet kao inventarnu, arhivsku jedinicu. Arhivske jedinice, kakvim ih je definisala arhivistička teorija a primenjuje arhivistička praksa u Srbiji, postepeno će prestajati da postoje, jer će se klasificirati pojedinačna dokumenta, što nam već potvrđuju uredbeni propisi o klasifikaciji dokumentarnog materijala.

Za sistem formiranja zbirke u sferi elektronske izvorne arhive, bitna je, dakle, i *Uredba o klasifikaciji dokumentarnog materijala sa rokovima čuvanja* (2023),<sup>19</sup> kojom se utvrđuje „klasifikacija po materiji dokumentarnog materijala“ nastalog u radu stvaralaca iz državnog i javnog sektora. Suštinska razlika u odnosu na Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave iz 1993. godine, u sastavu koga se nalazila „jedinствена klasifikacija predmeta po materiji“,<sup>20</sup> je ta što se aktuelnom Uredbom o klasifikaciji briše „klasifikacija predmeta po materiji“, a zamenjuje se izrazom „klasifikacija po materiji dokumentarnog materijala“. Time se po našem mišljenju, stvara i normativni osnov za raščlanjavanje predmeta i definisanje akata po vrsti. Samim tim se „otvara put“ za klasifikovanje i arhiviranje elektronske dokumentacije po principu serija odnosno zbirki. Na nivou elektronskog poslovanja javnog sektora u Srbiji, već su formirane posebne baze podataka i istovrsne dokumentacije koje su operativne, koriste se u svakodnevom poslovanju pravnih subjekata, a izvorni elektronski dokumentarni materijal se pohranjuje na državnom e-arhivu, koji bi po Zakonu o arhivskoj građi trebalo da „uspostavi“ i upravlja Državni arhiv Srbije u Državnom data centru za čuvanje i upravljanje podacima.

Na ovom mestu treba podsetiti da je *Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti u Srbiji* (2020) „priznao ravnopravnu snagu“ arhivskom dokumentu u klasičnom i elektronskom izvornom obliku, time predvideo nastanak elektronskog dokumentarnog materijala i elektronske arhivske građe. Istovremeno je njime definisao arhivski fond kao celinu „arhivske građe, bez obzira na njen oblik ili nosač zapisa, koju je stvorilo i/ili primilo pravno ili fizičko lice u obavljanju svoje delatnosti, koji se čuva kao celina i ne može se deliti“, uz obavezu svakog stvaraoca i imaoca arhivske građe da istu čuva kao celovit arhivski fond. Na resorna je ministarstva, arhivski zakon „preneo“ obavezu standardizacije procedure za evidentiranje, klasifikovanje, čuvanje, vrednovanje arhivske građe i dokumentarnog materijala, tako da su sektori državnih poslova, uprave i javnih ovlašćenja, pravosuđa, obrazovanja i zdravstva obavezni da uredе jedinstveno administrativno poslovanje i kreiraju najširu listu kategorija za stvaraoce arhivske građe u svojim oblastima.<sup>21</sup>

<sup>19</sup> *Uredba o klasifikaciji dokumentarnog materijala sa rokovima čuvanja*, „Službeni glasnik RS“, br. 14/2023.

<sup>20</sup> *Uputstvo o kancelarijskom poslovanju državnih organa uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 10/1993, br. 3/2017.

<sup>21</sup> *Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti*, „Službeni glasnik RS“, br. 6/2020.



O arhivskim ili administrativnim zbirkama, klasičnih papirnih ili novih elektronskih dokumenata, decidirano se u trenutno aktuelnim propisima u Srbiji ne govori. Praksa, međutim, ukazuje na njihovo „oživljavanje“ i sve veću aktuelnost u savremenom poslovnom okruženju, čime se „pomeraju“ i prelamaju tradicionalni arhivistički principi.

### **Istražili smo u praksi – zbirke elektronskih dokumenata**

Šta se, međutim, dešava u poslovnoj (i arhivističkoj) realnosti u Srbiji? Pre svega, uobličen normativni okvir omogućio je učestalo elektronsko poslovanje između državnih organa i drugih pravnih i fizičkih lica, formirana je platforma e-uprave, kreiran je softver za jedinstvenu državnu pisarnicu, pre čijeg aktiviranja su već osmišljeni i zaživeli različiti elektronski sistemi u kojima se stvaraju izvorna elektronska dokumenta specifična za pojedine segmente „poslovnog i pravnog prometa“.

*Najšira informaciona baza - dominantne elektronske zbirke u državnom sektoru*

Pomenuti normativni okvir, posebno Uredba o klasifikaciji dokumentarnog materijala, zajedno sa projektovanim (i još uvek neprimenjenim) Katalogom postupaka sa šifarnikom dokumentarnog materijala, mišljenja smo da pruža „zaokrenutu“ legitimnost obrazovanju zbirki elektronskih dokumenata kod stvaralaca, dakle još u toku nastanka dokumentarnog materijala. Analitički pristup u izradi Kataloga postupaka, sa popisom pojedinačnih vrsta dokumentarnog materijala, na najširem nivou, u sektoru uprave i javnih ovlašćenja, „ubrzava“ legalizaciju formiranja zbirki istovrsnih elektronskih dokumenata u toku njihovog kreiranja i pohranjivanja u okviru informacionih sistema koji podržavaju upravo ovaj način „klasiranja“ elektronskog dokumentarnog materijala.

Tome su doprineli i specifični propisi kojima se uređuje rad pojedinih državnih organa ili institucija, kao što je državna Agencija za privredne registre. Zamišljeno je da se u okviru evidencija koje vodi Agencija za privredne registre, formira baza podataka o svim privrednim subjektima koji su registrovani i ostvaruju delatnost na teritoriji Srbije. Takođe, po osnovu zakonskih propisa, Agencija je preuzela sve raspoložive evidencije nekadašnjih odeljenja privrednih sudova, za registraciju privrednih subjekata, u fizičkom obliku, o kojima su podaci inkorporirani u registar privrednih i drugih subjekata Agencije za privredne registre.<sup>22</sup> Arhiv Agencije za privredne registre u svojim depovima sada pohranjuje i trajno čuva ovaj deo nekadašnjih arhivskih fondova

<sup>22</sup> *Zakon o Agenciji za privredne registre*, „Službeni glasnik RS“, br. 55/2004, 111/2009, 99/2011.

privrednih sudova u Srbiji, čijim je radom u skladu sa nadležnostima tih sudova, nastajala ova vrsta dokumentacije koja ima karakter arhivske građe. Pri tome, Agencija nije pravni sledbenik ni jednog privrednog suda u Srbiji.

Dalje, u toku je „otvaranje“ dodatnih registara i unos podataka o pravnim subjektima iz javnog sektora (obrazovanje, kultura, zdravstvo) u jedinstvenu bazu podataka, čiji je sopstvenik takođe Agencija. Jedinstveni informacioni sistem u tom smislu, kreirala je država i on podržava samo inicijalne segmente „pravnog i poslovnog života“ jednog pravnog lica (istovremeno i stvaraoca arhivske građe i dokumentarnog materijala), dakle, projektovan je da evidentira i čuva samo akta o osnivanju odnosno registraciji pravnog subjekta po propisima koji su u tom smislu aktuelni u Srbiji. To u svetlu naših arhivističkih „promišljanja“ potvrđuje da je iz organskih arhivskih celini nastalih radom privrednih sudova „istrgnuta“ jedna vrsta dokumentacije, objedinjena na teritorijalnom principu države Srbije u zbirku istovrsnih dokumenata (osnivačkih, registracionih akata pravnih subjekata), koja sadrži i klasična, papirna dokumenta i ona koja nastaju u izvornom elektronskom obliku. U ovom slučaju se radi o dominantnoj administrativnoj zbirci dokumenata, koja ima svoj veliki operativni značaj, ali koja arhivistički govoreći, ima karakter arhivske građe jer je sastavljena od dokumentacije koja ima trajni karakter.

Po sličnom principu možemo govoriti i o informacionom sistemu Republičkog geodetskog zavoda Srbije, koji pohranjuje (ali i stvara) jednu vrstu vrlo značajne dokumentacije iz svog rada, a koja se odnosi na imovinsko-pravni status nepokretnosti u Srbiji. Podaci o vlasništvu na nepokretnostima, preuzeti iz nekadašnjih zemljišnih knjiga koje su formirane, vođene i stvarane u okviru Zemljišno-knjižnog odeljenja prvostepenih sudova u Srbiji, zajedno sa istovrsnim podacima i dokumentacijom koju kreira po zakonu danas Republički geodetski zavod, čine takođe specifičnu, ali vrlo značajnu zbirku arhivskih dokumenata trajnog karaktera, formiranu u elektronskom obliku. Naime, zemljišne knjige kao deo arhivskog fonda sudskih organa ostale su u okviru matične arhivske celine svog stvaraoca, sada pasivnog karaktera, predstavljaju arhivsku građu i u skladu sa arhivističkim propisima se predaju nadležnim javnim arhivima na trajno čuvanje i zaštitu. U ovom slučaju, ne možemo govoriti o devastaciji ili „cepanju“ arhivskog fonda pravosudne provenijencije, već samo o preuzimanju podataka o nepokretnostima i pravu vlasništva na njima i njihovom inkorporiranju u elektronska dokumenta o vlasničkim odnosima u Srbiji, koji čine zbirku katastarskih dokumenata i istovremeno predstavljaju bazu podataka o „vlasničkom statusu“ države Srbije.<sup>23</sup> Bezbednost informacionog sistema katastra nepokretnosti, sa svim relevantnim podacima i elektronskim dokumentima je posebno, ne manje značajno, pitanje, o kome se može dati veoma opsežna analiza sa arhivističkog, pravnog i istorijskog značaja.

<sup>23</sup> *Zakon o državnom premeru i katastru*, „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009, 92/2023.

*Informacioni sistem pravosudnih organa – zbirka „osnovne delatnosti“*

Kada govorimo o pravosudnim organima, ne možemo zaobići činjenicu da je i u ovoj delatnosti država posredstvom resornog ministarstva kreirala „jedinstveni informacioni sistem“ u kome se evidentiraju svi predmeti pravosudne delatnosti. Sistem je operativan i upotrebljiv, a podaci o kretanju predmeta su dostupni svim sudovima u Srbiji, čime je njegov značaj za nesmetan rad, međusobnu komunikaciju i saradnju ovih organa neosporan.<sup>24</sup> Sa stanovišta našeg istraživanja, problem sistema je u tome što evidentira samo jednu vrstu dokumentacije, i to predmete sudeće delatnosti, u okviru kojih vrednujemo dokumentarni materijal i arhivsku građu, dok izostaju sve druge kategorije dokumentacije, vezane za poslovanje i rad sudova izvan strogo osnovne delatnosti. Iako su državni organi, sudovi samostalno po organizaciji i mreži pravosuđa u Srbiji posluju kao pravna lica, te su prema arhivističkim principima i zakonu stvaraoci „organske celine“ arhivske građe i dokumentarnog materijala koji nastaje u „životnom procesu“ pravosudnog organa (kao što su, na primer, akta o sudijskim službenicima, dosijea zaposlenih, akta o finansiranju sudova i isplatama zarada, akta sudske uprave). Izdvajanjem samo jedne vrste dokumentacije koja nastaje radom sudova, svedočimo formiranju zbirke sudskih predmeta na nivou najpre jednog suda, a učinivši je dostupnom i drugim sudećim organima, kroz jedinstveni informacioni sistem, možemo govoriti o postojanju zbirke pravosudnih predmeta na državnom nivou. Kvalitativna razlika jedinstvenog informacionog sistema kod pravosudnih organa, u odnosu na druge, u ovom trenutku, jeste u tome što se još uvek radi samo o elektronskoj bazi podataka, a imajući u vidu to da sudovi i dalje svojim radom stvaraju dokumentaciju u klasičnom obliku, formiraju predmete po predviđenim klasifikacionim oznakama i kao takve ih pohranjuju na oročeno ili trajno čuvanje u arhivskom sudskom depou. Jedinstvo arhivskog fonda je još uvek očuvano u sektoru pravosuđa,<sup>25</sup> naš je zaključak, da razlog leži i u tome što se pravosudni organi „opiru“ primeni isključivo elektronskih dokumenata u sudskim postupcima, dajući svoju „prevashodnu veru“ klasičnim dokumentima, „sa pečatom i overom“, ceneći njihovu dokaznu i verodostojnu snagu na osnovu propisa po kojima sudovi funkcionišu.<sup>26</sup>

<sup>24</sup> *Sudski poslovnik*, „Službeni glasnik RS“, br. 110/2009, br. 18/2022.

<sup>25</sup> Nedostaci jedinstvenog informacionog sistema u pravosuđu se sastoje u tome što sistem ne podržava evidenciju o arhivskoj građi i dokumentarnom materijalu shodno propisima o arhiviranju, tako da se podaci o predmetima suđenja ne mogu „izvoziti“ i uneti u elektronsku arhivsku knjigu.

<sup>26</sup> Istina, ne može se osporiti da je izvornom elektronskom dokumentu legitimno priznata dokazna snaga, ravnopravno kao i klasičnom dokumentu, sa pečatom i potpisom, pa se u tom smislu sa zanimanjem očekuje uvođenje elektronskog dokumenta, formiranje elektronskih sudskih predmeta i elektronsko poslovanje udolazećoj praksi pravosudnih organa. Videti više: *Zakon o elektronskoj dokumentaciji...*, „Službeni glasnik RS“, br. 94/2017, br. 52/2021.

*Elektronske zbirke dokumenata u vaspitno-obrazovnoj delatnosti*

Predmet čestih polemika predstavljaju i elektronske evidencije koje se vode u vaspitno – obrazovnim ustanovama, tačnije elektronskim dnevnicima obrazovnog rada. Osnovnim zakonom iz oblasti obrazovanja je predviđeno da obrazovno-vaspitne ustanove vode „propisanu evidenciju u štampanom i/ili elektronskom obliku“, ali je uspostavljen i uređen „jedinstveni informacioni sistem prosvete predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja i vaspitanja, obrazovanja odraslih, visokog obrazovanja i učeničkog i studentskog standarda“.<sup>27</sup> Iako je i podzakonskim propisima o vođenju evidencija i izdavanju javnih isprava predviđena mogućnost vođenja konkretne evidencije u klasičnom i/ili elektronskom obliku,<sup>28</sup> u praksi je evidentno da se u elektronskom obliku sve više po principu „obaveze i olakšanog rada“ vode pre svega dnevnicima vaspitno - obrazovnog rada (elektronski dnevnik), na način kako je to propisano od strane resornog ministarstva, i u okviru Jedinstvenog informacionog sistema prosvete (JIPS).<sup>29</sup> Jedinstveni informacioni sistem prosvete je uspostavilo i njime upravlja resorno Ministarstvo prosvete, koje je dužno da obezbedi i uslove za bezbednost i sigurnost tehničke opreme i softvera, te posebne resurse za funkcionisanje sistema. Ministarstvo je, na taj način, kreator i sopstvenik ovog informacionog sistema, u kome je ovlašćeno da vodi u elektronskom obliku određene evidencije iz sektora obrazovanja – registre (ustanova i akreditovanih visokoškolskih ustanova, akreditovanih studijskih programa, zaposlenih u ustanovama i visokoškolskim ustanovama, dece, učenika, odraslih i studenata).<sup>30</sup> I ovde je situacija jasna, jer je prosvetno ministarstvo istovremeno i stvaralac navedenih evidencija, koje su ustrojene na nivou i za potrebe sabiranja podataka u ovom sektoru, na državnom nivou. Problem (arhivističke prirode) nastaje u segmentu vođena elektronskih dnevnika obrazovno-vaspitanog rada kroz informacioni sistem JISP, jer se radi o evidencijama koje stvara svaka obrazovna ustanova pojedinačno, u toku svog rada i za potrebe odvijanja obrazovne funkcije na svom nivou. U klasičnom sistemu arhiviranja, dnevnicima rada su se vodili u rukopisu, na propisanim obrascima (koji su predviđeni i za elektronske dnevnik), a po zaključivanju na godišnjem nivou, odlagali su se i čuvali u okviru sedišta škole kao svog stvaraoca. Na taj su način činili deo arhivskog fonda škole, koja ih je i „proizvela“ u toku svog vaspitno-obrazovnog rada. U elektronskoj „eri“, dnevnika rada u školama kao organskih činilaca arhivskog fonda škole više

<sup>27</sup> Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, „Službeni glasnik RS“, br. 55/2013, br. 92/2023.

<sup>28</sup> Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja evidencija i izdavanju javnih isprava u osnovnoj školi, „Službeni glasnik RS“, br. 102/2022. Matične knjige učenika se vode u rukopisu, klasično na predviđenim obrascima, uz „ručno upisane podatke i overene pečatom škole“.

<sup>29</sup> Videti više: Slobodanka Cvetković, Saša Cvetković, Elektronska dokumentacija u obrazovanju, na primeru osnovnih škola, u: *Arhivska građa u teoriji i praksi*, Zbornik sa Međunarodnog arhivističkog skupa ADS-a, Tara 2018, 157-160.

<sup>30</sup> Pravilnik o Jedinstvenom informacionom sistemu prosvete, „Službeni glasnik RS“, br. 81/2019.

nema. Pretočeni u informatički „jezik“, oni postaju integralni deo jedinstvenog informacionog sistema ministarstva prosvete, čineći tako posebnu seriju istovrsnih dokumenata nastalih u svim vaspitno-obrazovnim ustanovama na teritoriji Srbije. Gubi se autentičnost ove dokumentacije i njen operativni, ali u nekim slučajevima i dokazni karakter za potrebe stvaraoca iste, konkretna obrazovno – vaspitna ustanova kao stvaralac se istovremeno više ne prepoznaje, ili, ako se evidentira, tada ostaje nedovoljno značajan i vidljiv kao takav.

Istina je da se dnevnicima rada u školama ne smatraju arhivskom građom, rok čuvanja po zakonu za ovu vrstu dokumentacije iznosi 10 godina, ali je praksa u radu škola pokazala da se iz podataka unetih u dnevnik rada može argumentovano istraživati razvoj obrazovanja uopšte, ili pak posebnih pitanja iz sektora vaspitanja i obrazovanja.<sup>31</sup> Ukoliko vaspitno – obrazovna ustanova, na primer, kao stvaralac arhivske građe odluči da štampa popunjene elektronske dnevnik rada, tada u svom posedu i u okviru svog arhivskog fonda poseduje samo kopije elektronskog dnevnika rada kao originala, s obzirom na zakonsku odredbu da se arhivska građa i dokumentarni materijal čuvaju u izvorno nastalom obliku, što je u ovom slučaju elektronski oblik. Paradoksalna situacija nastaje da stvaralac arhivske građe ne poseduje više sopstvenu originalnu dokumentaciju.

Dalje se postavlja pitanje ko je sopstvenik dnevnika rada u elektronskom obliku, da li ministarstvo prosvete koje je vlasnik elektronskog sistema, u okviru koga se i na čijim serverima ove evidencije vode i čuvaju, a kreirale su ga škole kao stvaraoci, ko upravlja podacima unetim u elektronske dnevnik. Javlja se nejasnoća oko nadležnosti arhiva prilikom odobrenja uništenja elektronskih dnevnika po proteku roka njihovog čuvanja: da li će to biti teritorijalno i stvarano nadležan javni arhiv na čijoj teritoriji postoji i radi škola koja je stvaralac konkretnog dnevnika rada ili će to biti Državni arhiv Srbije, u čijoj se nadležnosti nalazi ministarstvo prosvete kao stvaralac i sopstvenik jedinstvenog informacionog sistema. Najzad, prilikom vršenja stručnog nadzora kod elektronskog dokumentarnog materijala i arhivske građe takođe je upitno razgraničenje nadležnosti između javnih arhiva. Najzad, izrečeno jasno potvrđuje formiranje zbirke istovrsnih dokumenata na državnom nivou, postignuto izdvajanjem istih iz celine arhivske dokumentacije nastale radom vaspitno-obrazovnih ustanova kao stvaralaca, koji imaju (ali u konkretnom slučaju stvarno nemaju) zakonsko pravo vlasništva nad dokumentarnim materijalom i arhivskom građom nastalim njihovim radom. Dakle, lepeza pitanja koja su zbunjujuća ne samo za arhiviste već i za stvaraoca, prilično je široka, od klasičnih, imovinsko-pravnih, preko operativnih, upotrebnih, bezbednosnih i zaštitnih, do čisto arhivistički principijelnih.

<sup>31</sup> Bojan Ђорђевић, Школски регистратурски материјал (књиге евиденције и матичне књиге школе)-између архивистичке и историјске валоризације, у: *Архивска грађа у теорији и пракси*, Зборник радова са Међународног архивистичког скупа ADS-а, Тара 2018, 22-29.

### *Ustanove zdravstvene zaštite*

Najkompleksniju i najširu informacionu bazu, po našem mišljenju, poseduje sektor zdravstvene zaštite, bar prema normativnom okviru kojim su uređene vrste zdravstvene dokumentacije, njihovo vođenje, čuvanje i korišćenje. Njima je predviđen Republički integrisani zdravstveni informacioni sistem (RIZIS) koji uspostavlja, organizuje, vodi i razvija Ministarstvo zdravlja, uz tehničku podršku Kancelarije za informacione tehnologije pri Vladi Republike Srbije. Prema normativi, uočavamo da integrisani zdravstveni sistem čini više softverskih rešenja (sistema) koji su operativni u odgovarajućim segmentima sveobuhvatne delatnosti zdravstvene zaštite u Srbiji. Vidimo da su međusobno povezani informacioni sistemi različitih zdravstvenih celina, ustanova, različitih stvaralaca, što sa gledišta jedinstvenog uređenja i praćenja sistema zdravstvene zaštite, svih njenih segmenata, razumemo kao dobro rešenje, u operativnom i delatnom smislu ovog veoma važnog društvenog i državnog segmenta. Pored softverskih rešenja, u RIZISU se nalaze i posebno navedene evidencije, koje spadaju u domen rada samog Ministarstva zdravlja, tako da sistem shvatamo kao hibridnu tvorevinu, koja spaja različite vrste informacija, dokumentaciju, različite stvaraoce, pravno posmatrano međusobno samostalne u radu.<sup>32</sup>

Zanimalo nas je praktično rešenje vođenja elektronske zdravstvene dokumentacije, trenutno u zdravstvenim ustanovama. Na primeru sekundarne zdravstvene zaštite, istražili smo postojanje nekoliko aktivnih i primenjivih elektronskih sistema evidencija. Najpre, u datoj normativi je izdvojen zdravstveni karton koji se vodi u elektronsku obliku (E-karton) i za koji je naznačeno da ga u vidu softverskog rešenja kreira i vodi Ministarstvo zdravlja. Upliv resornog ministarstva u rad zdravstvenih ustanova ogleda se i kroz uvođenje centralizovanih elektronskih baza dokumentacije i podataka o dokumentaciji koja ne nastaje radom ministarstva već različitih zdravstvenih ustanova. Na primer, registar laboratorijskih rezultata, registar radioloških snimaka, registar jedinstvene liste čekanja, predstavljaju sisteme koji su kreirani po sistemu objedinjavanja istovrsne elektronske dokumentacije različitih stvaralaca u jedan sistem, pod upravom sasvim trećeg pravnog subjekta, u ovom slučaju nadležnog ministarstva, koje po svojoj nadležnosti usmerava, kreira, nadzire rad zdravstvenih ustanova u svom sistemu. Stvarni stvaraoци navedene istovrsne dokumentacije su upravo kontrolisane zdravstvene ustanove. Elektronski zdravstveni kartoni su takođe u domenu stvaranja primarnih, u nekim slučajevima i sekundarnih zdravstvenih ustanova, te je posebno indikativno formiranje jednog sistema – dakle zbirke elektronskih zdravstvenih kartona na državnom nivou. Dok istovremeno, a s obzirom na to

<sup>32</sup> *Zakon o zdravstvenoj dokumentaciji i evidenciji u oblasti zdravstva*, „Službeni glasnik RS“, br. 92/2023. Zakon je u primeni od 1. januara 2025. godine. Povrh toga, u sistemu RIZIS se vode i podaci koji se povlače iz Centralnog registra stanovništva.

da zdravstvene ustanove još uvek u svom radu stvaraju zdravstvene kartone i u klasičnom, papirnom obliku, ova vrsta dokumentacije se dakle čuva na dva različita mesta: klasična u arhivama zdravstvenih ustanova, a elektronska u virtuelnom zajedničkom „elektronskom depou“ jednovrsne dokumentacije kojom upravlja (i poseduje je) organ koji nije njen stvaralac – Ministarstvo zdravlja.

Slična je situacija i sa medicinskim istorijama bolesti koje nastaju u sekundarnim i tercijarnim, dakle stacionarnim ustanovama zdravstvene zaštite, a sada se vode i u klasičnom i u elektronskom obliku. Po svojoj obimnosti kao i utvrđenom roku čuvanja od bezmalo trajnog karaktera, bez kategorizacije po osnovu stvarnog značaja ove vrste dokumentarnog materijala, istorije bolesti će vrlo brzo zauzeti ogroman skladišni prostor u fizičkom arhivskom depou ali i na serverima stacionarnih ustanova ili čak državnom Data centru za čuvanje i upravljanje elektronskom arhivom. Da li jedan od prilično zastupljenih informacionih sistema u zdravstvenim ustanovama, *Heliant health* zdravstveni informacioni sistem, ima kapaciteta da obezbedi trajno, pouzdano i celovito čuvanje medicinske arhivske dokumentacije? Zastupljen je danas u 280 zdravstvenih ustanova u Srbiji, a predstavnici ovih stvaralaca ga izdvajaju kao jednog od kompleksnijih informacionih sistema, koji podržava poslovanje individualne zdravstvene ustanove i „zbrinjava“ ne samo medicinsku dokumentaciju već i drugu koja nastaje u radu zdravstvene ustanove. Odlikuje ga višefunkcionalnost i čini se da je pogodan za nadograđivanje.<sup>33</sup> Ono što nas je posebno u arhivističkom smislu zanimalo kod ovog sistema na primeru Opšte bolnice u Požarevcu, jeste mogućnost da svi podaci o pacijentima, kao i iz zdravstvenog segmenta rada bolnice, mogu biti čuvani u okviru *Heliant IS* na tehničkim resursima samog stvaraoca, odnosno konkretne zdravstvene ustanove. Možda je, prema našim shvatanjima, ovaj sistem najpribližniji klasičnom sistemu arhiviranja i čuvanja papirnog dokumentarnog materijala koji nastaje radom zdravstvene ustanove kao pojedinačnog stvaraoca, odnosno da je u okviru ovog sistema donekle zadržano jedinstvo organske celine dokumentacije nastale prema svome poreklu odnosno prema sveukupnom poslovanju konkretnog stvaraoca. Ne predstavlja izdvojenu zbirku istovrstnih dokumenata, kao što je to slučaj sa napred navedenim i izdvojenim serijama medicinske dokumentacije koja se pronalazi i u *Heliant IS*-u, ali i „izvozi“ kroz posebne softvere, grupiše kao zbirka jedne vrste elektronskih dokumenata i takva „uvezana“ je i dostupna na uvid svim zdravstvenim ustanovama u zemlji. Posebno pitanje je zaštite podataka kod medicinske dokumentacije, u klasičnom, još izraženije i u elektronskom obliku, koje zbog svog značaja zaslužuje da bude posebno razmotreno i predstavljeno u odvojenoj studiji. Prema sadašnjim karakteristikama *Heliant IS*-a, prema našim saznanjima, podržava upravljanje dokumentima, arhiviranje i bezbedno čuvanje i vidljivost

<sup>33</sup> <http://heliant.rs> (Pristup: 4.12.2024).

medicinskih podataka isključivo od strane zdravstvene ustanove koja ga koristi i koja posredstvom ovog sistema stvara i koristi elektronska dokumenta.<sup>34</sup>

### *Zbirka elektronskih faktura*

Najzad, istakli bismo još jednu funkcionalnu zbirku elektronskih dokumenata, formiranu u posebnom informacionom sistemu za izradu, prosleđivanje i primanje elektronskih faktura kod pravnih subjekata u javnom i privatnom sektoru. Sistem elektronskih faktura je „informaciono-tehnološko rešenje kojim upravlja centralni informacioni posrednik i preko koga se vrši slanje, prijem, evidentiranje, obrada i čuvanje elektronskih faktura“ i predstavlja zbirku elektronskih faktura koja se formira na državnom nivou. Arhivistički posmatrano, ne radi se o trajnom dokumentu, iako je relevantnim propisom utvrđeno da se elektronska faktura izdata ili primljena od strane pravnog subjekta u javnom sektoru čuva trajno u sistemu elektronskih faktura. S obzirom na ovu odredbu, u pogledu upravljanja i trajnog čuvanja, jasno je da ovom vrstom dokumentacije više ne upravlja njen stvaralac, već „informacioni posrednik“ koji upravlja elektronskim sistemom u kome je stvorena i pohranjena elektronska faktura, bilo kog njenog izdavaoca ili primaoca.<sup>35</sup> Čije je vlasništvo tako kreirana faktura, ko su akteri pravno-ekonomskog posla proizvedenog po osnovu elektronske fakture, ko raspolaže tom vrstom dokumentacije u elektronskom obliku? Ako je zakonom utvrđeno da se elektronska faktura u javnom sektoru čuva trajno, to se već radi o arhivskoj građi, te je pitanje njenog sigurnog dugotrajnog čuvanja mnogo značajnije, uz to što je „istrgnuta“ iz celine arhivske dokumentacije svog stvaraoca ili imaoca i predata na trajno čuvanje u okviru veštački formirane celine, serije istovrsnih arhivskih dokumenata kojom upravlja „treći subjekat“ delegiran od strane države, a koji nije stvaralac predmetne arhivske dokumentacije.

Ako bismo sumirali rezultate našeg istraživanja zadate teme, da li bi bilo suviše decidno ili „autarhičnim i prevaziđenim tradicionalnim“ principima vrednovano kao stereotipan zaključak da se Srbija nalazi, pored svih drugih, i na „arhivističkoj prekretnici“, koju karakteriše postepeno napuštanje principa arhivskog fonda kao osnova u arhivističkom zakonodavstvu, teoriji i praksi?! Na osnovu posebnih normativa kojima se uređuje elektronsko poslovanje i postupanje u posebnim segmentima pravnih odnosa, elektronsko arhiviranje i druge srodne oblasti, svedočimo rađanju „nove arhivistike“. Izdvajaju se pojedine vrste ili serije istovrsne dokumentacije, posebno ukoliko nastaju u elektronskoj formi, i pohranjuju se u okviru posebnih informacionih sistema kreiranih na nivou države posredstvom resornih ministarstava i uz podršku državne Kancelarije za informacione tehnologije. Jedinstveni serveri na kojima

<sup>34</sup> IAP, službene evidencije o stvaraocima i imaocima arhivske građe, *Dosije stvaraoca Opšta bolnica Požarevac, informacije o upravljanju elektronskim dokumentima*.

<sup>35</sup> *Zakon o izdavanju elektronskih faktura*, „Službeni glasnik RS“, br. 44/2021, br. 94/2024.



se čuvaju podaci u okviru informacionih sistema uglavnom nisu u posedu stvaralaca predmetnog dokumentarnog materijala i arhivske građe,

Da li u tom slučaju možemo osnovano govoriti i o „preslikavanju“ i implementiranju „anglosaksonskog“ arhivističkog modela u okvire već dobro „zaprimljenog“ tradicionalnog fondovskog arhivističkog sistema? Ako se posmatra sistem administrativnog poslovanja stvaralaca izvanevropskoj arhivističkoj teoriji i praksi, pre svega u Sjedinjenim Američkim Državama, uočavamo da fondovski princip nije prioritetan u SAD-e, dok se u Kanadi primenjuje dvojaki princip (fondovski i princip serija/zbirki). Za razliku od kontinentalnog sistema, u SAD-e je čuvanje dokumentarnog materijala „decentralizovano“, jer arhiva jednog stvaraoca ne čuva na jednom mestu celokupnu građu nastalu radom te institucije. Dokumentarni materijal se nalazi kod obrađivača, odnosno po organizacionim jedinicama, unutar njih kod referenata za određene delatnosti, na koji način nastaju serije dokumenata po delatnostima odnosno temama. Ovakav sistem se preslikava i na naučno-informativna sredstva, tako da kod izrade sumarnog inventara jedinica opisa neće biti kutija, fascikla i knjiga, već „serija dokumenata“, bez obzira na broj fizičkih jedinica.<sup>36</sup> Na osnovu napred iznetog, reklo bi se da se evidentiranje i obrada elektronskih dokumenata praktično skoro na takav način obavlja sada i u Srbiji.

Ukoliko je tako, stičemo utisak da će se kriterijumi za čuvanje arhivske građe i dokumentarnog materijala u klasičnom obliku razlikovati od kriterijuma primenjivih za arhiviranje elektronskih dokumenata. Preciznije, deo postojeće arhivske građe u papirnom obliku svakog stvaraoca će formirati arhivski fond tog stvaraoca, dok će deo elektronskog dokumentarnog materijala i buduće arhivske građe istog, posebno u javnom sektoru, biti skladišten u posebnim informacionim sistemima, uglavnom kreiranim na državnom nivou, u okviru istovrsnih grupa dokumentacija, koje u stvari predstavljaju zbirke dokumenata. Takođe, praksa nastanka i operative, kao i arhiviranja elektronskih dokumenata formira osnov za izradu novih, posebnih i kvalitativno drugačijih stručnih uputstava u odnosu na ona koja su u osnovi arhivističkog rada bila primenjiva dosada. Očekujemo kreiranje posebnih arhivističkih procedura za stručno postupanje sa elektronskim dokumentima, dokumentarnim materijalom i arhivskom građom.

Hoćemo li se, u tom slučaju, kao struka prilagođavati „nametnutoj praksi“, prema kojoj se „povinuju“ arhivski propisi, iako bi „prirodni sled“ trebalo da bude nešto drugačiji? Ili ćemo racionalnom i utemeljenom upotrebom svih raspoloživih stručnih resursa biti kreatori nove arhivističke realnosti, u kojoj će se vrednovati pre svega principi temeljnog znanja i arhivističke problematike i razumevanja tokova savremene poslovne i druge

<sup>36</sup> Б. Лекић, *Архивистика*, 112,113. О životnom ciklusu dokumenata od nastanka, preko operative do vrednovanja i pohranjivanja u istorijskim arhivima, posebno izazovima kod elektronskih dokumenata, na iskustvima SAD i Kanade, više videti: Luciana Duranti, *Arhivski zapisi, Teorija i praksa* (prevod), Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2000.

komunikacije, pokušavajući da iznađemo optimalno rešenje u interesu očuvanja, za budućnost, arhivske građe, bez obzira da li je ona nastala u klasičnom, analognom ili elektronskom izvornom obliku? Rekli bismo da je arhivistički odgovorniji, delotvorniji i našoj „arhivskoj budućnosti“ mnogo potrebniji ovaj drugi pristup.

## Zaključak

Suočeni sa ekspanzijom elektronskog poslovanja i komunikacije između pravnih i fizičkih lica, državnog i nedržavnog sektora, intenzivnim stvaranjem elektronskih dokumenata, postavili smo arhivističkoj „struci i nauci“ suštinsko pitanje: opstaje li arhivski fond kao osnovni princip klasifikovanja, sređivanja, obrade i korišćenja arhivske građe ili ga „nasleđuje“ sistem formiranja zbirke istovrsne dokumentacije kao kvalitetnije stručno rešenje. Ne možemo osporiti značaj arhivskih zbirki, koje su kao „veštački“ skup najrazličitijih arhivskih dokumenata, koji međusobno često nisu povezani, bez obzira da se radi klasičnim, analognim ili elektronskim arhivskim dokumentima. Sa posebnom pažnjom i nadahnućem, istraživači iz fundusa različitih zbirki očekuju nova, neotkrivena saznanja kojima bi obogatili svoje „pisanje istorije“.

Značaj i izazovnost arhivskih zbirki posebno dolazi do izražaja u sveprisutnijem segmentu nastanka elektronskog dokumentarnog materijala i, u okviru njega, arhivske građe. Rezultat toga su, na državnom nivou u Srbiji, sve značajnije prisutne zbirke ili serije istovrsnih dokumenata kod pravnih subjekata kao stvaralaca (administrativne zbirke) koje su kreirane u okviru separatih ili jedinstvenih „integrisanih“ informacionih sistema na nivou osnovnih delatnosti u javnom sektoru. Iako nisu nepoznate u svetu klasične arhive, zbirke istovrsnih dokumenata postaju arhivistička realnost u „virtuelnom svetu“, koja dobija snagu da potisne i/ili revidira fondovski princip na kome počiva arhivska delatnost na ovim prostorima.

Normativni okvir koji se razvio poslednje decenije u Srbiji, odnoseći se na elektronski dokument, elektronsku upravu, elektronsko arhiviranje i administrativno poslovanje, prilično je detaljno uredio nastanak elektronske dokumentacije i njen status, sudbinu u sferi operative, obrade, korišćenja, nešto manje i nepotpunije u oblasti arhiviranja. Ali su se otvorile i nedoumice kojima smo se bavili u ovom radu. Prevaga zbirki elektronskih dokumenata u odnosu na arhivski fond, izdavanje određenih serija dokumenata i njihovo izmeštanje iz prirodne arhivske celine njenog stvaralaca, obrazovanje jedinstvenih zbirki na državnom nivou, u sektorima pravosuđa, obrazovanja, zdravstva, privrede ili finansija, neposredno utiču i na druga sistemska arhivistička pitanja, nadležnost javnih arhiva, bezbednost i upravljanje elektronskim dokumentarnim materijalom, funkciju i značaj pravnog subjekta kao stvaralaca ili imaoca elektronske arhivske građe. Najnoviji sistem klasifikacije dokumentarnog

materijala pospešuje ulogu zbirki, a na nevešt i nenameran način devastira arhivski fond kao organsku celinu, u prvi plan ističe pojedinačan dokument, čime se predmeti i druge arhivske jedinice „lome“, što ima implikacije na proklamovan i do sada primenjivan sistem arhiviranja i evidentiranja dokumentarnog materijala i arhivske građe kod stvaralaca.

Na državnom nivou kreirani informacioni sistemi nesumnjivo imaju svoje funkcionalne vrednosti i kvalitete, olakšavajući operativan rad sa dokumentima, jer su izazovi savremenog tehnološkog i sveukupno životnog „tempa“ nametnuli visoka zahteve i očekivanja. Arhivistika, o kojoj govorimo kao struci ali i naučnoj disciplini, takođe ima svoje principe, zahteve, temeljnost, tradiciju, koja primenjiva adekvatno i znalački, garant je očuvanja arhivske građe i dokumentarnog materijala, za istoriju, nauku, društvene i pravne potrebe i spoznanja.

Ceneći vrednosti tradicije i savremenosti, promišljamo u interesu bezbednosti i trajnosti arhivskih dokumenata u elektronskom obliku. Stoga nam predstoji ozbiljan put u kreiranju „kompatibilne“ arhivistike, ali i opstanka temeljnih arhivističkih principa u „svetu“ visoko „frekventnih“ informacionih tehnologija. Put, po našem mišljenju, izazovan, ali ne neizvodljiv, uz sadejstvo svih raspoloživih stručnih resursa, znanja i iskustva u arhivskoj teoriji, praksi i delatnosti.

## Summary

Faced with the expansion of electronic business and communication between legal and natural persons, the public and private sectors, and the intensive creation of electronic documents, we have posed a fundamental question to the archival „profession and science“: does the archival fonds, as the basic principle for classifying, arranging, processing, and using archival material, still persist, or is it being „replaced“ by a system of forming collections of similar documentation as a more effective professional solution? We cannot dispute the significance of archival collections, which, as „artificial“ groups of various archival documents, often unrelated to each other, regardless of whether they are classical, analog, or electronic archival documents. With particular care and inspiration, researchers from the holdings of different collections anticipate new, undiscovered insights that would enrich their „writing of history.“

The significance and challenges of archival collections are particularly evident in the ever-present segment of the emergence of electronic documentary material and, within it, archival material. As a result, at the state level in Serbia, there are increasingly significant collections or series of similar documents created by legal entities as creators (administrative collections) within separate or unified „integrated“ information systems at the level of core activities in the public sector. Although not unknown in the world of classical

archives, collections of similar documents are becoming an archival reality in the „virtual world,“ gaining strength to potentially displace and/or revise the fonds principle on which archival activity has been based in this region.

The normative framework that has developed in the last few decades in Serbia, addressing electronic documents, e-government, electronic archiving, and administrative operations, has quite thoroughly regulated the creation of electronic documentation and its status, its fate in the operational sphere, processing, and usage, albeit somewhat less and incompletely in the area of archiving. However, questions have arisen, which we have addressed in this paper. The prevalence of electronic document collections over archival fonds, the issuance of certain document series and their displacement from the natural archival whole of their creators, and the formation of unique collections at the state level in sectors such as justice, education, healthcare, economy, and finance, directly affect other systemic archival issues, including the jurisdiction of public archives, the security and management of electronic documentary material, and the role and significance of legal entities as creators or holders of electronic archival material. The newest system of classification of documentary material promotes the role of collections while inadvertently and unintentionally undermining the archival fonds as an organic whole, putting individual documents in the foreground, which causes the fragmentation of archival items and units. This has implications for the proclaimed and previously applied system of archiving and recording documentary material and archival holdings by creators.

At the state level, created information systems undoubtedly have functional values and qualities, facilitating operational work with documents, as the challenges of contemporary technological and overall life „pace“ have imposed high demands and expectations. Archival science, which we discuss as both a profession and a scientific discipline, also has its principles, requirements, thoroughness, and tradition, which, when applied adequately and competently, ensure the preservation of archival material and documentary material for history, science, and societal and legal needs and insights.

Appreciating the values of tradition and modernity, we contemplate the safety and longevity of electronic archival documents. Therefore, a serious journey lies ahead in creating „compatible“ archival science while ensuring the survival of fundamental archival principles in a world dominated by highly „frequent“ information technologies. This path, in our opinion, is challenging but not impossible, with the cooperation of all available professional resources, knowledge, and experience in archival theory, practice, and activity.

## BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

### Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Istorijski arhiv Požarevac, *Službene evidencije, Opšti inventar o arhivskoj građi Istorijskog arhiva Požarevac*.
2. Istorijskog arhiva Požarevac, *službene evidencije o stvaraocima i imaoocima arhivske građe, Dosije stvaraoca Opšta bolnica Požarevac, informacije o upravljanju elektronskim dokumentima*.

### Službeni listovi/Official Gazettes:

1. *Pravilnik o Jedinstvenom informacionom sistemu prosvete*, „Službeni glasnik RS“, br. 81/2019.
2. *Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja evidencija i izdavanju javnih isprava u osnovnoj školi*, „Službeni glasnik RS“, br. 102/2022.
3. *Sudski poslovnik*, „Službeni glasnik RS“, br. 110/2009, br. 18/2022.
4. *Uputstvo o kancelarijskom poslovanju državnih organa uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 10/1993, br. 3/2017.
5. *Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 20/2022.
6. *Uredba o jedinstvenim tehničko-tehnološkim zahtevima i procedurama za čuvanje i zaštitu arhivske građe i dokumentarnog materijala u elektronskom obliku*, „Službeni glasnik RS“, br. 107/2021, br. 116/2023.
7. *Uredba o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave*, „Službeni glasnik RS“, br. 21/2020, 23/2021, 14/2023.
8. *Uredba o klasifikaciji dokumentarnog materijala sa rokovima čuvanja*, „Službeni glasnik RS“, br. 14/2023.
9. *Zakon o Agenciji za privredne registre*, „Službeni glasnik RS“, br. 55/2004, 111/2009, 99/2011.
10. *Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti*, „Službeni glasnik RS“, br. 6/2020.
11. *Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti*, „Službeni glasnik RS“, br. 6/2020.
12. *Zakon o državnom premeru i katastru*, „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009, 92/2023.
13. *Zakon o elektronskoj dokumentaciji.....*, „Službeni glasnik RS“, br. 94/2017, br. 52/2021.
14. *Zakon o elektronskom dokumentu, elektronskoj identifikaciji i uslugama od poverenja u elektronskom poslovanju*, „Službeni glasnik RS“, br. 94/2017, 52/2021.
15. *Zakon o izdavanju elektronskih faktura*, „Službeni glasnik RS“, br. 44/2021, br. 94/2024.
16. *Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*, „Službeni glasnik RS“, br. 55/2013, br. 92/2023.
17. *Zakon o zdravstvenoj dokumentaciji i evidenciji u oblasti zdravstva*, „Službeni glasnik RS“, br. 92/2023.

### Knjige/Books:

1. Duranti Luciana, *Arhivski zapisi, Teorija i praksa* (prevod), Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2000.
2. Enbers Gerhard, *Poslovi o arhivu, originalno izdanje*, Berlin 1967. (prevod Zajednica arhiva Srbije), Beograd 1981.
3. Istorijski arhiv Požarevac, *Varia (1791-)*, analitički inventar, uvodni tekst: Nataša Milošević Dulić, *Zbirka Varia (1791-)*, istorijska beleška, 5-9.
4. Lekić Bogdan, *Arhivistika*, Beograd 2006.

5. Millar Laura A, *Archives, principles and practices*, GB by MPG Books Group, UK 2010.
6. Nikiforova L. A, Belova G. A, *Teorija i praksa arhivske službe SSSR-a*, (prevod stručne literature), izdanje Zajednice arhiva Srbije, Beograd 1976.
7. Stulli Bernard, *Arhivi*, u: *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977.

#### Članci/Articles:

1. Cvetković Slobodanka, Cvetković Saša, *Elektronska dokumentacija u obrazovanju, na primeru osnovnih škola*, u: *Arhivska građa u teoriji i praksi*, Zbornik sa Međunarodnog arhivističkog skupa ADS-a, Tara 2018, 157-160.
2. *Iz arhivistike*, Priručnik za radnike u arhivima, Beograd 1959.
3. Nemeth Krešimir, *Arhivska građa*, u: *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1977.
4. Uputstvo o čuvanju i obradi zbirke fotografija, *Arhivski pregled*, br. 1-2. Beograd 1971, 157-161.
5. Uputstvo o formiranju, sređivanju i obradi zbirke platata, *Arhivski pregled*, br. 1-2, Beograd 1985, 177-183.
6. Ђорђевић Бојан, Школски регистратурски материјал (књиге евиденције и матичне књиге школе)-између архивистичке и историјске валоризације, у: *Архивска грађа у теорији и пракси*, Зборник радова са Међународног архивистичког скупа ADS-a, Tara 2018, 22-29.

#### Internet:

1. <http://heliant.rs>.

**Слободанка ЦВЕТКОВИЋ**

slobodankasasa@gmail.com

**Наташа МИЛОШЕВИЋ ДУЛИЋ**

natasamilosevicdulic@gmail.com

*Историјски архив Пожаревац, Србија*

**1.02 Pregledni naučni rad/Review scientific article**

UDK/UDC: 930.25:069.5(497.11 Požarevac)(036)

## **ЗБИРКЕ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ – ПРИПРЕМА И ИЗРАДА ВОДИЧА**

**Апстракт:** *Историјски архив Пожаревац је током 2022. године планирао израду Водича за личне фондове и збирке. Публикација је објављена крајем 2022, а јавности представљена почетком 2023. године. Водич као публикација није пролазио све фазе израде и одобрења од стране Редакције за Водиче кроз архивску грађу Србије, које иначе пролазе водичи, али је уложен труд од стране аутора да публикација садржајно, у погледу информација, буде што више у складу са Упутством за израду Водича кроз архивску грађу Србије. Чињеница је да Архис, јединствени информациони систем за архиве на територији Републике Србије у знатној мери омогућава лакше информисање о фондовима и збиркама у архивима те да се оправдано поставља упитност даље израде и штампања Водича како је до сада било уобичајено. Како Историјски архив Пожаревац због техничких разлога није био у тренутку планирања и објављивања Водича у систему Архис, донета је одлука о његовом објављивању као штампане публикације.*

*Историјски архив Пожаревац је у својим ранијим евиденцијама имао породични фонд и више личних фондова и збирки, међу којима и личних збирки. Своје називе и припадност групи личних или породичних фондова, односно (личних) збирки, добили су приликом преузимања у архив. Архивска грађа већине тих фондова и збирки није била сређена, нити је имала обавештајно средство. У раду ће бити представљени процеси који су претходили изради публикације Водич кроз личне фондове и и збирке и збирке Историјског архива Пожаревац као општег информативног средства, као и сама публикација. Посебну пажњу посветили смо критеријумима којима смо се руководили приликом идентификовања фондова односно збирки. Приликом реализације свих послова на идентификовању врсте фонда, односно збирке, од великог значаја било је постојање стручних упутстава која су, иако донета пре више од пола века од стране Архивског већа СР Србије, била незаобилазно помоћно средство за успешно реализовање послова. Већину њих смо у раду*

анализирали са аспекта личних фондова и збирки. У раду ће бити презентована решења за која смо се одлучили и коначни резултат читавог процеса, промене назива и врсте фондова и збирки, а на основу сређивања, односно доследне примене критеријума сходно стручним упутствима.

**Кључне речи:** *Лични фонд, лична збирка, збирка, стручна упутства, архивска грађа, водич.*

## COLLECTIONS OF THE HISTORICAL ARCHIVE OF POŽAREVAC – PREPARATION AND CREATION OF A GUIDE

**Abstract:** *The Historical Archive of Požarevac planned the creation of a Guide for personal funds and collections during 2022. The publication was released at the end of 2022 and presented to the public in early 2023. The Guide, as a publication, did not go through all the stages of preparation and approval by the Editorial Board for Guides through the archival material of Serbia, which guides usually undergo, but the author made an effort to ensure that the content was as aligned as possible with the Guidelines for the preparation of Guides through the archival material of Serbia. It is a fact that Arhivis, the unique information system for archives in the Republic of Serbia, significantly facilitates easier access to information about funds and collections in archives, raising justified questions about the further development and printing of Guides as has been customary until now. Since the Historical Archive of Požarevac was not included in the Arhivis system for technical reasons at the time of planning and publishing the Guide, a decision was made to publish it as a printed publication.*

*In its previous records, the Historical Archive of Požarevac had a family fund and several personal funds and collections, including personal collections. They received their names and classification as personal or family funds, or (personal) collections, upon acquisition by the archive. The archival material of most of these funds and collections had not been organized or had any finding aids. This paper will present the processes that preceded the creation of the publication “Guide to Personal Funds and Collections” of the Historical Archive of Požarevac as a general informational tool, as well as the publication itself. Special attention will be given to the criteria we followed in identifying the funds or collections. During the execution of all tasks related to identifying the type of fund or collection, the existence of professional guidelines, which, although established more than half a century ago by the Archival Council of the Socialist Republic of Serbia, were an indispensable aid for successfully completing the work, was of great importance. We analyzed most of them from the perspective of personal funds and collections. The paper will present the solutions we opted for and the final results of the entire process,*



*including changes in the names and types of funds and collections based on the organization and consistent application of criteria in accordance with the professional guidelines.*

**Key words:** *Personal fund, personal collection, collection, professional guidelines, archival material, guide.*

## **Водич кроз архивску грађу – зашто га још немамо и да ли нам је потребан?**

О изради водича као основног општег информативног средства почело се говорити Процес израде водича је као један од важних послова архива, покренут још у бившој Југославији 60-их година 20. века.<sup>1</sup> Водич кроз архивску грађу је кровно, *прво и основно* научно-обавештајно средство једног архива којим се дају информације о архивској грађи једне архивске установе. Водич даје приказ стања једног архива у тренутку објављивања кроз исцрпне податке о ствараоцима, количини и садржини архивске грађе, односно кроз податке о стручном архивистичком раду на фондовима и збиркама, као и кроз податке о архиву (установи заштите).<sup>2</sup> Упутство за израду Водича кроз архивску грађу Србије донето је од стране Редакције 24. децембра 2002. године.<sup>3</sup> У зависности од потреба корисника, водич кроз архивску грађу фондова и збирки може бити израђен у више облика, али су најчешћи структурни (према структури, распореду фондова и збирки) и тематски.<sup>4</sup> Према информацијама које у свом раду износи ауторке Бранка Јаначковић и Славица Солумун, закључно са 2019. годином, било је објављено деветнаест томова, односно двадесет две књиге водича. Поред водича за чију је израду надлежна Редакција Водича кроз архивску грађу Србије, архиви су објавили, у склопу других едиција или као појединачна издања, још двадесет четири књиге водича.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> Osnovna pravila za pripremu publikacije „Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ“, *Arhivist*, god. XXIV, br. 2, 1974, 182–197; Krešimir Nemeth, Vodič kroz arhive Jugoslavije, *Arhivist*, god. XV, br. 1–2, 1965, 46–48, Ivan Nemanich, Vodič kroz arhive Slovenije (Uređivački odbor: dr Tone Ferenc, Jože Maček, dr Sergij Vilfan, Glavni urednik: Jože Žontar, Izdanje Društva arhivskih radnika Slovenije, Ljubljana, 1965, str. 615), *Arhivist*, god. XVI–XVII, br. 1–2, 1966–1967, 96–97; Miloš Milošević, Neki stručni i načelni problemi pri radu na Vodiču izvora za istoriju nacija, *Arhivist*, god. XXI, br. 1–2, 1971, 91–94.

<sup>2</sup> Детаљније о до сада израђеним водичима у Републици Србији: Бранка Јаначковић, Славица Солумун, Едиција Водич кроз архивску грађу Србије, *Зборник радова „Архивска грађа у теорији и пракси“* бр. 4 (ур. Слободанка Цветковић), Архивистичко друштво Србије, Београд 2020, 70–90;.

<sup>3</sup> Исто, 70–71.

<sup>4</sup> Богдан Лекић, *Архивистика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006, 174–176.

<sup>5</sup> Б. Јаначковић, С. Солумун, *Едиција Водич кроз архивску грађу Србије*, 90.

Историјски архив Пожаревац је један од десетак архива у Србији који нису имали израђен водич ни у једном облику. Разлози су као и за већину архива, дугогодишњи проблеми са смештајем, чињеница да се архивска грађа налази или се налазила на више различитих локација, а фондови често необједињени и несређени, као ихронични недостатак стручног кадра, немотивисаност запослених, непланско приступање задацима и слично.<sup>6</sup>

Како су архиви увелико закорачили у процес дигитализације, не само архивске грађе, него дигитализације радних процеса, и како је на нивоу архивске службе Србије креиран јединствени информациони систем Архис, поставља се питање да ли ће нам водичи у облику на који смо навикли у будућности бити неопходни. Да ли ће бити потребно штампано или чак и електронско издање у форми књиге, ако постоји могућност да се све информације добију на једном месту, приступом јавном информационом систему. Постоје индиције да ће постојећи *Информациони систем за архиве у Републици Србији Архис* бити допуњен новим подсистемом који би објединио све потребне информације за израду водича за један архив.<sup>7</sup>

У Историјском архиву Пожаревац, уз присуство доброг дела горе споменутих отежавајућих околности, одлучено је да се крене корак по корак у изради општих информативних средстава. Због тога је изабрана израда тематског водича кроз личне фондове и збирке, односно збирке настале као целине (или примљене као целине) у архив. Одлуком управе Историјског архива Пожаревац у Програм рада је унето да се током 2022. године изради *Водич кроз личне фондове и збирке и збирке Историјског архива Пожаревац*. Одређени су реализатори посла на изради водича, односно ауторски тим: Наташа Милошевић Дулић, виши архивист као руководилац пројекта, др Драгана Милорадовић, архивски саветник, Слободанка Цветковић, архивски саветник, Горан Митић, архивски помоћник прве врсте, Весна Цанић, архивски помоћник и Драгана Јовановић, архивист и руководилац финансијско-рачуноводствених послова. Након свих обављених послова о којима ћемо нешто детаљније говорити даље у раду, штампано издање публикације поред уводног текста директорке Архива др Јасмине Николић (*Историјски архив Пожаревац – 75 година са вама*) и текста Наташе Милошевић Дулић, руководиоца пројекта (*Водич кроз личне фондове и збирке и збирке Историјског архива Пожаревац*), садржи информације о девет личних фондова, 23 (личне) збирке и 11 збирки преузетих / формираних у Архиву. Публикацију прате и илустрације архивске грађе из сваког од личних фондова, односно збирки. Водич тренутно није доступан на веб-сајту Историјског архива Пожаревац, али обзиром на праксу објављивања електронске верзије свих

<sup>6</sup> Исто, 90.

<sup>7</sup> Исто.

публикација до сада, верујемо да ће и ова публикација бити врло брзо доступна и у том облику.



## Методологија и редослед послова на изради Водича

Како су рокови за извршење радних задатака на изради водича били кратки и условљени публиковањем, односно реализовањем одређених средстава у календарској години, запослени су пред собом имали велики задатак. Да би се он успешно реализовао било је потребно добро испланирати и координисати послове. Такође, било је потребно максимално ангажовање и посвећеност свих учесника на пројекту. Задаци су дефинисати као следећи:

- Идентификовање свих личних (породичних) фондова и збирки
- Издвајање и преглед досијеа фондова
- Утврђивање стања архивске грађе, степена сређености, садржаја архивске грађе појединачно за сваки фонд / збирку
- Планирање сређивања (класификација и систематизација) у зависности од стања и обима фонда / збирке
- Прикупљање и истраживање података за белешку о фонду (истраживање у архивској грађи, литератури, периодици...)
- Утврђивање листе и распореда података неопходних за објављивање у водичу ради уједначавања
- Сређивање архивске грађе
- Израда текстова за белешку о фондовима и збиркама

У постојећим евиденцијама ИА Пожаревац пре почетка реализације посла било је убележено следеће стање: један фонд је био уведен као породични, шеснаест фондова је било уведено као лични

фондови и идентификовано је осамнаест збирки. Од тог броја, седам збирки је везивано за неке личности, али оне нису увек у свом називу садржале речи „лична збирка”. Због тога је требало утврдити све околности и детаље око начина на који су ушле у архив, да ли су ушле као поклон, откуп, евентуално депозит или на неки други начин формиране, да ли су и од кога преузете, да ли су и када формиране у архиву, да ли су поклонодавци или продавци имали постављене услове везане за назив фонда или збирке... Све те информације су прикупљане из евиденција, Књиге пријема архивске грађе (улазни инвентар), Општег инвентара и из досијеа фондова / збирки. У великом броју досијеа није постојао примопредајни записник, већ само забелешка неког од запослених (често је и она недостајала), о томе на који начин и када је архивска грађа ушла у архив. Сви лични фондови и збирке били су углавном несређени, сређени делимично или непотпуно. Збирка земљишних књига са подручја Браничевског округа и Збирка црквених матичних књига округа пожаревачког биле су у најсређенијем стању (али не у потпуности), а постојала су и обавештајна средства. Олакшавајућа околност је та што се код несређених фондова и збирки радило углавном о мањим количинама архивске грађе, од једног свежња до десетак кутија. Највећи део фондова и збирки је током рада на изради водича сређен, тематски и хронолошки, односно према упутствима за сређивање личних фондова, односно појединих врста збирки. Најобимнији, Збирка адвоката Петра Петровића која броји 70 архивских кутија и Лични фонд Војислава Живковића, који се састоји од 221 свежња нису могли бити сређени, те ће се том послу приступити у наредном периоду. Поједине збирке као што је Збирка плаката и рекламно-пропагандног материјала су тек делимично сређене, односно започети су послови на класификацији и систематизацији.

Приликом обављања послова на прегледу, класификацији и систематизацији архивске грађе прикупљани су подаци од значаја за писање белешке о фондовима или збиркама. Истраживање је обављано и у литератури, службеним новинама и периодици. Архивска грађа је након класификације и систематизације препакована у нове архивске кутије, урађене су одговарајуће етикете. Највећи део личних фондова и збирки смештен је у посебну просторију, осим већ поменуте Збирке адвоката Петра Петровића и Личног фонда Војислава Живковића који због незавршених послова и сређивању и обима нису могли бити пренети. Урађен је и топографски показивач за просторију у којој су смештени.

У процесу припреме за израду Водича дефинисани су и подаци који ће бити део текста за сваки од фондова и збирки, односно њихов редослед: биографија творца личног фонда / збирке, библиографија (ако постоји), подаци о садржају архивске грађе, подаци о доласку у архив, количина/очуваност, сређеност, језик на коме су документа, да ли је фонд / збирка микрофилмован, дигитализован, односно информације о доступности за коришћење, хронолошки оквир грађе, податак о

категоризацији, о постојању обавештајног средства и извори и литература. Узор у концепцији био нам је *Водич кроз легате, личне и породичне фондове* Историјског архива Београд.<sup>8</sup>

## Стручна упутства

У свом раду на пословима сређивања, односно изради водича руководили смо се постојећим стручним упутствима донетим у највећем од стране Архивског већа СР Србије, шездесетих и седамдесетих година 20. века.<sup>9</sup>

- *Упутство о одређивању критерија о формирању архивског фонда*, који је донело Архивско веће СР Србије 1968. године;<sup>10</sup>
- *Препорука о условима и начину образовања архивског фонда и архивске збирке*, који је донео Савет за научно-истраживачки рад Савеза архивских радника Југославије 1985. године;<sup>11</sup>
- *Упутство за сређивање архивских фондова органа управе, радних, друштвено-политичких и других организација*, које је донело Архивско веће СР Србије 1973. године;<sup>12</sup>
- *Упутство о сређивању личних и породичних фондова*, које је донело Архивско веће СР Србије 1969. године;<sup>13</sup>
- *Упутство о обради и чувању печата и жигова*, које је донело Архивско веће СР Србије 1972. године;<sup>14</sup>
- *Упутство о чувању и обради збирке фотографија*, које је донело Архивско веће СР Србије 1971. године;<sup>15</sup>

<sup>8</sup> Мирјана Миленковић, *Водич кроз легате, личне и породичне фондове*, Историјски архив Београд, Београд 2017.

<sup>9</sup> Видети и радове: Смиљка Ђурић, Појам личног фонда и збирке и формирање збирке „Varia“, *Архивски преглед*, број 1/1969, Београд 1969, 63-69; Вера Филиповић, Збирке у Архиву Србије са посебним освртом на Збирку Варија, *Архивски преглед*, број 1-2/1991, Београд 1992, 19-23; Danica Gavrilović, Sređivanje i obrada zbirki plakata, *Arhivist*, god. XXVII, br. 1, 1977, 269–275; Vjekoslav Hunski, Zbirka poklona i otkupa u arhivu grada Sarajeva, *Arhivist*, god. XV, br. 1–2, 1965, 81–87; Laslo Tot: Zbirka vandrovi u Istorijском arhivu AP Vojvodine, *Arhivist*, god. XVI–XVII, br. 1–2, 1966-1967, 51-57; Radmila Popović–Petković, Povezanost arhivalija državnih fondova i privatnih zbirki i značaj njihovog konsultovanja pri obradi, *Arhivist*, god. XIII, br. 1–2, 1963, 157–168; Sredoje Lalić, Uvodno izlaganje o Predlogu osnovnih pravila za pripremu Pregleda arhivskih fondova i zbirki u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ, *Arhivist*, god. XXIV, br. 2, 1974, 179–181.

<sup>10</sup> *Архивски преглед*, бр. 1, Београд 1969, 71-76.

<sup>11</sup> *Архивист*, бр. XXX, 1-2, Београд 1985, 284-290.

<sup>12</sup> *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1973, 177-191.

<sup>13</sup> *Архивски преглед*, бр 1-2, Београд 1970, 58-61.

<sup>14</sup> *Архивски преглед*, бр. 2, Београд 1972, 31-39.

<sup>15</sup> *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1971, 157-161.

- *Упутство о формирању, сређивању и обради збирке плаката*, које је донело Архивско веће СР Србије 1985. године;<sup>16</sup>
- *Упутство о микрофилмовању архивске грађе*, које је донело Архивско веће СР Србије, 1971. године;<sup>17</sup>
- *Препорука о приоритету архивских фондова и збирки за сређивање и обраду и приоритету стручних операција*, које је донело Архивско веће СР Србије 1967. године<sup>18</sup> и
- *Упутство о проналажењу, евидентирању, заштити и коришћењу архивске грађе у приватном власништву.*, које је донело Архивско веће СР Србије 1970. године;<sup>19</sup>

Сва горе наведена упутства доступна су и на порталу *Архивистика*.<sup>20</sup>

*Упутство о одређивању критерија о формирању архивског фонда* дефинише појам фонда, критеријуме за формирање, хронолошке границе архивског фонда, принцип недељивости архивског фонда, фондовску припадност докумената, утврђивање и дефинисање назива архивског фонда, као и услове, критеријуме и начине за формирање обједињеног архивског фонда. Према Упутству, *архивски фонд чине сви архивски документи који су органски настали пословањем неког органа власти, установе, предузећа, организације, породице, личности* и тд. Основни критеријуми за формирање фонда су: статус правног лица, промене функција које су одраз основних промена друштвено-политичког и државног уређења, промене у карактеру, организацији и надлежности творца фонда. У погледу послова на утврђивању фондова, збирки, односно сређивању и обради, важно је споменути главу 5. тачку 6. која каже да се „документа органа, установа итд, која се налазе у фондovima личног порекла или су укључена у састав збирке које су створила приватна лица, враћају се на своје место у фонду коме припадају или издвајају у самосталне фондове. Уколико су већ обрађена ова документа, остављају се у фондovima личног порекла у оном случају ако су та документа већ доста коришћена, те би њихово одвајање отежало даље коришћење.” Такође, тачка 7. која гласи „Непотпуна сачуваност списа, односно књига не утиче на својства архивске грађе као архивског фонда.”

Даље, *Препорука о условима и начину образовања архивског фонда и архивске збирке* дефинише појам архивског фонда и архивске збирке, критеријуме о условима за стицање својства фонда, начин одређивања назива фонда и збирке и седишта, распон година грађе фонда и збирке и

<sup>16</sup> *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1985, 177-183.

<sup>17</sup> *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1971, 162-166.

<sup>18</sup> *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1968, 106-108.

<sup>19</sup> *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1970, 54-58.

<sup>20</sup> <https://www.arhivistika.edu.rs/propisi/strucna-uputstva> (приступљено 20. септембра 2024).

критеријуме за утврђивање фондурске припадности документа. Глава 1. дефинише појам архивског фонда као *целину архивске грађе која је настала радом правног лица, или лица које има својство самосталног правног субјекта (фонд)*. Критеријуми за стицање својства фонда су: да је донет правни акт или акт са правном снагом о оснивању ствараоца грађе, да је стваралац имао својство правног лица или својство самосталног правног субјекта, да је стваралац грађе деловао у условима једног друштвено-политичког система и једног државно-правног уређења, да код ствараоца није било битних промена у његовом статусу и делокругу рада, крупнијих промена у организацији и територијалној надлежности и да је грађа настала у оквиру самосталног регистратурског пословања ствараоца. Препорука идентификује и целину архивске грађе која је настала радом личности која је имала значајну друштвену улогу као *лични фонд*, затим целину архивске грађе која је настала радом чланова породице која је имала значајну друштвену улогу као породични фонд, док архивску збирку дефинише као *скуп докумената различитог порекла, а једнаких материјалних карактеристика или сродног садржаја*. Важно је споменути и правило да образовање фонда није условљено количином настале и сачуване архивске грађе. У глави IV као назив фонда се дефинише последњи назив ствараоца грађе, код личног фонда име и презиме личности - ствараоца фонда, код породичног презиме чланова породице или припадника лозе чијим је радом настала грађа, док код збирки назив се даје по врсти грађе, тематским карактеристикама, по имену и презимену личности или по презимену породице првобитног власника чијим је радом настала. У погледу седишта, код личних и породичних фондова наводи се место где је претежно деловао, а ако је то у више места наводи се више њих. За збирке је правило да се не наводи назив места – седишта ствараоца грађе. Године постојања су година оснивања, односно година престанка постојања ствараоца, код личних фондова, година рођења и година смрти, код породичних година рођења најстаријег члан породице или припадника лозе и годином смрти члана породице или припадника лозе који је најдуже живео. Распон година грађе фонда означава се распонем година најстаријег и најмлађег сачуваног документа насталог радом ствараоца фонда (ако има предфондовских или послефондовских они се такође назначавају), односно код личних и породичних фондова годином настанка најстаријег и најмлађег документа у фонду, независно да ли их је личност или породица чији су, створила. Код збирки, *Препорука* прописује да се распон година збирке означава распонем година настанка докумената или распонем година периода на који се грађа односи. У погледу збирки које су формирале поједине личности, приликом израде водича наводили смо и године живота и смрти личности по којој збирка носи назив, што се може сматрати одступањем од ових правила, али смо били на становишту да је та информација значајна за кориснике.

Како је главни део посла био у утврђивању и разликовању да ли скупина архивске грађе представља лични фонд или личну збирку, односно збирку, од посебне важности је било добро разумевање *Упутства о сређивању личних и породичних фондова*. Упутство дефинише лични фонд као скуп докумената органски насталих у току живота и рада лица које је имало значајну улогу у друштвеном животу, док је породични дефинисан као природни наставак личног фонда и настаје животом и радом чланова породице које су у прошлости играле значајну улогу. За разлику од фондова који нису лични, овим упутством се дефинише да се фондом не могу сматрати појединачни документи који, иако значајни, нису довољни да осветле живот и рад творца фонда. Дакле, основни критеријум којим се утврђује да ли је нешто лични фонд или лична збирка или збирка јесте тај да ли је на основу сачуваних докумената могуће реконструисати живот и рад творца личног фонда. Ово упутство дефинише и начин утврђивања граничних година фонда, односно шему за класификацију и систематизацију архивске грађе.<sup>21</sup>

Поред упутстава за сређивање појединих врста фондова, односно збирки примењивали смо пре свих *Упутство за сређивање архивских фондова управе, радних, друштвено-политичких и других организација* које детаљно разрађује методологију рада на сређивању архивске грађе, разврставање грађе на фондове, односно формирање фондова и сређивање грађе једног фонда.

*Препорука о приоритету архивских фондова и збирки за сређивање и обраду и приоритету стручних операција*, коју смо такође консултовали током припрема за реализацију, као приоритетне, између осталих, види фондове и збирке са подацима о војсци, бунама и ратовима, односно фондове и збирке који због своје садржајности долазе у обзир за публикавање и писање завичајне историје за друштвене и културне манифестације, јубилеје, односно личне и породичне архиве и збирке, посебно оних личности чији је рад имао шири политички, научни и културни значај и чија грађа допуњава рад установа. Што се тиче редоследа стручних операција приоритет је дат утврђивању да ли је нешто лични фонд или збирка, изради спискова фондова и збирки архива, разграничењу фондова / збирки, сређивању, одабирању за шкартирање безвредног материјала, издавању оболеле и оштећене грађе, затим изради привремених спискова сређене грађе, детаљно сређивање, израда сумарних инвентара, аналитичких инвентара за старије и значајније и публикавање архивске грађе. Данас би у обзир дошло и микрофилмовање, односно дигитализација као неопходне операције.

<sup>21</sup> Документа се систематизују према следећим групама: Лична документа, Имовинско-правни списи, Документа делатности, Преписка, Архивска грађа разних лица о творцу фонда, Илустративни материјал и Архивска грађа сродника творца фонда.



За архивске збирке, пре свега личне, смо рекли да оне најчешће у архив долазе откупом и поклоном. Зато је важно споменути и *Упутство о проналажењу, евидентирању, заштити и коришћењу архивске грађе у приватном власништву* којим се регулише начин проналажења, евидентирања, заштите и коришћења архивске грађе у приватном власништву.

### **Лични фонд, лична збирка или збирка?**

Како је претходно наведено, након увида у евиденције Архива, Књиге пријема архивске грађе (улазни инвентар) и досијеа фондова / збирки, утврђено је да је уведен један фонд као породични, шеснаест фондова је било уведено као лични фондови и осамнаест као збирке, од којих је седам било везано за неке личности.

Након детаљног прегледа архивске грађе и код великог броја након класификације и систематизације постојећи лични фондови и збирке променили су свој статус. При сређивању је примењивано поменуто *Упутство о сређивању личних и породичних фондова*. Први и основни критеријум који је примењен јесте да ли се из архивске грађе која је сачувана може реконструисати живот и рад творца личног фонда. Ако то није могуће, лични фонд је утврђен за збирку. При утврђивању сачуване архивске грађе за лични фонд или (личну) збирку пресудна је била процена архивисте који ради на њеном сређивању.

Тако је за једини породични фонд, *Породични фонд новинара браће Гребенац* (Светолик и Павле), утврђено да се сачувана архивска грађа односи на једног од браће, на Светолика Гребенца (изузев свега неколико докумената која се односе на Павла Гребенца). Светолик Гребенац се бавио адвокатуром, заступао је правна и приватна лица у споровима. У Збирци се налазе уговори, рачуни, признанице, парнични предмети, који се односе на издавање станова у Јевремовој улици, а која је била у власништву генерала у пензији Петра Косића из Ниша. У збирци се налазе и парнице у којима су Светолик Гребенац и/или његова супруга Спасенија били учесници (подела Палате Албанија међу наследницима, судски спор против Доброчиног фонда Јелене и Лазара Карамарковића из Великог Градишта, у вези са оспоравањем тестаментa Јелене Карамарковић и евентуалне поделе њене имовине наследницима, међу којима је и Спасенија, парница у којој је Светолика Гребенца тужио Радомир Пашић за клевету). Део збирке је мањи број личних докумената (Решење по пријави ратне штете, пореска решења за куће у Београду, Ваљеву и у Умки, признанице за поправку крова на кући у Ваљеву и поправку куће у Београду) и породичних (пореска књижица на име Михајло Гребенац). Нису сачувана документа која сведоче о томе да се поред адвокатуре бавио и новинарством. Како на основу сачуване архивске грађе није могуће

реконструисати животни пут Светолика Гребенца, утврђена је Збирка Светолика Гребенца. Дакле, након пажљиве анализе сачуваних докумената статус некада породичног фонда добио је статус збирке.

На исти начин је укупно 10 личних фондова утврђено за збирке. За личне фондове пожаревачких адвоката Драгутина Атанацковића, Тодора Тоше Илића, Петра Петровића и Војислава Протића сачувана су само документа делатности, која се односе на бављење адвокатуром, тако да су ови лични фондови преименовани у (личне) збирке. Увидом у Лични фонд Милана Дескашева утврђено је да садржи само уверење о судијској функцији, односно декрет о постављењу за јавног правозаступника. Зато је преименован у Збирку Милана Дескашева. Слично је и са другим личним фондовима: Лични фонд Божидара М. Антића преименован је у Збирку Божидара М Антића, Лични фонд Павла Богдановића Душманића преименован је у Збирку Павла Богдановића Душманића итд.

За три збирке је установљено да се на основу сачуване архивске грађе може реконструисати живот и рад ствараоца, па је Збирка личних докумената Василија Васе—Живковића преименована у Лични фонд Василија Живковића, Збирка Војислава Живковића, судије из Пожаревца у Лични фонд Војислава Живковића, судије из Пожаревца и Збирка личних докумената Коломана Бергмана у Лични фонд Коломана Бергмана.

Важно је споменути да се у утврђивању сачуване архивске грађе једне личности за фонд или збирку потврдило правило да образовање фонда није условљено количином настале и сачуване архивске грађе<sup>22</sup>. Тако на пример Лични фонд Илије Вујића садржи непуну кутију архивске грађе, која по садржају испуњава критеријум за образовање личног фонда, док је архивска грађа која се односи на адвоката Петра Петровића сачувана у количини од 70 архивских кутија, али је због њеног садржаја утврђена за збирку (не садржи лична документа на основу којих се може реконструисати живот и рад творца фонда).

Посебан случај су две збирке, Збирка личних докумената Емилије Ђајо и Збирка личних докумената Марије Павловић, код којих је увидом у архивску грађу утврђено да уопште не садрже лична документа. Преименоване су у Збирку Емилије Ђајо и Збирку Марије Павловић.

Код две збирке, Збирке Милоша Даниловића и Збирке Драгана Богдановића Буцића, које би по садржају могле бити лични фондови, задржан је назив који су добиле при пријему у Архив, јер је то била жеља поклонодавца, односно продавца. Због тога је пре утврђивања архивске грађе за лични фонд или збирку неопходно проверити и да ли су поклонодавци или продавци имали постављене услове у вези са називом фонда или збирке и коришћењем архивске грађе коју садрже. Идеално би било да поклонодавац или продавац чијим радом је настала архивска грађа

<sup>22</sup> Препорука о условима и начину образовања архивског фонда и архивске збирке, *Arhivist*, бр. XXX, 1-2, Београд 1985, 284-290.

у Уговору закљученим са архивом при уласку фонда/збирке у депо дефинише услове за коришћење предате архивске грађе. Примери у пракси потврђују да досијеа личних фондова/збирки најчешће не садрже уговоре, а када и постоје уговори, углавном су изостављени подаци ове врсте. Чест је случај да у архив поклоном или откупом доспева архивска грађа која није настала радом поклонодавца или продавца, тако да и када су дефинисани услови за њено коришћење, треба имати у виду да то није жеља ствараоца. Са становишта примене Закона о заштити података о личности<sup>23</sup> и Закона о ауторском и сродним правима<sup>24</sup> поставља се питање да ли архив има право и под којим условима да користи или издаје ову архивску грађу на коришћење.

### Збирке формиране у архиву

Ове збирке су у Архив ушле путем откупа и поклона, или су формиране од докумената који не припадају фондовима Архива. Све ове збирке су отвореног типа. Таквих збирки које се чувају у Историјском архиву Пожаревац је 11: Збирка *Varia* (1791-); Збирка докумената о радничком покрету и НОБ-у (1917-1960); Збирка географских карата XX век; Збирка дигиталних медија (2005-); Збирка земљишних књига са подручја Браничевског округа, (1906-); Збирка микрофилмова (2003-); Збирка плаката (1895-); Збирка печата и штамбиља; Збирка фотографија XIX век; Збирка фотографија са културних манифестација Историјског архива Пожаревац (1976-) и Збирка црквених матичних књига Округа пожаревачког (1794;1797-1952). Архивска грађа ових збирки настала је у периоду од 1791. године (најстарији документ Историјског архива Пожаревац), па до данашњих дана.

Према Одлуци о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима из 1979. године<sup>25</sup> Збирка црквених матичних књига Округа пожаревачког (1794;1797-1952), Збирка докумената о радничком покрету и НОБ-у (1917-1960) и Збирка микрофилмова су категорисане као културно добро од изузетног значаја, а Одлуком Народне скупштине Републике Србије 1998. године<sup>26</sup> Збирка *Varia* (1791-) и Збирка плаката (1895-) су категорисане као културно добро од великог значаја.

<sup>23</sup> Закон о заштити података о личности, “Службени гласник Републике Србије”, број 87/2018.

<sup>24</sup> Закон о ауторском и сродним правима, “Службени гласник Републике Србије”, број 104/2009, 99/2011, 119/2012, 29/2016 – одлука УС и 66/2019.

<sup>25</sup> Одлука о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима у Србији, “Службени гласник СРС”, број 18/1979.

<sup>26</sup> Одлука о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима (Листа архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима), “Службени гласник Републике Србије”, бр. 42/1998.

Збирка земљишних књига са подручја Браничевског округа, (1906-) је 2014. године предложена за културно добро од изузетног значаја.

Збирка *Varia* (1791-) је сређена и обрађена 2012. године.<sup>27</sup> За сређивање ове збирке не постоји донето и усвојено стручно упутство. Коришћена су упутства које је донело Архивско веће СР Србије у периоду од 1969. до 1985. године<sup>28</sup> и искуства архива у Србији, која поседују сређену збирку,<sup>29</sup> као и радови који се односе на одређивање сигнатуре и регистара.<sup>30</sup> За архивску грађу која је у Архив ушла након сређивања, у периоду 2013–2023. године у Водичу је сумарно дат опис примљене архивске грађе.

За сређивање Збирке микрофилмова 2003- , Збирке плаката 1895- , Збирке печата и штамбиља и Збирке фотографија XIX век – коришћена су постојећа упутства.<sup>31</sup> Последња је формирана Збирка печата и штамбиља 2016. године. Ова збирка је формирана од печата и штамбиља који су ушли у Архив уз примљене фондове и збирке, којима органски не припадају, а који су припадали предузећима, друштвено-политичким организацијама, разним институцијама које су престале са радом, а радиле су на територији за коју је територијално надлежан Историјски архив Пожаревац.

Посебан случај је Збирка фотографација са културних манифестација Историјског архива Пожаревац. Према садржини Збирка је разноврсна, отвореног је типа, савремена (документ са подлогом новијег доба) и њено допуњавање је временски неограничено. Збирку сачињавају позитиви, негативи и дигитални записи, као и подаци о њиховом садржају, пореклу и ауторима. Како ову Збирку чине фотографије настале радом фото службе овог Архива предлог групе аутора на изради Водича је био да се припоји

<sup>27</sup> *Varia 1791-2012*, аналитички инвентар бр. 5 (прир. Наташа Милошевић Дулић), Историјски архив Пожаревац, Пожаревац 2013.

<sup>28</sup> Упутство о сређивању личних и породичних фондова, *Архивски преглед*, бр 1-2, Београд 1970, 58-61; Упутство о формирању, сређивању и обради збирке плаката, *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1985, 177-183; Упутство за сређивање архивских фондова органа управе, радних, друштвено-политичких и других организација, *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1973, 177-191; Упутство о формирању, сређивању и обради збирке плаката, *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1985, 177-183.

<sup>29</sup> Смиљка Ђурић, Појам личног фонда и збирке и формирање Збирке *Varia*, *Архивски преглед*, бр 1-2, Београд 1969, 63-69; Вера Филиповић, Збирке у Архиву Србије са посебним освртом на Збирку *Varia*, *Архивски преглед*, бр 1-2, Београд 1991, 19-23.

<sup>30</sup> Средоје Лалић, Потребе и могућности увођења јединствених сигнатура, *Архивски преглед*, бр 1-2, Београд 1973, 167-176; Вера Филиповић, Израда регистра Збирке поклона и откупа у Архиву Србије, *Архивски преглед*, бр 1-2, Београд 1989, 72-82.

<sup>31</sup> Упутство о микрофилмовању архивске грађе, *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1971, 162-166; Упутство о формирању, сређивању и обради збирке плаката, *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1985, 177-183; Упутство о обради и чувању печата и жигова, *Архивски преглед*, бр. 2, Београд 1972, 31-39. и Упутство о чувању и обради збирке фотографија, *Архивски преглед*, бр. 1-2, Београд 1971, 157-161.

фонду Историјски архив Пожаревац. Стручно веће Установе је ипак одлучило да се од ових фотографија формира посебна збирка.

Збирка докумената о радничком покрету и НОБ-у је типичан пример вештачки формиране збирке од докумената који су „истргнути” из фондова архива, или су ушла у архив као поклон или откуп, а које повезује заједничка тематика, историја радничког покрета и НОБ-а. Већина архива у Србији поседује збирку са сличним називом. Збирка је формирана у сарадњи са Среским и Општинским одбором СУБНОР-а. Ови одбори су били у обавези да формирају комисије чији је задатак био да у сарадњи са среском комисијом за прикупљање архивске грађе, среским архивом и музејом, друштвом историчара, друштвеним и политичким организацијама и органима власти у срезу, прате рад на писању хроника НОБ-а у свим фазама и да при томе писцима хроника пружају сваку врсту помоћи. У том смислу чланови ове Комисије су организовали разговоре и састанке са учесницима НОБ-а, указивали су хроничарима на писане изворе који могу послужити као грађа за хронику, итд. Оцењену хронику са предлогом о висини хонорара комисије су имале обавезу да доставе историјском архиву.<sup>32</sup> Од архивске грађе, фотокопија, фотографија, стенографских белешки, коју су за ову намену прикупили архиви, или им је предата од стране поменутог Комисије, архиви су формирали збирке. У Збирци докумената о радничком покрету и НОБ-у Историјског архива Пожаревац се налази архивска грађа која је сакупљена за потребе писања хроника насељених места и историје револуције и радничког и комунистичког покрета и НОБ-а на територији Браничевског управног округа. Чине је оригинална документа, преписи и фотокопије, фотографије, изјаве учесника НОБ-а, стенографске белешке, појединачна документа примљена на поклон од институција и појединаца, писма, прогласи, извештаји, леци и други пропагандни материјал. У Збирци се налази и механографски записи оригинала који се налазе у Војно-историјском институту, Заводу за проучавање радничког покрета, у тадашњем Архиву Централног Комитета Југославије. За писање историје револуционарног радничког и комунистичког покрета у пожаревачком крају при Савезу комуниста - Општински комитет Пожаревац, образована је 1983. године Комисија за писање историје револуције и радничког и комунистичког покрета и НОБ-а пожаревачког краја. Састанци ове Комисије су се одржавали у Историјском архиву Пожаревац<sup>33</sup>, тако да се и архивска грађа која је прикупљена за ове потребе налази у Збирци докумената о радничком покрету и НОБ-у. У овој збирци се налази и

<sup>32</sup> Историјски архив Пожаревац (даље: ИАП), Збирка докумената о радничком покрету и НОБ- 1917-1960.

<sup>33</sup> ИАП, Књига Записници са седница Комисије за писање историје револуције и радничког и комунистичког покрета и НОБ-а пожаревачког краја, Збирка докумената о радничком покрету и НОБ- 1917-1960.

архивска грађа (углавном оригинална документа) коју је Народни музеј у Пожаревцу прикупио за ову намену. Део докумената ове Збирке је издвојен из архивског фонда „Начелство Среза звишког-Кучево, 1839-1944”. Већ поменуто *Упутство о одређивању критерија о формирању архивског фонда* у глави 5. тачки 6. каже да се „документа органа, установа итд, која се налазе у фондовима личног порекла или су укључена у састав збирке које су створила приватна лица, враћају се на своје место у фонду коме припадају или издвајају у самосталне фондове. Уколико су већ обрађена ова документа, остављају се у фондовима личног порекла у оном случају ако су та документа већ доста коришћена, те би њихово одвајање отежало даље коришћење.” Како постоји инвентарна књига Збирке докумената о радничком покрету и НОБ-у, ова документа нису враћена у фонд коме органски припадају.

Збирка земљишних књига са подручја Браничевског округа је као Збирка евидентирана први пут 2010. године, иако је архивска грађа преузимана у архив у више наврата од Геодетске управе - Службе за катастар непокретности почев од 2004. године. Збирка садржи главне земљишне књиге које се састоје од повезаних земљокњижних уложака а сваки од њих чини табак састављен од са пописног, власничког, и теретног листа, као и посебне књиге регистар парцела и регистар (азбучник) власника. Архивска грађа није комплетна. Укупна количина је 1877 књига (177 м) а чине је азбучници - 101 књига, парцеларници - 101 књига и земљишна књига - 1675 књига, за катастарске општине које припадају подручју Општинских управа Велико Градиште, Голубац, Жабари, Кучево, Мало Црниће и за Град Пожаревац. Збирка је отворена.

Проблематика формирања ове збирке је у вези са чињеницом да су ствараоци ове архивске грађе (земљишних књига) средњи судови (касније општински), чија су Земљокњижна одељења водила земљишне књиге од установљавања 1931. године, изузев за КО Острово (Пожаревац) у којима уписи датирају из 1906. године, с обзиром да је ова катастарска општина била у саставу КО Ковин до 1942. године, односно до 1918. године део некадашње Аустро-Угарске монархије. Како се у Историјском архиву Пожаревац чува архивска грађа ових судова поставило се питање да ли је земљишне књиге требало припојити овим фондовима. У одлуци да се образује Збирка земљишних књига са подручја Браничевског округа пресудна је била чињеница да уз земљишне књиге нису примљени списи, закључци Земљокњижних одељења као и да нису примљени од ствараоца фонда, већ Службе за катастар непокретности, која је једно време вршила уписе у књиге на основу судских одлука. У каснијим годинама извршен је пријем и ових списа за Општински суд Пожаревац, који су припојени фонду Општинског суда Пожаревац, чијим су радом настали. За остале општине чије земљишне књиге поседује Историјски архив Пожаревац, списи Земљокњижних одељења нису предати Архиву на даље чување.

Збирка црквених матичних књига Округа пожаревачког формирана је 1995. године. Књиге су преузимане у више наврата од 1995. до 2022. године. Црквене матичне књиге нису комплетно сачуване. Поред оригинала, један део чине реконструкције матичних књига настале тридесетих година 20. века (за књиге уништене у Првом светском рату) и једна фотокопирана књига. Укупна количина је 485 матичних књига (24 м). Збирку чине књиге крштених, рођених, брачно испитаних лица, венчаних и умрлих као и регистри за поједине књиге са подручја дела Браничевске епархије (са подручја Града Пожареваца, општина Голубац, Велико Градиште, Жабари, Жагубица, Мало Црниће, Кучево и Петровац). Садржи и књиге православне цркве у селу Острово које је територијано припадало Хабскубуршкој монархији до 1918. године. Матичне књиге свих вероисповести пописане су у Србији 1967. године, преузимање у архиве почело је 1983. године, а интензивније од 1987. године, када је предвиђено да предаја буде сваке пете године са тачно дефинисаним годиштима до којих се предаје архивима. При пријему црквених матичних књига неки архиви су за сваки храм/цркву образовали архивски фонд. У Историјском архиву Пожаревац формирана је Збирка црквених матичних књига Округа пожаревачког, јер уз црквене матичне књиге нису предати списи.<sup>34</sup>

## Закључак

Лични и породични фондови, личне збирке и збирке у архив улазе поклоном, откупом, депозитом, формирају се у архиву, или на неки други начин. При пријему архивске грађе уводе се у основне евиденције у архиву, улазни инвентар и образује се досије фонда/збирке. Сређивању и обради претходи утврђивање сачуване архивске грађе за фонд или збирку, поштујући постојећа упутства, Упутство о одређивању критерија о формирању архивског фонда и Препоруку о условима и начину образовања архивског фонда и архивске збирке. Увидом у архивску грађу, класификацијом и систематизацијом примењујући Упутство о сређивању личних и породичних фондова архивисти утврђују да ли је сачувана архивска грађа довољна за реконструкцију живота и рада ствараоца

<sup>34</sup> Формирање збирки матичних књига започето је много раније у другим републикама бивше Југославије. Видети: Igor Karaman, *Zbirka matičnih knjiga Državnog arhiva u Zagrebu, Arhivist*, god. VI, sv. 2, Beograd 1956, 28-34. Детаљније о Збирци црквених матичних књига у Историјском архиву Пожаревац у: Слободанка Цветковић, Црквене матичне књиге у Историјском архиву Пожаревац – преузимање, смештај, обрада и коришћење, Археон – Часопис Архива Војводине, година 3, бр. 3, Архив Војводине, Нови Сад 2020, 129-148; Јасмина Живковић, Заштита црквених матичних књига у Браничевском округу, *Годишњак Историјског архива Пожаревац „Записи“*, год. I, бр. 1, Историјски архив Пожаревац 2012, 40-49.

архивске грађе, при чему се утврђује лични фонд. У супротном архивска грађа се утврђује за (личну) збирку. О томе на који начин ће бити утврђена архивска грађа о једној личности (лични фонд или лична збирка) процена архивисте који ради на њеном сређивању је пресудна.

У свим архивима постоје збирке које су формиране у архивима. Настале су од докумената која не припадају фондовима који се чувају у архиву, фотографија, плаката, печата, штамбиља. Постоје и збирке, попут Збирке докумената о радничком покрету и НОБ-у, које садрже документа истргнута из фондова који се чувају у архиву. Кључно за доступност архивске грађе коју садрже је сређеност и обрада, док се израдом инвентара корисницима пружа информација о томе шта одређени фонд/збирка садржи и самим тим омогућава доступност те грађе.

Посебна проблематика је коришћење архивске грађе ових фондова и збирки са становишта примене Закона о заштити података о личности и Закона о ауторском и сродним правима. За архивску грађу која у будућности буде улазила у архив поклоном или откупом, треба инсистирати на томе да се са поклонодавцем или продавцем јасно и прецизно дефинишу услови под којима се та архивска грађа може користити. У случају да је предмет предаје архивска грађа која није настала радом поклонодавца/продавца упитна је примена критеријума које су при предаји прописали, јер сами нису ствараоци те грађе. Ту се додатно поставља питање заштите података о личности и заштите ауторских права и дилема под којим условима је дозвољено коришћење ове архивске грађе.

## Conclusion

Personal and family fonds, personal collections, and archival collections enter the archive through donations, purchases, deposits, formation within the archive, or in other ways. Upon receiving archival materials, they are recorded in the basic records of the archive, the incoming inventory is created, and a file for the fonds/collection is established. Before arranging and processing, the preserved archival materials for the fonds or collection are determined, respecting existing guidelines, the Instruction on Determining Criteria for the Formation of Archival Fonds, and the Recommendation on the Conditions and Methods of Establishing Archival Fonds and Archival Collections. Through review of the archival materials, classification, and systematization, applying the Instruction on Arranging Personal and Family Fonds, archivists establish whether the preserved archival materials are sufficient to reconstruct the life and work of the creator of the archival materials, thereby determining the personal fonds. Otherwise, the archival materials are classified as a (personal) collection. The method by which archival materials about an individual (personal fonds or personal collection)



will be determined is critically assessed by the archivist working on its arrangement.

In all archives, there are collections formed within the archives. These originated from documents that do not belong to the fonds kept in the archive, photographs, posters, seals, and stamps. There are also collections, such as the Collection of Documents on the Labor Movement and the National Liberation War, which contain documents extracted from fonds held in the archive. The key to the accessibility of the archival materials contained in these collections is their organization and processing, while the creation of inventories provides users with information about what a specific fonds/collection contains, thereby enabling access to these materials.

A particular issue is the use of archival materials from these fonds and collections concerning the application of the Law on the Protection of Personal Data and the Law on Copyright and Related Rights. For archival materials that will be entered into the archive in the future through donation or purchase, it is essential to clearly and precisely define the conditions under which those archival materials can be used with the donor or seller. In cases where the material being handed over is archival material that was not created by the donor/seller, the application of the criteria established at the time of transfer is questionable, as they are not the creators of those materials. This further raises issues of personal data protection and copyright protection and the dilemma of under what conditions the use of these archival materials is permitted.

## Резиме

У раду је разматрана проблематика идентификовања и сређивања и на крају израде општег обавештајног средства – Водича о посебној групи архивске грађе коју чувају архиви, личним и породичним фондовима, личним збиркама, односно збиркама које настају у архиву или се као целине предају архивима на трајно чување. За разлику од архивских фондова где је стваралац јасно дефинисан, у случају ове врсте архивске грађе то не мора бити случај. Критеријуми за њихово формирање и методологија за њихово сређивање и обраду се такође разликују. У раду је указано на значај постојања стручних упутстава за сређивање и обраду различитих врста збирки, односно личних и породичних фондова, а која су донета шездесетих и седамдесетих година 20. века од стране Архивског већа тада Социјалистичке Републике Србије. Наглашена је и важност њихове доследне примене, али и значај стручне процене архивисте који ради на сређивању и изради општег обавештајног средства.

## Summary

The paper addresses the issue of identifying, arranging, and ultimately creating a general informational tool—a Guide to a specific group of archival materials held by archives, namely personal and family fonds, personal collections, and collections that are formed within the archive or transferred as complete units for permanent storage. Unlike archival fonds where the creator is clearly defined, this is not always the case for this type of archival material. The criteria for their formation and the methodology for their arrangement and processing also differ. The paper highlights the importance of having professional guidelines for the arrangement and processing of various types of collections, specifically personal and family fonds, which were established in the 1960s and 1970s by the Archival Council of the then Socialist Republic of Serbia. It emphasizes the importance of their consistent application and the significance of the professional assessment by the archivist working on the arrangement and creation of the general informational tool.

## БИБЛИОГРАФИЈА/BIBLIOGRAPHY

### Необјављени извори/Unpublished sources:

Историјски архив Пожаревац:

1. Збирка докумената о радничком покрету и НОБ- 1917-1960.
2. Збирка Драгана Богдановића Буцића
3. Збирка земљишних књига са подручја Браничевског округа
4. Збирка микрофилмова
5. Збирка Милоша Даниловића
6. Збирка печата и штамбиља
7. Збирка плаката и рекламно-пропагандног материјала
8. Збирка фотографација са културних манифестација Историјског архива Пожаревац
9. Збирка црквених матичних књига округа пожаревачког
10. Збирке печата и штамбиља и Збирке фотографија XIX век

### Службени листови/Official papers:

1. *Службени гласник Републике Србије* (2009-2018)

### Периодика/Periodicals:

1. *Архивски преглед* (1969-1985)
2. *Arhivist* (1974, 1985)

### Књиге/Books:

1. Миленковић Мирјана, *Водич кроз легате, личне и породичне фондове*, Историјски архив Београд, Београд 2017.
2. Милошевић Дулић Наташа (прир), *Вариа 1791-2012*, аналитички инвентар бр. 5, Историјски архив Пожаревац, Пожаревац 2013.

3. Лекић Богдан, *Архивистика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006.

#### Чланци/Articles:

1. Gavrilović Danica, Sređivanje i obrada zbirke plakata, *Arhivist*, god. XXVII, br. 1, 1977, 269-275.
2. Hunski Vjekoslav, Zbirka poklona i otkupa u arhivu grada Sarajeva, *Arhivist*, god. XV, br. 1-2, 1965, 81-87.
3. Karaman Igor, Zbirka matičnih knjiga Državnog ahriva u Zagrebu, *Arhivist*, god. VI, sv. 2, Beograd 1956, 28-34.
4. Lalić Sredoje, Uvodno izlaganje o Predlogu osnovnih pravila za pripremu Pregleda arhivskih fondova i zbirki u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ, *Arhivist*, god. XXIV, br. 2, 1974, 179-181.
5. Milošević Miloš, Neki stručni i načelni problemi pri radu na Vodiču izvora za istoriju nacija, *Arhivist*, god. XXI, br. 1-2, 1971, 91-94.
6. Nemanić Ivan, Vodič kroz arhive Slovenije (Uređivački odbor: dr Tone Ferenc, Jože Maček, dr Sergij Vilfan, Glavni urednik: Jože Žontar, Izdanje Društva arhivskih radnika Slovenije, Ljubljana, 1965, str. 615), *Arhivist*, god. XVI-XVII, br. 1-2, 1966-1967, 96-97.
7. Nemeth Krešimir, Vodič kroz arhive Jugoslavije, *Arhivist*, god. XV, br. 1-2, 1965, 46-48.
8. Popović-Petković Radmila, Povezanost arhivalija državnih fondova i privatnih zbirki i značaj njihovog konsultovanja pri obradi, *Arhivist*, god. XIII, br. 1-2, 1963, 157-168.
9. Tot Laslo, Zbirka vandrovi u Istorijskom arhivu AP Vojvodine, *Arhivist*, god. XVI-XVII, br. 1-2, 1966-1967, 51-57.
10. Турић Смилка, Појам личног фонда и збирке и формирање збирке „Varia”, *Архивски преглед*, број 1/1969, Београд 1969, 63-69.
11. Живковић Јасмина, Заштита црквених матичних књига у Браничевском округу, *Годишњак Историјског архива Пожаревац „Записи”*, год. I, бр. 1, Историјски архив Пожаревац 2012, 40-49.
12. Јаначковић Бранка, Славица Соломун, Едиција Водич кроз архивску грађу Србије, *Зборник радова „Архивска грађа у теорији и пракси”* бр. 4 (ур. Слободанка Цветковић), Архивистичко друштво Србије, Београд 2020, 70-90.
13. Лалић Сredoje, Потребе и могућности увођења јединствених сигнатура, *Архивски преглед*, бр 1-2, Београд 1973, 167-176.
14. Филиповић Вера, Збирке у Архиву Србије са посебним освртом на Збирку Вариа, *Архивски преглед*, број 1-2/1991, Београд 1992, 19-23.
15. Филиповић Вера, Израда регистра Збирке поклона и откупа у Архиву Србије, *Архивски преглед*, бр 1-2, Београд 1989, 72-82.
16. Цветковић, Слободанка, Црквене матичне књиге у Историјском архиву Пожаревац – преузимање, смештај, обрада и коришћење, *Археон – Часопис Архива Војводине*, Година 3, бр. 3, Архив Војводине, Нови Сад 2020, 129-148;

#### Интернет:

1. <https://www.arhivistika.edu.rs/propisi/strucna-uputstva>.

**Maruška NENEZIĆ**

*Državni arhiv Crne Gore, Istorijski arhiv Kotor*  
masatara7777@yahoo.com

**1.04 Stručni rad/Professional article**

UDK/UDC: 930.25:069.5(497.16 Kotor)(036)

**SADRŽAJ VODIČA KROZ ARHIVSKU GRAĐU  
ISTORIJSKOG ARHIVA U KOTORU, SA POSEBNIM  
OSVRTOM NA ARHIVSKE ZBIRKE**

**Apstrakt:** *Istorijski arhiv u Kotoru čuva izuzetno bogatu i vrijednu građu koja je od velike važnosti za nauku, društvo i državu. Ovaj arhiv sadrži 1.180 jedinica iz različitih fondova i zbirki, pri čemu neki od njih obuhvataju preko hiljadu rukopisnih stranica, koje pokrivaju period od najstarijeg dokumenta iz 1309. godine pa do 1968. godine.*

*Tokom formiranja Istorijskog arhiva i izrade naučno-obavještajnih sredstava, sastavljena je posebna evidencija koja obuhvata 566 bibliografskih jedinica objavljenih u raznim publikacijama, od lokalnih istraživača do poznatih akademika značajnih za to vrijeme. Što se tiče načina obavještavanja naučnih istraživača o sadržaju arhivske građe koja se čuva u našem Arhivu, prepoznaju se dva tipa vodiča: strukturni i tematski. Vodič o kojem ću pisati pripada strukturnom tipu i u njemu je detaljno opisana cjelokupna arhivska građa prema redosljedju u kojem je popisana i sređena u inventaru. Građa u Vodiču je organizovana u tri glavna dijela: a) Uprava, Pravosuđe, Vojska, Prosvjeta, Kultura i nauka, Socijalne i zdravstvene ustanove, Crkva; b) Porodični i lični arhivski fondovi; c) Zbirke.<sup>1</sup>*

*Za veoma staru arhivsku građu, koja se smatra izuzetno značajnom za društvo, nauku i kulturu, izrađuju se posebna regesta i analitički indeksi za svaki dokument pojedinačno, novija i izuzetno vrijedna građa zahtijeva samo izradu analitičkih indeksa.*

*Područje koje odjeljenje Istorijski arhiv pokriva obuhvata dio Boke Kotorske, uključujući naselja od Kostanjice, Prasta i Kotora do Stoliva, kao i područje od Lepetana, Tivta sa Rosama, Lušticom i Grbljem. U Istorijskom arhivu nalazi se više od 50 važnih arhivskih zbirki, koje su od posebne važnosti i zbog kojih se radi na dopuni vodiča... Među najznačajnijim izabranim zbirkama za ovu temu su: Zbirka diploma (dukali i listine) (DIL), Zbirka grbova i natpisa (GRB), Zbirka fotografija, dokumenata i štampanih materijala o zemljotresu*

<sup>1</sup> M. Milošević, *Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki*, Kotor 1977, 9 -15.

1979-1984 (ZEM), Zbirka pečatnjaka (PEČ), Zbirka crkvenih arhivalija (ARZ), Zbirka književnih rukopisa (KNJIŽ).

O svom radu detaljnije ću obraditi nekoliko od gore pomenutih značajnih zbirki koje posjedujemo kao izuzetno vrijednu građu u Istorijskom arhivu u Kotoru.

**Ključne riječi:** *Boka Kotorska, Vodič kroz arhivsku građu, zbirka diploma (DIL), zbirke fotografija, dokumenta i štampanih materijala o zemljotresu.*

## CONTENTS OF THE GUIDE THROUGH THE ARCHIVAL MATERIALS OF THE HISTORICAL ARCHIVE IN KOTOR, WITH A SPECIAL FOCUS ON ARCHIVAL COLLECTIONS

**Abstract:** *The Historical Archive in Kotor holds an exceptionally rich and valuable collection that is of great importance to science, society, and the state. This archive contains 1,180 units from various fonds and collections, some of which include over a thousand manuscript pages, covering the period from the oldest document dating back to 1309 to the year 1968.*

*During the formation of the Historical Archive and the development of scholarly intelligence tools, a special record was created, encompassing 566 bibliographic units published in various publications, ranging from local researchers to well-known academics significant for that time. Regarding the way scientific researchers are informed about the archival materials kept in our Archive, two types of guides are recognized: structural and thematic. The guide I will be discussing belongs to the structural type, in which the entire archival collection is detailed according to the order in which it was listed and organized in the inventory. The materials in the Guide are organized into three main parts: a) Administration, Judiciary, Military, Education, Culture and Science, Social and Health Institutions, Church; b) Family and Personal Archival Fonds; c) Collections.*

*For very old archival materials, considered extremely important for society, science, and culture, special registers and analytical indexes are made for each individual document, while newer and exceptionally valuable materials require only the creation of analytical indexes.*

*The area covered by the Historical Archive department includes part of the Bay of Kotor, including settlements from Kostanjica, Prčanj, and Kotor to Stoliv, as well as the area from Lepetani, Tivat with Roso, Luštica, and Grbalj. The Historical Archive contains over 50 important archival collections, which are of particular significance and for which efforts are being made to supplement the guide. Among the most significant selected collections for this topic are: the Collection of Diplomas (ducal charters and documents) (DIL), the Collection of Coats of Arms and Inscriptions (GRB), the Collection of Photographs,*

*Documents, and Printed Materials on the Earthquake of 1979-1984 (ZEM), the Collection of Seals (PEČ), the Collection of Church Archival Materials (ARZ), and the Collection of Literary Manuscripts (KNJIŽ).*

*In my work, I will go into more detail about several of the above-mentioned important collections that we possess as extremely valuable materials in the Historical Archive in Kotor.*

**Key words:** *Bay of Kotor, archival guide, collection of diplomas (DIL), collections of photographs, documents and printed materials on the earthquake.*

## Uvod

Da bismo mogli da pišemo o značaju arhivskih zbirki u arhivistici, potrebno je da počnemo od same definicije šta ona to zapravo predstavlja i koji je njen značaj u arhivima. Arhivska zbirka može se definisati kao organizovana cjelina različitih dokumenata i materijala, pažljivo prikupljenih i očuvanih zbog njihove vrijednosti za savremeno društvo, kulturu i nauku. Što se tiče arhiva najbolje bi objasnili kada kažemo da se oni smatraju riznicama pisanog kulturno-istorijskog naslijeđa, koje služi kao neprocjenjiv resurs za proučavanje istorijskih događaja, običaja i razvoja civilizacija.<sup>2</sup>

Dakle za arhivsku zbirku možemo reći da predstavlja organizovane skupine različitih dokumenata ili materijala koji su prikupljeni i čuvani zbog njihovog značaja za savremeno društvo, kulturu i nauku.

Zbirke mogu sadržavati različite vrste arhivskih dokumenata kao što su: *Zbirka planova i karata* - uz pomoć kojih se omogućava uvid u prostorne i geografske promjene nekog posjeda kroz vrijeme, gdje se prati razvoj ruralnih područja i njihova urabanizacija. *Zbirka Crkvenih dokumenata* – koje imaju neprocijenjive dokumente o religijskim običajima i raznim ceremonijama kroz vijekove, zatim različite *testamente* koji se odnose na porodične veze i imovinske odnose... *Zbirka proglašenja i novinskih članka* – njihova najvažnija funkcija je istraživanje društveno - političkih događaja koji zapravo uključuju zvanične izjave, političke manifeste, kao i izvještaje iz štampe i kao takvi predstavljaju važne izvore informacija.

Sastav arhivskih zbirki može se razlikovati u zavisnosti od njihove namjene i specifičnih potreba korisnika. Ipak, najčešće se odnosi na ključne aspekte kao što su vrsta građe, period koji obuhvataju, tematski okvir i način obrade.

<sup>2</sup> Jasmin Jajčević, Značaj i korištenje arhivskih zbirki i njihova tehničko-tehnološka zaštita – iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona, *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 174-191.  
[https://www.researchgate.net/publication/347891744\\_ZNACAJ\\_I\\_KORISTENJE\\_ARHIVSKIH\\_ZBIRKI\\_I\\_NJIHOVA\\_TEHNICKO\\_TEHNOLOSKA\\_ZASTITA\\_](https://www.researchgate.net/publication/347891744_ZNACAJ_I_KORISTENJE_ARHIVSKIH_ZBIRKI_I_NJIHOVA_TEHNICKO_TEHNOLOSKA_ZASTITA_)  
 Iskustva\_Arhiva\_Tuzlanskog\_kantona.

Ovakva različitost arhivskih dokumenata omogućava da zbirke koriste istraživači, bilo da se radi o istorijskim, kulturnim, pravnim ili društvenim temama, pri čemu svaka zbirka pruža jedinstven uvid u određeni segment prošlosti.

1. **Dokumenta:** su osnovni sastavni dijelovi svake zbirke i mogu uključivati pisma, izvještaje, zapisnike, ugovore i druge pisane materijale.
2. **Rukopisi:** Ručno napisani dokumenti koji mogu imati značajnu istorijsku vrijednost. To mogu biti originalne bilješke, dnevnici i druge vrste rukopisnih materijala.
3. **Fotografije i vizuelni materijali:** Slike koje pružaju vizuelni uvid u određeni period, događaje ili fotografije važnih osoba. Ove slike mogu biti od velike važnosti za proučavanje istorije.
4. **Knjige i publikacije:** Izdanja koja mogu uključivati knjige, časopise, brošure i druge publikacije relevantne za temu zbirke.
5. **Zvučni i video zapisi:** Svi materijali koji su snimljeni na audio ili video medijima i koji doprinose razumijevanju istorijskih i kulturnih aspekata.

Arhivske zbirke se hronološki slažu prema tematskim i vremenskim periodima čime se omogućava njenim korisnicima da pronađu odgovore na zadatu temu njihovog istraživanja. Sama skupina tih dokumenata čine značajne informacije kako bi nastavili svoja proučavanja na osnovu izgleda i sadržaja dokumenata ili materijala koji se čuva u arhivskim depoima.<sup>3</sup>

Na taj način pomaže se istraživačima da nastave sa proučavanjem na osnovu izgleda i sadržaja pronađenih arhivskih dokumenata ili materijala sa kojima se u arhivu raspolaze i koji se čuva u posebnim arhivskim depoima.

Takav metod rada pruža pristup dragocjenim informacijama koje su bitne za dublje razumjevanje i analizu sadržaja dokumenta.

Kako je to u duhu Pravila predviđeno, Arhivski fondovi i zbirke za određene arhive se razvrstavaju po klasifikacionoj šemi, a po razvrstavanju se numerišu neprekinutim nizom arapskih brojeva od 1 do n (do broja posljednje zbirke koja je navedena u Pregledu).<sup>4</sup>

### **Statistička evidencija o broju građe i zbirkama u Istorijskom arhivu Kotor**

Kada govorimo o statističkim podacima vezano za građu sa kojom raspolazemo u Istorijskom arhivu, možemo se pohvaliti da čuvamo i raspolazemo izuzetno vrijednim arhivalijama, koje su pisane na različitim stranim jezicima (starogrčki, grčki, latinski, italijanski, francuski i drugi).

<sup>3</sup> <https://academia.edu/488621/malipojmovnik>.

<sup>4</sup> V. Đuričković, S. Pejović, *Arhivski zapisi*, br. 1, XXI/2009, Cetnje, 132-133.

Istorijski arhiv kao odjeljenje je poznato i priznato širom svijeta po čuvanju izuzetno vrijednih dokumenata. Arhivski dokumenti koji se čuvaju u arhivu imaju neprocjenjivu vrijednost, sadrže dragocjene informacije koje igraju ključnu ulogu u naučnim istraživanjima, kulturnom nasljeđu i njegovanju istorije kroz dokaze o postojanju jednog doba uz pomoć arhivskih dokumenata. Ovako starom građom privlači se veliki broj istraživača koji dolaze iz najprestižnijih univerziteta i naučnih institucija kako bi dobili arhivsku građu na uvid.

Još od vremena profesora dr Miloša Miloševića, ovaj Arhiv stekao je ugled zahvaljujući svojim naučnim radovima i posjetama mnogih stručnjaka. Iako su danas te posjete rjeđe, neizmjerena vrijednost dokumenata koja se ovdje čuvaju ostaje neprocjenjiva.

Prilikom posjete istraživača, zaposleni arhivisti nastoje na najbolji mogući način predstaviti arhivsku građu koju čuvaju. Kako bismo skratili vrijeme pretrage arhivskih dokumenata, omogućili smo im zahvaljujući detaljnom analitičkom inventaru, da brže dođu do odgovora na svoje istraživačke teme.

Što se tiče značajnije arhivske građe, izrađen je analitički inventar za 219 fascikli, koji obuhvata oko 1.000 fotografija, 139 zbirki karata, prikupljeno je 75 pečatnjaka, te raspoložemo i zbirkom mikrofilmova koja broji 1455 jedinica, zajedno sa drugim važnim dokumentima. Takođe, urađen je analitički indeks u obliku kartoteke za 450 fascikli; analitički indeks u obliku knjige za 253 fascikle; regesta za 255 fascikli; nominalni indeks u obliku kartoteke za 669 fascikli; te tematski indeks u obliku kartoteke za 667 fascikli.<sup>5</sup>

Posebnu pažnju posvećujemo očuvanju građe od oštećenja usljed prekomjernog korišćenja, kako bismo sačuvali njen integritet za buduće generacije. Ovdje je predstavljena statistička evidencija koja odražava količinu građe koja se čuva, ali za nas je najvažniji njen sadržaj i značaj arhivskih zbirki. Za potrebe ovog rada izdvojeno je nekoliko interesantnih zbirki koje će biti detaljnije opisane u radu iz Dopune vodiča koji se koristi prilikom rada u Istorijskom arhivu Kotor.

---

<sup>5</sup> J. Milić, Reviziju i dopunu bilješke za *Zbirke* uradila 2015. godine.



## Zbirka diploma (DIL) Dukali i listine 1309-1822.

### *Količina arhivske građe: fascikli 19*

#### *Istorijat zbirke:*

Ova zbirka je formirana još dok se kotorska arhivska građa nalazila u Zadru, za vrijeme Austrijske uprave u Dalmaciji i Boki Kotorskoj. Nastala je sabiranjem dokumenata različite provenijencije iz raznih državnih, crkvenih ili privatnih arhiva. Prvobitno zbirka je nosila oznaku: XVI – Razno.

Nakon osnivanja Državnog arhiva u Kotoru, zbirka je dopunjena raznim privatnim poklonima i otkupima arhivske građe i nosila je oznaku: XVII – Otkupi i Pokloni.

**DIL – XIII: Rukopisna knjiga br. 139** predstavlja zbirku prepisa dukala i terminacija koje se odnose na privilegije opštine Prčanj, u periodu od 1704. do 1790. godine (uz prisustvo i ranijih dokumenata od kojih najstariji datira iz 1625. godine). Nakon prva dva papirnata lista, od kojih je prvi prazan, a drugi ukrašen baroknim florističkim ornamentima u raznim bojama, nalazi se natpis: *Libro dei Decretti (!) Esentioni e Privileggi Concernenti la Comunità di Perzagno 1710.*



Prilog 1. DIL - XIII rukopisna knjiga br. 139.

Slijede dva bogato oslikana pergamentna lista. Na prvom listu s lijeve strane prikazana je Bogorodica koja drži dijete, vjerno oslikana u stilu barokne religiozne ikonografije. Ova urađena ilustracija karakteristična je po detaljima u crtežu i bojama, koje naglašavaju sakralnu simboliku i odražavaju umjetničko znanje tog perioda.

Što se tiče drugog dijela na pergamentnom listu s prednje desne strane, prikazan je Sveti Nikola odjeven u biskupski ornat, držeći tri lopte u ruci, što simbolizuje njegove čuvene milosrdne darove. Zanimljivo je napomenuti da je lice sv. Nikole ostalo nedovršeno, što možda ukazuje na nepoznate razloge u procesu izrade ili eventualne kasnije intervencije ako su bile.

**DIL – XII: rukopisna knjiga br. 109.** na poleđini ovog lista nalazi se Mletački lav, simbol moći Mletačke Republike, čime se dodatno naglašava istorijski i politički kontekst vremena kada su ovi dokumenti nastali.



Prilog 2. *DIL – XII: rukopisna knjiga br. 109. uz natpis: Patron Paulo Marassovich, Marco Palina, Trifon Milin, Ambasciatori della Comunità (!) di Persagno. L'Anno 1709.*

Nakon ovih stranica slijedi 43 lista sa provedenom folijacijom, a zatim 12 praznih listova. Na samom kraju nalaze se tri lista indeksa bez folijacije. Dimenzije rukopisne knjige iznose 250 x 185 mm. Dokumenti u ovoj knjizi predstavljaju prepis iz registra dukala sačuvanog u providurovoj palači u Kotoru, što je i zabilježeno na kraju rukopisa (*Copia tratta dal registro delle ducali, esistente nel Palazzo Pretoreo di Cattaro*).

### Zbirka arhivalija (ARZ)

(Miscellanea originalnih ili zvanično ovjerenih dokumenata), 1452-1954.

**Količina arhivske građe: kutija 5; 0,50**

#### **Istorijat zbirke:**

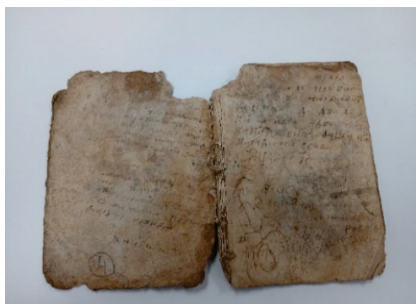
Zbirka je formirana u Istrijskom arhivu Kotor od otkupa i poklona. 1986. pronađeno je još 8 pečata, koji nisu obrađeni.

### *Anonim. Čitulja sa popisom imena, nedatirano*

Ovaj rukopis predstavlja čitulju, odnosno spisak imena, ali nije moguće odrediti tačan datum njegovog nastanka. Pisano je na staroslovenskoj ćirilici, na papiru dimenzija 8 x 13 cm.

Rukopis se sastoji od ukupno 21 lista, koji su pretrpjeli oštećenja izazvana vlagom, kao i mehanička oštećenja na rubovima, što ukazuje na dugotrajno čuvanje u nepovoljnim uslovima.

Rukopis je ukoričen u zečju kožu, ali je i povez značajno oštećen, vjerovatno usljed vremena i upotrebe. Uprkos oštećenjima, ovaj dokument ima značajnu istorijsku i kulturnu vrijednost, budući da pruža uvid u tadašnje običaje vođenja evidencije i čuvanja memorijalnih zapisa.

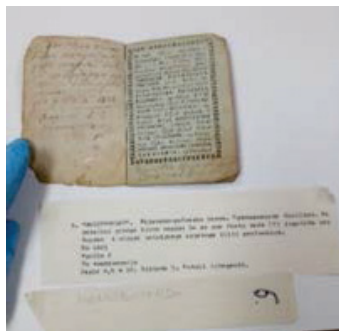


Prilog 3. *Anonim, čitulja sa popisom imena, nedatirano.*

Stanje materijala zahtijeva pažljivo rukovanje i restauraciju kako bi se sačuvali preostali dijelovi ovog vrijednog dokumenta.

### *„Molitoslov” Kijevsko-pečerska lavra*

Rukopis predstavlja fragment „Molitoslova“ koji je izrađen u Kijevsko-pečerskoj lavri, jednom od najznačajnijih centara pravoslavne duhovnosti i kulture. Tekst je napisan crkveno-ruskom ćirilicom, na papiru dimenzija 8,5 x 12 cm. Sačuvano je ukupno pet listova, dok su ostali listovi, prema očiglednim tragovima, istrgnuti ili izgubljeni tokom vremena. Ovaj materijal pokazuje oštećenja koja upućuju na njegovu nekompletnost i osjetljivost, s obzirom da nije zadržan originalni povez, što je dodatno doprinijelo njegovoj degradaciji.



Prilog 4. *„Molitoslov”.  
Kijevsko-pečerska lavra*

Na prvom sačuvanom listu nalazi se starinski zapis, ali je zbog oštećenja i propadanja teško čitljiv. Ovaj zapis bi mogao pružiti dragocjene podatke o porijeklu ili vlasništvu knjige, ali zbog lošeg stanja materijala potrebna je detaljna paleografska analiza. Na poleđini prvog lista nalazi se jasan datum „1821“, ispisan rukom, što ukazuje na vrijeme korišćenja ili eventualno prepisivanja rukopisa.

Na drugom listu zabilježen je još jedan zapis, čija analiza može otkriti dodatne informacije o njegovom sadržaju ili eventualnim dodacima koji su uneseni tokom vremena.

Ovaj fragment rukopisa, iako nepotpun nosi značajan istorijski i kulturni pečat. Sačuvani dijelovi upućuju na to da je „*Molitvoslov*“ korišćen u okviru liturgijske prakse ili za ličnu molitvu, što dodatno potvrđuje njegovu duhovnu vrijednost.

Izrada u Kijevsko-pečerskoj lavri, čuvenom manastiru sa bogatom tradicijom prepisivanja i izdavanja liturgijskih knjiga, ukazuje na visok nivo kulturne i religijske važnosti ovog rukopisa. Uprkos oštećenjima, ovaj fragment pruža vrijedan uvid u vjersku praksu i knjigopisanje u pravoslavnom svijetu početkom 19. vijeka.

### **Zbirka fotografija, dokumenata i štampanih stvari o zemljotresu 1979-1984. (ZEM) ZEM I, Fotografije, (ZEM I – 1 do ZEM I –190)**

***Količina arhivske građe: fascikli: 7; kutija: 2; 0,15***

#### ***Istorijat zbirke:***

Zbirka je formirana u Istorijskom arhivu Kotor (IAK) 1979. godine, dok je arhivistički sređena 1987. godine. Sastoji se od materijala koji je dio poklona i pronađene građe unutar Arhiva. Fotografije su poklonjene od Saveza socijalističke omladine Republike Crne Gore (SRCG) i Opštinske konferencije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SSRN) Kotor.

Zbirka je organizovana u sedam kategorija i sređena je hronološki. Tokom obrade građe 1987. godine pronađeno je 87 fotografija snimljenih neposredno nakon zemljotresa iz aprila 1979. godine. Revizija iz 2015. godine obuhvatila je hronološko sređivanje dokumenata, dopunu oznaka i pakovanje u nove fascikle.

#### ***Osnovni sadržaj i značajnije pojedinosti zbirke:***

Zbirka dokumentuje posljedice zemljotresa koji je pogodio Boku kotorsku 15. aprila 1979. godine, pružajući sveobuhvatan pregled štete i reakcije na ovu prirodnu katastrofu. Sadrži ukupno 107 fotografija, od kojih je 56 u boji i 51 crno-bijela. Ove fotografije detaljno prikazuju razaranja u različitim

područjima, uključujući stari grad Kotor, naselja Dobrota, Škaljari, Risan i Grbalj. Takođe, zbirka obuhvata slike Saveznih omladinskih radnih akcija (SORA) koje su organizovane u cilju pomoći pri obnovi, kao i prikaze istaknutih ličnosti koje su igrale značajnu ulogu tokom perioda oporavka. Ovi vizuelni materijali pružaju dragocjen uvid u razmjere štete i napore zajednice da se suoči sa posljedicama zemljotresa.

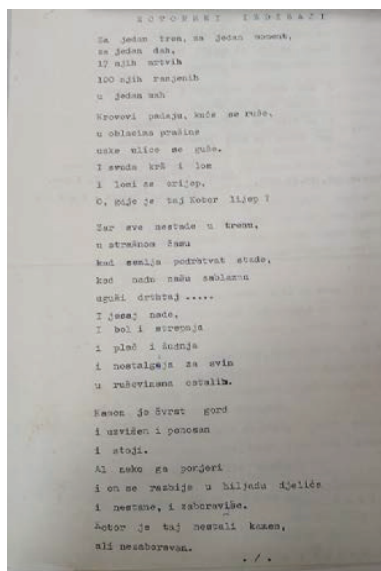
Zbirka uključuje i zapisnike sa sjednica različitih komisija i radnih grupa, kao i prepisku dr Miloša Miloševića sa arhivima i institucijama širom Jugoslavije i inostranstva. Ova prepiska odražava intenzivnu brigu i trud uložen u očuvanje kulturnog naslijeđa i revitalizaciju područja pogođenih zemljotresom. Novinski isječci, koji pokrivaju period od 15. aprila 1979. godine, pružaju detaljan pregled razvoja situacije i reakcija javnosti na katastrofu.<sup>6</sup>

Nakon zemljotresa, Kotor je ubrzo upisan na UNESCO-ovu listu svjetske kulturne i prirodne baštine, kao i na listu baštine u opasnosti, što je dodatno dokumentovano u zbirci. Ova uključivanja potvrđuju značaj i uticaj koji je zemljotres imao na međunarodnu zajednicu i kulturnu politiku.

Najbolje prikazana situacija tog kobnog 15. aprila 1979. godine opisana je u pjesmi. Pjesma učenice I razreda Školskog centra Kotor, Lidije R. Braunović, datirana na 19. april 1979. godine, sa Markovog rta.

### *KOTORSKI IZDISAJI*

*Za jedan tren, za jedan moment,  
Za jedan dah,  
17 njih mrtvih  
100 njih ranjenih  
U jedan mah  
Krovovi padaju, kuće se ruše,  
u oblacima prašine  
uske ulice se guše,  
i lomi se crijep,  
O, gdje je taj Kotor lijep?....*



Prilog 5. *ZEM II – 1:*  
*Kotorski izdisaji.*

<sup>6</sup> *Arhiv i nauka. Kulturno blago Crne Gore, (Izložba dokumenata Istorijskog arhiva Kotor),* Beograd 1980.

## Zbirka književnih rukopisa (KNJIŽ), XVIII – XIX vijek

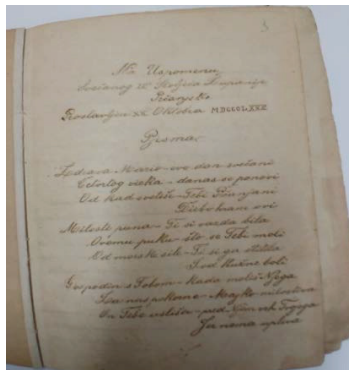
### Istorijat zbirke:

Zbirka je formirana u Istorijskom arhivu u Kotoru iz poklonjene i otkupljene građe. Svaki dokument u zbirci označen je oznakom „PO“, što ukazuje na to da je dokument poklonjen arhivu. Zbirka je nastala kombinovanjem materijala koji su došli kao donacije i oni koji su kupljeni radi dopunjavanja arhivskih fondova.

### Osnovni sadržaj i značajnije pojedivosti:

Zbirka obuhvata bogatu književnu zaostavštinu Georgija Nikolajevića iz XIX veka, koja uključuje raznovrsne literarne radove, uključujući pjesme i poeziju koje odražavaju njegove umjetničke i kulturne stavove tog perioda. Među radovima se nalaze pjesme koje se specifično bave temom pada Mletačke republike, kao i pjesme posvećene značajnoj ličnosti generalu Matiji Rukavini, koji je bio poznat po učešću u istorijskim događajima.

Osim toga, zbirka sadrži satiričnu poemu o Napoleonu Bonaparteu, napisanu na italijanskom jeziku, koja pruža kritički pogled na Napoleonovu vladavinu i njegov uticaj na evropsku politiku. Tu je i sonet na italijanskom jeziku posvećen ruskom kavalieru Sankovskom, koji pruža uvid u kulturne i političke odnose tog vremena.



Prilog 6. KNJIŽ I-17, Jozo Đurović, *Sabrane pjesme (1827-1883)*.  
Poklon Pomorskog muzeja Kotor, Kotor 1987.

## Zbirka pečatnjaka (PEČ), XIX - XX vijeka

**Količina arhivske građe: komada: 78, kutija: 5**

Zbirka pečatnjaka Istorijskog arhiva Kotor formirana je od pečata pronađenih u sudskoj građi prenesenoj iz Gradskog zatvora 1974. godine. Prvobitno je otkriveno 35 pečata, popisano i uključeno u Vodič Arhiva 1977. godine. Tokom daljeg sređivanja 1977. i 1978. godine, pronađeno je još 18 pečata, dok su u junu 1978. dodana i dva pečata Arhiva. U septembru iste godine otkriveno je dodatnih 15 pečata, povećavajući zbirku na 70. Godine 1986. pronađeno je još 8 pečata, pridruženih zbirci 2014. godine tokom revizije vodiča.



Prilog 7. PEČ – 1 -XX, razni pečati

*Napomena:* prije izrade i izdavanja publikacije *Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki*, Istorijski arhiv Kotor, izvršio je tokom 1976. godine detaljno sređivanje arhivske građe prema tadašnjim arhivskim standardima. Tokom sređivanja i obrade svih fondova i zbirki i izrade istorijskih bilješki za *Vodič*, dodjeljeni su postojeći nazivi arhivskim fondovima i zbirkama.<sup>7</sup>

Arhivske zbirke, pažljivo organizovane prema tematskim i vremenskim periodima, predstavljaju neprocjenjiv resurs za istraživače i korisnike koji traže tačne i precizne informacije. Proces sređivanja i obrade arhivske građe, kao i izrada istorijskih bilješki za *Vodič*, omogućili su dodjelu postojećih naziva fondovima i zbirkama, čime je olakšan pristup i korišćenje arhivskog materijala.

<sup>7</sup> 50 godina Istorijskog arhiva Kotor (1949-1999). *Biobibliografija arhivskih službenika sa pregledom arhivskih fondova i zbirki*, Kotor, novembar 1999.

U Istorijskom arhivu Kotor mogu se pronaći ove arhivske zbirke:

145. Zbirka diploma (dukali i listine) 1309-1822. (**DIL I**)
146. Zbirka matičnih knjiga 1812-1930. (**MAK II**)
147. Kartografska zbirka (karte i planovi) 1893-1956. (**KART III**)
148. Grafička zbirka XVIII vijek (**GRAF IV**)
149. Zbirka pečatnjaka XIX i XX vijek (**PEČ V**)
150. Zbirka arhivalija 1452-1954. (**ARZ VI**)
151. Zbirka štampanih stvari 1616-1967. (**ŠTAMP VII**)
152. Zbirka fotografija XIX - XX vijek (**FOT VIII**)
153. Zbirka memoarske građe 1906-1991. (**MEM X**)
154. Diskoteka i fonoteka 1972. (**DISFON XI**)
155. Zbirka mikrofilmova 1963-1980. (**MIKRO XII**)
156. Zbirka prepisa XVII – XX vijek (**PREP XIII**)
157. Zbirka kopija dokumenata XVIII – XX vijek (**KOP XIV**)
158. Zbirka bratovština zanatlija 1398-1528. (**ZAN XV**)
159. Zbirka crkvenih arhivalija 1531-1907. (**CAZ XVI**)
160. Zbirka književnih rukopisa XVIII – XIX vijek (**KNJIŽ XVII**)
161. Zbirka testamenata 1611-1897. (**TE XVIII**)
162. Zbirka presuda dobrih ljudi 1797-1808 (**SD XIX**)
163. Zbirka grbova i natpisa XV – XIX vijek (**GRB XX**)
164. Zbirka proglašenja 1781-1943- (**PROZ XXI**)
165. Muzička zbirka XIX – XX vijek (**MUZ XXII**)
166. Zbirka pravnih dokumenata 1728-1881- (**PAZ XXIII**)
167. Zbirka Kotorske mornarice 1548-1983- (**KOM XXIV**)
168. Zbirka dokumenata iz vremena okupacije 1941-1944. (**OKUP XXV**)
169. Zbirka dokumenata poslije oslobođenja Kotora od 21. novembra 1944. godine (**POZ XXVI**)
170. Zbirka pisama crnogorskih vladika (od njih pisanih ili primljenih) i druga dokumenta vezana za njihovu vladavinu 1733-1866. (**VLAD XXVII**)
171. Zbirka dokumenata na turskom jeziku XVIII vijek (**TUZ XXVIII**)
172. Zbirka dokumenata političkih stranaka 1894-1914. (**ZPS XXIX**)
173. Zbirka javno održanih govora 1945-1973. (**GOZ XXX**)
174. Zbirka plakata 1914-1987. (**PLAK XXXI**)
175. Zbirka o značajnim proslavama, priredbama i izložbama 1940-1986. (**PROS XXXII**)
176. Zbirka brodskih dnevnika i ostalih brodskih knjiga i dokumenata 1687-1967. (**BROD XXXIII**)
177. Pobuna mornara u Boki kotorskoj 1918. godine\* 1917-1973- (**POMO XXXIV**)
178. Zbirka o Jugoslovenskim i međunarodnim arhivskim kongresima i savjetovanjima XX vijek (**ARKOS XXXV**)



179. Zbirka *FIORELLI* XIX – XX vijek (**FIOR XXXVI**)
180. Zbirka fotografija, dokumenata i štampanih stvari o zemljotresu 1979-1984- (**ZEM XXXVII**)
181. Zbirka *BALOVIĆ*, porodica iz Perasta (**BAL XXXVIII**)
182. Zbirka projekata 1912-1985. (**PROJEKT IX**)
183. Zbirka dokumenata kolekcionara Božidara Čukovića iz Risna 1717-1936. (**ČUK XXXIX**)

Ovi nazivi i opisi ostali su trajno zabilježeni u popisima zbirki, poput publikacija „50 godina Istorijskog arhiva Kotor (1949-1999)“ i „Arhivski fondovi i zbirke u Republici Crnoj Gori“, čime je dodatno osnažena preglednost i dostupnost arhivske građe.<sup>8</sup>

## Zaključak

Od svog osnivanja pa do danas, Istorijski arhiv je prolazio kroz različite promjene u nazivu i organizaciji, ali su njegovi ciljevi ostali nepromjenjeni koji za cilj imaju unapređenje i očuvanje arhivske građe. Proces pakovanja zbirki, uz detaljnu reviziju sadržaja, značajno je uticao na zaštitu ovih vrijednih materijala, omogućavajući bolju organizaciju i lakši pristup putem vodiča. Vodič ne samo da pruža pregled zbirki istraživačima, već im pomaže da sa preciznošću za vrlo kratak period pronađu potrebna dokumenta i dođu do traženih istorijskih izvora.

Ovakav vid zaštite građe osigurava ne samo fizičku sigurnost građe, već i dugoročnu dostupnost i preglednost za buduće generacije. Arhivski materijali su sačuvani u svom izvornom obliku, zahvaljujući stručnosti i predanosti arhivskih službenika, što omogućava istraživačima da autentično i vjerodostojno proučavaju istorijske izvore. Vodič, kao nezaobilazni instrument u radu sa arhivskom građom, omogućava dublje razumjevanje sadržaja zbirki i olakšava istraživačke procese.

Ovaj primjer naglašava važnost pažljivog rukovanja i postavlja temelj za buduća istraživanja, pokazujući koliko je neophodno i dalje razvijati metode za čuvanje i organizaciju arhivske građe. Kroz vodič, zbirke postaju dostupnije, preglednije i lakše za istraživanje, čime se obezbjeđuje njihova trajna vrijednost i doprinosi razumjevanju istorije jednog društva.

Rad i aktivnosti ovog odeljenja u velikoj meri zavisili su od stanja u društvu i ključnih problema sa kojima su se arhivisti morali suočavati. Jedan od najvećih izazova bio je nedovoljan broj zaposlenih, što je otežavalo svakodnevno funkcionisanje prilikom rada. Uprkos tome, značaj arhivskih zbirki koje su nastajale sakupljanjem dokumenata od ključnog značaja su za politički, obrazovni, kulturni i društveni razvoj, nije bio umanjen. Ove zbirke predstavljaju

---

<sup>8</sup> J. Milić, Reviziju i dopunu bilješke za *Zbirke* uradila 2015. godine.

jedinstvene istorijske izvore koji svojim arhivskim sadržajem dokazuju na bitne događaje i procese, omogućavajući nam da bolje razumijemo prošlost.

Istorijski arhiv posjeduje značajan broj zbirke koje su važne za život ovog drevnog grada. Arhivske zbirke, kao autentični zapisi prošlih vremena, igraju ključnu ulogu u očuvanju kolektivnog sjećanja, i što prije treba razmotriti činjenicu da budućnost arhivskih zbirki takođe leži u digitalizaciji.

Ovaj proces omogućava lakši pristup građi, čime se dodatno obogaćuje istraživački rad i podstiče šire interesovanje javnosti za zanimanje i istoriju. Digitalizacija ne samo da olakšava pristup arhivskim dokumentima, već i doprinosi očuvanju od fizičke upotrebe originalnih dokumenata, čime ih čini manje podložnim raznim oštećenjima.

Ovakva inicijativa takođe može unaprijediti edukativne programe i podstaći javno interesovanje za istorijske teme, omogućavajući korisnicima da istražuju bogatstvo istorije sa više različitih lokacija.

Ulaganje u digitalizaciju predstavlja ključni korak ka očuvanju i zaštiti arhivskih zbirki, osiguravajući da ovo dragocjeno nasljeđe ostane dostupno ne samo istraživačima, već i široj javnosti.

## Summary

Since its founding until today, the Historical Archive has undergone various changes in name and organization, but its goals have remained unchanged, aiming at the improvement and preservation of archival material. The process of packing collections, along with a detailed revision of their contents, has significantly contributed to the protection of these valuable materials, enabling better organization and easier access through guides. The guide not only provides researchers with an overview of the collections but also helps them accurately and quickly locate the necessary documents and find the desired historical sources within a very short period of time.

This type of archival material protection ensures not only the physical security of the materials but also their long-term accessibility and transparency for future generations. The archival materials have been preserved in their original form, thanks to the expertise and dedication of archival staff, allowing researchers to study historical sources authentically and reliably. The guide, as an indispensable tool in working with archival materials, facilitates a deeper understanding of the collection's content and simplifies the research process.

This example underscores the importance of careful handling and lays the foundation for future research, demonstrating how essential it is to continue developing methods for preserving and organizing archival materials. Through the guide, collections become more accessible, transparent, and easier to explore, ensuring their lasting value and contributing to the understanding of a society's history.

The work and activities of this department have largely depended on the state of society and the key challenges archivists had to face. One of the biggest challenges was the insufficient number of staff, which made daily operations difficult. Despite this, the significance of the archival collections, which were created by gathering documents of critical importance for political, educational, cultural, and social development, was not diminished. These collections represent unique historical sources that, through their archival content, testify to significant events and processes, enabling us to better understand the past.

The Historical Archive holds a significant number of collections that are important to the life of this ancient city. Archival collections, as authentic records of past times, play a key role in preserving collective memory, and it is crucial to consider the fact that the future of these collections also lies in digitization. This process facilitates easier access to the material, further enriching research work and fostering greater public interest in historical studies. Digitization not only eases access to archival materials but also contributes to their preservation by reducing the physical handling of original documents, making them less susceptible to various damages.

Such initiatives can also enhance educational programs and spark public interest in historical topics, allowing users to explore the richness of history from various locations. Investment in digitization is a key step toward preserving and protecting archival collections, ensuring that this precious heritage remains accessible not only to researchers but also to the broader public.

## BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

1. *50 godina Istorijskog arhiva Kotor (1949-1999). Biobibliografija arhivskih službenika sa pregledom arhivskih fondova i zbirki*, Kotor, novembar 1999.
2. *Arhiv i nauka. Kulturno blago Crne Gore, (Izložba dokumenata Istorijskog arhiva Kotor)*, Beograd 1980.
3. Đuričković V, Pejović S, *Arhivski zapisi*, br. 1, XXI/2009, Cetnje, 132-133.
4. <https://academia.edu/488621/malipojmovnik>.
5. Jajčević Jasmin, Značaj i korištenje arhivskih zbirki i njihova tehničko-tehnološka zaštita – iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona, *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 174-191.
6. Milić J, Reviziju i dopunu bilješke za *Zbirke* uradila 2015.godine.
7. Milošević M, *Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki*, Kotor 1977.

**Mr. Jasmin JAJČEVIĆ**

*JU Arhiv Tuzlanskog kantona*

*Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona*

jasmin.jajcevic989@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0760-6091

**1.04 Stručni rad/Professional article**

UDK/UDC: 930.25:069.5:061.4(497.6 Tuzla)

## **ARHIVSKE ZBIRKE U FUNKCIJI IZLOŽBENE DJELATNOSTI ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA**

**Apstrakt:** *Arhivske zbirke predstavljaju neprocjenjiv izvor historijskih podataka, kulturnog naslijeđa i identiteta jedne zajednice. Njihova uloga u izložbenoj djelatnosti sve je značajnija, jer omogućava dostupnost arhivske građe široj javnosti i doprinosi očuvanju kulturnog i historijskog naslijeđa. Arhiv Tuzlanskog kantona, kroz bogate arhivske zbirke, radi na očuvanju i prezentaciji važnih historijskih i kulturnih događaja koji su oblikovali ovu regiju. Izložbe koje se temelje na arhivskoj građi omogućavaju direktan uvid u prošlost, čineći historijske događaje i ličnosti dostupne široj javnosti, posebno mladima, studentima, građanima i istraživačima.*

*U ovom radu prezentuju se načini na koji Arhiv Tuzlanskog kantona koristi vlastite pohranjene arhivske zbirke u izložbenoj djelatnosti, analizirajući neke izložbe, kao i uticaj koje ove izložbe imaju na javnu svijest i edukaciju. Korištenje dokumenata, fotografija, pisama i drugih materijala u izložbama ne samo da pomaže u očuvanju kulturne baštine, već omogućava i interaktivno učenje o prošlim vremenima. Takođe, razmatraju se izazovi u organizaciji i pripremi izložbi, te koja se arhivska građa prezentuje i način koji je atraktivan i edukativan za posjetioce svih uzrasta. Kroz analizu ovih faktora, rad pruža smjernice za dalji razvoj izložbene djelatnosti u arhivima, kao i za unapređenje pristupa arhivskim zbirkama u obrazovnom i kulturnom kontekstu.*

**Ključne riječi:** *Arhivske zbirke, izložbe, izložbena djelatnost, Arhiv Tuzlanskog kantona, kulturno naslijeđe, historijski izvori.*

## **ARCHIVAL COLLECTIONS IN THE EXHIBITION ACTIVITY OF THE ARCHIVE OF TUZLA CANTON**

**Abstract:** *Archival collections represent an invaluable source of historical data, cultural heritage, and the identity of a community. Their role in exhibition activities is becoming increasingly significant, as they allow access to*

*archival material for the wider public and contribute to the preservation of cultural and historical heritage. The Archive of Tuzla Canton, through its rich archival collections, works on the preservation and presentation of important historical and cultural events that have shaped this region. Exhibitions based on archival material provide direct insight into the past, making historical events and figures accessible to the general public, especially young people, students, citizens, and researchers.*

*This paper presents the ways in which the Archive of Tuzla Canton uses its own stored archival collections in exhibition activities, analyzing certain exhibitions as well as the impact these exhibitions have on public awareness and education. The use of documents, photographs, letters, and other materials in exhibitions not only helps preserve cultural heritage but also enables interactive learning about past times. Additionally, the challenges in organizing and preparing exhibitions are discussed, as well as which archival materials are presented and the ways in which they are made attractive and educational for visitors of all ages. Through the analysis of these factors, the paper provides guidelines for the further development of exhibition activities in archives, as well as for improving access to archival collections in educational and cultural contexts.*

**Key words:** *Archival collections, exhibitions, exhibition activity, Archive of Tuzla Canton, cultural heritage, historical sources.*

## Uvod

Arhivske zbirke čine vještački združeni dokumenti, koji su sakupljeni na osnovu nekih zajedničkih osobina, bez obzira na njihovu provenijenciju.<sup>1</sup> Iste predstavljaju važno i značajno historijsko svjedočanstvo za izučavanje lokalne i regionalne historije i istaknutih ličnosti javnog, kulturnog i društveno-političkog života neke sredine.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Marta Mihaljević, Milica Mihaljević i Hrvoje Stančić, *Arhivistički rječnik: Hrvatsko-engleski/englesko-hrvatski*, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2015, 108.

<sup>2</sup> U kontekstu značaja arhivskih zbirki, važno je istaći da je Državna komisija za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine na sjednici od 7. decembra 2009. godine proglasila 34 fonda i zbirke, te 173 raritetna rukopisa i knjige Arhiva Tuzlanskog kantona nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine. Od 34 fonda i zbirke za kvantitativnu stranu ovog pitanja je činjenica da je *12 arhivskih zbirki* proglašeno nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine, i to devet općih zbirki, i to: Orijentalna zbirka (1578–1936), Radnički pokret i narodnooslobodilačka borba na sjeveroistočnoj Bosni (1920–1945), Mikroteka (1941–1945), Zločin u Srebrenici 1943. godine (1943–1947), Gradsko poglavarstvo Tuzla (1941–1944), Gradsko poglavarstvo Brčko (1878–1945), Fotografije (1873–1995), Stara štampa, Plakati, Dionice i obveznice (1912–1983) i Generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i Husinska buna 1920. godine, i tri privatne zbirke tj. lične i porodične zbirke: Trgovačka kuća Nikole Pavlovića Brčko (1840–1865), Jovan R. Đukić (1890–1892) i Porodica Vučkovački (1916–1952). Vidi više: *Odluka o proglašenju fondova i zbirki*

Historijski podaci iz arhivskih zbirki posebno su važni za izradu monografija mjesta, ustanova ili institucija, ili izradu rodoslovnih monografija. Ova vrsta historijske građe je osnova za izradu izložbi. Mnogo je primjera u historiografiji, posebno u novije vrijeme gdje su izvori iz arhivskih zbirki, osobito iz ličnih i porodičnih zbirki bili krucijalni u nastanku veoma zanimljivih historijskih publikacija, izložbi i dr. Arhivske zbirke<sup>3</sup>, predstavljaju značajan segment kulturnog naslijeđa kojeg baštine arhivi, te se posebna pažnja pridaje njihovoj prezentaciji i objavljivanju. To se, u najvećoj mjeri, radi kroz izradu arhivskih izložbi.

Izložbe su sastavni dio stručnih aktivnosti Arhiva pomoću kojih pobliže upoznajemo javnost sa sadržajem arhivske građe (u ovom slučaju arhivskih fondova i zbirki) koji se nalaze u Arhivu Tuzlanskog kantona. Na taj način potiče se interes javnosti za njihovo korištenje.<sup>4</sup>



Prilog 1. Plakati izložbi: “Industrijsko naslijeđe – treba li nam (2008) i “Fondovi i zbirke JU Arhiva Tuzlanskog kantona” (2018).

Arhiva Tuzlanskog kantona nacionalnim spomenicima kulture, br. 04.2-2-40/2009-62 od 2. 2. 2009. godine, “Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br. 28/2010.

<sup>3</sup> Više o arhivskim zbirka ma vidi: Jasmin Jajčević, Značaj i korištenje arhivskih zbirki i njihova tehničko-tehnološka zaštita – iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona, *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 174-191; Izet Šabotić, Nermana Hođžić, Selma Isić, *Vodič kroz fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*, Tuzla 2012. (dalje: I. Šabotić, N. Hođžić, S. Isić, *Vodič kroz fondove i zbirke Arhiva TK*).

<sup>4</sup> *Fondovi i zbirke JU Arhiva Tuzlanskog kantona u Tuzli* - Tokom 2018. godine Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, u okviru projekta „Predstavljanja i afirmacije nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine sa područja Tuzlanskog kantona u elektronskim i drugim aktuelnim medijima“, kroz posebno pripremljene stručne priloge (tekst i odabrane fotografije), prezentovao sve nacionalne spomenike sa područja Tuzlanskog

Izložbe arhivskih dokumenata jedan su od značajnijih vidova popularisanja arhivske djelatnosti i kulturno-obrazovnog djelovanja arhiva.<sup>5</sup> Izložbena aktivnost arhiva je od početnih kratkotrajnih, periodičnih, opštih i nepokretnih izložbi, prerasla u intenzivnu izložbenu aktivnost gdje osim već navedenih dominiraju tematske, pedagoške, trajno aktivne, odnosno stalne postavke izložbi, zatim pokretne izložbe, koje izlaze van okvira ne samo lokalne zajednice, nego i države.<sup>6</sup> Značajno je zapaziti da se od početnih tema izložbi koje su se odnosile na određene političke i historijske događaje te istaknute ličnosti, arhivi orjentišu na suptilnije sadržaje koji se tematski odnose na konkretnija pitanja prezentacije arhivske građe, poput planskog predstavljanja



Prilog 2. Izložba *Graditeljski simboli Tuzle* postavljena na Trgu slobode u povodu obilježavanja “Dana europskog naslijeđa” (2022).

“Stariji kroz izložbu mogu evocirati uspomene, a mladi bolje upoznati Tuzlu”.

kantona, koji ujedno predstavljaju najvrijednija dobra kulturno-historijskog naslijeđa. Tako je i predstavio Fondove i zbirke JU Arhiva Tuzlanskog kantona u saradnji sa Turističkom zajednicom Tuzlanskog kantona i uz saglasnost i podršku nadležnog Ministarstva za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona. Vidi: <https://bastina.ba/fondovi-i-zbirke-arhiva-tuzlanskog-kantona/>; <https://www.bhstring.net/tuzlauslikama/tuzlarije/viewnewnews.php?id=85347> (Pristup: 5.12.2024). *Industrijsko naslijeđa u fondovima i zbirkama Arhiva Tuzlanskog kantona* - U povodu obilježavanja dana spomenika i spomeničkih cjelina u Arhivu Tuzlanskog kantona je 16. aprila 2021. godine bila postavljena izložba pod nazivom „Industrijsko naslijeđe u fondovima i zbirkama Arhiva Tuzlanskog kantona”. Vidi: <https://www.flickr.com/photos/189074330@N04/albums/72157718938332367/>; <https://www.arhivtk.ba/?p=4922>; <https://www.youtube.com/watch?v=51K5r5F12pg>; <https://www.youtube.com/watch?v=AYoAbazmbk>. (Pristup: 5.12.2024).

<sup>5</sup> Samija Sarić, Izložbe arhivskih dokumenata, *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, god. XXII, knj. XXII, Sarajevo 1982, 95. (dalje: S. Sarić, *Izložbe arhivskih dokumenata*).

<sup>6</sup> Izet Šabotić, Omer Zulić, Izložbe u funkciji afirmacije arhivske djelatnosti (primjer Arhiva Tuzlanskog kantona), Zbornik radova, “4. Zagrebački arhivski dan” – *Arhivistika-kultura-znanost: partnerstvo za razvoj*, Zagreb, 30. studenog 2012, Zagreb 2013, 10. (dalje: I. Šabotić, O. Zulić, *Izložbe u funkciji afirmacije arhivske djelatnosti*).

arhivskih zbirki (fotografske građe, razglednica, memoranduma, plakata), kao i teme koje se odnose na zaštitu industrijskog kulturnog naslijeđa, rodoslovlje, sport i dr.

Prilikom predstavljanja izložbenih sadržaja arhivi nastoje uključiti što veći broj građana. Naročitu pažnju pri tome posvećuju najmlađim generacijama (učenicima), zatim studentima, penzionerima te ostalim građanima. Bitna ciljna grupa kojoj arhivi posvećuje pažnju jesu građani tzv. treće generacije odnosno penzioneri koji su istinski prijatelji arhiva i koji redovno ne samo posjećuju arhive nego i pohranjuju značajan dio arhivske građe lične i porodične provenijencije.<sup>7</sup>

U kontekstu posvećivanja pažnje učenicima i njihovog angažmana Arhiv Tuzlanskog kantona je u 2023. i 2024. godini u saradnji sa Društvom arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona i Mješovitom srednjom Građevinsko-geodetskom školom Tuzla u okviru manifestacija “Dani europskog naslijeđa” i “Ljeto u Tuzli” pripremili izložbu pod nazivom “Biseri tuzlanske arhitekture”. Na izložbi su predstavljeni panoi i makete značajnih tuzlanskih sakralnih, kulturnih i obrazovnih objekta koji su predstavljanjem pred publikom „oživjeli“ na jedan nezaboravan način. Izložba predstavlja bogatu arhitektonsku baštinu grada, uglavnom iz osmanskog i austrougarskog perioda. Izložbeni panoi i makete detaljno prikazuju neke od najpoznatijih i najznačajnijih građevinskih objekata u Tuzli, koji čine bitan dio kulturnog identiteta grada.<sup>8</sup>



Prilog 3. *Dodjela priznanja učenicima na otvaranju izložbe “Biseri tuzlanske arhitekture”, Tuzla, 25.9.2024.*

<sup>7</sup> I. Šabotić, O. Zulić, *Izložbe u funkciji afirmacije arhivske djelatnosti*, 11.

<sup>8</sup> Jasmin Jajčević, *Izložba „Biseri tuzlanske arhitekture”, @rhivi*, br. 15, Zagreb 2024; <https://grad.tuzla.ba/vijesti/u-tuzli-otvorena-izlozba-biseri-tuzlanske-arhitekture/>; <https://ugip->



Izložba je zainteresovala tuzlansku publiku koja je prisustvovala u velikom broju, uključujući i predstavnike javnog i kulturnog života Tuzle. Izložba “Biseri tuzlanske arhitekture” konceptualno se sastoji iz dva dijela: prvi priprema Arhiv Tuzlanskog kantona istražuje arhivsku građu i na osnovu nje prezentira određene arhivalije, dokumente, fotografije, skice, crteže, projekte kroz izložbene panoje; drugi dio čine makete objekata, koje su uradili učenici Građevinsko-geodetske škole Tuzla, na osnovu pripremljenih izložbenih panoa.

## Značaj fotografije za izradu izložbi

Pripremanje izložbi zahtjeva mnogo truda i znanja, jer iz velikog broja dokumenata koji se nalaze u okviru određene arhivske zbirke, treba rješavati i niz drugih problema koji su vezani za određeni period, temu ili ličnost na koju se odnose, a to je da često najinteresantniji dokumenti nedostaju pa se vrše dopune iz drugih fondova i zbirki.<sup>9</sup>

Važan segment arhivskih izložbi jesu fotografije, koje se nalaze u određenom broju arhivskih zbirki koje posjeduje Arhiv Tuzlanskog kantona, pa i u samoj *Zbirci fotografija*<sup>10</sup> (digitalna zbirka). Fotografija danas postaje sve više primarni historijski izvor, a ne samo ilustracija koja ima estetski doživljaj. U proteklih više od jednog i po stoljeća fotografija je postala univerzalni oblik komunikacije koju svi razumiju.<sup>11</sup> Uzimajući u obzir navedenu činjenicu Arhiv Tuzlanskog kantona je priredio značajan broj arhivskih izložbi u kojima su dominirale fotografije kao historijski izvor.<sup>12</sup>

Koliko je značajna fotografija govori i činjenica, da je Arhiv Tuzlanskog kantona organizovao niz izložbi gdje su u fokus stavljene zbirke u čijem sastavu najviše prevladavaju fotografije. Takve izložbe su: *Fotografijom protiv*

[tz.ba/en/izlozba-biseri-tuzlanske-arhitekture--25-9-2024/](https://www.tz.ba/en/izlozba-biseri-tuzlanske-arhitekture--25-9-2024/); <https://bkctuzla.ba/u-galeriji-bkc-tk-otvorena-izlozba-biseri-tuzlanske-arhitekture/>; <https://www.rtvslon.ba/izlozene-makete-vaznih-objekata-kojih-vise-nema-u-tuzli-kako-su-izgledali/>; <https://tuzlainfo.ba/index.php/novosti/item/250761-biseri-tuzlanske-arhitekture-izlozene-makete-pet-prelijepih-objekata-kojih-vise-nema-foto/> i dr. (Pristup: 5.12.2024).

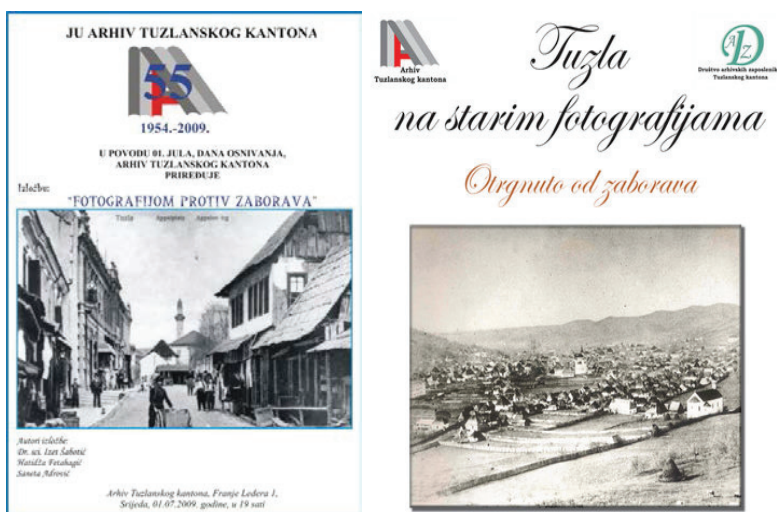
<sup>9</sup> Saneta Adrović, Arhivske izložbe kao oblik unapređenja međuarhivske i međunarodne saradnje – iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona, *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 391-392; S. Sarić, *Izložbe arhivskih dokumenata*, 96.

<sup>10</sup> I. Šabotić, N. Hodžić, S. Isić, *Vodič kroz fondove i zbirke Arhiva TK*, 368-369.

<sup>11</sup> Više o fotografiji i njenoj historijskoj vrijednosti vidi: Omer Zulić, Zaštita fotografske građe u nastajanju i njena historijska vrijednost, *Arhivska praksa*, br. 13, Tuzla 2010, 183-189. (dalje: O. Zulić, *Zaštita fotografske građe*). Također vidi: Deana Kovačec, Standardni postupci u obradi i zaštiti zbirki fotografija, *Arhivski vjesnik*, vol. 48, no. 1, Zagreb 2005, 69-82; Mary Lynn Ritzenthaler, Gerald J. Munoff, Margery S. Long, *Upravljanje zbirakama fotografija*, Zgreb 2004 (prijevod Ivan Dovranić); Nikola Marušić, *Fotografija u Bosni i Hercegovini do 1918*, Tuzla 2002; Hrvoje Gržina, Šta je fotografija?, *Informatica museologica*, no. 49, Zagreb 2018, 11-14. i dr.

<sup>12</sup> O. Zulić, *Zaštita fotografske građe*, 186.

zaborava<sup>13</sup> (gdje se iz fundusa ličnih i porodičnih zbirki<sup>14</sup> koje posjeduje Arhiv Tuzlanskog kantona predstavila Tuzla i okolina – njene znamenitosti, arhitektura, ulice, trgovi itd). Na izloženim fotografijama prikazana je Tuzla, kao i okolna mjesta, u osmanskome i austrougarskom periodu. Eksploatacija soli, tonjenje Tuzle, objekti koji su nekada postojali, također se moglo vidjeti na fotografijama koje su u posjedu Arhiva Tuzlanskog kantona.<sup>15</sup> Ovim se nastojalo podstaći građanstvo da svoje lične i porodične fotografije pohranjuje u Arhiv.



Prilog 4. Plakati izložbi – “Fotografijom protiv zaborava” i “Tuzla na starim fotografijama – otrgnuto od zaborava”.

Jedna druga izložba bila je posvećena razglednicama – *Pozdrav iz Donje Tuzle – stare razglednice Tuzle*<sup>16</sup>, gdje se na jedan drugi način nastojala predstaviti Tuzla i okolina kroz historiju, počev od austrougarskog perioda putem razglednica. Značajno je istaći da je ova izložba nastala iz arhivske građe lične zbirke Ataha Mahića<sup>17</sup>. Isti je pohranio u Arhiv Tuzlanskog kantona značajan broj razglednica i drugih fotografija, od čega je napravljena zbirka, koja je putem

<sup>13</sup> Izložba *Fotografijom protiv zaborava* (autori: I. Šabotić, S. Adrović, H. Fetahagić) otvorena je u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona 1. jula 2009. godine, povodom obilježavanja 55. godišnjice postojanja i rada Arhiva Tuzlanskog kantona. Postavljena takođe u Republici Hrvatskoj (Osijek i Beli Manastir). Vidi: [https://www.arhivtk.ba/?page\\_id=87](https://www.arhivtk.ba/?page_id=87) (Pristup: 5.12.2024).

<sup>14</sup> I. Šabotić, N. Hodžić, S. Isić, *Vodič kroz fondove i zbirke Arhiva TK*, 386-402.

<sup>15</sup> <https://sodalive.ba/drustvo/55-godina-arhiva-tk-obiljezjeno-izlozboom-fotografija-i-promocijom-knjige/> (Pristup: 5.12.2024).

<sup>16</sup> Izložba *Pozdrav iz Donje Tuzle* (autor: Atah Mahić), postavljena u Arhivu Tuzlanskog kantona 8. 12. 2011. godine, povodom obilježavanja *Dana arhiva i arhivske službe u Bosni i Hercegovini*. Organizatori izložbe su: JU Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona Tuzla.

<sup>17</sup> Arhiv Tuzlanskog kantona, *Zbirka Atah Mahić*. Vremenski raspon građe: 1884 – 2013. Količina građe: 34 CD (2.941 fotografija), 4 sveske.

izložbe predstavljena široj javnosti i na taj način se popularisala arhivska djelatnost.

Također, tu su i izložbe posvećene predavljanju ličnosti (života i djela). Jedna takva je izložba pod nazivom *Nuraga Softić – put umjetnika*, urađena na osnovu zbirke koju je Nuraga Softić<sup>18</sup> predao Arhivu Tuzlanskog kantona. Kroz ovu izložbu predavljen je jedan entuzijasta i zaljubljenik u fotografiju. Najpoznatiji i najnagrađivaniji bosanskohercegovačkih umjetnik – fotograf. Kroz fotografije je predstavio važne detalje prošlosti, tradicije i identiteta (svadbeni teferiči, bajramska sijela, bosanska žena i bosanska nošnja, krajolici, arhitektura itd).<sup>19</sup> Naravno kroz izložbu je predavljen i njegov život, brojna priznanja i nagrade koje je dobio, mnogobrojne izložbe koje je priredio itd.

### Novi koncept izložbi

U novije vrijeme arhivi sve više odstupaju od opštih izložbi te se okreću ka realizaciji izložbi sa novim pristupom, a to je da se samo otvore zanimljive i aktuelne teme, neke kratke priče, a da se dalje istraživanje prepusti istraživačima. U tom smislu je značajna idejnost i kreativnost u odabiru prave teme u pravo vrijeme.<sup>20</sup> Ovakav odabir tema je također drugačiji, jer se uzimaju teme iz svakodnevnog života ljudi, koje su u tom smislu zanimljivije širem krugu građana, a ne samo uskom krugu istraživača. Takav jedan koncept je prezentovanje arhivske građe zbirki kroz kratke priče, gdje je Arhiv Tuzlanskog kantona konceptom zamišljenim kroz *Priče iz prošlosti*<sup>21</sup> otvorio zanimljive teme, koje govore prije svega o čovjekovoj svakodnevici, ljudima, njihovim sudbinama, te temama koje su na određeni način odredile i oblikovale ljude i njihove živote. Riječ je o izložbi gdje je svaki pano jedna priča za sebe, tj urađena na osnovu jedne zbirke ili fonda. Ovakav pristup izradi izložbi jedan su od najznačajnijih i najvrijednijih oblika i djelovanja izložbene aktivnosti arhiva, na čemu se u budućnosti mora više raditi.

Ovim konceptom, Arhiv Tuzlanskog kantona nastoji ostvariti dva cilja: jednom izložbom aktuelizirati i otvoriti više tema, odnosno „priča“, a sa druge strane, kroz prezentirane „priče“ odnosno teme, animirati stručnu i naučnu javnost na dodatna istraživanja.

<sup>18</sup> Arhiv Tuzlanskog kantona, *Zbirka Nuraga Softić*. Zbirka sadrži 1258 fotografija u digitalnom obliku, 150 originalnih fotografija i 79 novinskih članaka u digitalnom obliku. Nuraga Softić se počeo baviti fotografijom 1951. godine. Fotografije su različite tematike, uglavnom su u crno-bijeloj tehnici, nešto manji broj je u boji. Tokom svog 60-godišnjeg bavljenja umjetničkom fotografijom dobio je mnogobrojne nagrade i priznanja jer je punih 30 godina bio redovan izlagač na domaćim i međunarodnim izložbama.

<sup>19</sup> Više vidi: Izet Šabotić, Omer Zulić, „*Nuraga Softić – put umjetnika*“. *Povodom obilježavanja šezdesetogodišnjeg bavljenja fotografijom*. Katalog, Tuzla 2011, 3-24.

<sup>20</sup> Vidi: <https://www.icarushrvatska.hr/priceizrhiva>. (Pristup: 6.12.2024).

<sup>21</sup> Vidi: <https://www.arhivtk.ba/?p=6863>; [https://www.youtube.com/watch?v=fzn\\_pSW2HN8](https://www.youtube.com/watch?v=fzn_pSW2HN8). (Pristup: 6.12.2024).



Prilog 5. Izložba "Priče iz prošlosti", postavljena 1.7.2024. godine u povodu obilježavanja 70 godina arhivske djelatnosti u tuzlanskoj regiji.

Neke od priča sa vrlo neobičnim, ali zanimljivim naslovima *Čestitam ti beže i viteže* – govori o prvom doktoru pravnih nauka u Bosni i Hercegovini, političaru i velikom županu tuzlanske oblasti<sup>22</sup>, riječ je o dr. Ahmed-begu Defterdareviću<sup>23</sup>. *Zaljubljeni kipar*, priča o Franji Lederu koji je pored kiparstva, imao i zagonetni ljubavni život, gdje se kroz pisma koje je pisao ispričala jedna zanimljiva priča.<sup>24</sup> *Stravstveni hroničar*, priča vezana za običnog radnika (Mumin Trumić), koji je prilikom boravka u zarobljeništvu u Austriji 1944. vidio kako neki austrijanac vodi dnevnik, zapisuje, pa je odlučio da i on kada se vrati počne baviti time. Njegova zbirka sadrži veoma značajnu građu za istraživanje prošlosti Tuzle i okoline.<sup>25</sup> Pisanjem se počeo baviti sa nepunih 20 godina, a punih 56 godina, odlučno i neumorno svaki dan je pisao. U njegovim hronikama zabilježene su sve zanimljivosti koje su plijenile njegovu pažnju. Od vremenskih prilika i neprilika, političkih aktualnosti, kulturnih i drugih događaja, rođenih, vjenčanih, umrlih, lokalnih običaja, tradicije, narodne nošnje, starih zanata itd.<sup>26</sup>

Novi koncept izložbe ne podrazumijeva dosadašnji čisto faktografski pristup ciljanoj temi, nego se kroz osnovne i neophodne činjenice, uz jednostavan i razumljiv jezički stil, prezentiraju zanimljivosti vezane za određenu „priču“. Takođe, nazivi „priča“ su zagonetni, te sami po sebi ne otkrivaju suštinu „priče“,

<sup>22</sup> Arhiv Tuzlanskog kantona, *Zbirka Ahmed-beg Defterdarević*.

<sup>23</sup> Više o Ahmed-begu Defterdareviću vidi: Nedim Hasić, Ahmed-beg Defterdarević, prvi Bošnjak s titulom doktora nauka, *Stav, list za politiku, društvo i kulturu*, 25.1.2024. <https://stav.ba/vijest/ahmed-beg-defterdarevic-prvi-bosnjak-s-titulom-doktora-nauka/23176> (Pristup: 6.12.2024).

<sup>24</sup> Arhiv Tuzlanskog kantona, *Zbirka Franjo Leder*.

<sup>25</sup> Arhiv Tuzlanskog kantona, *Zbirka Mumin Trumić*.

<sup>26</sup> Vidi više: Omer Zulić, Kronike i njihova važnost za historijska istraživanja s osvrtom na osobnu zbirku kroničara Mumina Trumića pohranjenu u Arhivu Tuzlanskog kantona, *Radovi sa 50. savjetovanja hrvatskih arhivista – Privatno arhivsko gradivo i koncept sveopuhvatnog arhiva*, Osijek, 24-26. listopada 2018, Osijek 2018, 27-40; <https://www.zivinice.ba/zanimljivosti/etno-avlijazaostavstina-mumina-trumica-49948.html> (Pristup: 6.12.2024).

već građani i istraživači moraju pročitati cijelu priču da bi shvatili o čemu govori.<sup>27</sup>

Značajno je istaći da ovakav koncept izložbe omogućava kontinuirani rad na dopunjavanju izložbe, odnosno „priča“. Dakle, ovim pristupom, izložba *Priče iz prošlosti* je konstantno otvorena, te će se u naredom periodu dopunjavati zanimljivim „pričama“ koje svjedoče o ljudima, njihovim sudbinama, svakodnevnom životu, interesantnim detaljima iz svakodnevice i slično.

Izložbe omogućavaju neposredni kontakt posjetilaca sa arhivskom građom te obogaćuju i utiču na uzdizanje na obrazovnom i kulturnom planu. Potpomažu da cjelokupna društvena zajednica shvati i uvidi značaj pisanog kulturnog naslijeđa, na koji se način utiče na razvoj svijesti o značaju arhivske građe (arhivskih zbirki) kao i institucija koje čuvaju i vode brigu o zaštiti kulturnog naslijeđa. Sa druge strane, društvena zajednica (učenici, studenti, penzioneri, građani) odnosno konzumenti kulturnih sadržaja (izložbi) arhiva, uspostavljaju bliskiju vezu sa arhivima te postaju emisari koji šire pozitivne i dobre spoznaje o arhivima u društvu.

## Zaključak

Arhivske zbirke predstavljaju važno i značajno historijsko svjedočanstvo. Ova vrsta historijske građe je osnova za izradu izložbi. Izvori iz arhivskih zbirki, osobito iz ličnih i porodičnih zbirki su ključni u nastanku veoma zanimljivih izložbi.

Izložbe su sastavni dio stručnih aktivnosti arhiva pomoću kojih pobliže upoznajemo javnost sa sadržajem arhivske građe (u ovom slučaju arhivskih fondova i zbirki) koji se nalaze u Arhivu Tuzlanskog kantona. Izložbe arhivskih dokumenata jedan su od značajnijih vidova popularisanja arhivske djelatnosti i kulturno-obrazovnog djelovanja arhiva

U realizaciju izložbenih sadržaja arhivi nastoje uključiti što veći broj građana. Naročitu pažnju pri tome posvećuje najmlađim generacijama (učenicima), zatim studentima, penzionerima te ostalim građanima. Izložbena aktivnost mnogostruko utiče na nivo obrazovanja šire društvene zajednice. S druge strane, povećanje obrazovnog nivoa građana utiče i na njihovo kulturno uzdizanje, što za rezultat ima povećano interesovanje, ali i veći senzibilitet građana prema arhivskoj građi i arhivima.

Važan segment arhivskih izložbi jesu fotografije, koje se nalaze u velikom broju arhivskih zbirki koje posjeduje Arhiv Tuzlanskog kantona. Uzimajući u obzir navedenu činjenicu Arhiv Tuzlanskog kantona je priredio značajan broj arhivskih izložbi u kojima su dominirale fotografije kao historijski izvor.

<sup>27</sup> Vidi: Uvodni tekst na početnom panelu izložbe „Priče iz arhiva“.

Arhivi u novije vrijeme sve više odstupaju od općih izložbi te se okreću ka realizaciji izložbi sa novim pristupom, a to je da se samo otvore zanimljive i aktuelne teme, neke kratke priče, a da se dalje istraživanje prepusti istraživačima. Takav jedan koncept je prezentovanje arhivske građe zbirki kroz kratke priče, gdje je Arhiv Tuzlanskog kantona konceptom zamišljenim *Priče iz prošlosti* otvorio zanimljive teme, koje govore prije svega o čovjekovoj svakodnevnici, ljudima, njihovim sudbinama, te temama koje su na određeni način odredile i oblikovale ljude i njihove živote. Riječ je o izložbi gdje je svaki pano jedna priča za sebe, tj urađena na osnovu jedne zbirke ili više njih. Ovakav pristup izradi izložbi jedan su od najznačajnijih i najvrednijih oblika i djelovanja izložbene aktivnosti arhiva, na čemu se u budućnosti mora više raditi.

Izložbe omogućavaju neposredni kontakt posjetilaca sa arhivskom građom te obogaćuju i utiču na uzdizanje na obrazovnom i kulturnom planu. Potpomažu da cjelokupna društvena zajednica shvati i uvidi značaj pisanog kulturnog naslijeđa, na koji se način utiče na razvoj svijesti o značaju arhivske građe (arhivskih zbirki) kao i institucija koje čuvaju i vode brigu o zaštiti kulturnog naslijeđa.

## Summary

Archival collections represent an important and significant historical testimony. This type of historical material forms the basis for creating exhibitions. Sources from archival collections, especially from personal and family collections, are crucial in the creation of very interesting exhibitions.

Exhibitions are an integral part of the professional activities of archives, through which the public becomes more familiar with the content of archival materials (in this case, archival fonds and collections) held by the Archive of Tuzla Canton. Exhibitions of archival documents are one of the most important forms of promoting archival work and the cultural and educational activities of archives.

In organizing exhibitions, archives strive to include as many citizens as possible. Special attention is given to the youngest generations (students), followed by university students, retirees, and other citizens. Exhibition activities significantly impact the level of education within the broader community. On the other hand, the increase in the educational level of citizens also affects their cultural development, which results in increased interest and greater sensitivity toward archival materials and archives.

An important segment of archival exhibitions is photographs, which are found in large numbers in the archival collections held by the Archive of Tuzla Canton. Considering this fact, the Archive of Tuzla Canton has organized a significant number of archival exhibitions where photographs have dominated as a historical source.

Recently, archives have been moving away from general exhibitions and focusing more on implementing exhibitions with a new approach. This approach opens up interesting and current topics or short stories, while further research is left to the researchers. One such concept is presenting archival materials through short stories, where the Archive of Tuzla Canton, with its concept *Stories from the Past*, has opened fascinating topics that primarily address people's daily lives, their destinies, and themes that have in some way defined and shaped people and their lives. This is an exhibition where each panel tells a story of its own, created from one or more collections. This approach to creating exhibitions is one of the most significant and valuable forms of exhibition activity in archives, and more work must be done on this in the future.

Exhibitions enable direct contact between visitors and archival materials, enriching and influencing the elevation of education and culture. They help the entire community understand and recognize the importance of written cultural heritage and how it influences the development of awareness about the significance of archival materials (archival collections) and the institutions that preserve and protect this cultural heritage.

## BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

### Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

- JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla
- *Zbirka Atah Mahić.*
  - *Zbirka Nuraga Softić.*
  - *Zbirka Ahmed-beg Defterdarević.*
  - *Zbirka Franjo Leder.*
  - *Zbirka Mumin Trumić.*

### Službeni listovi/Official Gazettes:

1. *Odluka o proglašenju fondova i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona nacionalnim spomenicima kulture, br. 04.2-2-40/2009-62 od 2. 2. 2009. godine*, "Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 28/2010.

### Knjige/Books:

1. Marušić Nikola, *Fotografija u Bosni i Hercegovini do 1918*, Tuzla 2002.
2. Mihaljević Marta, Mihaljević Milica i Stančić Hrvoje, *Arhivistički rječnik: Hrvatsko-engleski/englesko-hrvatski*, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2015.
3. Ritzenthaler Mary Lynn, Munoff Gerald J, Long Margery S, *Upravljanje zbirnama fotografija*, Zgreb 2004. (prijevod Ivan Dovranić).
4. Šabotić Izet, Hodžić Nermana, Isić Selma, *Vodič kroz fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*, Tuzla 2012.
5. Šabotić Izet, Zulić Omer, „Nuraga Softić – put umjetnika“. *Povodom obilježavanja šezdesetogodišnjeg bavljenja fotografijom*. Katalog, Tuzla 2011.

## Članci/Articles:

1. Adrović Saneta, Arhivske izložbe kao oblik unapređenja međuarhivske i međunarodne saradnje – iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona, *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 390-403.
2. Gržina Hrvoje, Šta je fotografija?, *Informatica museologica*, no. 49, Zagreb 2018, 11-14.
3. Hasić Nedim, Ahmed-beg Defterdarević, prvi Bošnjak s titulom doktora nauka, *Stav, list za politiku, društvo i kulturu*, 25.1.2024. <https://stav.ba/vijest/ahmed-beg-defterdarevic-prvi-bosnjak-s-titulom-doktora-nauka/23176>.
4. Jajčević Jasmin, Izložba „Biseri tuzlanske arhitekture”, *@rhivi*, br. 15, Zagreb 2024.
5. Jajčević Jasmin, Značaj i korištenje arhivskih zbirki i njihova tehničko-tehnološka zaštita – iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona, *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 174-191;
6. Kovačec Deana, Standardni postupci u obradi i zaštiti zbirki fotografija, *Arhivski vjesnik*, vol. 48, no. 1, Zagreb 2005, 69-82;
7. Sarić Samija, Izložbe arhivskih dokumenata, *Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, god. XXII, knj. XXII, Sarajevo 1982, 95-100.
8. Šabotić Izet, Zulić Omer, Izložbe u funkciji afirmacije arhivske djelatnosti (primjer Arhiva Tuzlanskog kantona), Zbornik radova, “4. Zagrebački arhivski dan” – *Arhivistika-kultura-znanost: partnerstvo za razvoj*, Zagreb, 30. studenog 2012, Zagreb 2013, 9-17.
9. Zulić Omer, Kronike i njihova važnost za historijska istraživanja s osvrtom na osobnu zbirku kroničara Mumina Trumića pohranjenu u Arhivu Tuzlanskog kantona, *Radovi sa 50. savjetovanja hrvatskih arhivista – Privatno arhivsko gradivo i koncept sveopuhvatnog arhiva*, Osijek, 24-26. listopada 2018, Osijek 2018, 27-40.
10. Zulić Omer, Zaštita fotografske građe u nastajanju i njena historijska vrijednost, *Arhivska praksa*, br. 13, Tuzla 2010, 183-189.

## Internet:

1. <https://bastina.ba/fondovi-i-zbirke-arhiva-tuzlanskog-kantona/>.
2. <https://bkctuzla.ba/u-galeriji-bkc-tk-otvorena-izlozba-biseri-tuzlanske-arhitekture/>.
3. <https://grad.tuzla.ba/vijesti/u-tuzli-otvorena-izlozba-biseri-tuzlanske-arhitekture/>.
4. <https://sodalive.ba/drustvo/55-godina-arhiva-tk-obiljezjeno-izlozbo-fotografija-i-promocijom-knjige/>.
5. <https://tuzlainfo.ba/index.php/novosti/item/250761-biseri-tuzlanske-arhitekture-izlozene-makete-pet-prelijepih-objekata-kojih-vise-nema-foto/>.
6. [https://ugip-tz.ba/en/izlozba-biseri-tuzlanske-arhitekture-\\_25-9-2024/](https://ugip-tz.ba/en/izlozba-biseri-tuzlanske-arhitekture-_25-9-2024/).
7. <https://www.arhivtk.ba/?p=4922>.
8. <https://www.arhivtk.ba/?p=6863>.
9. [https://www.arhivtk.ba/?page\\_id=87](https://www.arhivtk.ba/?page_id=87).
10. <https://www.bhstring.net/tuzlauslikama/tuzlarije/viewnewnews.php?id=85347>.
11. <https://www.flickr.com/photos/189074330@N04/albums/72157718938332367/>.
12. <https://www.icarushrvatska.hr/pricezarhiva>.
13. <https://www.rtvslon.ba/izlozene-makete-vaznih-objekata-kojih-vise-nema-u-tuzli-kako-su-izgledali/>.
14. <https://www.youtube.com/watch?v=51K5r5F12pg>.
15. <https://www.youtube.com/watch?v=AYoAbazmblk>.
16. [https://www.youtube.com/watch?v=fzn\\_pSW2HN8](https://www.youtube.com/watch?v=fzn_pSW2HN8).
17. <https://www.zivinice.ba/zanimljivosti/etno-avlijazaostavstina-mumina-trumica-49948.html>.



**Doc. dr. Enver UJKANOVIĆ**  
enverujkanovic@gmail.com  
**Azra MUŠIĆ-KARARIĆ**  
azra\_q@yahoo.com  
*Istorijski arhiv "RAS" Novi Pazar*

**1.04 Stručni rad/Professional article**  
UDK/UDC: 930.25:069.5(497.11 Novi Pazar)

## **ARHIVSKE ZBIRKE U ARHIVU „RAS”**

**Apstrakt:** *Arhivske zbirke kako je poznato same po sebi predstavljaju interesantnu arhivsku građu koja je veoma dragocjena u proučavanju historije. One se često uzimaju i kao dopuna drugim arhivskim fondovima, posebno onim koji se vezuju za zvanične ustanove i organe. Osim arhiva, zbirke mogu imati biblioteke, muzeji kao i pojedinci. Najčešće zbirke koje su prema svojim formalnim obilježjima tipične za arhive jesu zbirke geografskih karata, planova i skica, plakata, fotografija, pečata i žigova i varia. Istorijski arhiv „Ras” u Novom Pazaru kao i većina drugih arhiva ima svoje zbirke, ali njihov broj nije veliki. U ovom radu imamo namjeru predstaviti zbirke koje su u posjedu Arhiva “Ras” u Novom Pazaru, govoreći o načinu njihovog nastanka, strukturi, obimu sadržaja, sređivanju, te njihovoj zastupljenosti u istraživačkim radovima i publikacijama.*

**Ključne riječi:** *Arhivske zbirke, fotografija, plakat, mikrofilm, zbirka orijentalne građe, arhivistička obrada, digitalizacija.*

## **ARCHIVAL COLLECTIONS IN THE ARCHIVE “RAS”**

**Abstract:** *Archival collections, as is known, represent interesting archival materials that are very valuable for studying history. They are often used as supplements to other archival funds, especially those related to official institutions and bodies. In addition to archives, collections can be found in libraries, museums, and among individuals. The most common types of collections that are typically found in archives include collections of geographic maps, plans and sketches, posters, photographs, seals and stamps, and varia. The Historical Archive “Ras” in Novi Pazar, like most other archives, has its own collections, but their number is not large. In this paper, we intend to present the collections held by the Archive “Ras” in Novi Pazar, discussing their origin, structure, content scope, organization, and their representation in research papers and publications.*

**Key words:** *Archival collections, photography, poster, microfilm, collection of oriental materials, archival processing, digitization.*

## Uvod

Za zbirke se navodi da predstavljaju vještački stvorene skupine ili grupe dokumenata različitih karakteristika i provenijencije u čijim cjelinama ne postoji prirodna veza dokumenata u odnosu na njihov postanak, niti pripadnost jednoj registraturi, porodici ili ličnosti. Najčešće se formiraju prema vrsti, obliku i podlozi na kojoj su pisani ili snimljeni. Prema obliku i vrsti podloge dokumenta zbirke se mogu svrstati, kako piše Bogdan Lekić u klasične, koje čine klasični dokumenti i savremene, koje čine dokumenta nastala korišćenjem savremene moderne tehnologije.<sup>1</sup>

Istorijski arhiv "Ras" u Novom Pazaru u svojim depoima čuva sljedeće zbirke:

- Zbirku dokumenata i građe na orijentalnim jezicima;
- Zbirku fotografija;
- Zbirku mikrofilmova;
- Zbirku plakata;
- Zbirku dokumenata o radničkom pokretu;
- Zbirku hronika;
- Zbirku foto i kseroks kopija;
- Zbirku Varia.

Sve ove zbirke formirane su devedestih godina prošlog stoljeća od dokumenata koji su dobijeni preuzimanjem arhivske građe fondova, poklonom ili otkupom. Zbirka mikrofilmova je, na primjer, nastala iz osnovne djelatnosti Arhiva: zaštite arhivske građe najznačajnijih fondova.<sup>2</sup> Od uobičajenih arhivskih zbirki, Arhiv "Ras" nema zbirke geografskih karata, planova i skica, pečata i žigova, memoarske građe i zvučnih zapisa. U narednom dijelu rada govorićemo pojedinačno o spomenutim zbirkama, koje su vremenski neograničene za dopunu i bogaćenje svog sadržaja.

## Zbirka dokumenata i građe na orijentalnim jezicima

Novi Pazar i pored toga što je osnovan od strane Osmanlija ne može se pohvaliti obimom orijentalne građe kojom raspolažu njegove ustanove kulture

<sup>1</sup> Bogdan Lekić, *Arhivistika*, Beograd 2006, 142. (dalje: B. Lekić, *Arhivistika*).

<sup>2</sup> Zoran Popović, Hivzo Gološ (i dr), *Vodič Istorijskog arhiva "Ras" Novi Pazar*, Novi Pazar 2008, 341. (dalje: Z. Popović, H. Gološ (i dr), *Vodič Istorijskog arhiva "Ras" Novi Pazar*).

gradski Arhiv i Muzej “Ras”, kao i Vakufska biblioteka u okviru ustanova Islamske zajednice, ako se uporedi sa drugim centrima u regionu poput Sarajeva, Skoplja i nekih drugih gradova u našem bližem okruženju. Kao razlog za to navode se intenzivna stradanja i rušenja grada: 1689, 1737, i 1809. godine, zatim Prvi i Drugi svjetski rat.<sup>3</sup> Još jedan moment koji se spominje da je imao odraza na sudbinu orijentalne građe iz osmanskog perioda jeste hidžra, iseljavanje bošnjačko-muslimanskog stanovništva za Tursku, pri čemu su mnogi od njih sa sobom nosili knjige vjerske sadržine ili ono što je imalo značaj za kulturnu i historijsku prošlost.<sup>4</sup> S druge strane, i danas se orijentalno-islamsko nasljeđe čuva po privatnim kućama.

Pored dokumenata nastalih radom državnih administrativnih organa, nastajao je i drugi vid orijentalno-islamske građe, rukopisno nasljeđe u formi prepisivanja poznatih djela ili pisanja originalnih djela na arapskom ili osmansko-turskom jeziku, a kasnije pojavom štamparije i štampana djela, obično udžbenici za medrese i mektebe.<sup>5</sup>

Kada je u pitanju sadržaj Orijentalne zbirke Arhiva “Ras” nije utvrđeno da ona posjeduje berate, fermane, vlastoručna pisma sultana, državne ugovore, korespondenciju Vlade sa vojno-građanskim upraviteljima pokrajina, tj. sandžakbezima i beglerbezima, što su dokumenta koja je izdavala vrhovna osmanska vlast, odnosno akta Visoke porte. U Zbirci nalazimo katastarska dokumenta u formi tapija koje ukazuju na pravno-imovinski aspekt stanovništva Novog Pazara, Sjenice i Tutina, a koje su izdavale lokalne upravne vlasti, gdje se nalaze i razna druga rješenja; molbe građana; zapisnici o nasljeđu; razne potvrde; telegrami; uvjerenja; svjedočanstva, ugovori o sklapanju braka i sl. Pored navedenog, u Zbirci postoji protokol (sidžil) šerijatskog sudije, koji je su izdavale šerijatsko-sudske vlasti.

Prema pisanju Vodiča Arhiva „Ras”, Zbirka sadrži građu od sedamnaestog do dvadesetog vijeka sa 16 kutija spisa, nekoliko kutija rukopisa, 42 štampana djela na arapskom jeziku, 80 štampanih djela na osmansko-turskom jeziku i nekoliko štampanih knjiga pisanih persijskim jezikom.<sup>6</sup> Zbirka, shodno svom karakteru pripada kategoriji arhivske građe od izuzetnog značaja, ali njen nedostatak manifestuje se u nepostojanju adekvatne arhivističke i kataloške obrade rukopisa te popisa cjelokupne dokumentacije, koji je tek djelimično

<sup>3</sup> Novopazarski hroničar Miodrag Radović u neobjavljenoj *Hronici Novog Pazara u NOB-u*, navodi podatak da je bugarska vojna formacija koja je 1944. godine ušla u Novi Pazar kao dio oslobodilačkih snaga od fašizma, pored ostalih pljački i zlodjela koje je počinila u gradu i okolini, ušla i u prostorije Sreskog vakufskog odbora popalila i uništila stare knjige naučne i kulturne vrijednosti, kao i svu dokumentaciju vezanu za džamije i vakuf u Novom Pazaru. Miodrag Radović, *Hronika Novog Pazara u NOB-u*, knjiga III, 1960, 605.

<sup>4</sup> Blagomir Biševac, Osnivanje arhivskog odeljenja u Novom Pazaru i njegov dosadašnji rad na prikupljanju i zaštiti arhivske građe, *Arhivski pregled*, 1-2, 1978, 251-252.

<sup>5</sup> Omer Nakičević, Nešto o rukopisima i dokumentima na orijentalnim jezicima, *Arhivski pregled*, 1, 1969, 201-223.

<sup>6</sup> Z. Popović, H. Gološ (i dr), *Vodič Istorijskog arhiva “Ras” Novi Pazar*, 346.

urađen.<sup>7</sup> S obzirom na višejezičnost Zbirke (arapski, osmansko-turski, perzijski) i njenu kompleksnost, ne može se tvrditi da je spomenuti nedostatak posljedica nemarnog odnosa, već prije svega kadrovske deficita koji je opštepoznat u oblasti arhivske djelatnosti pri obradi orijentalne građe u Srbiji. U okviru svoje izdavačke djelatnosti Arhiv "Ras" je ciljanim izborom svoje orijentalne građe imao namjeru kulturnoj i naučnoj javnosti predstaviti sadržaj ove zbirke kroz sljedeće publikacije:

- *Sidžili kadije kaze Novi Pazar od 1766-1768. godine*; Istorijski arhiv „Ras” Novi Pazar i Historijski arhiv Sarajevo, 2012. (Užice: Grafičar); 211 str.<sup>8</sup>
- *Štampana djela na arapskom jeziku i orijentalnoj zbirci arhiva „Ras”*; Istorijski arhiv „Ras” Novi Pazar, 2012. (Užice: Grafičar); 177 str.<sup>9</sup>
- *Alhamijado literatura kao kulturno nasljeđe – Tedžvid Kur'ana Fangevi Zade*; Istorijski arhiv „Ras” Novi Pazar, 2014. (Kraljevo Graficolor); 128 str.<sup>10</sup>
- *Zbirka osmanskih tapija Arhiva „Ras”*; Istorijski arhiv „Ras” Novi Pazar, 2015. (Kraljevo Graficolor); 370 str.<sup>11</sup>
- *Osmanska dokumenta Orijentalne zbirke Ariva „Ras” u Novom Pazaru*; Istorijski arhiv „Ras” Novi Pazar, 2018. (Kraljevo Graficolor); 292 str.<sup>12</sup>

<sup>7</sup> Isto

<sup>8</sup> Sidžili su administrativno-sudske protokolarnе knjige u koje su predstavnici lokalnih sudskih vlasti, kadije ili njihovi pomoćnici-naibi, bili obavezni da zavode i upisuju sadržinu svih akata prispjelih od viših instanci, sve pojedinačne dopise njihovih kancelarija upućivane centralnim i drugim vlastima, kao i sva rješenja, dozvole i odluke iz domena svojih nadležnosti izdavane lokalnom stanovništvu. Ovi sidžili obuhvataju ne samo kazu Novi Pazar nego i dosta veliki broj drugih mjesta koja, posve sigurno, nisu pripadala jurisdikciji novopazarskog kadije. Čak su i izvan ejaleta Bosna. Tako se tu spominje kaza Trgovište, Mala Mitrovica, Prizren, Gora-Bihor, Kumran, Altun Ili, Rožaj, Avlonija, Delvine... Ahmed Aličić, *Sidžili kadije kaze Novi Pazar od 1766-1768. godine*, Uvod, 13-16.

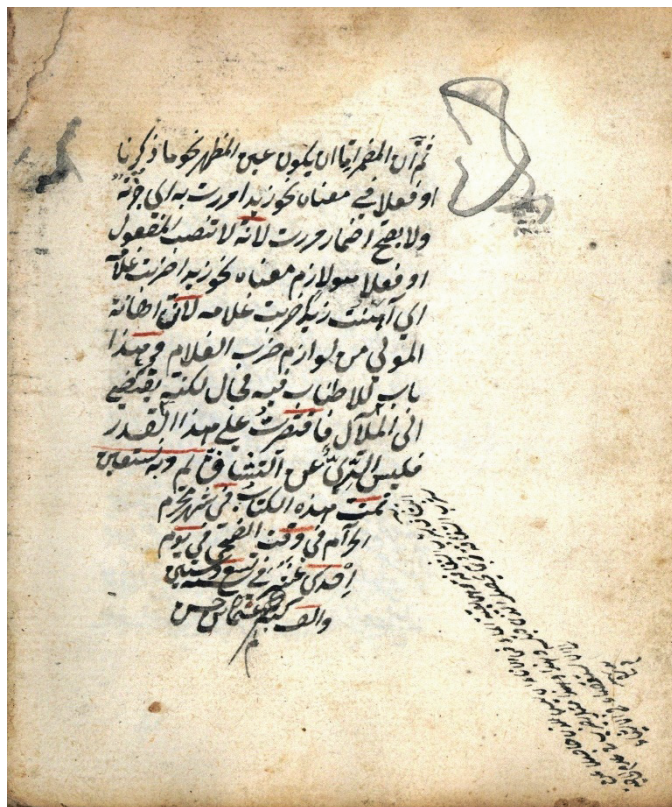
<sup>9</sup> Bibliografski prikaz štampanih djela na arapskom jeziku koje su uvrštene u osam naučnih disciplina bile su predmet izučavanja u mektebima i medresama. Ovaj knjižni fond Zbirke na arapskom jeziku svjedok je prisustva arapskog jezika u sistemu obrazovanja, a istovremeno je i spomenik nauci i našim ljudima koji su stoljećima tragali za znanjem.

<sup>10</sup> Alhamijado pismenost (literatura, književnost) podrazumijeva tekstove napisane na bosanskom jeziku arebicom – arapskim pismom adaptiranim za fonetske potrebe bosanskog jezika. Prikazani tedžvid Kur'ana kao vjerski udžbenik pisan je i štampan na arebici i jedan od vrlo rijetkih dokumenata na arebici u sadržaju Zbirke.

<sup>11</sup> Ovom publikacijom obuhvaćene su tapije koje su se izdavane krajem 19. i početkom 20. vijeka, tj. u posljednjem dobu osmanske vladavine u Novom Pazaru. Tapije su grupisane prema lokacijama, onima u samom gradu i okolini. Pristup izrade ovom djelu je takav da istraživačima može poslužiti kao izvor za demografska, sociološka, etnološka i druga istraživanja. One su svjedočanstva žive, realne historije i neoborivi dokazi imovinskog stanja stanovništva.

<sup>12</sup> Ovom publikacijom zahvaćena su dokumenta koja većinom datiraju iz perioda kada su se na Balkanu razvijali pokreti u cilju stvaranja nezavisnih država, zatim period Berlinskog kongresa kada je završen period historije Bosne i Hercegovine pod osmanskom vlašću. Dokumenti su razvrstani u dvije grupe, gdje su u prvoj grupi oni koji se odnose na migraciona kretanja, muhadžire, a u drugoj grupi su dokumenti koja svojom sadržinom zadiru u različite sfere društvenog, administrativnog i vojnog života doba u kojem su nastajali.

- *Muftija Teufik efendija Imamović; Istorijski arhiv „Ras” Novi Pazar, 2021 (Kraljevo Graficolor); 199 str.*<sup>13</sup>



Manuskript: *Gramatika arapskog jezika od Osmana bin Hasana, 11. muharrem 1069. godine po hidžri, odnosno 22.12.1684. godine gregorijanskog kalendara.*

### Zbirka fotografija

Poznato je da arhivska građa svjedoči o nekom događaju i pojavi savremeno, ali arhivska građa minule događaje može zahvatiti i naknadno. Međutim, za fotografiju se zna da je uvijek savremenik onoga što je na njoj zabilježeno. Ona je pored historije značajna i za ostale nauke, kulturu kao i za druge društvene potrebe. Često i sama po broju informacija koje uključuje nadmašuje dokumenta koja su pisana na stranicama papira.

<sup>13</sup> Monografija o muftiji Teufiku Imamoviću nastala je na temelju osmanskih spisa Orijentalne zbirke Arhiva vezanih za njegovo ime, koji se po prvi put izneti u javnost čime se čuvaju od zaborava. Osim osmanskih spisa, knjiga u svom sadržaju uključuje dijelove koji tretiraju položaj muftije u tradiciji islama, uspostavi njegove funkcije na našem području, kao i razvoj ustanova Islamske vjerske zajednice nakon propasti osmanlijske vlasti kod nas.

Zbirka fotografija Arhiva "Ras" koja je po karakteru arhivska građa od velikog značaja, nastala je preuzimanjem arhivske građe fondova, poklonima privatnih i drugih imalaca. Značajan broj fotografija za Zbirku prikupio je novopazarski hroničar Miodrag Radović. Zbirka obuhvata period od kraja devetnaestog vijeka do danas i sadrži 6000 fotografija i nekoliko stotina negativa, otvorena je, njeno sređivanje rađeno je po tematskom principu gdje prvu grupu čine fotografije ličnosti, zatim fotografije događaja, fotografije objekata i stvari i mjesta. Kao posebna cjelina su fotografije kao radni material Lista „Bratstvo”, koji je izlazio u Novom Pazaru (1945-1959; 1977-1992).<sup>14</sup>

U okviru sadržaja Zbirke nalazimo fotografije nekih značajnih ličnosti iz perioda osmanske vlasti; balkanskih i svjetskih ratova; fotografije stranačkih lidera; predsjednika opštine Novog Pazara do kraja dvadesetog stoljeća i uglednih građana sa područja koja su u nadležnosti Arhiva; fotografije i reprodukcije fotografija iz Prvog balkanskog i Drugog svjetskog rata; štrajkova radnika i martovskih demonstracija u Novom Pazaru 1941. godine; sa Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Sandžaka, događaja iz perioda obnove i izgradnje, otvaranja privrednih i drugih objekata, tradicionalnih masovnih, kulturnih i sportskih manifestacija i drugo; fotografije dijelova grada Novog Pazara, Sjenice i Tutina, objekata nekih ustanova i preduzeća, kulturno-historijskih spomenika srednjovjekovnog srpskog graditeljstva, objekata islamske arhitekture i fotografije mjesta.

Fotografije Zbirke široko su zastupljene u izložbama Arhiva: "Novi Pazar od kasabe do modernog grada" 2010; "Trgovina i zanastvo u Novom Pazaru" 2012; "Gimnazija u Novom Pazaru 1913-2013. godine." Njen sadržaj je takođe neizostavan prilog svim publikacijama koje se odnose na prošlost Novog Pazara, Sjenice i Tutina, kao i dokumentarnim emisijama o gradu i okolini. Problem Zbirke ogleda se u velikom broju neidentifikovanih fotografija što zapravo i jeste najznačajniji zadatak kada je u pitanju sređivanje Zbirki fotografija, uopšte. Kao obavještajno sredstvo vezano za Zbirku služi grupni popis fotografija.

### **Zbirka mikrofilmova**

Zbirka mikrofilmova formirana je 1998. godine od mikrofilmovanih dijelova arhivskih fondova i zbirki koji se čuvaju u Istorijskom arhivu „Ras”: Opština novopazarska, Skupština opštine Novi Pazar, Okružni narodni odbor Novi Pazar, Gradski narodni odbor Novi Pazar, Učiteljska škola i dokumenta Zbirke na orijentalnim jezicima koji su snimljeni u Državnom arhivu Bugarske u Sofiji. Zbirka je otvorena, sređena i obrađena sa urađenim inventarom mikrofilmoteke. Obuhvata period od šesnaestog do dvadesetog stoljeća i pripada

<sup>14</sup> Z. Popović, H. Gološ (i dr), *Vodič Istorijskog arhiva "Ras" Novi Pazar*, 342.

kategoriji arhivske građe od izuzetnog značaja, sadrži 25.610 snimaka.<sup>15</sup> Njen sadržaj čine mikrosnimci: knjiga zapisnika sednica odbornika Opštine novopazarske (1913-1929), 300 snimaka; osuđenih lica (1919-1929), 105 snimaka; stalnih kontrolnih službenika (1932-1940), 196 snimaka; poreskih obveznika Opštine novopazarske (1913-1920), 260 snimaka; kontrolnik invalida (1930-1941), 420 snimaka; pregled kruga službovanja (1940-1942), 191 snimak; registar poslodavaca i njihovih namještenika (1941. godina), 89 snimaka; dnevnik pupilnih novaca (1913-1917), 96 snimaka; dokumenta imovinsko-pravne službe Opštine Novi Pazar (1945-1959), 2.370 snimaka; knjiga domovnica Novog Pazara (1944. godine), 1.480 snimaka; dokumenta Okružnog narodnog odbora Novi Pazar (1945-1947), 1.064 snimka; dokumenta Gradskog narodnog odbora Novi Pazar (1945-1955), 1.200 snimaka; upisnice učenika Učiteljske škole u Novom Pazaru, završnog i diplomskog ispita i stručnih ispita (1946-1972), 11.673 snimka; Matične knjige rođenih Skupštine opštine Novi Pazar (1947-1952), 1058 snimaka; umrlih muslimana (1929-1947), 892 snimka; umrlih sa područja Hotkova (1959. godine), 15 snimaka; umrlih iz sela Osoja (1955. godine), 10 snimaka; protokola umrlih po džematima: Ahmet-vojvode (1920-1947), 253 snimka; Luga (1920-1926), 46 snimaka; Kurt Čelebije (1920-1927), 76 snimaka; Ahmet-bega (1920-1926), 58 snimaka; Dibak Ishaka (1920-1927), 85 snimaka; Ferhadije (1920-1928), 70 snimaka; Sofi-Memi (1920-1928), 104 snimka; Altun Alem (1920-1927), 76 snimaka; Paričkog džemata (1920-1927), 117 snimaka; Crkve sv. Nikole (1929-1948), 708 snimaka; Orijentalne zbirke od sedamnaestog do dvadesetog stoljeća, 286 snimaka.

Treba naglasiti da je rahmetli dr. Ejup Mušović u sklopu naučnih istraživanja pribavio i značajan broj dokumenata mikrofilmovanih u Državnom arhivu u Sofiji iz šesnaestog stoljeća, koja se odnose na novopazarski kraj i trgovinu sa Carigradom, a koje je poslije korišćenja predao Arhivu “Ras” na čuvanje, 312 snimaka.

## Zbirka plakata

Zbirka plakata, prema pisanju Lekića sastoji se od specifične vrste dokumenata značajnih za proučavanje prošlosti i na osnovu spoljašnjih i unutrašnjih osobenosti mogu se razvrstati u plakate, letke i objave.<sup>16</sup> Zbirka plakata formirana je u Arhivu 1990. godine. Zbirka je formirana od plakata, letaka, objava, proglašenja, oglasa i bankarskih obavještenja koji su se nalazili u pojedinim fondovima Arhiva ili koji su na drugi način prikupljeni. Zbirka je otvorena, hronološki razvrstana po historijskim periodima 1990. godine. Zbirka plakata obuhvata period od 1922. do 1982. godine, obima jedne fascikle. Građu Zbirke čine: stranačke plakate, leci, objave i proglašenja u vezi sa izborima i drugim

<sup>15</sup> Isto, 343.

<sup>16</sup> B. Lekić, *Arhivistika*, 146.

aktivnostima između dva svjetska rata; proglasi vjerske sadržine između dva svjetska rata; materijal o bankarskim povjereničko-dužničkim poslovima između dva svjetska rata; izborni oglasi poslije 1944. godine; proglasi društveno-političkih zajednica i organizacija poslije 1944. godine; plakati amaterskih dramskih pozorišta, kuturno-umjetničkih društava i kulturno-zabavnih manifestacija. Zbirka pripada kategoriji arhivske građe od velikog značaja.

### **Zbirka dokumenata o radničkom pokretu i narodnooslobodilačkom ratu**

Zbirka dokumenata o radničkom pokretu i Narodnooslobodilačkom ratu formirana je 1997. godine i čine je sećanja pojedinaca, kritički prikazi određenih radova iz ratnog perioda i dokumenta o radničkom pokretu i Narodnooslobodilačkom ratu. Zbirka sadrži građu za period 1912-1945. godina u obimu jedne kutije spisa, i hronološki je sređena. Sadrži: sjećanja koja se odnose na značajne događaje između dva svjetska rata, na ratni i poslijeratni period, političke prilike pred izbore 1937. godine, prilike u Novopazarskom sandžaku krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća; podatke o stanju u privredi u toku i poslije Drugog svjetskog rata, partizanskim i četničkim jedinicama i njihovom djelovanju na ovim prostorima; dokumenta njemačkih okupacionih vlasti, srpske (Nedićeve) vlade pod njemačkim vojno-okupacionim vlastima; podatke Centralnog nacionalnog komiteta Kraljevine Jugoslavije i četničkih jedinica; dokumenta Nezavisne države Hrvatske; podatke o borcima Narodnooslobodilačkog rata iz novopazarskog kraja, o internircima; ratnim vojnim zarobljenicima, političkim zatvorenicima, zarobljenicima sa obavezom prinudnog rada, žrtvama rata i fašističkog terora, podake o međusobnim etničkim sukobima, paljevinama, saradnji okupatorskih vlasti i mjesnih prvaka; podake o poslijeratnoj izgradnji popaljenih i uništenih kuća i zbrinjavanju ratne siročadi. I ova Zbirka, kao i prethodne pripada kategoriji arhivske građe od izuzetnog značaja.<sup>17</sup>

### **Zbirka hronika**

Zbirka hronika formirana je od objavljenih i neobjavljenih rukopisa o gradovima i selima novopazarskog, sjeničkog i tutinskog kraja. U hronikama su dati podaci o nastanku i osnivanju mjesta, geografskom položaju, ekonomskom razvitku, stanovništvu, objektima, političkom životu, radničkom pokretu, Prvom i Drugom svjetskom ratu i poslijeratnom razvoju. Sa statusom otvorene Zbirke, obrađena je i sređena 1997. godine. Građa hronika je iz perioda 1912-1996. godine. Radi se o neobjavljenim hronikama: Hronika Narodnooslobodilačkog rata u Novom Pazaru, Četnička organizacija na teritoriji sreza Deževskog u toku

<sup>17</sup> Z. Popović, H. Gološ (i dr), *Vodič Istorijskog arhiva "Ras" Novi Pazar*, 344.



Drugog svjetskog rata, Hronika Sjenice i Hroniku Tutina i Štavičkog sreza i objavljenim: Duga Poljana i okolina, Tri oslobođenja Novog Pazara, Pleme Bačevci i Mitrova i Štavičko-peštarski vihori (hronika Tutina).<sup>18</sup>

## Zbirka kopija

Ova Zbirka formirana je 1989. godine od kopija dokumenata čiji se originali čuvaju u Historijskom arhivu u Dubrovniku, Arhivu Jugoslavije, Arhivu Srbije i Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu. Zbirka je otvorena, sređena je 1997. godine uz urađeni popis arhivske građe, koja je iz perioda: 1461,1618-1685;1900-1951; u obimu od šest kutija i jedne fascikle spisa. Čine je dokumenta o Novom Pazaru iz sedamnaestog vijeka, snimljena u Historijskom arhivu u Dubrovniku; dokumenta snimljena u Arhivu Srbije: rukopisi-memoari Simona Jovanovića, kao materijal za rad Novopazarski sandžak (1878-1900); pismo načelnika Rudničkog okruga ministru inostranih poslova po dolasku velikog broja srpskih porodica iz Turske u Javor i Rašku, iz 1900. godine; zapisnici, izvještaji, pisma Okružnog komiteta Saveza komunističke omladine Jugoslavije Novi Pazar (1945-1947); dokumenta Okružnog odbora Narodne omladine Srbije Novi Pazar (1945-1947); materijali o omladinskim radnim brigadama (1945-1947); dokumenta Sreskog odbora Narodnog fronta Deževskog sreza i Gradskog odbora Narodnog fronta Novi Pazar (1950-1951); dokumenta Okružnog odbora Narodne omladine Srbije Novi Pazar (1945-1947); dokumenta Oblasnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Sandžak (1939-1945); dokumenta o osnovnom obrazovanju na području Novog Pazara, Sjenice i Tutina (1919-1940); dokumenta snimljena u Arhivu Jugoslavije: interpelacija Salih-bega Rasovca, narodnog poslanika u Skupštini Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ministru unutrašnjih djela od 16. jula 1920. godine; peticija muftije Maglajića, predsjednika Muslimanske zajednice, upućena kralju 3. maja 1920. godine; izvod iz Pravde, kalendar Jugoslovenske muslimanske organizacije za 1925. godinu, memorandum Kralju o krvoproliću u Šahovićima 14. novembra 1924. godine; akt Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije upućen Poslanstvu u Ankari, akt o iseljavanju Turaka iz Bugarske i Rumunije 17. augusta 1938. godine; dokumenta snimljena u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu: dokumenta iz arhive Nezavisne Države Hrvatske, dokumenta o vojno-političkim prilikama u Bosni i Hercegovini, u susjednim državama i slično iz 1941-1945. godine; dokumenta o delovanju Treće sandžačke brigade na ratištima, dokumenta o dejstvima Druge proleterske brigade: spiskovi boraca i oficira koji se predlažu za unapređenje; zapovjest Štaba 37. divizije za vođenje borbi sa Nemcima i četnicima na položajima desne i lijeve obale Lima od 10. februara 1945. godine i dokumenta na njemačkom jeziku u vezi sa ratnim dejstvima (1941-1945).

<sup>18</sup> Isto, 345.

## Zbirka Varia

Zbirka varia koju po definiciji čine međusobno nepovezana dokumenta, različitog sadržaja i provenijencije i kao takva imaju svojstva arhivske građe – kulturnog dobra.<sup>19</sup> Ova zbirka Arhiva formirana je 1980. godine od pojedinačnih dokumenata prikupljenih, primljenih na poklon ili na drugi način pribavljenih i ne pripadaju nijednom drugom fondu u Arhivu. U sadržaju ima građu iz devetnaestog i dvadesetog vijeka (1893-1962). Dio građe je na stranim jezicima: francuskom, njemačkom i grčkom, a dio na osmanskome jeziku. Građa zbirke podijeljena je na četiri grupe. Prvu grupu čine finansijska dokumenta razne provenijencije nastala u prvoj polovini dvadesetog vijeka: kontrolnik invalida Finansijske uprave za srezove Deževski i Štavički 1933-1936; poreske knjige sreza Deževskog 1913-1917, 1940-1942; kupoprodajni ugovori i druga imovinska akta Sreskog šerijatskog suda Deževskog sreza 1916-1944; djelovodni protokol Carinarnice u Novom Pazaru, odjel Šavci 1941-1944; akcije Novopazarske i Trgovačke privredne banke Akcionarsko društvo u Novom Pazaru od 1923-1929. godine. U drugoj grupi nalaze se pojedinačna dokumenta zanatskih, trgovačkih i uslužnih radnji u Novom Pazaru za period od 1953-1962. godine. Treća grupa sadrži dijelove fondova vjerskih organizacija: Srpska pravoslavna crkvena opština Novi Pazar, dnevnik primanja i izdavanja 1924-1931, 1924-1937; Imamat Sjenica, djelovodni protokol iz 1940. godine; Pravoslavno-arhijerejsko namjesništvo Sjeničko, djelovodni protokol 1950-1952; Srpska pravoslavna Dobrinjska parohija, srez Štavički 1931-1944; Srpska pravoslavna crkva „Sv. Nikola” u Novom Pazaru, knjiga zaduženja kirija za iznajmljene objekte od 1936-1946. godine. Četvrta grupa sadrži dijelove ličnih i porodičnih fondova: dio ličnog fonda Lazara Bojovića 1893-1951; dio ličnog fonda porodice Ljajić 1895-1937; dio ličnog fonda porodice Hamzagić za period 1916-1942. godine. Otvorena za dopunu, po svom karakteru Zbirka pripada kategoriji arhivske građe od izuzetnog značaja.<sup>20</sup>

## Zaključak

Arhivske zbirke koje predstavljaju vještački stvorene skupine ili grupe dokumenata različitih karakteristika i provenijencije u čijim cjelinama ne postoji prirodna veza dokumenata u odnosu na njihov postanak, niti pripadnost jednoj registraturi, porodici ili ličnosti, kako smo naveli najčešće se formiraju prema vrsti, obliku i podlozi na kojoj su pisani ili snimljeni, te se na osnovu toga svrstavaju u klasične i savremene.

Istorijski arhiv “Ras” u Novom Pazaru, kao i većina arhiva u Srbiji u depoima čuva zbirke dokumenta klasičnih karakteristika. Budući da su formirane

<sup>19</sup> B. Lekić, *Arhivistika*, 149.

<sup>20</sup> Z. Popović, H. Gološ (i dr), *Vodič Istorijskog arhiva “Ras” Novi Pazar*, 341-342.

devedestih godina prošlog vijeka od dokumenata koja su dobijena preuzimanjem arhivske građe fondova, poklonom ili otkupom u njihovom sređivanju koristila su se upustva Arhivskog vijeća Srbije vezano za svaku vrste zbirke. Kao informativna sredstva kod nekih zbirki koristi se popis arhivske građe, a za neke zbirke urađen je i sumarni inventar. Po svom značaju svrstane se u kategoriju arhivske građe od izuzetnog značaja, otvorene su i vremenski neograničene za dopunjavanje. Imajući u vidu period nastanka i njihov trenutni sadržaj, jasno je da se proces njihove dopune nije razvijao.

Činjenica je i da sve zbirke Ahiva “Ras” nisu podjednako interesantne za historičare ili istraživače drugih naučnih interesovanja. Prema evidenciji prikazanih izložbi i objavljenih izdanja Zbirka fotografija zajedno sa Orijentalnom zbirkom prednjače u tom smislu. Neidentifikovane fotografije jesu objektivni problem, ali i pored toga njen sadržaj je neizostavan prilog raznih izložbi, izdanja ili dokumentarnih emisija vezanih za područje Novog Pazara, Sjenice i Tutina. S druge strane, raznovrsnost sadržaja orijentalne zbirke u sebi sadrži veoma zanimljive podatke iz osmanske epohe ovog područja, zbog čega je Arhiv serijalom izdanja skrenuo pažnju na ovu vrstu arhivke građe, a sve u funkciji promocije samog Arhiva i njegove interakcije sa sredinom u kojoj egzistira. Konačno, doba digitalizacije koje je zahvatilo i arhive otvara nove mogućnosti u arhivskoj djelatnosti, kako u oblasti fizičke zaštite građe, tako i njenoj dostupnosti korisnicima. Nažalost, digitalizacija i njene prateće tehnologije nisu dovoljno iskorištene u Arhivu “Ras” u Novom Pazaru. U tom smislu, nužno je da Arhiv intenzivno radi na sticanju kadrovskih i tehnoloških uslova koji će digitalizaciji i informacionim tehnologijama omogućiti punu zastupljenost u radu Arhiva.

## Summary

Archival collections represent artificially created groups or clusters of documents of various characteristics and provenance, where there is no natural connection among the documents regarding their origin, nor do they belong to a single registry, family, or individual. As mentioned, these collections are often formed based on type, format, and the medium on which they are written or recorded, categorizing them into classical and contemporary collections.

The Historical Archive “Ras” in Novi Pazar, like most archives in Serbia, preserves collections of classical document characteristics in its repositories. Formed in the 1990s from documents obtained through archival acquisition, donations, or purchases, their organization utilized guidelines from the Archival Council of Serbia for each type of collection. For some collections, inventories of archival materials serve as informational tools, while summary inventories have been created for others. Due to their significance, these collections are categorized as archival materials of exceptional importance and are open for unlimited additions over time. However, considering their period of origin and

current content, it is clear that the process of supplementing them has not developed.

It is also true that not all collections of the Archive "Ras" are equally interesting to historians or researchers from other fields. According to records of exhibited displays and published materials, the Collection of Photographs, along with the Oriental Collection, stands out in this regard. Unidentified photographs are an objective issue, yet despite this, its content is an essential contribution to various exhibitions, publications, or documentary programs related to the areas of Novi Pazar, Sjenica, and Tutin. On the other hand, the diversity of content in the Oriental Collection contains very interesting data from the Ottoman era of this region, which has drawn the Archive's attention through a series of publications aimed at promoting this type of archival material and enhancing its interaction with the surrounding community.

Finally, the era of digitization that has affected archives opens new possibilities for archival activities, both in terms of the physical protection of materials and their accessibility to users. Unfortunately, digitization and its accompanying technologies have not been fully utilized at the "Ras" Archive in Novi Pazar. In this regard, it is essential for the Archive to actively work on acquiring the necessary human and technological resources that will enable full integration of digitization and information technologies in the Archive's operations.

## BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

### Knjige/Books:

1. Aličić Ahmed, *Sidžili kadije kaze Novi Pazar od 1766-1768. godine*, Novi Pazar 2012.
2. Lekić Bogdan, *Arhivistika*, Beograd 2006.
3. Miodrag Radović, *Hronika Novog Pazara u NOB-u, knjiga III*, Novi Pazar 1960.
4. Popović Zoran, Gološ Hivzo (i dr), *Vodič Istorijskog arhiva "Ras" Novi Pazar*, Novi Pazar 2008.

### Članci/Articles:

1. Nakčević Omer, Nešto o rukopisima i dokumentima na orijentalnim jezicima, *Arhivski pregled*, 1, Beograd 1969.
2. Biševac Blagomir, Osnivanje arhivskog odeljenja u Novom Pazaru i njegov dosadašnji rad na prikupljanju i zaštiti arhivske građe, *Arhivski pregled*, 1-2, Beograd 1978.

**Mr. Amel REDŽIĆ**  
amel.redzic1109@gmail.com  
**Mr. Kinana FELIĆ**  
JU Arhiv Unsko-sanskog kantona, Bihać

**1.04 Stručni rad/Professional article**  
UDK/UDC: 930.25:929.53:069.5(497.6 Bihać)

## **ZBIRKA MATIČNIH KNJIGA U ARHIVU UNSKO-SANSKOG KANTONA I NJIHOV ZNAČAJ ZA ISTRAŽIVANJE**

**Apstrakt:** *Matične knjige spadaju među najvrijedniju arhivsku građu na našim područjima. U njima su hronološki zabilježena rođenja, vjenčanja i smrti pojedinaca, a njihov sadržaj obuhvata širok spektar podataka vezanih za teritorije gradova i mjesta na kojima su nastale. Bogate su informacijama o natalitetu, mortalitetu, migracijama, imovinskoj, socijalnoj i vjerskoj strukturi stanovništva, te pružaju dragocjene podatke o prosječnom životnom vijeku, smrtnosti novorođenčadi, etničkom sastavu populacije i zanimanjima ljudi. Zbog tih osobina, matične knjige su neprocjenjiv izvor podataka za genealoška, demografska, sociološka, etnološka i društvena istraživanja. Matične knjige, kao prvorazredni historijski izvor, nude istraživačima iz različitih disciplina bogatstvo podataka, zbog čega spadaju u najvažnije cjeline arhivske građe. Budući da imaju trajnu vrijednost, njihovo čuvanje zahtijeva posebnu pažnju kako bi se zaštitile od oštećenja, uništenja ili zloupotrebe. Arhiv Unsko-sanskog kantona prepoznao je važnost matičnih knjiga i uložio značajne napore kako bi ih preuzeo, zaštitio i učinio ih dostupnim istraživačima.*

*Ovaj rad u uvodu pruža uvid u historijat i zakonodavni okvir vođenja matičnih knjiga, te njihov značaj ne samo za demografska i genealoška istraživanja, već i za proučavanja u etnologiji, onomastici i filologiji. Pored toga, rad nudi osnovne informacije o stanju zbirke matičnih knjiga u Arhivu Unsko-sanskog kantona, procesu njenog preuzimanja, postupku sređivanja i upotrebe, kao i vremenskom rasponu koji obuhvata. Kroz rad se govori i o uvjetima njenog čuvanja i zaštite, te kako se osigurava dugoročna sigurnost ove vrijedne građe. Osim zaštite fizičkih dokumenata, naglašava se važnost digitalizacije, koja omogućava širi pristup i očuvanje informacija za buduće generacije istraživača. Na kraju, matične knjige ne predstavljaju samo administrativne dokumente, već su ključni elementi identiteta i kulturnog nasljeđa zajednice, igrajući vitalnu ulogu u očuvanju sjećanja i historije naroda, te doprinose razumijevanju društvenih promjena i razvojnih procesa kroz koje su prošle generacije. Njihovo*

*korištenje u istraživačkim projektima može otkriti nove perspektive o našim zajednicama i oblikovati buduće studije o kulturi i identitetu.*

**Ključne riječi:** *Matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih, preuzimanje, značaj, zaštita, Arhiv Unsko-sanskog kantona*

### **COLLECTION OF REGISTRY BOOKS IN THE ARCHIVE OF THE UNA-SANA CANTON AND THEIR SIGNIFICANCE FOR RESEARCH**

**Abstract:** *Registry books are among the most valuable archival materials in our areas. These books chronologically record births, marriages, and deaths of individuals, and their content includes a wide range of data related to the territories of the cities and towns where they were created. They are rich in information on birth, mortality, migrations, property, social and religious structure of the population, providing valuable data on average life expectancy, infant mortality, ethnic composition of the population, and people's occupations. Due to these features, registers are an invaluable source of data for genealogical, demographic, sociological, ethnological and social research. Registry books, as a first-class historical source, offer researchers from various disciplines a wealth of data, which is why they belong to the most important units of archival material. Because they have lasting value, their preservation requires special care to protect them from damage, destruction, or misuse. The Archives of the Una-Sana Canton recognized the importance of registers and made significant efforts to retrieve them, protect them and make them available to researchers.*

*This paper in the introduction provides an insight into the history and legislative framework of keeping registers, and their significance not only for demographic, and genealogical research, but also for studies in ethnology, onomastics and philology. In addition, the paper offers basic information about the state of the collection of registers in the Una-Sana Canton Archives, the process of its download, arrangement and use, as well as the time span it covers. The work also discusses the conditions for its preservation and protection, and how to ensure the long-term safety of this valuable material. In addition to the protection of physical documents, the importance of digitization is emphasized, which enables wider access and preservation of information for future generations of researchers. In the end, registers are not only administrative documents, but are key elements of the community's identity and cultural heritage, playing a vital role in preserving the memory and history of the people, and contribute to the understanding of social changes and development processes that generations have gone through. Using them in research projects can reveal new perspectives on our communities and shape future studies of culture and identity.*

**Key words:** *Registry books, birth registers, marriage registers, death registers, acquisition, significance, protection, Archive of the Una-Sana Canton.*

## Uvod

Matične knjige izvorno su javne isprave koje imaju zadatak pravovaljano dokazivati činjenice koje bilježe, a to su, prvenstveno – rođenje, vjenčanje i smrt.<sup>1</sup> Predstavljaju osnovne evidencije temeljnih podataka koji se vode u obliku knjige.<sup>2</sup> Odnosno matične knjige su javne evidencije u koje se upisuju sve činjenice i podaci od značaja za status fizičkih lica od rođenja do smrti.<sup>3</sup> Posebnu važnost među njima imaju matične knjige rođenih pošto su one temeljne knjige u koje se unose sve ostale statusne promjene.<sup>4</sup>

O matičnim knjigama i njihovom vođenju na području današnjeg Unsko-sanskog kantona, dakle na području djelovanja Arhiva USK-a, malo šta znamo sve do kraja osmanske vlasti. Vođenje matičnih knjiga uvodi Austro-Ugarska Monarhija svojim dolaskom na ova područja. Nadležnost u vođenju matičnih knjiga imale su zakonom priznate konfesije, koje su svoje matice preko svojih službenika vodile za svoje pripadnike. Nadzor nad matičnim knjigama vršili su vjerski poglavari i takvo stanje potrajalo je sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine.<sup>5</sup>

U novoj državi Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, novi zakoni o matičnim knjigama počivaće na dotadašnjim zakonskim odredbama u vođenju matičnih knjiga koje je uredila Austro-Ugarska Monarhija.<sup>6</sup> Usvojene i priznate konfesije mogle su samostalno uređivati svoje vjerske poslove u granicama zakona. Država je uređivala matice, dok je vođenje matičnih knjiga bilo prepušteno vjerskim zajednicama.<sup>7</sup> Ovakvo stanje sa matičnim knjigama ostalo je sve do završetka Drugog svjetskog rata kada je *Zakonom o državnim matičnim knjigama* od 1. aprila 1946. godine uvedeno vođenje matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih kod državnih matičnih ureda, neovisno od konfesionalne pripadnosti.<sup>8</sup> Od tada je država preuzela pravo na sebe nad vođenjem i izdavanjem podataka o rođenju, vjenčanju i smrti, a razne konfesije su nastavile dobrovoljno voditi takve knjige za svoja područja. Starim matičnim

<sup>1</sup> Stjepan Sršan, *Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku*, *Arhivski vjesnik*, br. 30/1987, Zagreb 1987, 89. (dalje: S. Sršan, *Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku*).

<sup>2</sup> Tatjana Segedinčev, *Pregled matičnih knjiga koje se čuvaju u Istorijskom arhivu Subotice*, *Arhivska praksa* br. 20, Tuzla 2017, 116. (dalje: T. Segedinčev, *Pregled matičnih knjiga koje se čuvaju u Istorijskom arhivu Subotice*).

<sup>3</sup> T. Segedinčev, *Pregled matičnih knjiga koje se čuvaju u Istorijskom arhivu Subotice*, 116.

<sup>4</sup> S. Sršan, *Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku*, 89.

<sup>5</sup> *Isto*, 89 i 96.

<sup>6</sup> T. Segedinčev, *Pregled matičnih knjiga koje se čuvaju u Istorijskom arhivu Subotice*, 118.

<sup>7</sup> S. Sršan, *Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku*, 96.

<sup>8</sup> *Zakon o državnim matičnim knjigama*, „Službeni list FNRJ“, br. 29/1946.

knjigama, odnosno onima koje su vodili vjerski službenici do 1946. godine do stupanja na snagu Zakona o matičnim knjigama priznata je dokazna moć javnih isprava.

Nakon raspada Jugoslavije, na području Bosne i Hercegovine, odnosno Federacije Bosne i Hercegovine primjenjivala se *Uredba sa zakonskom snagom o matičnim knjigama* Republike Bosne i Hercegovine, koja je donešena 1992. godine i njene izmjene i dopune 1994. godine.<sup>9</sup> Ova Uredba prestaje važiti donošenjem novog *Zakona o matičnim knjigama* Federacije Bosne i Hercegovine 2012. godine i *Zakona o izmjenama i dopunama zakona o matičnim knjigama* Federacije Bosne i Hercegovine 2014. godine. Navedenim zakonima uređuju se nadležnosti za vođenje matičnih knjiga, vrste i sadržaj matičnih knjiga, matični registar, upis podataka u matične knjige, upis činjenica u matične knjige na osnovu isprava inozemnih organa, vođenje i čuvanje matičnih knjiga, izdavanje izvoda i uvjerenja iz matičnih knjiga, uvid u matične knjige i korištenje podataka iz matičnih knjiga, obnavljanje matičnih knjiga, upravni nadzor, rješavanje žalbi i prekršajna odgovornost i druga pitanja.<sup>10</sup> U matične knjige upisuju se zakonom određene činjenice o rođenju, državljanstvu, sklapanju braka, smrti i druge zakonom određene činjenice, kao i promjene u vezi sa tim činjenicama.

### **Značaj zbirke matičnih knjiga u naučno-istraživačkom radu**

Matične knjige spadaju među najvrijedniju arhivsku građu na našim područjima. U njima su hronološki zabilježena rođenja, vjenčanja i smrti pojedinaca. Podaci iz matičnih knjiga služe za dokazivanje srodstva i porijekla.<sup>11</sup> Koliko su matične knjige važno vrelo podataka govori i činjenica da se njihovim istraživanjima bave razne naučne discipline od kojih mnoge spadaju u pomoćne historijske discipline, jer sadrže podatke o natalitetu, mortalitetu, migracijskim kretanjima, imovinskoj, socijalnoj i konfesionalnoj strukturi stanovništva, pružaju podatke o prosječnom životnom vijeku, smrtnosti novorođenčadi, etničkom sastavu stanovništva i njihovom zanimanju. Matične knjige, dakle otvaraju velike mogućnosti za istraživanje ne samo historičarima, već i mnogim drugim strukama.

U matičnim knjigama mogu se pronaći i različiti listovi i dokumenti koji nemaju izravnu povezanost sa sadržajem određene matične knjige, poznati kao takozvani marginalni upisi ili slučajne bilješke, koje mogu sadržavati zanimljive

---

<sup>9</sup> *Uredba sa zakonskom snagom o matičnim knjigama*, „Službeni list Republike Bosne i Hercegovine“, br. 20/1992. i br. 13/1994.

<sup>10</sup> *Zakon o matičnim knjigama*, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 37/2012, 3. maj 2012. i *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o matičnim knjigama*, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 80/2014, 1. oktobar 2014.

<sup>11</sup> Angelika Milić, *Zbirka matičnih knjiga u Hrvatskom državnom arhivu*, *Arhivski vjesnik*, br. 60, Zagreb 2017, 251.



informacije.<sup>12</sup> Ipak, treba napomenuti kako na mogućnost korištenja i provođenja istraživanja na temelju podataka iz matičnih knjiga utječe ponajprije njihova sačuvanost. Naime, često su matične knjige, u lošem stanju zbog izlaganja vlazi, tj. neadekvatnog mjesta čuvanja, ratnih stradanja, fizičkih oštećenja, istrgnutih listova, nekvalitetnog papira ili tinte i sl.

Najširu upotrebu matičnih knjiga, u istraživačkom smislu, nalazimo u genealoškim istraživanjima, gdje ih koriste naučnici za potrebe izrade naučno-istraživačkih radova, ali i obični ljudi za faktografski pregled osoba ili za istraživanje vlastite obiteljske prošlosti. Matične knjige ne koriste se samo u genealogiji, već i u etnologiji, gdje etnolog u matičnim knjigama primjerice može pronaći podatke o običajima vezanim za izbor bračnog druga ili kuma. U onomastici, jer se u njima može doći do podataka o jezičkoj i dijalektalnoj pripadnosti stanovnika dotičnog kraja. Demografska istraživanja temelje se na podacima iz matičnih knjiga, koji se nadopunjuju podacima iz različitih vojnih evidencija, rezultatima popisa stanovništva i sl. Pored toga, podaci iz matičnih knjiga omogućavaju proučavanje migracija stanovništva u prošlosti, nude i najbolju mogućnost za proučavanje strukture i učestalosti ličnih imena. Iz matičnih knjiga se prepoznaje i uticaj tzv. vanjskih faktora na strukturu stanovništva: ratovi, prirodne katastrofe, epidemije, glad i sl. Istraživanje i bavljenje ovim izvorima često nije lako, ali je vrlo zahvalno i plodonosno.<sup>13</sup>

### Zbirka matičnih knjiga u Arhivu USK-a

Arhiv USK-a počeo je da formira Zbirku matičnih knjiga 2006. godine. Zbirka je uvećana i do danas je nakon nekoliko preuzimanja sakupljeno ukupno 1.434 vjerske i državne matične knjige sa teritorije USK-a. Riječ je o duplikatima matičnih knjiga, koji se danas čuvaju u Arhivu USK-a, a koje dugo vremena nisu imali adekvatan smještaj, pa su često premještane sa jedne na drugu lokaciju, a svako premještanje nosilo je sa sobom opasnost od oštećenja ili nestanka. Zbog toga je Arhiv USK-a preuzeo od Općine Bihać 7. marta 2006. godine matične knjige bihaćkih župa u količini od 24 knjige i to: 12 matičnih knjiga rođenih, 10 matičnih knjiga umrlih i 2 matične knjige vjenčanih. Pisane su latiničnim pismom, granične godine su od 1844. do 1946. godine, a stepen sačuvanosti matičnih knjiga je dobar. Urađena je adekvatna fizička i mehanička zaštita i smještene su u namjenske kutije i na zasebne police, kao dodatna mjera fizičke zaštite. Nakon preuzimanja matične knjige su podijeljene po naseljima, sjedištima župa unutar Bihaća po abecednom redu. Knjige su razvrstane hronološki prema vrstama na matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih.

<sup>12</sup> Nikola Cik, Crkvene matične knjige kao izvor za povijesna istraživanja na primjeru župe Đurđevac, *Pro Tempre*, Časopis studenata povijesti, god. VIII, br. 10-11, 2016, 236. (dalje: N. Cik, *Crkvene matične knjige kao izvor za povijesna istraživanja na primjeru župe Đurđevac*).

<sup>13</sup> N. Cik, *Crkvene matične knjige kao izvor za povijesna istraživanja na primjeru župe Đurđevac*, 237-241.

U slijedećoj tabeli daje se pregled preuzetih matičnih knjiga koji sadrži naziv crkve iz koje knjige potiču, vrsta knjige i vremenski raspon.

1.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1844 – 1866.
2.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1866 – 1884.
3.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1884 – 1887.
4.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1887 – 1890.
5.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1890 – 1895.
6.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1895 – 1897.
7.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1897 – 1900.
8.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1900 – 1903.
9.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1903 – 1905.
10.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1905 – 1908.
11.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1908 – 1911.
12.	Matična knjiga rođenih Prepis Katoličke župe Bihać	1911 – 1914.
13.	Matična knjiga vjenčanih Katolička župa Bihać	1884 – 1891.
14.	Matična knjiga vjenčanih Katolička župa Bihać	1891 – 1904.
15.	Matična knjiga umrlih Kralje i Vrkašić	1884 – 1946.
16.	Matična knjiga umrlih Bihać I	1884 – 1913.
17.	Matična knjiga umrlih Vedro Polje	1884 – 1946.
18.	Matična knjiga umrlih Katolička župa Bihać	1884 – 1887.
19.	Matična knjiga umrlih Međudražje	1872 – 1946.
20.	Matična knjiga umrlih Zavalje	1879 – 1946.
21.	Matična knjiga umrlih Katolička župa Bihać	1887 – 1895.
22.	Matična knjiga umrlih Katolička župa Bihać	1895 – 1901.
23.	Matična knjiga umrlih Katolička župa Bihać	1901 – 1908.
24.	Matična knjiga umrlih Katolička župa Bihać	1908 – 1918.

Arhiv USK-a je 7. oktobra 2022. godine preuzeo od Ministarstva unutrašnjih poslova USK-a duplikate matičnih knjiga matičnih ureda gradova i općina: Bosanski Petrovac, Cazin, Ključ i Velika Kladuša u količini od 1.156 knjiga.<sup>14</sup> Pisane su latiničnim i ćirilničnim pismom, a stepen sačuvanosti matičnih

<sup>14</sup> Zapisnik o primopredaji duplikata matičnih knjiga Ministarstva unutrašnjih poslova USK-a Arhivu USK-a broj: 01/2-44-605/22 od 7. oktobra 2022. godine.

knjiga je dobar i granične godine su od 1890. do 2012. godine. Urađena je adekvatna fizička i mehanička zaštita i smještene su u namjenske kutije i na zasebne police, kao dodatna mjera fizičke zaštite. Nakon preuzimanja matične knjige su podijeljene po naseljima, sjedištima matičnih ureda po abecednom redu. Knjige su razvrstane hronološki prema vrstama na matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih.

U slijedećoj tabeli daje se pregled preuzetih matičnih knjiga koji sadrži naziv matičnog ureda iz kojeg knjige potiču, broj knjiga, vremenski raspon i naziv grada ili općine u kojoj se nalazi matični ured.

1.	MU Todorovo	39 knjiga	1900-2009.	Velika Kladuša
2.	MU Šumatac	20 knjiga	1929-2010.	Velika Kladuša
3.	MU Vrnograč	32 knjige	1900-2008.	Velika Kladuša
4.	MU Zborište	26 knjiga	1900-2008.	Velika Kladuša
5.	MU Podzvizd	14 knjiga	1900-2008.	Velika Kladuša
6.	MU Mala Kladuša	39 knjiga	1900-2001.	Velika Kladuša
7.	MU Velika Kladuša	59 knjiga	1900-2009.	Velika Kladuša
8.	MU Vidovska	3 knjige	2003-2011.	Velika Kladuša
9.	MU Ključ	125 knjiga	1890-2011.	Ključ
10.	MU Sanica	40 knjiga	1900-2010.	Ključ
11.	MU Peći-Krasulje	20 knjiga	1900-2012.	Ključ
12.	MU Ribnik	52 knjige	1900-1994.	Ključ
13.	MU Sitnica	20 knjiga	1900-1994.	Ključ
14.	MU Cazin	62 knjige	1900-1998.	Cazin
15.	MU Tržac	15 knjiga	1929-1977.	Cazin
16.	MU Krakača	6 knjiga	1929-1976.	Cazin
17.	MU Prošići	5 knjiga	1929-1976.	Cazin
18.	MU Japića brdo	5 knjiga	1929-1977.	Cazin
19.	MU Gornja Koprivna	10 knjiga	1900-1980.	Cazin
20.	MU Rujnica	9 knjiga	1900-1976.	Cazin
21.	MU Crnaja	3 knjige	1957-1976.	Cazin
22.	MU Ponjevići	7 knjiga	1929-1976.	Cazin
23.	MU Klisa	6 knjiga	1929-1977.	Cazin
24.	MU Liđani	1 knjiga	1929-1944.	Cazin
25.	MU Donja Koprivna	8 knjiga	1920-1976.	Cazin
26.	MU Puškari	4 knjige	1929-1976.	Cazin
27.	MU Tržačka Raštela	8 knjiga	1900-1996.	Cazin
28.	MU Stijena	16 knjiga	1900-1984.	Cazin
29.	MU Ljubijankići	3 knjige	1929-1976.	Cazin
30.	MU Brezova Kosa	7 knjiga	1929-1976.	Cazin
31.	MU Krndija-Bukovica	3 knjige	1957-1976.	Cazin
32.	MU Kapići	4 knjige	1930-1976.	Cazin
33.	MU Slatina	7 knjiga	1929-1998.	Cazin
34.	MU Čajići-Đogići	4 knjige	1929-1976.	Cazin
35.	MU Mutnik	11 knjiga	1929-1997.	Cazin
36.	MU Osredak	4 knjige	1901-1976.	Cazin

37.	MU Hadžin Potok	3 knjige	1957-1976.	Cazin
38.	MU Vrelo	12 knjiga	1900-1976.	Cazin
39.	MU Lučka	7 knjiga	1929-1976.	Cazin
40.	MU Šturlička Platnica	5 knjiga	1929-1976.	Cazin
41.	MU Liskovac	9 knjiga	1900-1976.	Cazin
42.	MU Skokovi	5 knjiga	1900-1952.	Cazin
43.	MU Gnjilavac	14 knjiga	1929-1984.	Cazin
44.	MU Polje	13 knjiga	1929-2000.	Cazin
45.	MU Podgredina	9 knjiga	1929-1976.	Cazin
46.	MU Ostrožac	8 knjiga	1900-2000.	Cazin
47.	MU Barska	7 knjiga	1929-1976.	Cazin
48.	MU Pjanići	11 knjiga	1929-1976.	Cazin
49.	MU Glogovac	5 knjiga	1929-1976.	Cazin
50.	MU Majetići	6 knjiga	1929-1976.	Cazin
51.	MU Miostrah	9 knjiga	1930-1976.	Cazin
52.	MU Coralići	14 knjiga	1920-1999.	Cazin
53.	MU Kovačevići	7 knjiga	1929-1977.	Cazin
54.	MU Beganovići	4 knjige	1929-1947.	Cazin
55.	MU Pećigrad	19 knjiga	1923-1986.	Cazin
56.	MU Šturlić	17 knjiga	1900-1997.	Cazin
57.	MU Tržačka Platnica	5 knjiga	1929-1976.	Cazin
58.	MU Krivaja	5 knjiga	1929-1976.	Cazin
59.	MU Gradina	4 knjige	1901-1976.	Cazin
60.	MU Bosanski Petrovac	121 knjiga	1946-2012.	Bosanski Petrovac
61.	MU Vrtoče	56 knjiga	1946-1986.	Bosanski Petrovac
62.	MU Krnjeuša	39 knjiga	1946-1986.	Bosanski Petrovac
63.	MU Bravsko	45 knjiga	1957-1988.	Bosanski Petrovac

### Zaštita i korištenje Zbirke matičnih knjiga u Arhivu USK-a

Matične knjige predstavljaju nesumnjivo izuzetno važan izvor za proučavanje prošlosti naroda na ovim područjima. Vrlo su značajan i iscrpan dio arhivske građe, koji istraživačima različitih disciplina nudi bogatstvo raznovrsnih podataka. Kao što je već ranije kazano, najčešća primjena matičnih knjiga očituje se u genealoškim istraživanjima i rješavanju imovinsko-pravnih odnosa, iz razloga što se tim problemima ne bave isključivo naučnici za potrebe izrade naučno-istraživačkih radova, nego i obični ljudi za izradu genealoških stabala, istraživanja vlastite obiteljske prošlosti, faktografski pregled osoba i sl. Osim toga, široku primjenu matičnih knjiga prepoznajemo u istraživačkom radu na području demografije, etnologije, onomastike i sl. Stoga je arhivska struka posebno zainteresovana za kvalitetnu i propisnu zaštitu ove vrste kulturne baštine.<sup>15</sup> Primjetno je u zadnje vrijeme da je sve veći broj pojedinaca istraživača,

<sup>15</sup> Jasminka Živković, Crkvene matične knjige – kulturno dobro ili imovina verske zajednice, *Arhivski glasnik*, br. 13, Beograd 2018, 6.

koji dolaze u Arhiv i istražuju porodična stabla i porijeklo svojih porodica. Svi zahtjevi bili su u istraživačke svrhe, dok zahtjeva o dokazno-pravnim radnjama nije bilo.

Zbog svega navedenog u Arhivu USK-a urađena je adekvatna fizička i mehanička zaštita Zbirke matičnih knjiga, koja je smještena u namjenske kutije i na zasebne police, kao dodatna mjera fizičke zaštite. Nakon preuzimanja matične knjige podijeljene su po naseljima, sjedištima župa unutar Bijaća i sjedištima matičnih ureda po abecednom redu. Knjige su razvrstane hronološki prema vrstama na matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih. Osim toga, prvenstveno zbog zaštite, planirano je da se u narednom periodu izvrši skeniranje Zbirke matičnih knjiga čime bi se Zbirka u svom fizičkom obliku trajno povukla iz upotrebe za istraživačke svrhe. Korist bi bila obostrana i nemjerljiva kako u dostupnosti jasnog i čitljivog materijala, tako i u potpunom zadovoljenju adekvatnih uslova tehničke zaštite i trajnog čuvanja. Informacije u digitaliziranom obliku lakše je pohranjivati, obrađivati, prenositi, te pretraživati. Odnosno, digitalizacijom Zbirke matičnih knjiga u Arhivu USK-a omogućio bi se lakši uvid u sadržaj arhivske građe većem broju korisnika, ali i budućim generacijama korisnika. Bitno je istaći da proces digitalizacije ne može otpočeti ako se navedena građa nalazi u nesređenom stanju. Zbog toga je osnovno prije početka digitalizacije da se provjeri stepen sređenosti fonda ili zbirke i ustanovi da li su urađena obavještajna pomagala.<sup>16</sup> Osim toga, digitalizacija matičnih knjiga nudi i bolju povezanost naučnih disciplina, pri čemu se spajaju mnoge nauke, čime se otvara put novim spoznajama i širi se područje istraživanja.

Kada je u pitanju korištenje matičnih knjiga, podaci iz matičnih knjiga koriste se za izdavanje izvoda iz matičnih knjiga i uvjerenja o činjenicama iz matičnih knjiga i druge potrebe državnih organa.<sup>17</sup> U Bosni i Hercegovini zakonska regulacija korištenja matičnih knjiga temelji se na zakonima i propisima koji su na snazi na nivou entiteta i Brčko distrikta. Pristup matičnim knjigama regulisan je tako da se omogućava uvid samo ovlaštenim osobama ili na zahtjev uz ispunjenje određenih proceduralnih zahtjeva u cilju zaštite ličnih podataka građana. Kada je u pitanju zakonska regulacija korištenja matičnih knjiga u Arhivu USK-a, Zakonom o arhivskoj djelatnosti USK-a propisano je da je ova vrsta građe koja se odnosi na lične podatke dostupna 70 godina nakon njihovog nastanka, odnosno 100 godina od rođenja osobe na koju se odnosi.<sup>18</sup> Navedena arhivska građa može se koristiti i prije predviđenog roka, ako je od nastanka namijenjena javnosti ili ako na to pristane osoba na koju se ona odnosi, odnosno njen bračni drug, djeca ili roditelji poslije njene smrti.

<sup>16</sup> Amir Obhodaš, Priprema gradiva za digitalizaciju, *Radovi* sa 44. savjetovanja „Kako poboljšati sustav zaštite“, 20-22. listopad 2010, Slavonski Brod 2010, 199.

<sup>17</sup> Milena Popović Subić, Preuzimanje, sređivanje i čuvanje matičnih knjiga u arhivima u Autonomnoj pokrajini Vojvodini, *Arhivski glasnik*, br. 13. Beograd 2018, 8.

<sup>18</sup> Član 21. *Zakona o arhivskoj djelatnosti*, „Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona“, br. 6/99 i 10/03.

Zakonom je također propisano da ukoliko naučni razlozi zahtjevaju korištenje ove arhivske građe prije isteka predviđenog roka, direktor Arhiva može odobriti korištenje i prije isteka gore navedenih rokova, ali na način koji jamči zaštitu javnog interesa, odnosno privatnosti, prava i interesa trećih osoba, uz prethodno pribavljeno mišljenje resornog ministarstva. S druge strane, ovu građu bez ograničenja mogu koristiti stvaraoci čijom djelatnošću i radom je ona nastala, u svrhe radi kojih je nastala, odnosno kojim je služila.

Kao što vidimo u Arhivu USK-a se primjenjuju strogi standardi zaštite privatnosti kako bi se osigurala sigurnost ličnih podataka građana. To uključuje poduzimanja mjere provjere identiteta i srodstva osobe koja podnosi zahtjev za uvid u matične knjige za koje još uvijek nije istekao gore navedeni rok, a sve u cilju sprječavanja neovlaštenog pristupa ličnim podacima.

## **Zaključak**

Matične knjige su javne evidencije u koje se upisuju sve činjenice i podaci od značaja za status fizičkih lica od rođenja do smrti i mogu biti vjerske i državne. Historijski su izvor koji ima prvorazredni karakter, jer predstavljaju značajan i iscrpan dio arhivske građe koji istraživačima različitih disciplina nudi obilje raznovrsnih podataka. Najčešća primjena matičnih knjiga dokazano se očituje u genealoškim istraživanjima, iz razloga što se tim istraživanjima ne bave isključivo naučnici, nego i obični ljudi za izradu genealoških stabala, istraživanja vlastite porodične prošlosti i dr. Osim toga, široku primjenu matičnih knjiga prepoznajemo u istraživačkom radu na područjima demografije, onomastike, filologije, etnologije i sl. Pored značaja za naučna istraživanja, matične knjige imaju i višestruk značaj za pitanja dokazno-pravnih radnji.

Matične knjige su jedan od najvrijednijih dijelova arhivske građe, a samim time i jedan od najvrijednijih dijelova bosanskohercegovačke kulturne baštine. Zbog svega navedenog, Arhiv USK-a je učinio dodatne napore kako bi preuzeo i zaštitio ovu vrstu arhivske građe i istu približio istraživačima. U narednom periodu trebalo bi se izvršiti skeniranje Zbirke matičnih knjiga, kojim bi se Zbirka u svom fizičkom obliku trajno povukla iz upotrebe za istraživačke svrhe. Korist bi bila obostrana i nemjerljiva kako u dostupnosti jasnog i čitljivog materijala istraživačima, tako i u potpunom zadovoljenju adekvatnih uslova tehničke zaštite i trajnog čuvanja. Odnosno, digitalizacijom Zbirke matičnih knjiga u Arhivu USK-a omogućio bi se lakši uvid u sadržaj arhivske građe većem broju korisnika, ali i budućim generacijama korisnika. Na taj način, Arhiv USK-a bi učinio važan korak na planu čuvanja ove važne pisane kulturne baštine, koja u znatnoj mjeri doprinosi boljem razumijevanju prošlosti ovih krajeva.

## Summary

Registry books are public records in which all facts and data of significance for the status of individuals from birth to death are recorded. They can be religious or state records. They are a primary historical source as they represent a significant and comprehensive part of archival material that offers a wealth of diverse data to researchers in various disciplines. The most common use of registry books is in genealogical research, as these investigations are not conducted solely by scholars but also by ordinary people for the creation of family trees, exploring their own family history, etc. Furthermore, the extensive use of registry books is recognized in research in the fields of demography, onomastics, philology, ethnology, and so on. In addition to their importance for scientific research, registry books also have multiple significances for legal-evidentiary matters.

Registry books are one of the most valuable parts of archival material, and thus one of the most valuable parts of Bosnian-Herzegovinian cultural heritage. For all the above reasons, the Archive of the Una-Sana Canton has made additional efforts to acquire and protect this type of archival material and to make it accessible to researchers. In the future we should consider to digitizing the collection of registry books, which would permanently withdraw the physical collection from use for research purposes. The benefit would be mutual and immeasurable, both in terms of the availability of clear and legible material for researchers and in meeting the appropriate conditions for technical protection and permanent preservation. Therefore, digitizing the collection of registry books in the Archive of the Una-Sana Canton would allow easier access to the content of archival material for a larger number of users as well as for future generations of users. In this way, the Archive of the Una-Sana Canton would take an important step in preserving this significant written cultural heritage, which significantly contributes to a better understanding of the past of these regions.

## BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

### Službeni listovi/Official papers:

1. Član 21. *Zakona o arhivskoj djelatnosti*, "Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona", br. 6/99 i 10/03.
2. *Uredba sa zakonskom snagom o matičnim knjigama*, „Službeni list Republike Bosne i Hercegovine“, br. 20/1992. i br. 13/1994.
3. *Zakon o državnim matičnim knjigama*, „Službeni list FNRJ“, br. 29/1946.
4. *Zakon o matičnim knjigama*, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 37/2012, 3. maj 2012. i *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o matičnim knjigama*, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 80/2014, 1. oktobar 2014.
5. Zapisnik o primopredaji duplikata matičnih knjiga Ministarstva unutrašnjih poslova USK-a Arhivu USK-a broj: 01/2-44-605/22 od 7. oktobra 2022. godine.





# II

HISTORIJSKA GRAĐA //  
HISTORICAL RECORDS



**Ahmed HADŽIĆ**

Tuzla

ahmedhadzic22@gmail.com

**Doc. dr. Izet HADŽIĆ**

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

izeth@bih.net.ba

**1.02 Pregledni naučni rad/Review scientific article**  
UDK/UDC: 94:82.09 Prušćak H.K.(560)"1593" (091)

## **HISTORIJSKI KONTEKST NASTANKA PRUŠĆAKOVOG DJELA TEMELJI MUDROSTI O UREĐENJU SVIJETA**

**Apstrakt:** *Krajem 16. stoljeća Osmansko carstvo se našlo u ozbiljnoj krizi koja je polako zahvatila sve temeljne državne strukture, a možemo reći da se hijerarhijski kretala od vrha ka dnu. Sa smrću Sulejmana I Zakonodavca prestaje period jakih i odgovornih sultana i polako započinje period „slabih” sultana koji su više zaokupljeni dvorom nego državnim poslovima, što je rezultiralo jačanjem funkcije velikog vezira, a samim time na divanu počinju da se organizuju spletke i zavjere koje će dovesti i do ubistva velikog vezira Mehmed paše Sokolovića. Bitan faktor koji je svakako produbio krizu je pojava mita i korupcije koja uz postojanje frakcionarstva omogućava da na odgovorne državne funkcije dolaze podobni, a ne sposobni ljudi. Državnu krizu svakako još dodatno će vidljivom učiniti vojni poraz osmanske mornarice kod Lepanta 1571. godine, a sa prodorom američkog srebra država će pasti u ekonomsku krizu što će za posljedicu imati pojavu razbojništva, ali i pad discipline janjičara koji će sprovoditi svoju samovolju i zulum. Možda najveći pokazatelj i posljednji alarm da se država nalazi u krizi ogleđa se u porazu kopnenih snaga osmanske vojske u bici kod Siska 1593. godine i tokom „petnaestogodišnjeg rata” koji je vođen kao posljedica ove bitke. Ono što je definitivno poražavajuće ogleđa se u tome da niko od osmanskih dužnosnika nije bio svjestan krize u kojoj se zemlja našla, ali kadija, učenjak i mudrac Hasan Kafija Prušćak bio je izuzetak. On je kao odgovorna osoba u svom djelu Temelji mudrosti o uređenju svijeta sagledao stanje u cjelini i ponudio rješenja uz pomoć kojih je zemlja dobila šansu za reformisanjem.*

**Ključne riječi:** *Osmansko carstvo, Hasan Kafija Prušćak, Hamzeviye, Bitka kod Siska, Temelji mudrosti o uređenju svijeta.*

## THE HISTORICAL CONTEXT OF THE EMERGENCE OF PRUŠČAK'S WORK *TEMELJI MUDROSTI O UREĐENJU SVIJETA*

**Abstract:** *At the end of the 16th century, the Ottoman Empire found itself in a serious crisis that slowly affected all the fundamental state structures, and we can say that it moved hierarchically from top to bottom. With the death of Suleiman I the Lawgiver, the period of strong and responsible sultans ends and slowly begins the period of “weak” sultans who are more occupied with the court than with state affairs, which resulted in the strengthening of the function of the grand vizier, and therefore, intrigues and conspiracies begin to be organized on the divan, which will lead to the murder of Grand Vizier Mehmed Pasha Sokolović. An important factor that has certainly deepened the crisis is the appearance of bribery and corruption, which, along with the existence of factionalism, makes it possible for eligible, not competent people to hold responsible state positions. The military defeat of the Ottoman navy at Lepanto in 1571 will certainly make the state crisis even more visible, and with the penetration of American silver, the state will fall into an economic crisis, which will result in the appearance of banditry, as well as a decline in the discipline of the Janissaries who will carry out their arbitrariness and cruelty. Perhaps the biggest indicator and the last alarm that the country is in crisis is reflected in the defeat of the ground forces of the Ottoman army in the battle of Sisak in 1593 and during the “fifteen years' war” that was fought as a consequence of this battle. What is definitely devastating is that none of the Ottoman officials were aware of the crisis in which the country found itself, but the scholar and sage Hasan Kafija Pruščak was an exception. As a responsible person, in his work “Foundations of Wisdom regarding the Order of the World”, he looked at the situation as a whole and offered solutions with the help of which the country got a chance to reform.*

**Key words:** *Ottoman Empire, Hasan Kafija Pruščak, Hamzeviye, Battle of Sisak, Temelji mudrosti o uređenju svijeta.*

### Uvod

Hasan Kafija Pruščak bio je izuzetno mudar i obrazovan čovjek koji je među prvima uvidio jasne znakove državne krize sa kojim se suočavalo tada još uvijek moćno Osmansko carstvo. S ciljem da pomogne svojoj domovini, on je sve društvene i državne probleme kao i smjernice za njihovo rješenje iznio u svom djelu „Temelji mudrosti o uređenju svijeta” koje je uputio sultanu i vodećim državnim službenicima u svrhu reformisanja carstva. U ovom radu nastojat ćemo da iznesemo sve događaje i društvene okolnosti koje su uticale na Kafiju da napiše svoje djelo. Rad je podijeljen na tri dijela i svako je obrađeno za sebe. U prvom dijelu pod naslovom *Osmansko carstvo i prvi znaci krize*

pratimo slabljenje carstva od smrti Sulejmana I Zakonodavca, a koje se manifestiralo slabim i nezainteresiranim sultanima, pojavom dvorskih spletki, mita, korupcije i kupovine položaja, te vojnim porazom osmanske mornarice kod Lepanta. Osim toga, obrađujemo dva vrlo važna pitanja koja su dodatno produbljivala krizu, a koja su u neku ruku povezana: prvi je slučaj hamzevije - hereza ili kriza uleme?, a drugi je atentat na velikog vezira Mehmed-pašu Sokolovića – državna zavjera ili hamzevijska osveta? Osim toga, obrađeno je i „slabljenje monetarne moći, te socijalni nemiri i pobune janjičara u carstvu”. Drugi dio *Poraz pod Siskom 1593 – godina propasti* koristeći različite izvore obrađuje kontekst koji je doveo do bitke pod Siskom 1593. godine, a zatim analizira razloge poraza, komparira osmansku vojsku sa modernim armijama u Evropi te iznosi posljedice ove bitke po Osmansko carstvo. Treći dio *Pruščak i Temelji mudrosti o uređenju svijeta ideja i sudbina*, obrađuje kratku i suštinsku analizu Kafijnog djela te njegovu sudbinu i posljedice ne primjenjivanja. Na kraju rada iznesena su zaključna razmatranja.

## Osmansko carstvo i prvi znaci krize

Tokom vladavine Sulejmana I Zakonodavca (1520-1566), možemo reći da je Osmansko carstvo doživjelo svoj vojni, politički, ekonomski i teritorijalni vrhunac.<sup>1</sup> Međutim, sa njegovom smrću većina historičara smatra da je upravo tada započela propast Osmanskog carstva, jer je tada završen jedan dugi niz sposobnih vladara i započeo je period „slabih vladara” koji se umjesto državom i državnim poslovima, više bave dvorom i haremom,<sup>2</sup> a sa druge strane od ovog vremena počinje da jača funkcija velikog vezira. Na unutrašnjem planu, tokom 16. stoljeća dolazi do ozbiljnih problema kao što su; pojava mita i korupcije koje je primjetno na svim nivoima vlasti,<sup>3</sup> mogućnosti kupovine položaja kako kod vojnih zapovjednika tako i na mjestu kadija,<sup>4</sup> a među prvim ozbiljnim pokazateljem krize unutar države označava se poraz i uništenje osmanske mornarice u bici kod Lepanta 1571. godine kada je uništena gotovo čitava osmanska flota i kada je prestala osmanska dominacija na Mediteranu koja je uspostavljena još 1538. godine.<sup>5</sup> Međutim, tadašnje osmanske vlasti nisu analizirale uzrok poraza, nego su opijeni ekonomskom moći države za vrlo kratko vrijeme izgradili novu flotu i upustili se u nove pohode te su 1574. godine

<sup>1</sup> Josef Matuz, *Osmansko carstvo*, Zagreb 1992, 84. (dalje: J. Matuz, *Osmansko carstvo*).

<sup>2</sup> J. Matuz, *Osmansko carstvo*, 85.

<sup>3</sup> Hammer navodi da je i sam defterdar (šef finansija u centralnoj vladi) sultana Murata III bio sklon mitu. Joseph Von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, knj. 2, Zagreb 1979, 48. (dalje: J. V. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*).

<sup>4</sup> J. Matuz, *Osmansko carstvo*, 97.

<sup>5</sup> U bici kod Lepanta uništeno je 318 osmanskih brodova, a zarobljeno je njih 130, dok je svega 40 galija ostalo u službi osmanske mornarice. J. V. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, 40.

zauzeli Tunis.<sup>6</sup> Ovo je svakako bio vrlo loš potez obzirom da je ova pobjeda bila dodatno opravdanje za izostanak analize prethodno pretrpljenog poraza.

### *Slučaj Hamzevijske hereze ili kriza uleme?*

Iz dostupnih izvora, zanimljivo je da se u Bosni sredinom 16. stoljeća pojavilo jedno učenje koje će od strane osmanske vlasti biti okarakterisano kao „heretičko” i nad čijim će se pripadnicima u dva navrata poduzeti određene represivne mjere s ciljem uništenja. Učenje koje je propagirao Hamza Bali spada u neku formu specijalnog melamijskog učenja<sup>7</sup> i sama njegova dogma nije predmet našeg istraživanja, već činjenica da je optužba za herezu ustvari bila iz političkih, a ne vjerskih razloga.<sup>8</sup> Hamzi Baliju se među optužbama na njegov teret pripisivalo štošta, od čarobnjaštva do vrijeđanja poslanika Muhammeda. Posebno se isticalo da je Hamza Bali imao veliki uticaj na šire mase i da su među njegovim pristalicama bili brojni janjičari te se između ostalog navodi da je vlast svjesno odgodila poduzeti javno suđenje protiv šejh Hamze, sve dok janjičari nisu isplovili iz luke u Istanbulu 1574. godine. Tada je u toku bila osmanska kampanja u Maroku, a razlog tome ogleđa se u podatku da su veliki broj tih janjičara bili sljedbenici šejh Hamze. Da je vlast strahovala od reakcije za pogubljenje šejh Hamze pokazuje i podatak u kojem se navodi da se šejh Hamza nije smio ni pogubiti ili kamenovati javno. O ubistvu šejh Hamze postoje također različiti izvori, neki pak tvrde da je veliki vezir Mehmed-paša Sokolović lično tražio od čauša da mu donese glavu šejh Hamze, dok drugi govore kako su ga dželati likvidirali bez učešća velikog vezira. Kada govorimo o pristalicama Hamze Balija tu se izdvaja nekoliko izvještaja u kojima su neki sami sebi oduzeli živote nakon što je šejh ubijen. Također se tvrdilo da je samo u Istanbulu bilo 500 janjičara koji su pripadali njegovom učenju, te da je vlast sprovođila tihu likvidaciju i uništenje istih.<sup>9</sup>

Obzirom da izvori ne govore ništa o učenju šejh Hamze Balija teško je reći da je njegovo učenje bilo ili nije bilo heretičko. Ono što se zna jeste da je imao veliki ugled u narodu i da se nakon njegovog pogubljenja osmansko društvo podijelilo u mišljenje za i protiv pogubljenja, te se dugo vremena pričalo o šejhu Hamzi i hamzevijama po mahalama, kafanama i tekijama.<sup>10</sup> Huseyin Abiva smatra „da je Hamza Balijevo otvoreno kritiziranje osmanske vlasti pojačalo

<sup>6</sup> Ekmeleddin Ihsanoglu, *Historija Osmanske države i civilizacije*, Sarajevo 2004, 49. (dalje: E. Ihsanoglu, *Historija Osmanske države i civilizacije*).

<sup>7</sup> Više o ovom učenju njegovoj dogmi i samom historijatu ovog reda može se pronaći u djelu Edin Kukavica, *Bajramije – melamije Hamzevijske*, Sarajevo 2009. (dalje: E. Kukavica, *Bajramije – melamije Hamzevijske*).

<sup>8</sup> Baveći se ovom temom Džemal Čehajić prvi je utvrdio da je proces protiv Hamzevijske bio političke, a ne vjerske prirode. Džemal Čehajić, *Derviški redovi u Jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1986, 185-200. (dalje: Dž. Čehajić, *Derviški redovi u Jugoslovenskim zemljama*).

<sup>9</sup> Adem Handžić, Muhamed Hadžijahić, O progonu Hamzevijske u Bosni 1573, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. XX-XXI, 1970/71, Sarajevo 1974, 51-69.

<sup>10</sup> Dž. Čehajić, *Derviški redovi u Jugoslovenskim zemljama*, 194.

uznemirenost režima što je i dovelo do toga da se on uhapsi i pogubi.”<sup>11</sup> Ovo mišljenje ne treba isključiti, kao prvo zato što ne postoje sačuvani izvori o samom učenju, a ako je zaista Hamza Bali kritikovao sistem i imao u narodu podršku, onda je svakako predstavljao prijetnju onima koji su bili kritikovani i on je morao biti uklonjen. Sa druge strane, možda bi se moglo pomisliti da je optužba za herezu jednostavno bila sigurna i idealna optužnica kojom bi se neko bez pretjeranog suđenja mogao zasigurno diskreditirati i ukloniti, a sličnu praksu možemo vidjeti i tokom kasnijih perioda u historiji Osmanskog carstva.<sup>12</sup>

Iz svega navedenog čini se da je protiv šejh Hamze vođen montiraran proces, međutim sa njegovom smrću neće biti kraj „borbe” protiv hamzevija. Tako se u jednom anonimnom dokumentu iz druge sredine 16. stoljeća navodi: *da su se hamzevije namnožile na 100.000 pripadnika, te su počeli nagoniti svijet u svoju sektu, a one koji to nisu prihvatili ubijali su i imetke im otimali*. Kako o ovome nemamo nikakvih drugih podataka i kako se radi o zaista alarmirajućem podatku, po svemu sudeći da se zaključiti da je ovo ništa drugo do podvala i propaganda protiv hamzevija, jer da se zaista nešto ovako desilo sigurno bi nam o tome savremenici ostavili svjedočanstvo.<sup>13</sup> Zanimljivo je da se 1582. godine vodila jedna istraga protiv više lica označenih hamzevijama u Tuzli. Optužnica ih je teretila za niz nemoralnih radnji, zatim za propagiranje učenja heretika šejha Hamze, ali i organizovanje nekakve paradržavne vlade. U istrazi protiv njih učestvovao je i Hasan Kafija Prušćak.<sup>14</sup> O ovom procesu i isljeđivanju lica nalazimo neke podatke iz jednog fermana od 3. novembra 1582. godine i saznajemo da je deset lica uhvaćeno i osuđeno na smrt, a da se jedanaest njih po imenice nalazi u bjegstvu. Međutim, treba spomenuti da ta istraga protiv „hamzevija” nije ostala bez žalbi koje su upućene najvišem vrhu države. O tome nam govori sultanska zapovjed bosanskom beglerbegu iz 14. novembra 1582. u kojoj se zabranjuje zlostavljanje onih stanovnika kod kojih nije utvrđeno krivovjerje, a oštro se upozorava i zbog toga što su, na osnovu prispjelih žalbi neki zatvoreni da bi im se mogao iznuditi novac.<sup>15</sup> Na ovom primjeru očito je da se radi o slabost i krizi unutar sudskog sistema Osmanske države.

<sup>11</sup> Huseyin Abiva, Kratak pregled sufizma na Balkanu, *Behar*, časopis za kulturu i društvena pitanja god. XIX, br. 93/94, 2010, 96-101.

<sup>12</sup> Šejh Muhamed Užičanin vodio je u 17. stoljeću borbu protiv samovolje pokrajinskog namjesnika zbog tlačenja raje, a od strane nepravedne vlasti optužen je za krivovjerje. Dž. Čehajić, *Derviški redovi u Jugoslovenskim zemljama*, 107. Sličan primjer nalazimo u 19. stoljeću, gdje je čuveni bošnjački šejh i pjesnik Ilahmija Žepčak zbog kritikovanja lokalne vlasti u pjesmi „Čudan zeman“ ubijen uz obrazloženje da je krivovjernik i hajduk. Omer Aksoy, Pogubljenje Abdulvehab Ilhamije u svjetlu novih izvora, *Istraživanja*, br. 14/2019, Mostar 2019, 29-46.

<sup>13</sup> E. Kukavica, *Bajramije – melamije Hamzevije*, 105-106.

<sup>14</sup> Ono što je posebno interesantno ogleda se u činjenici da o ovom periodu čak ni Kafija u svojoj autobiografiji ne govori ništa. Naime za 1582. godinu postoji praznina u njegovoj biografiji, možda zato što se kao pobožan čovjek nije ponosio radom u ovim slučajevima. Hazim Šabanović, Hasan Kafi Prušćak, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. XIV-XV (1964-65), Sarajevo 1969, 13.

<sup>15</sup> E. Kukavica, *Bajramije – melamije Hamzevije*, 155.

*Ubistvo velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića – državna zavjera ili hamzevijska osveta?*

Događaj koji je smješten između ubistva šejha Hamze i prije akcije poduzete protiv njegovih sljedbenika jeste atentat na velikog vezira Mehmed-pašu Sokolovića.<sup>16</sup> Ubistvo jednog od najmoćnijih osmanskih državnika i vojskovođa u izvorima različitih autora ostavilo je određene kontroverze. Tako Bašagić tvrdi da iza atentata stoji pripadnik „hamzevijska” koji se nastojao osvetiti za ubistvo svog šejha, ali i oduzimanje privilegija koje je imao.<sup>17</sup> Bašagić se očito vodio krivim navodom budući da se dugo vjerovalo da je Hamza Bali, ustvari Hamza Orlović, ili da je u najmanju ruku od loze Orlovića, zašto nemamo nikakav valjan dokaz.<sup>18</sup>

Savremenik tog vremena Pečevi navodi „da je Sokolović ubijen kao žrtva dvorske zavjere”. Protiv Sokolovića je bio naročito Šemsi-paša, kojem je Sokolović bio prepreka da postane veliki vezir. Dalje Pečevi navodi, da je on u savezu sa šejh Sudžom i kadijom Uvejsom razvio lanac intriga protiv Sokolovića, a za taj čin uzeše nekog nitkova koji će izvršiti ubistvo, te izmisliše jedan spor za koji je ovaj tražio pravo. Taj je Bošnjak često dolazio Sokoloviću koji ga je primao kao zemljaka i darivao. Tako ga je jednog dana i ubio. Ahmed Rasim, turski historičar uzima da je sam sultan Murat III bio umješan u atentat. On navodi da je protiv Sokolovića bila šira zavjera iza koje je stajao Šemsi paša, Lala paša, majka sultana Murata III i sam sultan kako bi preuzeo vlast. Prvo su uklonili na sve moguće načine Sokolovićeve odane saradnike, a potom su ga ubili na način da su atentatora obukli u dervišku odjeću. Derviša (atentatora) su predstavili zanesenjakom i odmah su ga rastrgali, najvjerojatnije kako bi prikrili tragove zavjere. Vremenom se podmetnula priča o tome kako je motiv ubojice bio taj što mu je oduzet timar. Dakle, prema Ahmed Rasimu, Sokolović je bio žrtva mržnje i zavisti koju je stekao za vremena svog upravljanja na položaju velikog vezira. Ahmed Refik, također smatra da je Sokolović ubijen iz zavisti i da je likvidacija atentatora bila u funkciji prikrivanja tragova. Ako uzmemo u obzir i to da su vrlo brzo ubijeni Šemsi-paša i Lala-paša, te da je sultan Murat nakon ubistva konačno izašao iz sjene velikog vezira, slobodno možemo reći da se radilo o zavjeri sa najvećeg vrha i da je optužba na račun derviša bila montirana sa ciljem prikrivanja tragova dvorske zavjere.<sup>19</sup>

<sup>16</sup> Mehmed pašu Sokolovića određeni autori smatraju velikim državnikom i porede ga sa njemačkim kancelarom Bizmarkom. Safvet beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850)*, Sarajevo 1900, 42. (dalje: S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*).

<sup>17</sup> S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, 42.

<sup>18</sup> E. Kukavica, *Bajramije – melamije Hamzevijske*, 67-123.

<sup>19</sup> O zavjeri i ubistvu Sokolovića vidi više: Muhamed Hadžijahić, Udio Hamzevijska u atentatu na Mehmed-pašu Sokolovića, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. V, 1954/55, Sarajevo 1955, 325-330.



*Slabljenje monetarne moći, socijalni nemiri i pobune janjičara u carstvu*

Jedan od faktora ozbiljne destabilizacije Osmanske države ogleda se u prodoru američkog srebra na osmansko tržište, koje je 1580. godine dovelo do inflacije. Plaća državnih službenika i vojnika zadržala je istu vrijednost, ali je došlo do rasta cijena, što je bio jedan od razloga za izazivanje socijalnih nemira. Kako bi se zaustavila ekonomska kriza i osipanje državne blagajne, država se odlučila na uvođenje novih poreza, čak i nekih vanrednih čime se još više izvršio pritisak na narod.<sup>20</sup> Vrlo brzo, kriza je dovela do pojave razbojništva širih razmjera.<sup>21</sup> Slabljenjem novca došlo je do ustanka janjičara 1589. godine koji istina nije bio usmjeren protiv sultana već protiv *divana*, ali koji je označio početak dugog razdoblja opadanja moći sultana i velikog vezira pred sabljama i moći ustanika. Ova pobuna je prema Hameru uzrokovala niz vojničkih pobuna koje su tri godine izazivale nered i sijale smrt diljem Carstva.<sup>22</sup> Jedan od sramnih poteza janjičarske samovolje su ubistvo namjesnika Budima i postavljanje janjičarima podobnog čovjeka na čelo Moldovske, te represija kojoj je izložen običan puk.<sup>23</sup> Ono što je po svemu sudeći poražavajuće jeste činjenica da tadašnji osmanski dužnosnici nisu detektovali jasne znakove ozbiljne krize kojom je carstvo bilo pogođeno, a *divan* je kako bi suzbio plamen vojničkih pobuna, uzdajući se u staru moć i slavu jedino rješenje nalazio u novom ratu i novim osvajanjima. Ono što je važno naglasti je činjenica da će upravo ovaj rat i bitka biti početak petnaestogodišnjeg rata, ali i glavni povod Kafiji da napiše svoje djelo.

**Poraz pod Siskom 1593 – „godina propasti”**

Obzirom da je Osmansko carstvo svoja osvajanja usmjeravalo na zapad, Bosanski ejalet biće idealna polazna osnova za pokretanje novih osvajanja, ali prepreka je bio mir potpisan sa Habsburzima.<sup>24</sup> Međutim, sa dolaskom Hasan paše Predojevića za bosanskog namjesnika (1591-1593) u Bosni ponovno počinje da se stvara osjećaj ratne psihoze. Predojević je bio energičan, odlučan i

<sup>20</sup> U djelu „Temelji mudrosti o uređenju svijeta“ Kafija naglašava kako su u momentu nastanka djela staleži vidno poljuljani, obzirom da stalež za mač izbjegava svoje obaveze pa se regrutuju poljoprivrednici, zanatlije i trgovci što je zemlju dovelo u ekonomsku krizu, obzirom da vlada nestašica i da se danas za deset akči ne može kupiti što se kupovalo za jednu. Hasan Kafi Pruččak, *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*, prevod dr. Amir Ljubović, 15.

<sup>21</sup> E. Ihsanoglu, *Historija Osmanske države i civilizacije*, 55.

<sup>22</sup> J. V. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, 113.

<sup>23</sup> J. V. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, 113. Sličnu pojavu bilježi i Kafija. On navodi da se 1595. od strane muslimanske vojske širio zulum nad narodom i to je najviše radio carski odred, a do ovog ponašanja došlo je zbog pohlepe, nemara, slabe kontrole i želje za imetkom. Hasan Kafi Pruččak, *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*, prevod dr. Amir Ljubović, 41.

<sup>24</sup> Mir između dvije zemlje potpisan je 1577. godine, i ponovno je potvrđen 1584. godine. J. Matuz, *Osmansko carstvo*, 90-91.

hrabar čovjek i za kratko vrijeme je povećao broj bosanskih vojnika, a spahije je također opremio dobrim konjima.<sup>25</sup> Vrlo brzo započeo je akindžijske upade na teritoriji Habsburške monarhije, a usred nemoći da se Habsburzi odbrane od akindžijskih upada njihovi predstavnici su oštro protestovali na *divanu*, uslovljavajući smjenu Hasan paše Predojevića, ili će mir između dvije zemlje prestati.<sup>26</sup> Međutim, Hasan paša Predojević je na *divanu* uvažavao zaštitu od dvojice tada izrazito moćnih zemljaka; velikog vezira Sijavuš-paše i carskog prvog savjetnika Derviš-paše Bajezidagića, tako da protestna nota nije uslišana.<sup>27</sup> Rezultat Hasan pašinih operacija bilo je teritorijalno proširenje osmanske države na teritoriji danšnje bosanske krajine i grada Bihaća 1592. godine, što je rezultiralo i osnivanjem novog (osmog) sandžaka u sastavu Bosanskog ejaleta. Time ova pogranična osmanska provincija u evropskom dijelu Carstva dostiže svoj najveći teritorijalni opseg u vrijeme osmanske uprave. Dakle u vrijeme osvajanja Bihaća bosanski namjesnik je pod svojom vlašću držao daleko veću teritoriju nego što ju je imao ijedan srednjovjekovni bosanski vladar. To je prostor koji se protezao od Šapca, do Jadranskog mora i od Zvečana do Virovitice.<sup>28</sup>

Predojević se nije zadovoljio postignutim rezultatom pa je nastavio osvajanja u pravcu Petrinje. Tom prilikom također je ostvario uspješne kampanje i nanio je velike gubitke habsburškoj strani. Na bojnopolju živote je izgubilo 2.000 carskih oficira i vojnika, a 200-ih je sa šest topova bilo zarobljeno i poslano za Carigrad.<sup>29</sup> Takva sramota i osmanska opasnost je toliko uzdrmla kršćanstvo da je Rudolf II u Svetom rimskom carstvu i Ugarskoj naredio da zvone *turska zvana*, zvonilo se u jutro, podne i u večer te pozivalo na molitvu protiv Turaka.<sup>30</sup> Zajedno sa ratnim plijenom Hasan-paša Predojević u Istanbul poslao je i pismo u kojem od Sijavuš-paše traži pomoć obzirom da očekuje revanš protivničke strane. Svjestan situacije Sijavuš-paša je obećao pomoć Hasan-paši, međutim baš u tom momentu na *divanu* došlo je do smjene Sijavuš-paše, a na njegovo mjesto imenovan je Sinan-paša koji je od ranijeg vremena gajio izrazitu zavidnost prema Hasan-paši!<sup>31</sup> Zato nije isključeno da je upravo zbog tog ličnog sukoba i izostala pomoć Hasan-paši.

<sup>25</sup> Aleksije Olesnički, Tko nosi odgovornost za poraz turske vojske kod Siska 20. ramazana 1001. godine (22. lipnja 1593)?, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, sv. 22-23, br. 1, (1942), 119.

<sup>26</sup> U zaključku svog djela Kafija navodi sljedeće: *mir je bolji od rata, najveća pogreška je zaratiti protiv onog koji želi mir*. H. K. Prušćak, *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*, 42.

<sup>27</sup> Ibrahim Alajbegović Pečevića, *Historija 1576-1640*, Knjiga II, El Kalem, Sarajevo 2000, 105. (dalje: I. A. Pečevića, *Historija 1576-1640*).

<sup>28</sup> Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1998, 136.

<sup>29</sup> I. A. Pečevića, *Historija 1576-1640*, 108.

<sup>30</sup> J. V. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, 119.

<sup>31</sup> Sinan-paša i Hasan-paša su nekada bili komšije i Sinan je želio kupiti kuću od Hasan-paše, a kako je Sinan u to vrijeme pao sa položaja Hasan-paša mu nije dao kuću. I. A. Pečevića, *Historija 1576-1640*, 108.

Tokom čitavog zimskog perioda 1592-1593. godine Hasan-paša vršio je uobičajene vojne pripreme, dovodeći tešku artiljeriju i gradeći most preko Kupe na mjestu odakle ga je nešto ranije odnijela poplava. Do novih vojnih akcija dolazi u proljeće 1593. kada sa 10.000 mobilisanih vojnika bosanski namjesnik pređe Kupu i usput zauzevši Drenčinu i utabori se na desnoj obali Kupe čekajući obećanu pomoć Sijavuš-paše. Međutim, prvi potez Sinan-paše bio je da se za mjesto rumelijskog beglerbega imenuje njegov sin Mehmed-paša kako bi se na taj način onemogućila pomoć Hasan-paši budući da je rumelijska vojska za pokrete morala čekati dolazak novog beglerbega. Saznavši da je Hasan-paša sa vojskom prešao Kupu i krenuo prema Sisku, došlo je do brzog okupljanja habsburške vojske kod Želina u Turopolju. Uvidjevši da mu pomoć neće stići a pri tome ne želeći da se povuče sa bojnog polja, Hasan-paša odlučio je da sa svojim odredima pređe na lijevu stranu Kupe i prvi napadne protivničku stranu. Za ovu odluku sigurno se oslanjao na faktor iznenađenja, ali i sreću koja ga je do sada pratila. Međutim ovog puta nije imao uspjeha.

Ako bi sumirali sve dostupne izvore<sup>32</sup> možemo zaključiti da se bitka pod Siskom odvila 22. juna 1593. godine između 11:00 i 12:00 sati i da su tom prilikom Hasan paša Predojević i njegovi vojnici natjerani u povlačenje, dok su ih habsburzi gađali topovima i puškama. Tokom povlačenja most preko kojeg su se kretali se srušio i tom prilikom veliki broj bosanskih spahija i timarnika se utopio. Kada govorimo o broju poginulih u zavisnosti od izvora<sup>33</sup> brojke se kreću od 7.000. do 16.000 na osmanskoj strani, dok su na habsburškoj strani gubici kreću od 500 do nekoliko hiljada. Međutim, brojevi kojim se vodimo mogu se tretirati isključivo kao pretpostavke autora, a po svemu sudeći jasno je da zapadna historiografija ima tendenciju maksimalno uvećati broj poginulih osmanskih vojnika, kako bi još više učinila ovu pobjedu veličanstvenom. Sa druge strane, zbog pogibije velikog broja uživalaca timarskih lena i pripadnika askerskog staleža,<sup>34</sup> ova se godina označava kao godina propasti.<sup>35</sup> Na molbu preživjelih, sultan Murat III (1574-1595) je pristao da se timari izginulih podijele

<sup>32</sup> I. A. Pečevića, *Historija 1576-1640*, 108; S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne*, 182; S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850)*, 48; Evlija Čelebija, *Putopis*, Sarajevo 1967, 223; Ante Nazor, O broju vojnika kršćanske vojske u Sisačkoj bici 22. lipnja 1593, u: *Sisačka bitka 1593*, Ivo Goldstein, Milan Kruhek, ur, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta: Institut za suvremenu povijest; Sisak: Povijesni arhiv, 1994, 93-108; Ivo Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, Zagreb 1998, 163-164; J. V. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, 119.

<sup>33</sup> Radoslav Lopašić, Prilozi za povijest Hrvatske XVI i XVII vijeka iz Štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gracu, *Starine JAZU XIX* (1887):9-80, 65; J. V. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, 119; S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne*, 182; S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850)*, 48.

<sup>34</sup> Pored velikog broja poginulih timarnika, u ovoj bici poginuli su: Hasan-paša Predojević, bosanski beglerbeg, zatim krčki sandžakbeg stari Gazi Memi beg, zbornički sandžak Sinan-beg i dvojica unuka sultanije Mihrimah i Rustem-paše Opukovića, hercegovački sandžak Mehmed-beg i kliški Mustafa-paša Sultan-zade. Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997, 251; S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850)*, 48.

<sup>35</sup> J. V. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, 119.

članovima njihovih porodica. Nasljeđivanje timarskih posjeda, odnosno uvođenje odžakluk timara bila je mjera kojom se trebalo spasiti osnova timarskog sistema i obnova vojne moći. Odluke i praksu porodičnog nasljeđivanja kasniji sultani samo su potvrđivali, a zanimljivo je da u drugim dijelovima Carstva ovih privilegija nije bilo!<sup>36</sup>

Ono što je interesantno ogleda se u činjenici da je kod hrvatskih autora, tumačenje i slavljenje pobjede u ovoj bici razvilo neku vrstu mitomanije, trijumfalizma i želje za osvetom za bitku na Krbavskom polju,<sup>37</sup> ali i posebnosti u odnosu na druge kršćanske narode. Tako Ferdo Šišić u djelu *Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do godine 1873.* ponosno naglašava kako je *pod zidinama tvrdog sisačkog grada našao islam svoju krajnju sjeverozapadnu granicu prema Italiji, koje nikako nije prekoračio. Njome prestaje pomalo i doba hrvatske stoljetne defanzive (od 1493), a počinje malo po malo ofanziva.*<sup>38</sup> Mažuran dalje naglašava *da je sjajna pobjeda kod Siska značila prekretnicu u ratu Hrvata s Osmanskim Carstvom. Ostaci ostataka Hrvatske bili su obranjeni, a dalje širenje osmanske vlasti na njezinu prostoru bilo je zaustavljeno. Poslije cijelog stoljeća krvavih bitaka i teških gubitaka, od poraza na Krbavskom polju 1493, bile su, napokon, slomljene osvajačke snage osmanske vojske i poturica iz Bosne. Njihova udarna snaga izgubila je prodornost i nije se više uspjela obnoviti.*<sup>39</sup> Međutim Šišić i Mažuran zanemaruju činjenicu da je već 30. augusta 1593. nakon osmanske ofanzive kanonik Granda bio primoran Sisak predati Hasan-paši Sokoloviću, a padom Siska u prvi mah činilo se da će osmanska vojska ugroziti i Zagreb, što je izazvalo opći strah i pomutnju, pa su kanonici riznicu Zagrebačke biskupije poslali u Bolonju. Dok je Zagreb strepio od mogućeg razvoja događaja, za to je vrijeme Hasan-paša dobio hitnu poruku neka smjesta s vojskom krene u Ugarsku što je spasilo Zagreb od pada u Osmanske ruke.<sup>40</sup>

### *Moderne armije i kraj viteštva*

Ključni razlog poraza osmanske vojske pod Siskom ponajviše leži u zastarjelom oružju što navodi i Kafija u svom djelu.<sup>41</sup> Komparacije radi Moderne evropske armije tokom 16. stoljeća prolaze kroz proces reformacije i sve više se

<sup>36</sup> Avdo Sućeska, O nasljeđivanju odžakluk timara u Bosni i Hercegovini, *Godišnjak*, br. XV, Sarajevo 1967, 503-516; Avdo Sućeska, Sličnosti i razlike između odžakluk timara i odžakluka kapetana i ostalih graničara u Bosanskom pašaluku, *Godišnjak*, br. XX, Sarajevo 1972, 357-364.

<sup>37</sup> Na Krbavskom polju je osmanska vojska pod zapovjedništvom bosanskog valije Hadim Jakub paše razbila vojsku bana Derenčina i sasjekla 20.000 neprijatelja među njima i pripadnike hrvatske vlastele. S. S. H. Muvekkīt, *Povijest Bosne*, 181.

<sup>38</sup> Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do godine 1873*, izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1916, 185.

<sup>39</sup> Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, Zagreb 1998, 164.

<sup>40</sup> *Isto*.

<sup>41</sup> H. K. Pruščak, *Temelji mudrosti u uređenju svijeta*, 34.

naoružavaju ručnim vatrenim oružjem poput arkebuza<sup>42</sup> i muskete,<sup>43</sup> a zanimljivo je da konjica sve više gubi na značaju te se njihov broj sve više smanjuje.<sup>44</sup> Smanjivanjem broja konjanika povećan je broj pješadije koja je novačena od najamnika i primjetno je da se sredinom 16. stoljeća evropsko plemstvo koje je do tada važno za nosioca znanja i vještine ratovanja gorko žalilo *kako seljaci koji jedu sir i piju mlijeko novom tehnikom pobjeđuju armije sastavljene od plemića*.<sup>45</sup> Naravno treba naglasiti da plemstvo nije izgubilo svoj značaj unutar europskih armija već je se kroz reformaciju zadržalo u obliku novog oficirskog kadra.

Međutim, osmanski dužnosnici nisu pratili dešavanja u Evropi budući da su bili opijeni veličanstvenim pobjedama iz prošlosti te je konjica ostala glavna okosnica osmanske vojske, a primjena vatrene oružja bila je minimalna, a kako Kafija navodi, osmanske vlasti ne razmišljaju ni da ga nabave.<sup>46</sup> Bez sumnje izmjenom načina i vođenja ratovanja te masovnijom primjenom vatrene oružja definitivno je došao kraj viteštvu, a poraz pod Siskom bio je jasan pokazatelj da konjica ma koliko bila brojna i naoružana sada zastarjelim oružjem (lukovima, strijelama, sabljama...) ne može da se nosi sa modernim vatrenim oružjem, te je modernizacija osmanske vojske svakako bila tada jedan od glavnih državnih prioriteta!

*Posljedice bitke kod Siska – početak „petnaestogodišnjeg rata”*

Pored stradanja ogromnog broja uživalaca timarskih lena u bosanskom ejaletu, poraz pod Siskom označio je početak teškog i dugog rata između osmanlija i habsburgovaca poznat još kao petnaestogodišnji rat (1591/1593-1606) kojeg su vodila čak tri osmanska vladara.<sup>47</sup> Imperator Rudolf II je svoju vojsku proglasio *štitom cijelog kršćanskog svijeta*, a prilazak osmanskih vazalnih

<sup>42</sup> Arkebuza - jedno od prvih vrsta streljačkog (ručnog) vatrene oružja koje čini prijelaz od samostrela i ručnog topa prema puški. Pojavila se krajem 14. stoljeća u Njemačkoj. Teški su bili od 5-7 kg a imali su bolju prodornost zrna i veći domet od samostrela. Domet gađanja iznosio je od 200-250 koraka. *Vojna enciklopedija*, sv. 1, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd 1970, 209. (dalje: *Vojna enciklopedija*, sv. 1).

<sup>43</sup> Musketa je ručno vatreno oružje ranoga novog vijeka. Imala je veći kalibar i dužu cijev od arkebuze pa joj je i učinak bio veći posebno kod probojnosti oklopa. Javila se 1521. u Španjolskoj i ubrzo se proširila po cijeloj Europi pa je u XVI. i XVII. st. bila glavno pješaćko oružje. Domet mušketa bio je do 200 m, a djelotvorne su bile do 90 m. *Vojna enciklopedija*, sv. 1, 210.

<sup>44</sup> Godine 1530. konjica je sačinjavala jednu jedanaestinu francuske armije a jednu dvanaestinu španske armije. Dragoljub Živojinović, *Uspon Evrope 1459 – 1789*, Novi Sad 1989, 28. (dalje: D. Živojinović, *Uspon Evrope*).

<sup>45</sup> D. Živojinović, *Uspon Evrope*, 28.

<sup>46</sup> H. K. Prušćak, *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*, 34.

<sup>47</sup> Petnaestogodišnji rat započeo je sultan Murad III, vodio sultan Mehmed III, a okončao sultan Ahmet I.

kneževina<sup>48</sup> Vlaške, Moldovske i Erdelja habsburškoj, doveo je Osmanlije u jako težak položaj, budući da je iz ovih oblasti prestala stizati hrana, a presječen je i put preko Dunava kojim se Osmansko carstvo snabdjevalo municijom. Tako da su u samom početku rata Osmanlije bile u izrazito nepovoljnom položaju.<sup>49</sup> Osim toga unutar Osmanskog carstva dolazi do još jednog problema, kada se, do tad na prvi pogled male i „bezazlene” hajdučke grupe uz podršku vanjskih faktora polako obrazuju u ozbiljne terorističke odrede. Ovu pojavu možemo vidjeti na samom početku „petnaestogodišnjeg rata”, kada je pod vodstvom pape nastojano da se stvori jaka kršćanska koalicija i da se unutar Osmanskog carstva podigne ustanak.<sup>50</sup> Na sreću Osmanlija u tom času nije bilo moguće okupiti koaliciju, ali do ustanka je ipak došlo. Tako je 1594. u Banatu od strane pravoslavnih žitelja, uglavnom Srba pod vodstvom vladike Teodora Tivodorovića podignut ustanak, a aktivnosti ustanika nisu bile ništa drugo do teroriziranje i pljačka stanovništva. Ustanicu su pokušali ostvariti snažnije veze sa Habsburzima, međutim od njih nisu dobili očekivanu podršku, tako da je ovaj ustanak vrlo brzo ugušen od strane Osmanlija, a one ustaničke-terorističke grupe koje nisu likvidirane prebjegle su Habsburzima.<sup>51</sup> Ovo neće biti kraj ustaničkih aktivnosti, a zajedničko za sve njih bilo je da su ih predvodila sveštena lica. Najznačajnije središte ustanka bilo je u istočnoj Hercegovini, odakle se vladika Visarion 1595. godine, obratio papi za pomoć. Osim njega i pečki patrijarh Jovan tražio je pomoć od pape za ustanak, nudivši svoju vjernost crkvi, a za uzvrat tražio je pomoć kršćanskih zemalja. Kako je Osmanska država bila još uvijek jaka, a papa nije obezbijedio saveznike iz vana ustanici su ostali uskraćeni pomoći, te su njihove akcije propale.<sup>52</sup> Kako je u ovom ratu i sam Kafija uzeo učešće, mogao je iz prve ruke da vidi sve slabosti sa kojima se suočavala osmanska vojska,<sup>53</sup> i koje je kasnije naveo u svom djelu.

Rat je bio posebno težak za obje strane, a ratna sreća i osvajanja išla su iz jedne u druge ruke, i usljed dodatnih komplikacija,<sup>54</sup> obje strane su bile raspoložene za mir. Rat je okončan *statusom quo*, budući da je svaka strana zadržala pozicije koje je u tom momentu držala, za Osmanlije uspjeh je bio osvajanje Egre (1596) i Kaniže (1606). Posebno je važno naglasiti da je odredbama mirovnog ugovora ukinut dotadašnji danak kojeg su Habsburgovci plaćali Osmanskom sultanu, a habsburški car je tada prvi put proglašen kao vladar ravan sultanu, ovaj ustupak bio je novina budući da ga osmanski sultani

<sup>48</sup> Za ovaj događaj Kafija u svom djelu uzima pouku i savjetuje „ako vladar uzme neprijateljske pokrajine neka ne ostavlja knezove, jer fanatizam ne izlazi iz njihovih srca, već ostaje i prelazi na potomke.“ H. K. Pručak, *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*, 37.

<sup>49</sup> E. Ihsanoglu, *Historija Osmanske države i civilizacije*, 52.

<sup>50</sup> Grupa autora, *Historija naroda Jugoslavije*, Tom 2, Zagreb 1959, 501.

<sup>51</sup> *Isto*, 503.

<sup>52</sup> *Isto*, 502-509.

<sup>53</sup> Bakir Tanović, *Historija Bosne u okvirima Osmanskog carstva*, Sarajevo 2010, 238-251.

<sup>54</sup> Osmanlijama će se ponovno otvoriti rat na istoku sa Perzijom tako da će voditi bitke na dva fronta, dok će se protiv Habsburgovaca podići pobuna od strane protestanata u Erdelju. J. Matuz, *Osmansko carstvo*, 102-103.

do tada nisu činili ni prema kojem stranom vladaru.<sup>55</sup> Pored toga, mnogi smatraju da je Osmansko carstvo ovim mirom napustilo dotadašnju ideju o vladanju cijelim svijetom koje su se držali od vremena sultana Mehmeda II el Fatih.<sup>56</sup>

### **Pruščak i *Temelji mudrosti o uređenju svijeta* - ideja i sudbina**

Nastanak djela vezuje se sa 1004. godinom po Hidžri mjeseca zu-l-hadždže (ovaj mjesec počeo je 27.7.1596), a kako i sam Kafija kaže; „on prati dešavanja unazad 20 godina.” Djelo „*Temelji mudrosti o uređenju svijeta*”, osim uvoda i zaključka sastoji se od četiri bitna temelja mudrosti, a za analizu stanja i komparacijama Kafija naglašava one opšte i univerzalne vrijednosti koje ovo djelo i danas čine primjenjivim. Kafija smatra da su četiri ključna problema za krizu u carstvu: zanemarivanje pravde, nemaran odnos prema savjetovanju, indolentnost u rukovođenju vojskom, vojnoj strategiji i primjeni savremenog naoružanja, te kao ključni uzrok svih problema Kafija navodi lakomost na mito i sklonost ka ženama. Prilikom pisanja djela, Kafija se služio literaturom starih učenjaka i autoriteta, a suština u najvećoj mjeri leži u Kur'anu i sunetu. Ovo djelo nastalo je kao plod rada svjesnog i odgovornog čovjeka, naučnika koji svojim znanjem nastoji da detektuje probleme i da na njih ponudi rješenja. Tako Kafija navodi da je namjena djela; „da bude od pomoći sultanu, a na uputu vezirima, uzor mudracima i potpora siromasima.”<sup>57</sup>

Dakle, ako rezimiramo, Kafija je izuzetno bio svjestan cjelokupne situacija i krize koja je zahvatila carstvo i odvažno je ukazao na sve njezine elemente, te je ponudio rješenja. Zanimljivo je da je Kafijino djelo bilo dobro prihvaćeno od strane tadašnjeg sultana Mehmeda III<sup>58</sup> i vodećih ljudi u carstvu, zašto je Kafija kao nagradu dobio nešto blaga i prusački kadiluk.<sup>59</sup> Međutim, ostaje zagonetno i prožima se kao otvoreno pitanje, da li je Kafija kao mudar čovjek i reformator na ovaj način kulturno uklonjen na periferiju? Sve u svemu, činjenice pokazuju da se tadašnjim dužnosnicima nije žurilo sa reformacijom u Osmanskom carstvu. Prema Kafiji nemaran vladar je onaj vladar kod kojeg se steknu dvije mahane: prepuštanje zadovoljstvima i propuštanje prilika.<sup>60</sup> Propuštanje prilike za reformom Osmansko carstvo skupo će platiti, obzirom da se sve do 19. stoljeća neće krenuti u reformu sistema, a čak će i taj proces biti mukotrpan i dug, obzirom da je kriza sve više uzimala maha, a nekad moćno carstvo biće svedeno na drugorazredni značaj i biće od strane novih vodećih sila

<sup>55</sup> J. Matuz, *Osmansko carstvo*, 103.

<sup>56</sup> E. Ihsanoglu, *Historija Osmanske države i civilizacije*, 53.

<sup>57</sup> H. K. Prušćak, *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*, 13-15.

<sup>58</sup> Mehmed III (1595-1603) bio je posljednji sultan koji je za funkciju sultana bio prikladno pripremljen. J. Matuz, *Osmansko carstvo*, 91

<sup>59</sup> H. K. Prušćak, *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*, 5-6.

<sup>60</sup> *Isto*, 18.

označeno kao meta za uništenje, komadanje i potkusurivanje,<sup>61</sup> dok će muslimansko stanovništvo posebno ono na Balkanu biti izloženo stalnim ubijanjima i protjerivanjima. Kafijino djelo, uz dobru analizu, može biti od koristi i za današnje sagledavanje stanja našeg društva, tako da slobodno možemo kazati, da se polazna osnova za izlazak iz krize može pronaći u Kafijinom djelu, što dakle ovo djelo čini naučno važnim, pragmatičnim i univerzalnim.

## Zaključak

Sa smrću Sulejmana I Zakonodavca, možemo reći, da je započela kriza koju Osmansko carstvo nažalost nikad nije prebrodilo. Posebno poražavajuća činjenica ogleđa se u odredbama mira sa Habsburzima koji je uslijedio nakon „petnaestogodišnjeg rata“, a koji je bio posljedica velikog poraza osmanske kopnene vojske kod Siska 1593. godine. Odredbama mira, Osmanlije su slobodno možemo kazati doživjele politički poraz, obzirom da se napustila ideja o vladanju svijetom koja je bila trasirana još iz vremena vladavine Mehmeda II Osvajača. Osim toga, Habsburški car je tada prvi put proglašen vladarem ravnom sultanu, te je ukinuto plaćanje dotadašnjeg danka kojeg su Habsburgovci plaćali Osmanskom sultanu. Vojni poraz Osmanlija, značio je i politički poraz, ali i krizu u Carstvu, osmanski dužnosnici nisu primjećivali obzirom da su bili opijeni moći i slavom iz prošlosti. Međutim, jedina odgovorna ličnost u carstvu koja je uvidjela jasne pokazatelje državne krize i koja je odlučila ponuditi rješenja bio je Hasan Kafija Prušćak, kadija u jednom malom mjestu Pruscu u Bosanskom ejaletu, ali i cijenjen učenjak i mudrac. On je u svom djelu „Temelji mudrosti o uređenju svijeta“, dao jasne korake kako da se reformiše Carstvo. Samo djelo bilo je dobro prihvaćeno od strane sultana i njegovih ministara, ali umjesto da Kafija bude vođa reformi, on je na džentlmenski način sklonjen na periferiju, bez mogućnosti da značajnije utiče na centralnu vlast. Propuštanje prilike za reformu, Osmansko carstvo će skupo platiti, obzirom da će kriza sve više i više uzimati maha, a nekad moćno carstvo biće svedeno na drugorazredni značaj i biće od strane novih vodećih sila označeno kao meta za uništenje.

## Summary

With the death of Suleiman the Magnificent, we can say that the crisis began, one which the Ottoman Empire unfortunately never overcame. A particularly devastating fact is reflected in the terms of the peace treaty with the Habsburgs, which followed the “fifteen-year war” as a result of the major defeat

<sup>61</sup> Vidi više Senaid Hadžić, Adnan Velagić, *Balkanska praskozorja – od ideja do ujedinjenja*, Tuzla-Mostar 2019, 99-105, 180-184, 209-219, 266-270.



of the Ottoman land army at Sisak in 1593. Through the terms of the peace, the Ottomans, we can freely say, suffered a political defeat, as the idea of ruling the world, which had been laid out during the reign of Mehmed II the Conqueror, was abandoned. Furthermore, the Habsburg emperor was declared a ruler equal to the sultan for the first time, and the tribute that the Habsburgs had previously paid to the Ottoman sultan was abolished. The military defeat of the Ottomans thus marked not only a political defeat but also a crisis in the Empire, which Ottoman officials failed to notice due to their intoxication with the power and glory of the past. However, the only responsible figure in the Empire who recognized the clear signs of state crisis and decided to offer solutions was Hasan Kafija Prušćak, a qadi in the small town of Prusac in the Bosnian Eyalet, but also a respected scholar and sage. In his work "Foundations of Wisdom on the Organization of the World," he provided clear steps on how to reform the Empire. The work was well received by the sultan and his ministers, but instead of Kafija leading the reforms, he was gentlemanly pushed to the periphery, with no possibility of significantly influencing central authority. The missed opportunity for reform would cost the Ottoman Empire dearly, as the crisis would grow increasingly worse, and what was once a powerful empire would be reduced to a secondary importance and marked by the new leading powers as a target for destruction.

## BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

### Knjige/Books:

1. Alajbegović Ibrahim Pečevića, *Historija 1576-1640*, Knjiga II, El Kalem, Sarajevo 2000.
2. Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1998.
3. Grupa autora, *Historija naroda Jugoslavije*, Tom 2, Zagreb 1959.
4. Bašagić Safvet beg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850)*, Sarajevo 1900.
5. Čehajić Džemal, *Derviški redovi u Jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1986.
6. Čelebija Evlija, *Putopis*, Sarajevo 1967.
7. Hadžić Senaid, Velagić Adnan, *Balkanska praskozorja – od ideja do ujedinjenja*, Tuzla-Mostar 2019.
8. Hadžihuseinović Salih Sidik Muvekkit, *Povijest Bosne*, Sarajevo 1999.
9. Hammer Joseph Von, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, Knjiga 2, Zagreb 1979.
10. Ihsanoglu Ekmeleddin, *Historija Osmanske države i civilizacije*, Sarajevo 2004.
11. Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997.
12. Kukavica Edin, *Bajramije – melamije Hamzevijje*, Sarajevo 2009.
13. Matuz Josef, *Osmansko carstvo*, Zagreb 1992.
14. Mažuran Ive, *Hrvati i Osmansko carstvo*, Zagreb 1998.
15. Prušćak Hasan Kafi, *Temelji mudrosti o uređenju svijeta*, prevod dr. Amir Ljubović.
16. Šišić Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do godine 1873*, izdanje Matice Hrvatske Zagreb 1916.
17. Tanović Bakir, *Historija Bosne u okvirima Osmanskog carstva*, Sarajevo 2010.
18. *Vojna enciklopedija*, sv. 1, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd 1970.

19. Živojinović Dragoljub, *Uspon Evrope 1459 – 1789*, Novi Sad 1989.

### Članci/Articles:

1. Abiva Huseyin, Kratak pregled sufizma na Balkanu, *Behar*, časopis za kulturu i društvena pitanja, br. 93/94, godina XIX, 2010, 96-101.
2. Aksoy Omer, Pogubljenje Abdulvehab Ilhamije u svjetlu novih izvora, *Istraživanja FHN* 14/2019, Mostar 2019, 29-46.
3. Hadžijahić Muhamed, Udio Hamzevića u atentatu na Mehmed-pašu Sokolovića, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. V, 1954/55, Sarajevo 1955, 325-330.
4. Handžić Adem, Hadžijahić Muhamed, O progonu Hamzevića u Bosni 1573, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. XX-XI, 1970/71, Sarajevo 1974, 51-69.
5. Lopašić Radoslav, Prilozi za povijest Hrvatske XVI. i XVII. vijeka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu. *Starine JAZU*, XIX (1887), 9-80.
6. Nazor Ante, O broju vojnika kršćanske vojske u Sisačkoj bici 22. lipnja 1593, u: *Sisačka bitka 1593*, Ivo Goldstein, Milan Kruhek, ur, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta, Institut za suvremenu povijest, Povijesni arhiv, Zagreb-Sisak 1994, 93-108.
7. Olesnički Aleksije, Tko nosi odgovornost za poraz turske vojske kod Siska 20. ramazana 1001. godine (22. lipnja 1593)?, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, sv. 22-23, br. 1, (1942), 115-173.
8. Šabanović Hazim, Hasan Kafi Prušćak, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. XIV-XV (1964-65) Sarajevo 1969.
9. Sućeska Avdo, O nasljeđivanju odžakluk timara u Bosni i Hercegovini, *Godišnjak*, br. XV, Sarajevo 1967, 503-516;
10. Sućeska Avdo, Sličnosti i razlike između odžakluk timara i odžakluka kapetana i ostalih graničara u Bosanskom pašaluku, *Godišnjak*, br. XX, Sarajevo 1972, 357-364.

**Mr. sc. Omer ZULIĆ**  
JU Arhiv Tuzlanskog kantona  
omer.arhiv@gmail.com

**1.01 Izvorni naučni rad/Original scientific article**  
UDK/UDC: 94:343.3:929Kulović(497.6 Tuzla)"1941/1945" (093)

## **SUĐENJE SEAD-BEGU KULOVIĆU<sup>1</sup>** **- nepravda s tragičnim ishodom -**

**Apstrakt:** *Pitanje sudbine Sead-bega Kulovića u proteklom periodu nije naročito zaokupljalo pažnju naučne javnosti Tuzle. To je donekle i razumljivo, jer bi u periodu socijalističke Jugoslavije, otvaranje i istraživanje ovog pitanja od strane historičara bilo tretirano kao hereza. Tek padom socijalizma, odnosno raspadom Jugoslavije, historičari su mogli, pristupiti istraživanju i osjetljivih tema, koje u komunističkoj, ideološki obojenoj Jugoslaviji nisu smjeli. Dakle, nakon presude Vojnog suda Grada Sarajeva, kojom je Sead-beg Kulović osuđen na smrt strijeljanjem, jula 1945. godine, ovo pitanje nije istraživano niti otvarano narednih više od sedam decenija. Nezainteresiranost naučne javnosti za istraživanje ovog pitanja, dovelo je često do pogrešnih interpretacija o životu i smrti Sead-bega Kulovića. Čak su neki od autora radova koji su se donekle dotakli pitanja sudbine Sead-bega Kulovića, neargumentirano i ne činjenično tvrdili da je ubijen bez suđenja. S druge strane, iako je suđeno Sead-begu Kuloviću i donijeta presuda, to apriori ne znači da je Sead-beg stvarno kriv za ono što mu se u presudi stavljalo na teret. Naime, treba uzeti sveukupne okolnosti u kojima je suđeno Sead-begu Kuloviću, na koncu Drugog svjetskog rata, kada su, često bez ikakve dokazane krivice, vršena pogubljenja. Ali, i takva presuda, istraživaču daje odgovore na mnogobrojna pitanja, a prije svega na odnos tadašnje, komunističke vlasti prema neistomišljenicima, pogotovo ako su ti neistomišljenici bili enormno bogati, kakav je slučaj sa Sead-beg Kulovićem. Stoga se autor rada odlučio da otvaranjem ovog pitanja potakne naučnu javnost na istraživanje svih detalja vezanih za Sead-bega Kulovića u periodu Drugog svjetskog rata. Rad nema pretenzije da donese konačne zaključke vezane za ovo pitanje, već da iznese nove do sada nepoznate činjenice, te da ukaže na određene kontradiktornosti i nedosljednosti postupka tadašnje komunističke vlasti prema Sead-begu Kuloviću. Odnosa, koji je rezultirao pogubljenjem istaknutog i uglednog Bošnjaka, Sead-bega Kulovića, te konfiskacijom cjelokupne njegove*

---

<sup>1</sup> Rad je izlagan na Naučnom skupu pod nazivom: *Znamenite ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine*. Naučni skup je održan na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, 16-17.11.2017. godine u organizaciji Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla.

*imovine, što je vjerovatno i bio glavni i najveći razlog i motiv sudskog procesa protiv Sead-bega Kulovića.*

**Ključne riječi:** *Sead-beg Kulović, Tuzla, Drugi svjetski rat, NDH, vojni sud, presuda, strijeljanje, konfiskacija.*

## **THE TRIAL OF SEAD-BEG KULOVIĆ - An injustice with a tragic outcome -**

**Abstract:** *The question of the fate of Sead-beg Kulović in the past period has not particularly attracted the attention of the academic community in Tuzla. This is somewhat understandable, as during the period of socialist Yugoslavia, historians addressing and researching this issue would have been treated as heretics. Only after the fall of socialism and the dissolution of Yugoslavia were historians able to approach the investigation of sensitive topics that, in communist, ideologically colored Yugoslavia, they were forbidden to explore. Therefore, after the verdict of the Military Court of Sarajevo, which sentenced Sead-beg Kulović to death by firing squad in July 1945, this issue remained unexplored and untouched for more than seven decades. The lack of interest from the academic community in researching this matter often led to incorrect interpretations about the life and death of Sead-beg Kulović. Some authors who somewhat touched upon the question of Sead-beg Kulović's fate even made unsubstantiated and unfounded claims that he was killed without trial. On the other hand, although Sead-beg Kulović was tried and a verdict was issued, this does not automatically mean that Sead-beg was actually guilty of what was alleged in the verdict. Namely, all the circumstances surrounding the trial of Sead-beg Kulović, at the end of World War II, when executions were often carried out without proven guilt, need to be taken into account. However, such a verdict still provides researchers with answers to numerous questions, primarily about the attitude of the then communist government towards dissenters, especially if those dissenters were extraordinarily wealthy, as was the case with Sead-beg Kulović. Therefore, the author of the paper decided to raise this issue in order to encourage the academic community to research all the details related to Sead-beg Kulović during World War II. The paper does not aim to draw final conclusions on this matter, but rather to present new, previously unknown facts and to point out certain contradictions and inconsistencies in the actions of the then communist government towards Sead-beg Kulović. This relationship ultimately resulted in the execution of the prominent and respected Bosnian, Sead-beg Kulović, and the confiscation of all his property, which was likely the main and greatest reason and motive for the legal process against Sead-beg Kulović.*

**Key words:** *Sead-beg Kulović, Tuzla, World War II, NDH, military court, verdict, execution by firing squad, confiscation.*

## Uvodne napomene

Postupci pobjedonosne partizanske vojske, u euforiji izvjesne nadmoći nad ratnim neprijateljem, rezultirali su brojnim (izvan)sudskim pogubljenjima ljudi koji su ulazili u rastegljivu kategoriju narodnih neprijatelja, često bez ikakve dokazane krivice koja bi prelazila okvire ideološkog neslaganja s NOP-om i njegovim komunističkim vođstvom.<sup>2</sup> Različita suđenja brojnim „državnim i narodnim neprijateljima” bila su dio procesa nove komunističke vlasti. Organiziranje sudskih procesa pokazatelj je nastojanja novih vlasti da se prekinu pojave likvidiranja bez sudskih presuda, a takvih slučajeva bilo je u Bosni i Hercegovini, naročito tokom 1945. godine. Osim suđenja pred Sudom narodne časti, čije su presude bile u funkciji moralne diskvalifikacije onih koji su saradivali s neprijateljem tokom rata, važna suđenja su 1945. organizirana pred vojnim sudovima.<sup>3</sup>

Krajem Drugog svjetskog rata i neposredno nakon toga Bošnjaci su bili izloženi brojnim pritiscima. Značajan broj uglednih Bošnjaka proglašen bio je “državnim neprijateljem”, čime su stvoreni uslovi za njihovo proganjanje, te provođenje mjera konfiskacije i eksproprijacije njihove imovine. Torturi i raznim pritiscima bili su podvrgnuti Bošnjaci uglednici, bogati pojedinci, koji su bili u nemilosti nove vlasti. Najdrastičniji primjer brutalnosti nove vlasti, odnosno partizana, viđen je prilikom njihovog prvog ulasku u Tuzlu, oktobra 1943. godine, kad su stradali brojni uglednici Tuzle, koji su označeni kao neprijatelji NOP-a. Obračun sa uglednim Bošnjacima Tuzle i tuzlanske regije intenziviran je krajem i nakon okončanja Drugog svjetskog rata.<sup>4</sup>

<sup>2</sup> Adnan Jahić, *Između čekića i nakovnja Bosanskohercegovački muslimani (Bošnjaci) u Drugom svjetskom ratu (1941-1945)*, Zagreb 2023, 616. (dalje: A. Jahić, *Između čekića i nakovnja*).

<sup>3</sup> Husnija Kamberović, *Osuđeni na smrt u Bosni i Hercegovini 1945-1949. godine*, Sarajevo 2012, 8. (dalje: H. Kamberović, *Osuđeni na smrt*). Autor navodi popis od 564 osobe osuđene na smrt, s tim da popis nije konačan, jer kako navodi autor, on je naveo samo imena za koja je tačno mogao utvrditi sve informacije i za koje je imao uvid ne samo presudu na smrt, nego i zapisnik sa izvršenja kazne. U navedenoj publikaciji nije navedeno ime Sead-bega Kulovića.

<sup>4</sup> O stradanjima Bošnjaka u Tuzli i tuzlanskoj regiji krajem i nakon Drugog svjetskog rata vidjeti više: Izet Šabotić, *Položaj Bošnjaka na širem tuzlanskom području neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, u: *Zbornik radova/Naučni skup „Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu“*, Sarajevo 24. novembar 2011, Sarajevo 2012. (dalje: I. Šabotić, *Položaj Bošnjaka*). Dostupno i na: <https://pdfcoffee.com/izet-abotić-položaj-bonjaka-na-irem-tuzlanskom-podruju-neposredno-nakon-drugog-svjetskog-rata-pdf-free.html> (Pristup: 18.10.2024). Autor takođe donosi značajne činjenice o ubistvima i nakon 1944. godine, ne samo u Tuzli nego i Bijeljini, Zvorniku, Gračanici i drugim mjestima. Između ostalog autor navodi: Nakon ulaska partizana u Tuzlu 1944. godine, zaslugom vlade Popovića, osvjedočenog neprijatelja Bošnjaka, ubijeno je nekoliko uglednih Tuzlaka, među kojima i advokat dr. Bahrija Kadić, te Sulejman Omazić, Sakib Ibrišimović i drugi aktivni članovi muslimanskih kulturnih društava “Senat”, “Bosna” i “Narodna uzdanica”. I bijeljinski

Sead-beg Kulović, sin Esada, bio je jedini potomak ugledne loze Kulovića. Tuzlanski posjednik, istaknuti član „Narodne uzdanice” (predsjednik MO Tuzla) i gradonačelnik Tuzle, od 1941-1942. godine. U proteklom periodu, naročito za vrijeme socijalističke Jugoslavije, pitanje okolnosti i sudbine Sead-bega Kulovića, nije bilo predmet posebnog naučnog istraživanja. Pa i u novije vrijeme ovo pitanje nije u značajnijem obimu pobilo interes naučne javnosti za detaljnija istraživanja.<sup>5</sup> Osuđen je i strijeljan 1945. godine, a cjelokupna njegova imovina je konfiskovana. Iako su okolnosti i pravi razlozi njegovog strijeljanja u proteklom periodu izazivali sumnju kod određenog kruga ljudi, pa i naučne javnosti, to pitanje nikada nije do kraja rasvijetljeno. Razlog tome leži u činjenici da je sačuvano vrlo malo izvora i dokumenata koji svjedoče o tom periodu, njegovom djelovanju i angažmanu. S druge strane otvaranje i istraživanje tog pitanja u ranijem, socijalističkom periodu nije bilo poželjno, zbog moguće represije tadašnje vlasti prema potencijalnim istraživačima tog pitanja. Danas, nažalost možemo konstatovati, da je protokom tolikog vremenskog perioda, nemoguće naći nekog savremenika tih dešavanja, koji bi bar svojim sjećanjima dao neke značajne informacije o tom pitanju. U svakom slučaju, puno je nerazjašnjenih okolnosti njegove optužnice i strijeljanja.

U Arhivu Tuzlanskog kantona čuva se kompletan spis koji sadrži prepis presude, kao i kompletnu dokumentaciju vezanu za konfiskaciju njegove imovine. Ista do sada nije korištena od strane istraživača, tako da će se u ovom radu, po prvi puta naći i određeni detalji vezani za predmetnu arhivsku građu. Naime, u dosadašnjim naučnim osvrtima, bila je dilema da li je uopće suđeno Kuloviću, do tvrdnji da je strijeljan bez suđenja.<sup>6</sup> Ako ništa drugo, u ovom radu će biti otklonjene bar te dileme, te će primjenom određenih historijskih metoda biti ukazano na određene kontradiktornosti vezane za slučaj Sead-bega Kulovića i njegove „krivice”.

---

gradonačelnik Hasan-aga Pašić našao se na udaru komunističke vlasti. Država je izvršila eksproprijaciju njegovih velikih zemljišnih posjeda. U Bijeljini su optuženi i označeni kao “državni neprijatelji” i drugi ugledni građani, poput: Hivze Salihbegovića, Jusuf-age Hadžisalihovića, Hasana Lagumdžije, te Hasan-bega Hadžića iz Trnave. Njihova imovina je konfiskovana.

<sup>5</sup> O Sead-begu Kuloviću pisali su: Adnan Jahić, *Muslimanske formacije tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu*, Tuzla 1995, 22; Salih Strašević, Dobri beg Kulović, *Baština sjeveroistočne Bosne*, broj 5, Tuzla 2012. Značajne informacije daje nam i Vera Mujbegović u knjizi: *Tuzla moje mladosti, nostalgična pripovest*, Tuzla 2016. (dalje: V. Mujbegović, *Tuzla*). O Kulovićima nam korisne informacije daje i rad historičara Kamberovića i to: Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878-1918. godine*, Sarajevo 2003. (dalje: H. Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi*).

<sup>6</sup> <https://akos.ba/dramaticna-historija-bosnjaka-smrt-sead-bega-kulovica/>. Autor teksta Sudbin Musić, tvrdi da je Kulović „ubijen bez suda”.

## Opće naznake o Sead-begu Kuloviću

Sead-beg Kulović rođen je 1897. godine, od oca Esad-bega<sup>7</sup> i Rašidehanume Gradašćević.<sup>8</sup> U Tuzli je završio gimnaziju, a visoku poljoprivrednu školu u Beču. Za vrijeme Prvog svjetskog rata Sead-beg je, kao aristokratski sin, vojnikovao pri jednom visokom štabu. Bogat, lijep, uglađen, ljubitelj bečko-peštanskih teferiča i žena, rado je priman u najodabranija oficirska društva.<sup>9</sup> Bio je od glave do pete uglađen, ispeglan i besprekoran, što je bilo sraslo sa njim, a ne vještački nakalemljeno.<sup>10</sup>

Bio je istaknuti član društva „Narodna uzdanica”.<sup>11</sup> Naime, iako je mjesni odbor društva „Narodna uzdanica” u Tuzli osnovan relativno kasno, tek 1929. godine, istinsko i sadržajno djelovanje otpočelo je tek sredinom tridesetih godina, posebno nakon dolaska pod patronat Sead-bega Kulovića, koji je bio predsjednik Mjesnog odnora „Uzdanice” od 1936. godine, te dugogodišnji član Glavnog odbora u Sarajevu.<sup>12</sup> Bio je član Glavnog odbora u vremenskom periodu od 1938. do 1944. godine.<sup>13</sup>

Po svojoj prirodi Kulović je bio čovjek aristokratskih manira.<sup>14</sup> Ženio se više puta. Poslije kratkog braka sa Nelom iz Sarajeva, o kojoj se malo zna, oženio

<sup>7</sup> Esad ef. Kulović, rođen je 1854. godine. Umro je 1917. godine u 64. godini života, a ukopan na porodičnom mezarju u Sarajevu. Najmarkantnija ličnost u svoje doba, vrlo oštrouman, dobro se snalazio u životu. *Kalendar Narodna uzdanica* 1935, Godina III, Islamska dionička štamparija, Sarajevo 1934, 138, 139. Govorio je turski, arapski, perzijski i francuski jezik. Studirao je u Stambolu i Švajcarskoj. Osnivač Samostalne muslimanske stranke, a od 1905-1910. godine bio gradonačelnik Sarajeva. Godine 1913, ponovo je izabran za gradonačelnika, ali nije prihvatio. Bio je vlasnik velikih posjeda, a svojom ženidbom sa Rašide-hanumom Gradašćević udvostručio je svoje imanje dodavši mu kuće i imanje Tuzlića, i miraz imanje na Malinama i nekoliko kuća u Tuzli koje je Rašide-hanuma naslijedila od svoje tetke Tahire-hanume Tuzlić. Salih Strašević, Dobri beg Kulović, *Baština sjeveroistočne Bosne*, broj 5, Tuzla 2012, 133. (dalje: S. Strašević, *Beg Kulović*).

<sup>8</sup> Rašide-hanuma, bila je rodom iz Gradačca, iz znamenite porodice Gradašćević. Njena tetka Tahira-hanuma Tuzlić, ostavila joj je na poklon imanje na Malinama i kuće u Tuzli. V. Mujbegović, *Tuzla*, 217.

<sup>9</sup> S. Strašević, *Beg Kulović*, 133.

<sup>10</sup> V. Mujbegović, *Tuzla*, 224, 225.

<sup>11</sup> Muslimansko kulturno društvo „Narodna uzdanica“ osnovano je 1923. godine inicijativom najjače političke stranke Muslimana između dva rata – Jugoslovenske muslimanske organizacije. Budući da je osnovana kao kulturno nacionalna protuteža „Gajreta“, Narodna uzdanica u svom programu i sadržaju osim globalnog nastojanja da se osujeti prodor srpske nacionalne i političke ideje među muslimanske mase i omladinu, ničim se nije bitnije razlikovala od Gajreta. Prva i osnovna svrha društva bila je kulturno i privredno podizanje Muslimana Kraljevine Jugoslavije, a glavno sredstvo njenog ispunjenja davanje materijalne pripomoći valjanjoj i čestitoj mladeži, koja se obrazuje u svjetovnim i vjerskim naukama na srednjim i visokim zavodima u državi i na strani. Ismail Hadžiahmetović, *Narodna uzdanica u kulturnome i društvenome životu Muslimana Bosne i Hercegovine*, Tuzla 1998, 13. (dalje: I. Hadžiahmetović, *Narodna uzdanica*).

<sup>12</sup> I. Hadžiahmetović, *Narodna uzdanica*, 76, 77.

<sup>13</sup> Ibrahim Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice“ u društvenom životu Bošnjaka (1923 – 1945)*, Sarajevo 2002, 249-251. (dalje: I. Kemura, *Značaj „Narodne uzdanice“*).

<sup>14</sup> V. Mujbegović, *Tuzla*, 224, 225.

se svojom rodicom Ifaket Tuzlić, mladom, lijepom, djevojkom koja je u svemu slijedila muža. Nakon razvoda, Kulović se oženio Švajcarkinjom Sesil. Visok i malo povijen Sead-beg Kulović i skladna, sportski građena Sesil, bili su neobičan spoj bosanskog bega i mlade Švajcarkinje zaljubljene u Bosnu i svog muža.<sup>15</sup>

Sead-beg Kulović, tuzlanski veleposjednik i političar, jedna od najaktivnijih i najutjecajnijih društvenih figura među Bošnjacima Tuzle međuratnog i ratnog perioda. S početka rata bilježimo njegovu ulogu gradonačelnika Tuzle, gdje je ostao negdje oko godinu dana, kada ga je zamijenio Čazim-aga Žunić. Kasnije je obnašao dužnost državnog tajnika, da bi ušao u njemačke kombinacije vezane za aktuelizirani koncept autonomne Bosne, kao eventualni guverner i prvi čovjek. Ipak, njegova stvarna uloga u tom periodu ostaje krajnje tmurna i zamagljena.<sup>16</sup>

Historičar Husnija Kamberović, Kuloviće ubraja među 55 najvećih i najuglednijih bošnjačkih porodica u sjeveroistočnoj Bosni.<sup>17</sup> Kulovići su živjeli nadomak Tuzle, na imanju u Malinama, kod Živinica. Maline su bile za tadašnje prilike lijepo, na najmoderniji način uređeno imanje. Kulović je imao moderno poljoprivredno gazdinstvo, prvi je uveo mašine, traktore i ostalo. Imao je i tri automobila. Osim Malina, Kulovići su posjedovali i posjed u Bukinju. Naselje Bukinje je bilo klasično begovsko imanje sa više stambenih i pomoćnih zgrada. Kulovićev posjed u Bukinju blizu grada, bio je manje u upotrebi od posjeda u Malinama gdje se živjelo tokom cijele godine, a ljeti se dolazilo samo povremeno u Bukinje. Imanje u Bukinju bilo je često stjecište raznih izletnika i grupnih posjeta. Uoči Drugog svjetskog rata tu je bilo više organizovanih izleta, bilo omladine, bilo društva „Uzdanica”, čiji je Kulović bio predsjednik<sup>18</sup>. Upravo na imanju Sead-bega Kulovića u Bukinju, 1940. godine organizovan je jedan od najvećih izleta napredne omladine koji je organizovao Mjesni komitet SKOJ-a.<sup>19</sup>

### Politička uvjerenja Sead-bega Kulovića

Što se tiče njegovih političkih opredjeljenja, možemo konstatovati da se nije previše politički eksponirao, niti je uspijevao dostići neke značajnije političke funkcije, za razliku od njegovog oca. Vjerovatno je to odsustvo interesovanja, ali i lagodan život koji je kao posjednik uživao, uticao na opredjeljenje da nije iskazivao naročite pretenzije za političko djelovanje.

<sup>15</sup> V. Mujbegović, *Tuzla*, 211, 212.

<sup>16</sup> I. Šabotić, *Položaj Bošnjaka*, 279.

<sup>17</sup> H. Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi*, 187-194. Kamberović ističe da „na teritoriju sedam kotara sjeveroistočne Bosne beglučki kompleksi su se nalazili u rukama krupnih bošnjačkih zemljoposjedničkih porodica, a obuhvatali su krajem Prvog svjetskog rata ukupnu površinu od 187.168.234 dunuma. Između ostalih, navodi i porodicu Kulović.

<sup>18</sup> Tako je na imanju Sead-bega Kulovića, 30. augusta 1936. godine, održan teferič, na kojem je bilo prisutno oko 5000 posjetilaca. Vidi više: *Narodna uzdanica – Kalendar za godinu 1937*, godina V, Sarajevo 1936, 179.

<sup>19</sup> V. Mujbegović, *Tuzla*, 216, 220.



„Ponekad bi se pred izbore malo više aktivirao, ali je obično propadao. Njegove ambicije nisu bile tolike da bi ga podstakle na napore koji se podrazumijevaju u karijeri gradskog političara. Ponekad je izgledalo da se politikom pomalo i povremeno bavi prosto kao hobbijem”.<sup>20</sup>

Što se tiče njegovog političkog angažmana naročito početkom Drugog svjetskog rata, Vera Mujbegović konstatuje slijedeće: „bilo je zlih glasova tada, naročito kasnije dolaskom okupatora u našu zemlju, da je Kulović eksponent neke strane političke sile ili obavještajne službe. Pouzdano znam da ga je otac (Mustafa Mujbegović, op.a), smatrao konzervativcem i germanofilom, kako se i sam Kulović predstavljao. U vjerskom pogledu bio je nešto modernijeg svjetonazora i prilično emancipovan od Islama, u dva braka oženjen katolkinjom”.<sup>21</sup>

### Gradonačelnik Tuzle

Sead-beg Kulović, bio je gradonačelnik Tuzle nepunu godinu dana, od 1941. do početka 1942. godine, da bi ga na tom mjestu zamijenio Ćazim-aga Žunić. Nedostatak historijskih izvora ne pruža nam mogućnost da istražimo zašto je samo tako kratko vrijeme proveo na položaju, ali nam to pitanje otvara mnoge dileme. Ako je uživao toliko povjerenje, te bio toliko naklonjen novoj vlasti, zašto nije ostao na tom položaju duže vrijeme? Moguće da je njegovo neslaganje s politikom koju je provodila NDH-a, rezultirala njegovom odlukom, o povlačenju s mjesta gradonačelnika, iako je i dalje ostao naklonjen ideji autonomije Bosne i Hercegovine u okvirima Trećeg Rajha. O tome Sušić, koji u svom djelu *Parergon* krajnje kritički govori o Kuloviću, ističe slijedeće: *Ne iritirajući ustaški režim koji je smatrao privremenim i vještačkim, Sead-beg se koristio svojim prijateljstvima s visokim predstavnicima njemačke vojne sile da u kršu praktičnih pitanja vojne i političke svakodnevice, stalno drži niti autonomije kao jedinog mudrog rješenja. Kad su mu Nijemci ponudili autonomiju Bosne i mjesto guvernera u njoj, on je odbio i preporučio Džafer-bega Kulenovića.*<sup>22</sup> Dakle, čak i Sušić, koji krajnje kritički govori o Kuloviću, decidno navodi da je bio svjestan privremenosti NDH-ovskog režima, te da je postupao u toj mjeri da „ne iritira ustaški režim”. Iz navedenog je jasno da je Sead-beg Kulović bio oprezan čovjek, koji je iz određenih praktičnih razloga prihvatao nametnuti režim u mjeri u kojoj je morao i ništa više od toga. U tom smislu ne može se govoriti o ideološkom prihvatanju ustaškog, niti fašističkog režima, koji bi jedino kao takav (ideološki) mogao rezultirati bezrezervnom podrškom ustaškom režimu i bezpogovornom provođenju ciljeva i politika tog ustaškog režima. Uostalom, iz naprijed iznesenih tvrdnji Sušića o Kuloviću

<sup>20</sup> Derviš Sušić, *Parergon (Bilješke uz roman o Talu)*, Sarajevo 1980, 211. (dalje: D. Sušić, *Parergon*).

<sup>21</sup> V. Mujbegović, *Tuzla*, 225.

<sup>22</sup> D. Sušić, *Parergon*, 213.

moglo bi se i zaključiti zašto je Sead-beg Kulović tako kratko bio na mjestu gradonačelnika.

### **Odnos Sead-bega Kulovića prema porodici Mujbegović**

Odnos Sead-bega Kulovića i uglednog tuzlanskog doktora Mustafe Mujbegovića, detaljno opisuje Vera Mujbegović, kći Mustafe. Iako su imali suprostavljene stavove, od kojih je Kulović bio istaknuti član „Narodne uzdanice”, a dr. Mujbegović pitomac „Gajreta”, ona konstatuje kako su njihove porodice često posjećivale jedna drugu, a da su Kulović i Mujbegović, dosta vremena provodili zajedno u dugim razgovorima.

Odlaskom Mustafe Mujbegovića u partizane, te nakon njegove pogibije u februaru 1942. godine, Sead-beg Kulović, je stao u zaštitu njegove porodice. O tome Vera Mujbegović kaže slijedeće: *...Pitao je da li nam šta treba, na šta je majka zahvalila i rekla da se nekako snalazimo. Bio je smrknut i mračan u licu, bez traga osmijeha, ali neko saosjećanje se probijalo ispod te maske. Nije više bilo oca s kojim je rado vodio duge političke rasprave. Sada su stvari bile mnogo jasnije i čistije, stajali smo na dvije suprotne strane, što je bila posljedica opšte polarizacije. Majci je rekao da se ne brine, da nas niko neće progoniti ni iseljavati... Ustvari, htio je da nam stavi do znanja da imamo neku vrstu zaštite. Inače, vrlo je vjerovatno da bi majku kao Srbijanku protjerali u Srbiju...*<sup>23</sup> Na ovom primjeru koji predstavlja autentično i argumentovano svjedočenje, evidentno je da je Kulović, unatoč strahotama rata, bio i ostao filantrop, posvećen pomaganju ljudima. Naime, u uslovima NDH-ovske vlasti, iako nije bilo mudro, Kulović je dao podršku porodici partizana, što takođe potvrđuje karakterne vrijednosti Kulovića. Naime, u uslovima ustaške vlasti u Tuzli, pružanje pomoći porodici partizana, makar i od Sead-bega Kulovića, mogla je rezultirati određenom vrstom sankcija protiv samog Kulovića. Međutim, iako sigurno svjestan te činjenice, Kulović se nije dvoumio dati svoju podršku porodici Mujbegović.

### **Položaj Jevreja u Tuzli u vrijeme gradonačelnika Kulovića**

Ono što je činjenica da su u vrijeme njegovog mandata na položaju gradonačelnika, tuzlanski Jevreji slobodno živjeli i radili. Naime, krajem 1941. godine, neko je javio u Zagreb da su u Tuzli Jevreji još uvijek slobodni i da im je dopušteno da vode svoje biznise, dok su drugi gradovi pod njemačkom kontrolom „Judenrein”, odnosno bez Jevreja.<sup>24</sup> I po tome je evidentno da Kulović

<sup>23</sup> V. Mujbegović, *Tuzla*, 227.

<sup>24</sup> <http://radiokameleon.ba/2017/02/19/tuzla-za-pocetnike-dva-tuzlanska-velikana-ratimir-vedran-deletis/>. (Pristup 30.10.2017).

ideološki nije imao nikakve doticajne tačke sa fašističkim i ustaškim ciljevima i ideologijama, koji su podrazumijevali uništenje Jevreja.

Po nekim navodima, koje je neophodno dodatno istražiti, Sead-beg Kulović i ustaški poglavnik Pavelić su se lično poznavali i to je presudilo da Deletis od Kvaternika dobije pomilovanje za 16 jevrejskih obitelji.<sup>25</sup> „Nekoliko srpskih porodica širilo je vijest o tome kako je Sead-beg pomogao Srbima i štitio ih od ustaškog bjesnila. Ne samo u Tuzli, nego i u manjim mjestima Istočne Bosne. I da je čak lično intervenisao da se iz tuzlanskog zatvora pusti nekoliko desetina zarobljenih partizana”.<sup>26</sup>

Naprijed navedene informacije takođe ne idu u prilog optužbama da je Kulović bio idejni fašista koji se dolaskom okupatora i ustaškog režima primio dužnosti gradonačelnika u Tuzli, za koje je vrijeme vršen progon i logorovanje Srba iz Tuzle.

### Zašto je Kulović ostao u Tuzli 1943. i 1944. godine?

Najviše pažnje zaokuplja činjenica da partizani nisu odmah nakon prvog (1943), niti drugog ulaska u Tuzlu (1944), pristupili kažnjavanju Sead-bega Kulovića. To je čak tada bilo jednostavnije, kada su vršeni obračuni i pogubljenja, čak i bez suđenja. Budući da nije nikome nanio štetu, te da je svojim ugledom i djelovanjem spasio značajan broj ljudskih života, Sead-beg Kulović, sasvim sigurno nije ni smatrao da treba bježati iz Tuzle. Iako je kratko bio gradonačelnik, taj položaj nije zloupotrijebio, nego iskoristio. Naime, položaj gradonačelnika mu je donekle i omogućio da olakša život i pomogne ljudima, odnosno da ih spašava.

Uostalom, pitanje saradnika okupatora, kao savremenik tog vremena, možda najbolje definiše Vera Mujbegović, koja je u to vrijeme živjela u Tuzli. *Saradnja sa okupatorom bila je veoma široka i razgranata i skoro da je bilo nemoguće razgraničiti strogo ovaj pojam. Zapravo, svi mi kojimo smo živjeli i boravili u NDH, dobijali garantovano snabdjevanje, išli u školu i na zanat ili službovali, svi smo mi bili na neki način bili saradnici* (okupatora, op. a).<sup>27</sup>

Što se tiče eventualne odgovornosti Kulovića, zanimljivo je to da je Kulović od 1943. do 1945. godine boravio u Tuzli, te da niko njegovo prisustvo niti djelovanje u tom periodu nije problematizirao. Čak naprotiv, kako navodi Vera Mujbegović, *najprije su naši* (partizani, op. a), *lijepo postupali s Kulovićem, a poslije su zaoštrili*. Kampanja protiv njega počela je negdje početkom 1945. godine govorom Naila Begića u Bristolu. Činjenica da su Kuloviću čak nudili i saradnju i mjesto u agraru u novoj vladi, govori u prilog činjenici da Kulović ustvari nije smatran nikakvim saradnikom okupatora, niti

<sup>25</sup> <http://radiokameleon.ba/2017/02/27/tuzla-za-pocetnike-tri-tuzlaka-tri-biografije/>. (Pristup 30.10.2017).

<sup>26</sup> D. Sušić, *Parergon*, 213.

<sup>27</sup> V. Mujbegović, *Tuzla*, 551.

zločincem. U prilog tome govori iskaz, odnosno kazivanje Omera Gluhića, koji je isto dao Veri Mujbegović, pred njegovu smrt 1987. godine. Između ostalog on navodi slijedeće: *Poslije drugog oslobođenja bio sam ponovno komandant mjesta. Tada smo pitali drugove u Oblasnom komitetu za Kulovića: Šta ćemo sa njim? Rekli su nam da ga angažujemo nešto u vezi s poljoprivredom, pošto je bio veleposjednik i znao je te poslove. Otišli smo k njemu Nedim Šahinpašić i ja i predložili smo mu tu vrstu saradnje. On se na to nasmijao i rekao: bilo bi smiješno Gluhiću, da ja kao beg pomažem vas komuniste.*<sup>28</sup> Dakle, u to vrijeme on uopće nije tretiran kao saradnik okupatora, kao narodni neprijatelj, odnosno neko kome bi trebalo suditi.

*Moguće je da Kulović u nekom kasnijem periodu ne bi životom platio svoju saradnju s Nijemcima, s obzirom da se nije materijalno okoristio i da nikome lično nije naškodilo.*<sup>29</sup>

### Suđenje Sead-begu Kuloviću

Suđenje Sead-begu Kuloviću u dosadašnjim naučnim dometima bilo je nepoznanica. U nekoliko radova koji su se bavili ovim pitanjem nije se sa sigurnošću utvrdilo da li je Kuloviću suđeno ili ne. Rijetki koji su do sada istraživali ovo pitanje postavljali su to pitanje bez odgovora: da li je suđeno, ako jeste gdje je presuda? Činjenica jeste da je Sead-begu Kuloviću suđeno, 1945. godine, od strane Vojnog suda Komande Grada Sarajeva. Prepis predmetne presude, koji je uradio Sreski sud Tuzla, na traženje Okružnog narodnog odbora Tuzla, čuva se u Arhivu Tuzlanskog kantona. Cjelokupan predmet koji se sastoji od prepisa presude, te predmeta konfiskacije imovine nalazi se u sklopu arhivskog fonda Okružna uprava narodnih dobara, koji se čuva u Arhivu Tuzlanskog kantona.<sup>30</sup>

Vojni sud Komande grada Sarajeva, kao nadležan u vijeću sastavljenom od kapetana Vese Jovanovića kao predsjednika, kapetana Šorna Avgustina i Radana Danila, kao članova vijeća, poručnika Radonjić Mašana kao zapisničara, potporučnika Bušatlić Asima, kao zastupnika javnog tužioca za Okrug Sarajevo i optužnice, te optuženog Kulović Seada, zbog krivičnih djela iz člana 13. i 14. *Uredbe o vojnim sudovima*, nakon održanog glavnog pretresa na dan, 28. jula 1945. godine u Sarajevu, osuđen je na kaznu smrti strijeljanjem, trajan gubitak političkih i građanskih prava i na konfiskaciju cjelokupne imovine.

Sead-beg Kulović, osuđen je po slijedećim tačkama optužnice:

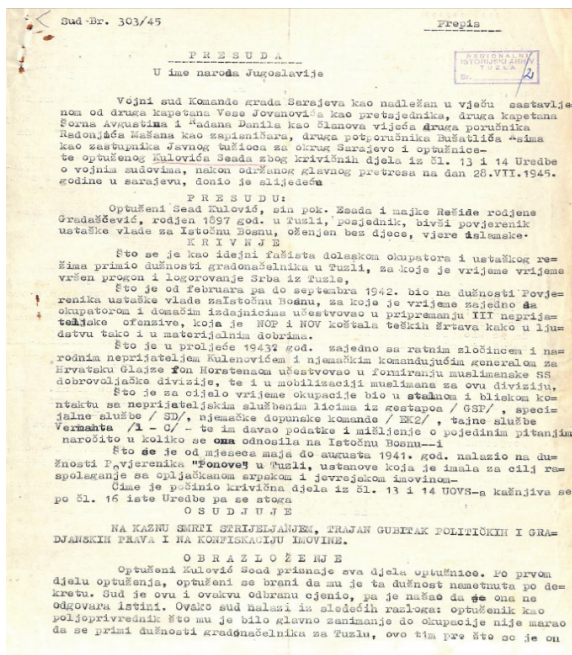
- Što se je kao idejni fašista dolaskom okupatora i ustaškog režima primio dužnosti gradonačelnika u Tuzli, za koje je vrijeme vršen progon i logorovanje Srba iz Tuzle,

<sup>28</sup> V. Mujbegović, *Tuzla*, 228, 229.

<sup>29</sup> V. Mujbegović, *Tuzla*, 229.

<sup>30</sup> Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: *ATK*), Okružna uprava narodnih dobara (dalje: *OUND*), br. 63980.

- Što je od februara pa do septembra 1942. godine bio na dužnosti Povjerenika ustaške vlade za Istočnu Bosnu, za koje je vrijeme zajedno sa okupatorom i domaćim izdajnicima učestvovao u pripremanju III neprijateljske ofanzive, koja je NOP i NOV koštala teških žrtava kako u ljudstvu, tako i u materijalnim dobrima,
- Što je u proljeće 1943. godine, zajedno sa ratnim zločincem i narodnim neprijateljem Kulenovićem i njemačkim komandujućim generalom za Hrvatsku Glajze fon Horstenaom učestvovao u formiranju muslimanske SS dobrovoljačke divizije, te i u mobilizaciji muslimana za ovu diviziju,
- Što je za cijelo vrijeme okupacije bio u stalnom i bliskom kontaktu sa neprijateljskim službenim licima iz Gestapoa, specijalne službe, njemačke dopunske komande, tajne službe Vermahta, te im davao podatke i mišljenje o pojedinim pitanjima naročito ukoliko su se ona odnosila na Istočnu Bosnu,
- Što se od mjeseca maja do avgusta 1941. godine nalazio na dužnosti Povjerenika Ponove u Tuzli, ustanove koja je imala za cilj raspolaganje sa opljačkanom srpskom i jevrejskom imovinom.<sup>31</sup> (*Prilog 1*).



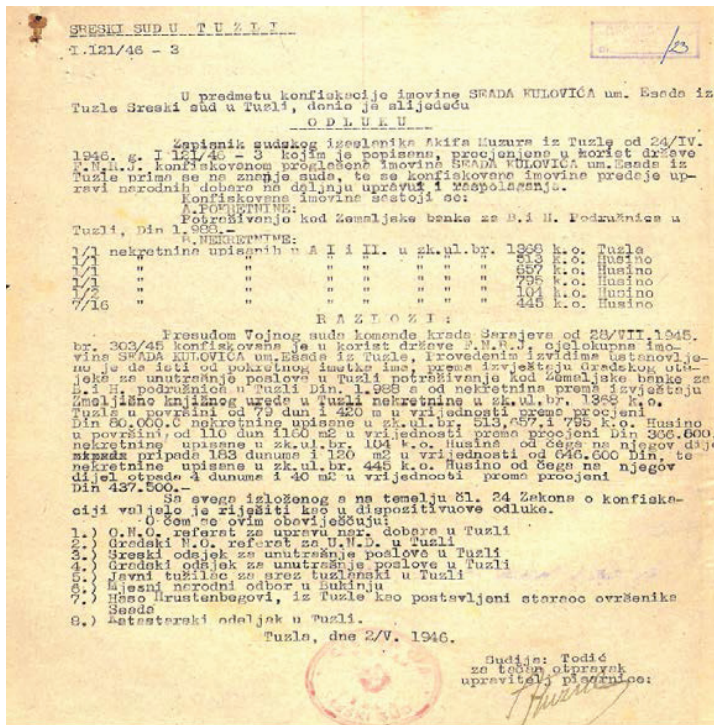
Prilog 1. *Presuda Sead-begu Kuloviću.*

U obrazloženju presude, navodi se da optuženi Kulović priznaje sva djela optužnice, što je zbudjujuće, jer već u slijedećoj rečenici se navodi da je Kulović u svoju odbranu iznio određene činjenice, koje od strane suda nisu prihvaćene.

<sup>31</sup> ATK, *OUND*, br. 63980.

Dakle, nelogično je da Kulović u startu prizna sva djela optužnice, pa da se onda brani. Tako na primjer, po prvoj tački optužnice Kulović se branio time da mu je ta dužnost nametnuta po dekretu, što je sud odbio. Dalje, po drugoj tački optužnice Kulović se branio da je on primajući se dužnosti povjerenika za Istočnu Bosnu, htio da istu spasi, da je Nijemci ne ustupe Srbima i Nediću. Sud je takođe odbacio odbranu po ovoj tački. I po ostalim tačkama optužnice, sud nije prihvatio argumente odbrane, te ga je proglasio krivim. Zanimljivo je primijetiti da je po četvrtoj tački optužnice Kulović priznao da je veliki simpatizer Nijemaca i njihove kulture, što samo po sebi nije nikakav zločin. Kulović je presuđen po svim tačkama optužnice.

Osim presude koja je izvršena strijeljanjem, Sead-begu Kuloviću je oduzeta sva imovina, kako pokretna, tako i nepokretna. (*Prilog 2*).



Prilog 2. Odluka o predaji konfiskovane imovine Sead-bega Kulovića Upravi narodnih dobara.

Zemljišni posjedi u Malinama, Husinu, Tuzli, bili su predmet konfiskacije. Uvidom u spise konfiskacije može se zaključiti da je samo u katastarskoj opštini Husino, (*Prilog 3*) Sead-begu Kuloviću konfiskovano oko 485 dunuma zemlje. Radi se o šumama, livadama, voćnjacima, oranicama,

šljivicima, pašnjacima, itd.<sup>32</sup> Konfiskovana mu je i sva nepokretna imovina na njegovim imanjima, od kuća, okućnica, pomoćnih objekata, mašina, itd, čija je vrijednost bila izuzetno velika. Osim u K.O. Husino, konfiskovana mu je i imovina u K.O. Tuzla, sa ukupno 80 dunuma zemlje. Na osnovu arhivske građe ARIK-a, ukupna konfiskovana površina zemljišnih posjeda Sead-bega Kulovića iznosila je 1.043 dunuma zemlje.<sup>33</sup>

Ner. broj 943/46 prepis

GRUNTOVNI IZVADAK

Katastralna občina: Husino

Broj čestice	OZNAKA NEKRETNINE	Pravne nereg	Površina Dun m2	Primjedba
zk.ul.br. 104				
I.				
118	Šuma Gavrančić	mirie	78 200	
119	livada nad konskom	"	203 420	
120	Šuma Gavrančić	"	203 590	
121	livada "	"	6 400	
122	voćar nad konskom	"	10 930	
123	" " " "	"	3 700	
124	dvorište " " "	"	600	
125	voćar " " "	"	450	
130	livada kod vrela	"	1 300	
134	" " Oblagija	"	6 600	
135	oranica " " "	"	400	
137	" " nad konskom	"	070	
138	" " " "	"	224 030	
139	voćar " " "	"	4 950	
140	oranica " " "	"	4 300	
141	vrt " " "	"	950	
142	oranica " " "	"	330	
143	šljivik dol	"	4 350	
144	oranica dol	"	30 200	
145	šuma Dol	"	13 300	
193/5	livada Hudačko polje	"	200	
217	šuma Milešića	"	650	
242	oranica Milešića	"	303 300	
243	" " "	"	303 300	
193/2	" " Hudačko polje	"	100	
193/3	" " " "	"	990	
250/1	" " " "	"	200	
250/2	livada Bara	"	4 500	
256/1	oranica " "	"	500 400	
256/2	livada " "	"	10 410	
267/4	pašnjak kraj ceste	"	3 800	
1843	" " Bara kod ceste	"	3 530	
zk. ul.br. 445				
129/2	kuća sa dvorištem	mulk	1 200	
129/1	cvijetnjak kod konaka	"	800	
129/3	" " " "	"	940	
125/	dvorište " " "	"	33	
127	voćar " " "	"	3 800	
zk.ul.br. 513				
1102/2	livada Ljubeča	mirie	5 570	
133/3	oranica Hudačko polje	"	29 500	
133/4	" " " "	"	6 100	
133/9	livada Hudačko polje	"	20	
zk.ul.br. 657				
1821/2	šuma Jošle	"	9 200	
1822/2	" " Bara	"	13 600	
1806/1	livada Bara	"	12 770	
1806/2	šuma Bara	"	1 300	

Prilog 3. Prepis dijela konfiskovanih nekretnina u KO Husino.

U kolikoj mjeri je tadašnji režim bio bezobziran govori i podatak da je nakon strijeljanja majka Sead-bega Kulovića bukvalno istjerana na ulicu te da joj nijedna muslimanska porodica nije htela (ili nije smjela) pomoći. U konačnici majku su prihvatili porodica Mileva i Joko Četković, koji su o njoj brinuli do njene smrti.

<sup>32</sup> ATK, OUNDT, br. 63980.

<sup>33</sup> I. Šabotić, *Položaj Bošnjaka*, 279.

Kuća Sead-bega Kulovića kod „Plavog mosta” u Tuzli i danas svjedoči o tragičnoj sudbini porodice Kulović. Osim kuće, na Sead-bega Kulovića dugo vremena je podsjećala i ulica koja je u Tuzli nosila njegovo ime.<sup>34</sup> Pa i sama ta činjenica govori u prilog konstataciji da presuda o „krivnji” Sead-bega Kulovića ne nudi dovoljno uvjerljivih činjenica, koje upućuju na zaključak da je isti bio državni neprijatelj, te stoga ovo pitanje traži detaljnije obrazloženje, za koje su neophodni dodatni izvori prvoga reda.” U suprotnom, antifašistička Tuzla sasvim sigurno ne bi dala naziv ulice nekom „ideološkom fašisti”, kako je okarakterisan u optužnici.<sup>35</sup>



Prilog 4. Kuća Sead-bega Kulovića u Tuzli.<sup>36</sup>

<sup>34</sup> Današnja ulica „Tuzlanskog odreda“ dugo vremena je nosila naziv ulica Sead-bega Kulovića. Radi se o ulici u kojoj se nalazi Zavod za javno zdravstvo Tuzlanskog kantona.

<sup>35</sup> Prema mišljenju historičara Adnana Jahića *Bošnjaci nisu kao narod, kroz tu kolaboraciju, pokazivali nikakvu naklonost prema ideologiji nacionalsocijalizma i fašizma, niti su oni uopće poznavali krajnje intencije te ideologije. Nije poznato da je bilo ko od Bošnjaka tog vremena imao bilo kakve simpatije prema samoj ideologiji, prema zločinačkim implikacijama.* Vidi više: <https://preporod.info/bs/article/47581/adnan-jahic-bosnjaci-kao-narod-nisu-nikada-pokazivali-nikakvu-naklonost-prema-ideologiji-fasizma>. (Pristup: 18.10.2024).

<sup>36</sup> <https://www.facebook.com/188327324551151/photos/sead-beg-kulovi%C4%87-zlo%C4%8Dinac-ili-zaslu%C5%BEan-gra%C4%91aninotacsarajlija-esad-beg-kulovi%C4%87-18/563054820411731/>. Kuća je Odlukom Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, kao kulturno dobro, uvrštena u Registar Zavoda. [https://bastina.ba/wp-content/uploads/2021/04/Registar\\_dobara\\_Tuzla.pdf](https://bastina.ba/wp-content/uploads/2021/04/Registar_dobara_Tuzla.pdf). (Pristup: 18.10.2024).



## Zaključak

Uzimajući u obzir naprijed navedeno, vidljivo je u kolikoj mjeri je nova, jednopartijska, partizanska, komunistička, ideološka vlast bila brutalna prema svim neistomišljenicima. Obračuni su bili brutalni, a za posljedicu su imali presude na smrt (sa ili bez suda), oduzimanje svih građanskih i političkih prava, te konfiskaciju cjelokupne imovine. U predmetu protiv Sead-bega Kulovića, a na osnovu naprijed iznesenih činjenica, evidentno je da nije prezentiran niti jedan valjan dokaz, koje potvrđuje navode optužnice. Naprotiv, s druge strane, poznate su činjenice koji potvrđuju da je Sead-beg Kulović pomagao partizanskim porodicama, zatim Srbima, te Jevrejima. Da on nije bio „idejni fašista” to čak posredno potvrđuje i Derviš Sušić u svom *Parergonu*, iako kritički nastrojen prema Kuloviću, on ipak navodi da je po njegovom mišljenju Kulović smatrao ustaški režim privremenim, i da je sve ono što Kulović radio, samo iz razloga da ne bi iritirao ustaški režim. U optužnici nigdje dokaza o deportovanju Srba i Jevreja. U isto vrijeme prisutna su saznanja da su baš u njegovo vrijeme, Jevreji u Tuzli živjeli slobodno, čak i vodili svoje poslove. Na kraju, činjenica da je bio gradonačelnik u vrijeme ustaške vlasti samo po sebi ne znači da je neko zločinac, jer je bilo gradonačelnika koji su i poslije njega bili na poziciji gradonačelnika, pa i na drugim značajnim javnim funkcijama, pa nisu osuđeni. Na koncu ukoliko postoji ciljano namjera da se nekog okrivi i osudi za saradnju sa okupatorom, onda bi hipotetički svi oni koji su živjeli i radili u Tuzli u tom periodu mogli biti optuženi i osuđeni. Tome u prilog najbolje svjedoči stav Vere Mujbegović, koja je upravo ustvrdila slijedeće: „Zapravo, svi mi koji smo živjeli i boravili u NDH, dobijali garantovano snabdjevanje, išli u školu i na zanat ili službovali, svi smo mi bili na neki način bili saradnici (okupatora, op. a).”

Da je Kulović „idejni fašista” kako stoji u optužnici, onda bi bilo logično da se vlast obračunala sa Kulovićem već poslije prvog oslobođenja Tuzle, 1943. godine ili pak 1944. godine, nakon konačnog oslobođenja Tuzle. Na kraju, poznata su brojna smaknuća čak i bez suđenja i suda, čak i za manje stvari od „idejnog fašizma” za koji je, između ostalog optužen Kulović. Međutim, nova vlast nije našla za shodno da kazni Sead-bega Kulovića ni 1943, ni 1944. godine. Zašto? Možda to najbolje potvrđuje izjava Omera Gluhića, komandanta Tuzle, koji je tražeći upute o postupanju sa Kulovićem, od nadležnih iz Oblasnog komiteta, dobio odgovor da ga angažuju u vezi poljoprivrede, jer je on stručan za to.

Dakle, kada se sveukupno sagleda i analizira postupak protiv Sead-bega Kulovića, uzimajući u obzir izvore, kao i sjećanja savremenika, od kojih mnogi nisu bili naklonjeni Kuloviću, te su po tom osnovu i više nego objektivna i nepristrasna njihova svjedočenja, možemo iznijeti stav da je Sead-beg Kulović stradao zbog bezobzirnosti i brutalnosti novog, komunističkog režima i pljačke njegove ogromne imovine, te da, uprkos presudi, ne postoje čvrsti i nepobitni dokazi njegove krivice.

## Summary

Taking into account the above, it is clear to what extent the new, one-party, partisan, communist, ideological regime was brutal towards all dissenters. The reprisals were brutal, and the consequences included death sentences (with or without trial), the stripping of all civil and political rights, and the confiscation of all property. In the case against Sead-beg Kulović, based on the previously mentioned facts, it is evident that no valid evidence has been presented to support the claims in the indictment. On the contrary, there are known facts that confirm that Sead-beg Kulović helped partisan families, Serbs, and Jews. The fact that he was not an “ideological fascist” is even indirectly confirmed by Derviš Sušić in his *Parergon*. Although critical of Kulović, Sušić states that Kulović considered the Ustasha regime temporary and that everything Kulović did was simply to avoid irritating the Ustasha regime. The indictment provides no evidence of deportations of Serbs and Jews. At the same time, it is known that during his time, Jews in Tuzla lived freely, even conducting their businesses. Finally, the fact that he was the mayor during the Ustasha regime does not, in itself, mean that he was a criminal, as there were mayors who, even after him, held the position of mayor and other significant public offices, yet were not convicted. Ultimately, if there is a targeted intention to blame and convict someone for collaborating with the occupiers, then hypothetically, everyone who lived and worked in Tuzla during that period could be accused and convicted. This is best illustrated by the statement of Vera Mujbegović, who specifically asserted the following: “In fact, all of us who lived and resided in the NDH, received guaranteed supplies, went to school, learned a trade, or worked, we were all in some way collaborators (with the occupiers, ed).”

If Kulović was an “ideological fascist,” as claimed in the indictment, it would be logical for the authorities to have dealt with him after the first liberation of Tuzla in 1943 or even after the final liberation of Tuzla in 1944. In the end, there are numerous executions without trial, even for lesser offenses than “ideological fascism,” for which Kulović was, among other things, accused. However, the new regime did not see fit to punish Sead-beg Kulović in 1943 or 1944. Why? Perhaps the statement from Omer Gluhić, the commander of Tuzla, best confirms this. When seeking instructions on how to deal with Kulović from the relevant authorities in the District Committee, he was advised to involve him in agriculture, as he was an expert in the field.

Therefore, when we look at the overall process against Sead-beg Kulović, considering the sources and the memories of contemporaries, many of whom were not favorable toward him and whose testimonies are more than objective and impartial, we can conclude that Sead-beg Kulović suffered because of the recklessness and brutality of the new communist regime and the plundering of his vast property. Despite the conviction, there is no solid and irrefutable evidence of his guilt.

## BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

### Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Arhiv Tuzlanskog kantona: *Okružna uprava narodnih dobara*.

### Knjige/Books:

1. Hadžiahmetović Ismail, *Narodna uzdanica u kulturnome i društvenome životu Muslimana Bosne i Hercegovine*, Tuzla 1998,
2. Jahić Adnan, *Između čekića i nakovnja - Bosanskohercegovački muslimani (Bošnjaci) u Drugom svjetskom ratu (1941-1945)*, Zagreb 2023,
3. Jahić Adnan, *Muslimanske formacije tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu*, Tuzla 1995,
4. Kamberović Husnija, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878-1918. godine*, Sarajevo 2003,
5. Kamberović Husnija, *Osuđeni na smrt u Bosni i Hercegovini 1945-1949. godine*, Sarajevo 2012,
6. Kemura Ibrahim, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice” u društvenom životu Bošnjaka (1923 – 1945)*, Sarajevo 2002,
7. Mujbegović Vera, *Tuzla moje mladosti, nostalgična pripovest*, Tuzla, 2016,
8. Sušić Derviš, *Parergon (Bilješke uz roman o Talu)*, Sarajevo 1980.

### Članci/Articles:

1. Strašević, Salih, Dobri beg Kulović, *Baština sjeveroistočne Bosne*, br. 5, Tuzla 2012.
2. Šabotić, Izet, Položaj Bošnjaka na širem tuzlanskom području neposredno nakon Drugog svjetskog rata, u: *Zbornik radova/Naučni skup „Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu”*, Sarajevo 24. novembar 2011, Sarajevo 2012.

### Kalendari/Calendars:

1. *Narodna uzdanica – Kalendar za godinu 1937*, godina V, Sarajevo 1936.

### Internet:

1. <https://pdfcoffee.com/izet-aboti-poloaj-bonjaka-na-irem-tuzlanskom-podruju-neposredno-nakon-drugog-svjetskog-rata-pdf-free.html>.
2. <https://akos.ba/dramaticna-historija-bosnjaka-smrt-sead-bega-kulovica/>.
3. <http://radiokameleon.ba/2017/02/19/tuzla-za-pocetnike-dva-tuzlanska-velikana-ratimir-vedran-deletis/>.
4. <http://radiokameleon.ba/2017/02/27/tuzla-za-pocetnike-tri-tuzlaka-tri-biografije/>.
5. <https://preporod.info/bs/article/47581/adnan-jahic-bosnjaci-kao-narod-nisu-nikada-pokazivali-nikakvu-naklonost-prema-ideologiji-fasizma>.
6. <https://www.facebook.com/188327324551151/photos/sead-beg-kulovi%C4%87-zlo%C4%8Dinac-ili-zaslu%C5%BEan-gra%C4%91aninotacsarajlija-esad-beg-kulovi%C4%87-18/563054820411731/>.
7. [https://bastina.ba/wp-content/uploads/2021/04/Registar\\_dobara\\_Tuzla.pdf](https://bastina.ba/wp-content/uploads/2021/04/Registar_dobara_Tuzla.pdf).

**Snežana RADOVIĆ**  
 Istorijski arhiv Niš, Srbija  
 radovicsnezana@yahoo.com

**1.04 Stručni rad/Professional article**

UDK/UDC: 93/94:338:929Cvetanović(497.11 Niš)"1883/1962"

**NIŠKA BANJA: (DA LI JE RADIOAKTIVNA) TOPLA  
 VODA? LIČNI FOND INŽENJERA  
 VLADISLAVA CVETANOVIĆA (1883-1962)**

**Apstrakt:** *Vladislav Cvetanović (1883–1962) bio je srpski inženjer, naučnik i pronalazač, čiji doprinosi elektrotehnici, radio-telegrafiji i istraživanju radioaktivnosti termalnih voda i kosmičkog zračenja predstavljaju značajne etape u razvoju nauke i tehnologije u Srbiji tokom prve polovine 20. veka. Njegova uloga u elektrifikaciji Niša i šire industrijalizaciji Srbije nije samo tehničko dostignuće, već i kulturološki važan doprinos, koji je uticao na unapređenje svakodnevnog života i industrijskog razvoja.*

*Cvetanović je svoje najznačajnije projekte realizovao u oblasti telekomunikacija i elektrifikacije, uključujući uspostavljanje prve radio-stanice u Nišu i izgradnju hidroelektrane u Sićeve, kao i brojne druge inovacije koje su doprinele tehnološkom napretku regiona. Njegov naučni rad na istraživanju radioaktivnosti termalnih izvora vode i proučavanju kosmičkih zraka bio je revolucionaran za svoje vreme i donosio je nove uvide u prirodne fenomene koji imaju dugotrajne posledice po nauku.*

*Arhivska građa koja se čuva u Istorijском arhivu Niš, a koja obuhvata Cvetanovićevu prepisku, tehničku dokumentaciju i lične beleške, daje uvid u njegov rad, metodologiju i patente, ali i u kontekst vremena u kojem je stvarao. Patentiranje aparata za merenje rendgenskog zračenja i njegova istraživanja lekovitih svojstava termalnih voda predstavljaju deo njegovog višestranog interesovanja za primenu nauke u rešavanju konkretnih izazova društva. Fond takođe sadrži vredne podatke o drugim njegovim patentima, ali i prepisci sa poznatim naučnicima kao što je Mihajlo Pupin.*

*Ovaj rad ima za cilj da pruži sveobuhvatan prikaz njegovih doprinosa kroz arhivsku građu, sa posebnim akcentom na njegov uticaj na modernizaciju Niša i razvoj tehničkih nauka u Srbiji.*

**Ključne reči:** *Vladislav Cvetanović, hidroelektrana, elektrifikacija, radio-telegrafija, radioaktivnost termalnih voda, kosmičko zračenje, arhivski fond, naučna istraživanja, tehnološki razvoj.*

## NIŠKA BANJA: (IS IT RADIOACTIVE) THERMAL WATER? THE PERSONAL COLLECTION OF ENGINEER VLADISLAV CVETANOVIC (1883-1962)

**Abstract:** *Vladislav Cvetanović (1883–1962) was a prominent Serbian engineer, scientist, and inventor, whose contributions to electrical engineering, radio telegraphy, and the study of the radioactivity of thermal waters and cosmic radiation represent significant milestones in the development of science and technology in Serbia during the first half of the 20th century. His role in the electrification of Niš and the broader industrialization of Serbia was not only a technical achievement but also a culturally significant contribution, influencing the improvement of everyday life and the industrial growth of the region.*

*Cvetanović's most significant projects were realized in the fields of telecommunications and electrification, including the establishment of the first radio station in Niš and the construction of the hydroelectric power plant in Sicevo, along with numerous other innovations that contributed to the region's technological advancement. His scientific work on the study of the radioactivity of thermal water sources and cosmic rays was revolutionary for its time, bringing new insights into natural phenomena that have long-lasting implications for science.*

*The archival materials preserved in the Historical Archive of Niš, which include Cvetanović's correspondence, technical documentation, and personal notes, provide valuable insight into his work, methodology, and patents, as well as the historical context in which he operated. The patenting of devices for measuring X-ray radiation and his research into the medicinal properties of thermal waters are part of his wide-ranging interest in applying science to solve societal problems. The collection also contains valuable data on other patents of his, as well as correspondence with renowned scientists such as Mihajlo Pupin.*

*This paper aims to provide a comprehensive overview of his contributions through archival materials, with particular emphasis on his impact on the modernization of Niš and the development of technical sciences in Serbia.*

**Key words:** *Vladislav Cvetanović, hydroelectric plant, electrification, radio telegraphy, radioactivity of thermal waters, cosmic radiation, archival collection, scientific research, technological development.*

### Uvod

Vladislav Cvetanović (1883-1962) bio je jedna od ključnih ličnosti u procesu elektrifikacije Niša i okoline, kao i u naučnim istraživanjima koja su doprinela razvoju radio-telegrafije i razumevanju radioaktivnosti termalnih voda. Njegov lični arhivski fond, koji se nalazi u Istorijskom arhivu u Nišu, pruža dubok uvid u život i rad ovog izuzetnog inženjera. Rad se oslanja na analizu

arhivske građe, uključujući dokumenta, fotografije, korespondenciju i drugi štampani materijal koji su poklonjeni arhivu od strane Cvetanovićeve sina, Ilije Cvetanovića, 1976. godine.

Lični fond Vladislava Cvetanovića obuhvata arhivsku građu od 1882. do 1975. godine koja je smeštena u jednoj arhivskoj kutiji pod brojem 902 i nalazi se u Zbirci Varia. Njegov sin, inženjer iz Niša, Ilija Cvetanović, 1976. godine poklonio je Istorijskom arhivu lična dokumenta, tehničke projekte, korespondenciju sa kolegama, kao i domaćim i stranim institucijama u vezi sa primenom radioaktivne terapije u lečenju bolesti, fotografije, kao i dokumenta koja svedoče o njegovim inovacijama i pronalascima. U fondu se izdvaja monografska publikacija pod nazivom „Uputstvo u fotografiji i njeni najnoviji pronalasci“, štampana u Beču 1904. godine, u kojoj se Cvetanović bavio istorijatom i nastankom fotografije, vrstama i radom fotografskih aparata, kao i načinom dobijanja fotografije.

### Portret jednog inženjera

Vladislav Cvetanović je rođen 17. septembra 1883. godine u Batočini, u trgovačkoj porodici. Nakon završenih elektrotehničkih studija na Fridrihovoju politehnici Keten - Anhalt u Nemačkoj, gde je bio asistent profesora Hermana Cipa, vraća se u Srbiju i započinje svoju karijeru u Poštansko-telegrafskom odeljenju Ministarstva građevina. Od tog trenutka, njegov rad se neprestano vezivao za tehnološke inovacije u Srbiji, a posebno u Nišu, gde je zasnovao svoju porodicu i do kraja života ostao da živi i radi.

Cvetanovićev profesionalni put obuhvata rad na elektrifikaciji grada Niša i okoline, izgradnju hidroelektrana, kao i razvoj radio-telegrafije u Srbiji. Njegovi doprinosi u ovim oblastima značajni su ne samo na lokalnom nivou, već i na nacionalnom, što ga čini jednom od značajnih figura u tehnološkom razvoju Srbije u prvoj polovini 20. veka.



### Izgradnja hidroelektrana i elektrifikacija

Među ključnim aspektima rada Vladislava Cvetanovića ističe se njegov doprinos elektrifikaciji Niša i šireg regiona. Od 1912. godine, kada je započeo

rad u Električnom preduzeću Opštine Niške, do penzionisanja, Cvetanović je učestvovao u brojnim projektima izgradnje i proširenja hidroelektrana. Među njima su hidrocentrala u Surdulici, Drami (Grčka), Trgovištu kod Knjaževca, kao i električne centrale Temska kod Pirota, Tresibaba kod Knjaževca i Rakova Bara kod Golupca. Posebno se izdvaja njegov rad na projektima za grad Niš, izgradnja hidroelektrične centrale Sićevo, uključujući proširenje električne centrale Sv. Petka, poznate kao *Vila sa Nišave*, koja je puštena u rad u septembru 1908. godine, samo 13 godina nakon što je na Nijagari izgrađena prva hidrocentrala na svetu.

Fond sadrži dokumentaciju o ovim projektima, koja predstavlja neprocenjiv izvor za istraživanje istorije elektrifikacije u Srbiji. Cvetanovićev rad nije samo poboljšao kvalitet života stanovnika Niša i okolnih sela, već je i postavio temelje za budući tehnološki razvoj ovog regiona. Pored ovog, kao tehnički savetnik, radio je na pripremi planova za vodovod i kanalizaciju grada Niša i projektovao pumpne stanice. Takođe, kao član Komisije za nabavku na ime ratne štete Niške opštine 1921. godine, dopremio je u Niš hidroelektričnu centralu i automatsku branu za Sićevo, kao i generator i transformator snage 25.000V za Sv. Petku, Sićevo i Niš, uz gvozdene stubove za dovodnu liniju električne struje visokog napona.<sup>1</sup>

Vlada Republike Srbije je prošle godine hidrocentralu Sićevo proglasila za spomenik kulture kao jedinstven primer objekta industrijskog nasleđa sa kontinuitetom proizvodnog procesa od devet decenija koji kao takav predstavlja materijalno svedočanstvo procesa elektrifikacije i industrijalizacije grada Niša i okoline. Ovaj spomenik kulture svrstava se u značajna ostvarenja tehničke kulture kako zbog jedinstvenog inženjerskog rešenja, tehničkih vrednosti, sačuvanih hidromehaničkih i mašinskih sklopova, tako i zbog istorijskog doprinosa modernizacijskim procesima u Srbiji.<sup>2</sup>

## Radio-telegrafija i inovacije u telekomunikacijama

Tokom školovanja u Nemačkoj 1908. godine, samostalno je konstruisao prvi Teslin aparat. Kasnije je izvodio Tesline oglede i aktivno radio na popularizaciji Teslinih pronalazaka iz oblasti elektrotehnike, održavajući kontakt sa samim Teslom.<sup>3</sup> Njegove inovacije značajno su doprinele razvoju telekomunikacija u Srbiji i šire. Fond sadrži brojne dokumente koji svedoče o njegovim istraživanjima i patentima u ovoj oblasti.

Cvetanović je bio pionir u razvoju radio-telegrafije u Srbiji. Njegova prva radio-telegrafska stanica, postavljena na dimnjaku železničke radionice u Nišu 1915. godine, bila je od presudnog značaja za komunikaciju srpske vojske

<sup>1</sup> Lični fond Vladislava Cvetanovića, *Izveštaj Komisiji za privrednu obnovu zemlje*, Niš, 4. 2. 1945.

<sup>2</sup> *Odluka o utvrđivanju hidroelektrane „Sićevo“ u selu Sićevo kod Niša za spomenik kulture*, „Službeni glasnik RS“, br. 93, 2023.

<sup>3</sup> Lični fond Vladislava Cvetanovića, *Zapisnik*, 13. 5. 1976.

tokom Prvog svetskog rata.<sup>4</sup> Deset godina kasnije, Cvetanović je izvršio prvi prijem radio programa u Nišu, u kom je i bio prvi pretplatnik radio-telefonskog aparata.

### Istraživanja radioaktivnosti termalnih voda

Cvetanović je ostavio značajan trag u oblasti istraživanja radioaktivnosti termalnih voda, naročito u Niškoj Banji. Njegovi radovi i merenja radioaktivnosti ovih voda doprineli su značajnim uvidima u njihova lekovita svojstva. Ovim dostignućima svedoče brojni dokumenti, uključujući pismo koje je Cvetanović uputio profesoru M. Lozaniću iz Beograda, u kome su predstavljeni rezultati merenja radioaktivnosti tople i hladne vode u Niškoj Banji. Kako Cvetanović ističe, „radnogrami pokazuju da je hladna voda 3-4 puta slabija u pogledu fotografskog dejstva od tople vode“.

Kroz dugogodišnje istraživanje, inženjer Cvetanović je otkrio radioaktivni preparat „aktiv“. Iako su nalazi o korisnosti ovog preparata bili predmet kontroverzi, njegova istraživanja predstavljaju pionirska dostignuća za to vreme i uključivala su saradnju sa uglednim institucijama i naučnicima. U nastojanju da potvrdi lekovite osobine i primenu preparata u medicini, Cvetanović je vodio prepisku sa Institutom za radiologiju Medicinskog fakulteta u Beogradu, Institutom za radiološka istraživanja iz Beča i Radiološkim institutom u Frajburgu.

U želji da dobije stručne komentare o svom preparatu, Cvetanović je 27. juna 1929. godine uputio pismo Mihajlu Pupinu, uz jednu kutiju sa tri uzorka kamena „aktiv“. Nakon nekog vremena, 13. novembra iste godine, Pupin je odgovorio, zahvalivši se na uzorku uz opasku „ljubopitljiv sam da čujem šta Vas je rukovalo da mi taj dar pošaljete“ i obavestivši Cvetanovića da će ga, iako ne pati ni od jedne bolesti koje su na omotu kamena „upotrebiti da vidi kakvo dejstvo ima na slabe noge“. Arhiv čuva kopiju Pupinovog pisma, dok je original poklonjen Muzeju Mihajla Pupina u Pančevu od strane Ilije Cvetanovića.

Analizom dokumenata iz fonda otkriva se postojanje suprotstavljenih mišljenja o lekovitosti kamena „aktiv“. Dok neki dokumenti ističu pozitivan efekat radioaktivnih pločica, kao što je pismo Tihomira Mijatovića iz Niša koje opisuje slučajeve gde su pločice dale povoljne rezultate, uključujući smanjenje bolova kod išijasa, bolnih menstruacija, bolova u stomaku i glavobolje, postoji i zvanično rešenje Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja iz Beograda, doneto 7. februara 1930. godine, koje zabranjuje stavljanje ovog preparata u promet.<sup>5</sup>

<sup>4</sup> Lični fond Vladislava Cvetanovića, *službena naredba Ministarstva građevina Kraljevine Srbije*, Niš, 15. 10. 1915.

<sup>5</sup> Lični fond Vladislava Cvetanovića, *Rešenje Ministarstva Socijalne Politike i Narodnog Zdravlja*, Beograd, 7. 2. 1930.



## Kosmičko zračenje i uticaj na ljudski organizam

Cvetanović je bio jedan od prvih istraživača u Srbiji koji se bavio uticajem kosmičkog zračenja na ljudski organizam. Njegova istraživanja u ovoj oblasti, koja su uključivala eksperimente na velikim nadmorskim visinama, predstavljala su značajan doprinos nauci tog vremena. Fond sadrži brojne zapise o ovim istraživanjima, uključujući i članke objavljene u prestižnim časopisima tog doba.

U časopisu „Vreme“ od 6. juna 1939. godine objavljen je članak pod naslovom Veliki uticaj kozmičkih zrakova na celokupan život pa zemlji, u podnaslovu Čovek koji je prvi u našoj zemlji počeo da ispituje uticaj kozmičkih zrakova. Članak je posvećen inženjeru Vladislavu Cvetanoviću u kome je objašnjen istraživački rad posvećen uspostavljanju odnosa i uticaju kosmičkih zraka na fotografsku ploču. U toku svog istraživanja vršio je razna merenja i ispitivanja na Suvoj planini i drugim brdima u okolini Niša, uočavajući da su jača kosmička zračenja na većim visinama.<sup>6</sup>

## Patenti i pronalasci

Cvetanovićev inovativni duh ogleda se i u njegovim brojnim patentima, od kojih je najpoznatiji „jontimeter“, aparat za merenje rendgenskog zračenja. Ovaj uređaj, koji je konstruisao 1940. godine, bio je revolucionaran za to vreme, pružajući preciznije i jednostavnije merenje zračenja u odnosu na postojeće aparate. U dokumentu, koji nije datiran, daje objašnjenje o prednostima svog pronalaska u odnosu na već postojeće aparate te vrste. Tako on piše: „dozimetar se razlikuje od postojećih iz inostranstva svojom prostoćom rukovanja, stalnost merenja, lako pokretljiv jer se bez ikakve predhodne stručne montaže postavlja u dejstvo - jedino veza kao svaka obična astalska lampa veza sa zemljom i postavljenje pokretnog kabla sa jonizacionom ćelijom od roga ispod rengen lampe“.

Pored toga, Cvetanović je patentirao i druge uređaje, kao što je „letnji štednjak“ koji je iste godine kod Patentnog zavoda Kraljevine Jugoslavije zaveden pod brojem 15916, što dodatno svedoči o njegovom širokom spektru interesovanja i znanja.

## Uloga u obrazovanju u toku i nakon Drugog svetskog rata

Tokom Drugog svetskog rata, Cvetanović je prenosio svoje znanje i iskustvo novim generacijama kao honorarni nastavnik u Železničkoj školi u Nišu.

---

<sup>6</sup> Milivoj Ar. Popović, *Veliki uticaj kozmičkih zrakova na celokupan život pa zemlji: Čovek koji je prvi u našoj zemlji počeo da ispituje uticaj kozmičkih zrakova*, Vreme, Beograd 1939, 7.

Istovremeno, radio je kao industrijski inženjer u Generalnoj direkciji savezne prehrambene industrije – Fabriци šećera u Čupriji, gde je doprineo razvoju prehrambene industrije u Srbiji.

Posle završetka rata, bio je prvi inženjer koji je bio angažovan u novoosnovanom „Zavodu RR“ u Nišu, koji je kasnije postao čuvena Elektronska industrija. Na poziciji inženjera za patente i saradnju sa institutima, obavljao je zadatke od 14. februara 1949. godine do svog penzionisanja 30. novembra 1953. godine.<sup>7</sup>

## Zaključak

Istraživanje o radu i dostignućima Vladislava Cvetanovića kroz arhivsku građu Istorijskog arhiva Niš ukazuje na značaj arhivskih fondova u očuvanju tehničke i naučne baštine Srbije. Cvetanovićev doprinos elektrifikaciji, radio-telegrafiji i istraživanju radioaktivnosti termalnih voda predstavlja neprocenjiv istorijski i tehnološki resurs, koji je kroz arhivski materijal dostupan savremenim istraživačima. Zahvaljujući detaljnoj tehničkoj dokumentaciji, korespondenciji i ličnim beleškama sačuvanim u arhivskom fondu, imamo uvid u deo naučnih i tehnoloških procesa koji su obeležili Srbiju u prvoj polovini 20. veka.

Arhivska struka igra ključnu ulogu u očuvanju i dostupnosti ove vrste građe. Rad sa tehničkom dokumentacijom, kao što su patent i projekti, zahteva specijalizovane arhivske metode koje omogućavaju kako dugoročno čuvanje, tako i funkcionalan pristup istraživačima iz različitih naučnih oblasti. Pored toga, arhivska obrada i digitalizacija ovakvih fondova otvaraju mogućnost za buduće studije i nove interpretacije istorijskih podataka.

Cvetanovićev životni put pokazuje ne samo značaj tehnološkog napretka u razvoju jedne države već i kako pojedinačni doprinosi mogu uticati na kulturni i društveni razvoj. Iz perspektive arhivske struke, njegov fond je primer kako lična dokumentacija naučnika može biti izvor za razumevanje širih društvenih, tehnoloških i kulturnih promena.

Arhivski rad na ovakvim fondovima takođe naglašava važnost kontinuirane saradnje između arhiva i naučne zajednice. Samo kroz pažljivu obradu, klasifikaciju i promociju ovakve građe možemo osigurati da se važni aspekti naše naučne i tehnološke istorije sačuvaju i budu dostupni novim generacijama istraživača. Zaključujemo da je rad sa ovom vrstom arhivske građe od suštinskog značaja za razumevanje tehnološkog razvoja Srbije i njenog mesta u širem naučnom kontekstu.

---

<sup>7</sup> Lični fond Vladislava Cvetanovića, Niš, 4. 6. 1958.

## Summary

Research on the work and achievements of Vladislav Cvetanović through the archival material of the Historical Archive of Niš highlights the importance of archival collections in preserving the technical and scientific heritage of Serbia. Cvetanović's contributions to electrification, radio telegraphy, and the study of the radioactivity of thermal waters represent an invaluable historical and technological resource, accessible to contemporary researchers through the archival material. Thanks to the detailed technical documentation, correspondence, and personal notes preserved in the archival collection, we gain insight into the scientific and technological processes that marked Serbia in the first half of the 20th century.

The archival profession plays a crucial role in preserving and providing access to this type of material. Working with technical documentation, such as patents and projects, requires specialized archival methods that facilitate both long-term preservation and functional access for researchers from various scientific fields. Furthermore, the archival processing and digitization of such collections open up opportunities for future studies and new interpretations of historical data.

Cvetanović's life path illustrates not only the significance of technological progress in the development of a country but also how individual contributions can influence cultural and social development. From the perspective of the archival profession, his collection serves as an example of how a scientist's personal documentation can be a source for understanding broader social, technological, and cultural changes.

Archival work on such collections also emphasizes the importance of ongoing collaboration between archives and the scientific community. Only through careful processing, classification, and promotion of such materials can we ensure that important aspects of our scientific and technological history are preserved and accessible to new generations of researchers. We conclude that working with this type of archival material is essential for understanding the technological development of Serbia and its place within a broader scientific context.

## BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

### Neobjavljeni izvori/Unpublihsed sources:

1. Istorijski arhiv Niš, *Lični fond Vladislava Cvetanovića*.

### Službeni listovi/Official gazettes:

1. *Odluka o utvrđivanju hidroelektrane „Sićevo“ u selu Sićevo kod Niša za spomenik kulture*, „Službeni glasnik RS“, br. 93, 2023, [http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2023\\_10/SG\\_093\\_2023\\_021.htm](http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2023_10/SG_093_2023_021.htm)

### Knjige i članci/Books and articles:

1. Đurović Ljiljana, *Lični fond inženjera Vladislava Cvetanovića, Peščanik*, Istorijski arhiv Niš, Niš 2006, br. 4, 221-224.
2. Milivoj Ar. Popović, *Veliki uticaj kozmičkih zrakova na celokupan život pa zemlji: Čovek koji je prvi u našoj zemlji počeo da ispituje uticaj kozmičkih zrakova*, Vreme, Beograd 1939.

**Natali VELIČKOVIĆ**  
nataliv@arhivnis.rs  
**Nataša RADENKOVIĆ**  
natasar@arhivnis.rs  
*Istorijski arhiv Niš, Srbija*

**1.04 Stručni rad/Professional article**  
UDK/UDC: 930.25:069.5(497.11 Niš)"1890/2024"

## **VREMEPLOV KROZ ZBIRKU POZIVNICA ISTORIJSKOG ARHIVA NIŠ**

**Apstrakt:** *Zbirka pozivnica u Istorijском arhivu Niš je vremeplov kroz period u Nišu od 1890. do danas. Ona je jedan od bitnih segmenata istoriografske građe za proučavanje istorije, ali i razvoja kulture grada Niša. Zbirka je smeštena u 47 fascikli i ima 1.577 arhivskih jedinica, koje na svoj način kazuje koliko promišljanje, u vidu poziva za neku svečanost, ima svoje mesto u kontekstu razvoja pisanih poruka ili razvoja kulturne komunikacije među ljudima.*

*U ukupnoj količini građe jednog arhiva pored fondova čuvaju se i zbirke: Varia, mikroteka, zbirka mikrofilmova, pečata, plakata, rukopisnih hronika, autobiografija, biografija učesnika Narodnooslobodilačkog rata, fotografija i pozivnica nastalih radom kulturnih, sportskih i drugih građanskih udruženja i pojedinaca. Kao informativna sredstva mogu se koristiti inventari i registri. U ovom radu biće reči o sređivanju zbirke po tematici, kao i o dizajnu i značaju pozivnica kroz vreme. Veći deo zbirke je sređen, obrađen, prema uputstvima Arhivskog veća Srbije, a kao obaveštajno sredstvo je urađen analitički inventar.*

*Prikaz zbirke pozivnica je u suštini prikaz starog Niša iz jednog specifičnog ugla koje su raznolike po sadržini i predstavljaju vredan i značajan segment arhivske građe. Postojanje ovakvih zbirki u arhivima je opravdano, sa različitim vremenskim odrednicama, ali sa izuzetno bogatim sadržajem kulturne i istorijske vrednosti. Svojom originalnošću nekog vremenskog trenutka, mogu biti pravi i jedini izvor istraživačima, u smislu traganja za originalnim vrednostima. Kao takve predstavljaju izazov arhivistima u smislu sređivanja, načina obrade i pokušaja da se istraživačima pojednostavi dostupnost. Zbirka pozivnica u Istorijском arhivu Niš je digitalizovana i raspoređena u 3 fascikle. Ukupno je digitalizovano 284 pozivnice. Sve ove zbirke su otvorenog tipa, što znači da se stalno dopunjuju i kompletiraju. Postojanje ovakvih zbirki u arhivima, ima svoje opravdanje u činjenici da one dospevaju na različite načine i u različitim pojedinačnim oblicima i vremenskim odrednicama, ali sa bogatim sadržajem. Svoju vitalnost su opravdale opstankom do današnjih dana.*

**Ključne reči:** *Pozivnica, zbirka, arhivska građa, Niš, dizajn, vreme.*

## A TIME TRAVEL THROUGH THE COLLECTION OF INVITATIONS OF THE HISTORICAL ARCHIVE NIŠ

**Abstract:** *The collection of invitations in the Historical Archives of Niš serves as a time capsule through the period in Niš from 1890 to the present day. It is one of the key segments of historiographical materials for studying both the history and the cultural development of the city of Niš. The collection is housed in 47 folders and contains 1,577 archival units, each of which illustrates how invitations to events have their place in the context of the development of written communication or cultural exchange among people.*

*Alongside the fonds, the archive holds various collections, including Varia, microfilms, seals, posters, handwritten chronicles, autobiographies, biographies of participants in the National Liberation War, photographs, and invitations created by cultural, sports, and other civil organizations and individuals. Inventories and registers can serve as informational tools. This paper will discuss the arrangement of the collection by theme, as well as the design and significance of invitations throughout time. The majority of the collection has been organized and processed according to the guidelines of the Archives Council of Serbia, and an analytical inventory has been created as an informational tool.*

*The presentation of the invitation collection essentially provides a view of old Niš from a specific angle, as the invitations vary in content and represent a valuable and significant segment of archival material. The existence of such collections in archives is justified, with different time periods but exceptionally rich cultural and historical content. Due to their originality at a particular moment in time, they can serve as the true and sole source for researchers in the search for original values. As such, they present a challenge to archivists in terms of arrangement, processing methods, and efforts to simplify accessibility for researchers.*

*The collection of invitations in the Historical Archives of Niš has been digitized and is divided into three folders. A total of 284 invitations have been digitized. All of these collections are open, meaning they are continuously supplemented and completed. The existence of such collections in archives is justified by the fact that they are acquired in various ways and in different forms and time periods, but with rich content. Their vitality has been proven by their survival to the present day.*

**Key words:** *Invitation, collection, archival material, Niš, design, time.*

## Uvod

U ukupnoj količini građe jednog arhiva pored fondova čuvaju se i zbirke: Varia, mikroteka, zbirka mikrofilmova, pečata, plakata, rukopisnih hronika, autobiografija, biografija učesnika Narodnooslobodilačkog rata, fotografija i pozivnica nastalih radom kulturnih, sportskih i drugih građanskih udruženja i pojedinaca. Veći deo zbirki je sređen i obrađen, prema uputstvima Arhivskog veća Srbije.<sup>1</sup> Kao informativna sredstva mogu se koristiti inventari i registri. U opštem inventaru kao obaveštajnom sredstvu možemo uočiti sve podatke, koji se tiču arhivskih fondova i zbirki. Način vođenja opšteg inventara reguliše za sve arhive Uputstvo Arhivskog veća Srbije.

Ovaj rad će biti osvrst na zbirku pozivnica, koja je vredan i značajan segment arhivske građe, koja je raznolika po sadržini. Postojanje ovakvih zbirki u arhivima je opravdano, sa različitim vremenskim odrednicama, ali sa izuzetno bogatim sadržajem kulturne i istorijske vrednosti. Kao takve predstavljaju izazov arhivistima u smislu sređivanja, načina obrade i pokušaja da se istraživačima pojednostavi dostupnost. Svoju vitalnost su opravdale opstankom do današnjih dana. Sve ove zbirke su otvorenog tipa, što znači da se stalno dopunjuju i kompletiraju.

## Opšte karakteristike *Zbirke pozivnica*

Zbirka pozivnica predstavlja dragocen izvor za proučavanje vizuelnog identiteta Niša i okoline, kao i drugih gradova u Srbiji iz jednog specifičnog ugla. U liku pozivnica odiše stari Niš sa svim svojim vrednostima i građanskim manirima sa kraja 19. i početka 20. veka. Vreme prošlo nije za zaborav, prošlost kreiraju glumci, zanatlije, udruženja i horovi, koji pozivnicama sa neponovljivim dizajnom učtivo pozivaju na koncerte, zabave, proslave i slave.

Za razliku od čoveka savremene epohe koji svakodnevnicu ne može da zamisli bez interneta, društvenih mreža i modernih informacionih tehnologija, pojedinac koji je živeo u 19. i 20. veku, sporije je gradio društveni položaj komunicirao je pismima, vodio beleške i pisao pozivnice za važne društvene događaje, jubileje i privatne proslave.

Prikaz zbirke pozivnica u Istorijskom arhivu Niš, je u suštini prikaz starog Niša. Pozivnicama možemo rekonstruisati život i navike Nišlija koje obuhvataju vremenski period od 1890. do danas. Predstavljaju značajan deo istoriografske građe za proučavanje istorije, ali i razvoja kulture grada Niša. Zbirka pozivnica sa graničnim godinama (1890- ), podeljena je na različite periode, a u okviru tih perioda i na različite tematike, te tako imamo pozivnice koje se odnose na udruženja, prosvetu, nauku, kulturu, zabave, proslave,

<sup>1</sup> Preporuka o uslovima i načinu obrazovanja arhivskih fondova i zbirki, *Arhivist*, br. XXX, 1-2, Beograd 1985, 284-290.

društveno-političke organizacije. Pozivnice su smeštene u 47 fascikli sa oznakama brojeva i formirane su po hrološkom redu. Zbirka pozivnica je sređena po periodima: A: period do 1918. godine; B: period Kraljevine Jugoslavije do 1941. godine; V: period od 1941-1944. godine; G: socijalistički period i D: period od 1990. godine do danas.

U okviru svakog perioda arhivske jedinice su klasifikovane po grupama delatnosti: I - Organi vlasti, uprave i javnih službi; II - Vojska i odbrana; III- Pravosudni organi; IV- Društveno-političke organizacije, društva, udruženja; V – Prosveta, nauka i kultura; VI – Zdravstvo i socijalna zaštita; VII - Privreda i bankarstvo, VIII - Verske organizacije; IX – Ostalo.

U okviru ovih osnovnih grupa, pozivnice su razvrstane na podgrupe. Grupa pozivnica iz oblasti društveno-političkih organizacija, društva i udruženja deli se na podgrupe: 1. Pozivnice odbora za podizanje spomenika, otvaranje i izgradnje; 2. Pozivnice iz oblasti sporta. Grupa pozivnica iz oblasti prosvete, nauke i kulture deli se na podgrupe: 1. Pozivnice iz oblasti prosvete-osnovno školstvo, srednje školstvo, stručno tehničko obrazovanje, više školstvo, visoko školstvo; 2. Pozivnice za održavanje skupština i kongresa-simpozijumi, naučni skupovi, savetovanja; 3. Pozivnice iz oblasti kulture-koncerti, pozorište, izložbe, susreti horova-Mokranjčevi dani, promocija knjiga poezije, sajmovi knjiga, književne večeri. Grupa pozivnica iz oblasti zdravstva i socijalne zaštite deli se na podgrupe: 1. Pozivnice i programi naučnih skupova iz oblasti zdravstva). U grupu ostalo spadaju: 1. Pozivnice u vezi proslava-jubileja, prvomajske proslave-štafeta i Dan mladosti, pozivnice u vezi otvaranja objekata, otkrivanja spomenika; 2. Novogodišnje čestitke-zahvalnice Josipa Broza Tita povodom upućivanih čestitki u vezi Nove godine, rođendana i državnih praznika; 3. Sajmovi i revije; 4. Sport; 5. ORA (Omladinska radna akcija); 6. Zabave.

U okviru svake podgrupe pozivnice su sređene hronološki. Signatura je stavljena na poledini gornjeg levog ugla pozivnice, a količina je izražena u primercima na poledini donjeg levog ugla. Za zbirku pozivnica je urađen geografski registar. Kako je zbirka pozivnica po svom karakteru otvorenog tipa to se njeno dopunjavanje i kompletiranje stalno nastavlja. Svaka naredna pozivnica u rubrici signature (u inventaru) dobija oznaku perioda, grupe, podgrupe i inventarni broj. Prilikom sređivanja zbirka pozivnica je digitalizovana i stoji na raspolaganju istraživačima.

Najstarija pozivnica datira iz 1890. godine, koju je osmislio Odbor za podizanje spomenika čegarskom vojvodi Stevanu Sindeliću uoči praznika Tri jerarha i bila je upućena uglednom niškom ćurčiji Lazaru Jovanoviću. Nastala je u štampariji Ž. Radovanovića. Hotel "Evropa" je bio mesto zabave sa besedom i igrankom. U pozivnici je pisalo, da se mora doći u svečanim odelima, prilozi su bili dobrovoljni ali i svakako dobrodošli, jer je zabava bila organizovana, radi priloga za podizanje spomenika vojvodi Sindeliću. Uglavnom su se igrala kola, u kolu se i pevalo. Obavezno su bila dva patriotska kola kojima se otvaralo i



zatvaralo veče – Srbijanka i Niševljanka.<sup>2</sup> Opisana pozivnica zaslužuje originalnu prezentaciju. (*Prilog 1*).

Najinteresantnije i najbrojnije su pozivnice iz prve polovine 20. veka, Niš je u to vreme važio za grad manifestacija što je ukazivalo na veliku želju da postane građanska sredina, sve ono što nije bio dok su njime rukovodile Osmanlije do 1978. godine.

U segmentu otvaranja spomenika, pozivnice su izazov za istoričare, dizajnere, heraldičare. Pozivnica koja se posebno nameće svojim dizajnom je iz 1937. godine. Niš je tada proslavljao šezdesetogodišnjicu oslobođenja od Turaka. Predviđena su bila dva svečarska dana 27. i 28. juna, za otkrivanje i osvećenje spomenika na Trgu kralja Milana sa pratećim manifestacijama. (*Prilog 2*). Pozivnicu je odštamala štamparija “ Sv. Car Konstantin”, u njoj se vidi simbol – grba grada Niša koji može biti zanimljiv heraldičarima. Na grbu su prepoznatljiva tri simbola grada Niša – tvrđava, reka – simbol reke Nišave i krst – simbol hrišćanske vere.

U pozivnicama iz 1938. i 1939. godine može se uočiti da su se u Nišu, nizale manifestacije osvećenja i otkrivanja spomenika: bista Nikoli Pašiću velikoj državničkoj figuri, učitelju Tasi Petroviću uzoru narodnih prosvetitelja, Todoru Milovanoviću predsedniku niške opštine. Na trgu Knjaza Mihaila 17. decembra 1939. godine bio je osvešćen i otkriven spomenik Kralju Aleksandru I Ujedinitelju. (*Prilog 3*) Sve ove pozivnice svedoče o političkim i kulturnim događajima koje su pratile razvoj grada Niša, posle oslobođenja od Turaka (1878).

## Zabave

Tokom 19. veka i početkom 20. veka, tradicionalna gradska druženja su se mešala sa novim običajima, uvođenjem zabava i balova. Zabave su bile prilika za potvrđivanje društvenog prestiža. Pozivnicama koje su pozivale na zabave, igranke, balove moglo se rekonstruisati svakodnevni život “starog” Niša. Na pozivnicama za zabavu je bio ispisan program, od vremena kada se dolazi, broja pozvanih, odela koja se nose, do toga šta će se jesti i piti, i reda kojim će se i šta igrati. Prikladno sročene pozivnice su uglavnom su počinjale sa rečenicom “Čast mi je pozvati Vas” ili “Učtivo Vas pozivamo”. imale su dvostruki cilj: da pozovu na zabavu, ali i u humanitarne svrhe.

Posle Prvog svetskog rata, u Nišu su se osavremenile i niške zabave, modernizovale su se i sve su više ličile na “evropejske” balove. U skoro svim tadašnjim hotelima, kafanama i salama priređivane su zabave, kojima su predhobile pozivnice. Na pozivnicama su bili ispisani programi na kojima su pevali horovi, recitovalo se, pevale su se operске i operetske arije, organizovane

<sup>2</sup> *Niški vesnik*, br. 1, novembar 1999, 22. Udruženje građana „Stari Niš“.

su zabavne igre i lutrije.<sup>3</sup> Organizatori zabava su bili: Niška trgovačka omladina, Crkveno pevačka družina “Branko”, Zanatlijski savez za varoš Niš, Francuski klub u Nišu, Niško osoblje pošte, telegrafa i telefona, itd. Ova udruženja slala su pozivnice za zabave, koje sada čuva Istorijski arhiv Niš u okviru zbirke pozivnica. Najbrojnije su pozivnice trgovačkih udruženja iz Niša i okoline.

Priredivale su se zabave i igranke najčešće u gostionici “Evropa”. Takvu jednu zabavu sa igrankom priredivala je i Crkveno pevačka družina “Branko”. To je bio najstariji niški hor, koji je osnovan još davne 1887. godine. Crkveno pevačka družina “Branko” je tradicionalno priredivala dobrotvorne zabave sa igrankom. Na pozivnici iz 1922. godine pisalo je da se na zabavu pozivaju i članovi njihovih porodica. Ulaz je koštao za samce petnaest dinara, a za članove porodice deset dinara. Program na pozivnici je bio iz dva dela, najpre je bio održan koncert hora, a potom je sledio i plesni deo. U prvom delu je pevao hor i to muški i mešoviti zbor kojim je upravljao gospodin Milutin Tatić, profesor Niške gimnazije. Bio je prestiž ko će da bude kolovođa kola. Kolovođe su bili dužni da se unapred prijave i uplate prilog na kasi. Na kraju je izvedeno “Brankovo kolo”, a svirao je Vojni orkestar. (*Prilog 4*) Niški list “Slobodna tribuna” je izveštavala o ovom događaju.

Kakva je bila posećenost i kako su se provodili na balu postoji anegdota: *Na pitanje kako se Nišljika provela na zabavi odgovorila je: Ama dok smo na bal ulegnuli lakti su nam utrnuli, tolko je bila svetina.*

Istražujući pozivnice za različite društvene događaje u Nišu, između dva svetska rata izdvaja se pozivnica iz 1936. godine. U pozivnici za taj događaj priredivači “najučtivije pozivaju da izvolite posetiti veliku modnu reviju sa živim manekenima i pozorišnim komadom i izložbu haljina i kaputa, kozmetike i parfimerije, frizura i perika, obuća, tašni, midera i pojaseva, krzna, ženskih portreta, tkanina, galanterije. Naslovna strana programa modne revije u Nišu 1936. godine (*Prilog 5*). Ovaj događaj je imao tri dela, održavao se u Narodnom pozorištu, svečano otvaranje bilo je 2. novembra u 17 časova.<sup>4</sup>

Sve do četrdesetih godina prošlog veka, zabave i balovi bili su omiljeni kod Nišljika. Priredivani su u hotelima “Evropa”, “Orijent”, “Kasina”, “Palas” a organizovali su ih trgovci, zanatlije, bankari, oficiri, političke partije, udruženja, esnafi i sportska društva.<sup>5</sup>

U zbirci pozivnica, nalazi se i pozivnica za svadbu ugledne niške porodice Uzunović. Nikola Uzunović je bio političar, a takođe i predsednik Vlade Kraljevine Jugoslavije u dva navrata za period od 1926. i 1934. godine. U to vreme svadbe su bile izuzetni događaji za porodicu. (*Prilog 6*).

<sup>3</sup> Niški vesnik, br. 45, novembar 2007, 19. Udruženje građana „Stari Niš“

<sup>4</sup> Niški vesnik, br. 18, septembar 2002, 20. Udruženje građana „Stari Niš“

<sup>5</sup> Ljiljana Đurović, Hotel “Orient” doajen niških hotela, *Peščanik* 7, Niš 2009, 314.

## Slave

U tradiciji srpskog naroda je, da u vreme pozne jeseni počne period slava i drugih praznika, koje kod Srba imaju posebna obeležja i značaj. U okviru zbirke imamo i segment sa pozivnicama koje se odnose na slave. To je grupa pozivnica kojima pojedinci i udruženja upućuju učtive i svečarske pozive u čast krsne slave. Po meri su vremena kada su nastale, poseduju estetsku i duhovnu vrednost. Za ovaj praznik srpski narod ima nekoliko naziva : slava, krsna slava, krsno ime ali najrasprostranjeniji i najčešći je naziv je slava. Reč slava etimološki znači počast, čuvanje uspomene, pomen.<sup>6</sup> Slave su tradicija i ponos srpskog naroda. Pozivnice za slave su pouzdana dokumenta i vid komunikacije, koju su koristila udruženja , ustanove i pojedinci koji su pozivali na slavu. Državna realna gimnazija u Nišu je slavila Svetog Savu, Niška pevačka družina “Branko” Đurđevdan, Udruženje zanatlija za grad Niš i srez niški: Sv. Cara Konstatina i Caricu Jelenu, Niška trgovačka omladina: Preobraženje, Moravski artiljerijski puk: Blagovesti. Sve ove pozivnice se nalaze u zbirci koju čuva Istorijski arhiv Niš.

Istorijski arhiv Niš je putem izložbe “Učtivo Vas pozivamo na slavu”, koja je realizovana 1. juna 2022. godine, u čast gradske slave Sveti car Konstantin i carica Jelena, u dva navrata predstavio javnosti ovaj segment pozivnica. Ove svečarske pozivnice koje su nastale između dva rata, tačnije od 1922-1941. godine, na kojima su su pojedinci i udruženja pozivali na slavu, plenile su svojim dizajnom, što se upravo moglo videti na ovoj izložbi. Starinski ornamenti, prefinjen dizajn, ogledalo su jednog rustičnog stila tadašnjeg vremena. Poseduju ne samo estetsku već i duhovnu vrednost.

## Kulturno – prosvetna misija

Zbirka pozivnica je većinom pisana na srpskom jeziku, mada ima i pozivnica koje su pisane na nemačkom, bugarskom i makedonskom jeziku. Prezentacija arhivske građe i zbirke može da se ostvari kroz različite vidove komunikacije sa javnošću: organizovanjem izložbi, publikovanjem arhivskih dokumenata, saradnjom sa sredstvima javnog informisanja, korišćenjem Web stranicama i sl. Novu i jedinstvenu priliku za njihovo predstavljanje široj javnosti pružaju aktuelni procesi digitalizacije i umrežavanje ustanova kulture. Iako po obimu zbirka pozivnica nije velika, ona je značajna kao rezultat stvaralačke delatnosti mnogih udruženja i pojedinaca. Prepiska odražava mnogobrojne događaje u vezi sa njihovim životom i radom. Zato im je potrebno posvetiti više pažnje, jer predstavljaju deo ukupne arhivske građe.

Pozivnice se izdvajaju kao posebna celina i istorijski izvor. One sa programom svečanosti, često na poledini imaju belešku o samom događaju,

<sup>6</sup> Veselin Čajkanović, *Studije iz srpske religije i folkloru 1925-1942*, Beograd 1944, 473.

povodu ili prisutnim ličnostima, što predstavlja dodatni izvor za istraživače. Na pozivnicama su i najave muzičkog programa. Takođe pružaju podatke o umetnicima, vrsti muzike i načinu na koji su se zabavljali u slobodnom vremenu na našim prostorima.

## Zaključak

Vredan deo arhivske građe koji se čuva u Istorijskom arhivu Niš je svakako zbirka pozivnica. Pozivnice su specifičan “znak vremena” starog Niša i predstavljaju dragocen izvor za proučavanje društvenog života i kulturnog identiteta Niša. Iako pojedinačni, ovi dokumenti slažu priču o gradu Nišu, ali i Srbiji između dva rata. Kada govorimo o ulozi i funkciji pozivnice u društvu, u sferi privatnog života, ona primarno funkcioniše kao sredstvo korespodencije, čime se ostvaruje direktna komunikacija. Delovanjem na polju privatnog života, pozivnice predstavljaju jedan od elemenata u izgradnji porodičnog i identiteta pojedinca. One su za cilj imale da sačuvaju uspomene za važne događaje kako pojedinaca tako i trgovačkih udruženja, škola, vojske. Arhivistički sređene i obrađene pozivnice postaju dokument, rame uz rame sa pisanom arhivskom građom. Najbrojnije su pozivnice iz perioda između dva rata, koje su se najčešće odnosile na niška udruženja, ali i udruženja iz drugih gradova i oslikavaju kako se nekada pozivalo na slave, svadbe, zabave. Najstarija koja je sačuvana je iz 1890. godine.

Postojanje ovakvih zbirki u arhivima, imaju svoje opravdanje. One su bogatog sadržaja, kao i istorijske i kulturne vrednosti. Zbirka obuhvata vremenski period od 1890. godine do današnjih dana, što pokazuje da je zbirka otvorenog tipa. Predstavljaju izazov arhivistima u smislu sređivanja, načina obrade i pokušaja da istraživačima pojednostave dostupnost. Kako zbirka pozivnica tako i ostale zbirke čine nezaobilazni deo mnogih izložbi, koje su često priređivane u arhivima.

Pozivnica je kao vid pisane komunikacije, kako u prošlosti tako i danas, uvek u funkciji učtivog poziva. Svoju vitalnost pokazala je do današnjih dana. Cilj rada je da podseti na lep manir prošlih vremena. Svojim delimičnim prikazom zbirke pozivnica, Istorijski arhiv Niš pred kulturnu i naučnu javnost, predstavlja deo svoje riznice i otvara put za njena dalja istraživanja.

Za ovu priliku, prikazane su pozivnice koje su štampane do drugog svetskog rata, sa akcentom na one koje se odnose na Niš sa okolinom.

## Summary

A valuable part of the archival holdings kept in the Historical Archives of Niš is certainly the collection of invitations. Invitations are a specific “sign of the times” of old Niš and represent a precious source for studying the social life

and cultural identity of Niš. Although individual, these documents tell a story about the city of Niš and Serbia between the two World Wars. When we talk about the role and function of an invitation in society, within the realm of private life, it primarily functions as a means of correspondence, enabling direct communication. Acting in the sphere of private life, invitations represent one of the elements in building family and individual identity. Their purpose was to preserve memories of important events, both for individuals and for trade associations, schools, and the military. Once organized and processed archivistically, invitations become documents, side by side with written archival materials.

The most numerous invitations date from the interwar period, often related to Niš associations, as well as associations from other cities, reflecting how invitations were once issued for religious celebrations, weddings, and parties. The oldest preserved invitation is from 1890.

The existence of such collections in archives is justified. They are rich in content, as well as historical and cultural value. The collection covers the period from 1890 to the present day, showing that it is of an open type. They present a challenge to archivists in terms of organization, processing methods, and efforts to simplify access for researchers. Like the invitation collection, other collections are an indispensable part of many exhibitions, which are frequently organized in archives.

An invitation, as a form of written communication, has always served as a polite call, both in the past and today. Its vitality is demonstrated by its survival to the present day. The purpose of this paper is to remind us of the elegant manners of past times. With this partial presentation of the invitation collection, the Historical Archives of Niš introduces part of its treasure to the cultural and scientific public, opening the way for further research.

For this occasion, invitations printed before World War II are presented, with a focus on those related to Niš and its surroundings.

## BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

### Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Istorijski arhiv Niš, *Zbirka pozivnica*.

### Novine/Newspapers:

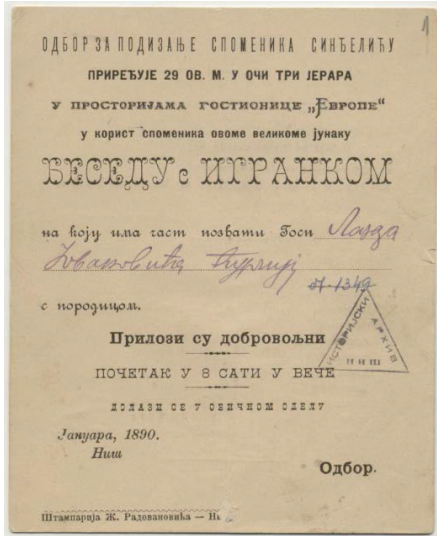
1. *Niški vesnik*, br. 1, novembar 1999. Udruženje građana „Stari Niš”.
2. *Niški vesnik*, br. 18, septembar 2002. Udruženje građana „Stari Niš”.
3. *Niški vesnik*, br. 45, novembar 2007. Udruženje građana „Stari Niš”.

### Knjige i članci/Books and articles:

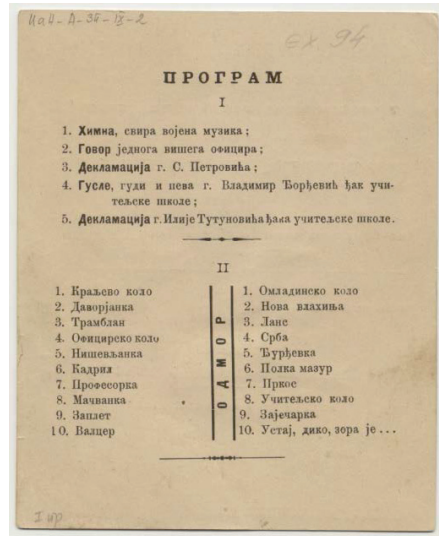
1. Čajkanović Veselin, *Studije iz srpske religije i folklor, 1925-1942*, Beograd 1944.

2. Đenić Mica, Zbirka pozivnica, *Peščanik 3*, Niš 2005.
3. Đurović Ljiljana, Hotel "Orient" doajen niških hotela, *Peščanik 7*, Niš 2009.

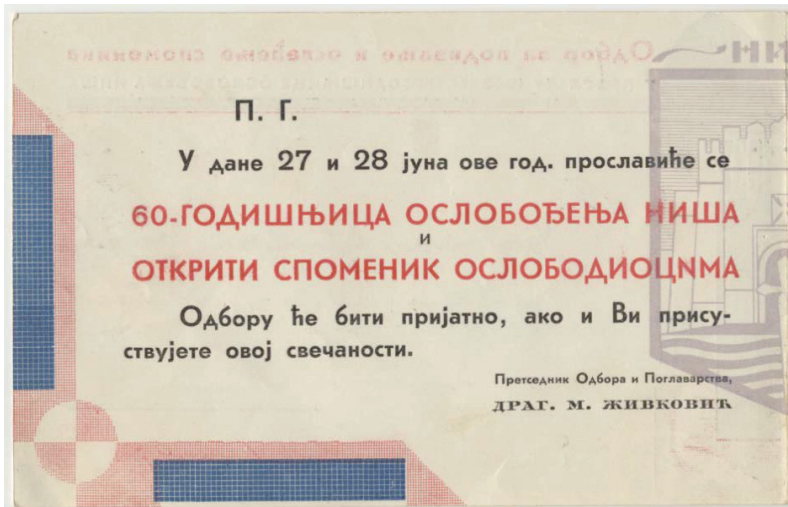
**PRILOZI:**



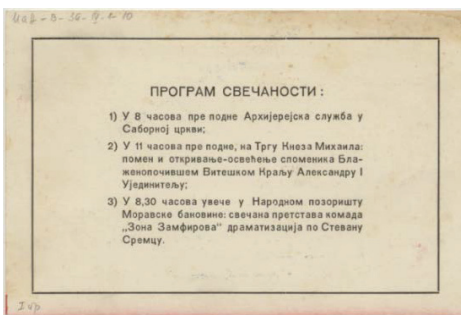
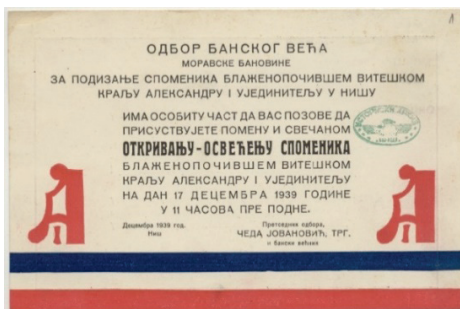
Prilog 1. IAN-A-ZP-IX-1.



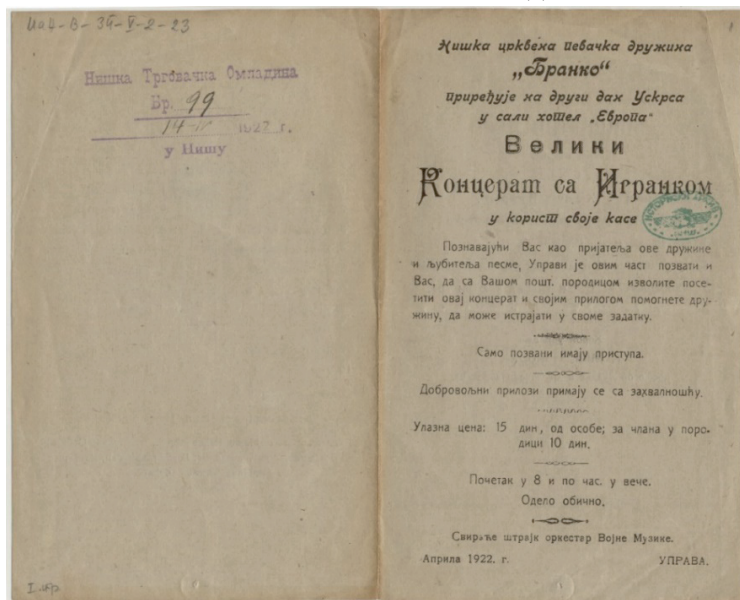
IAN-A-ZP-IX-2.



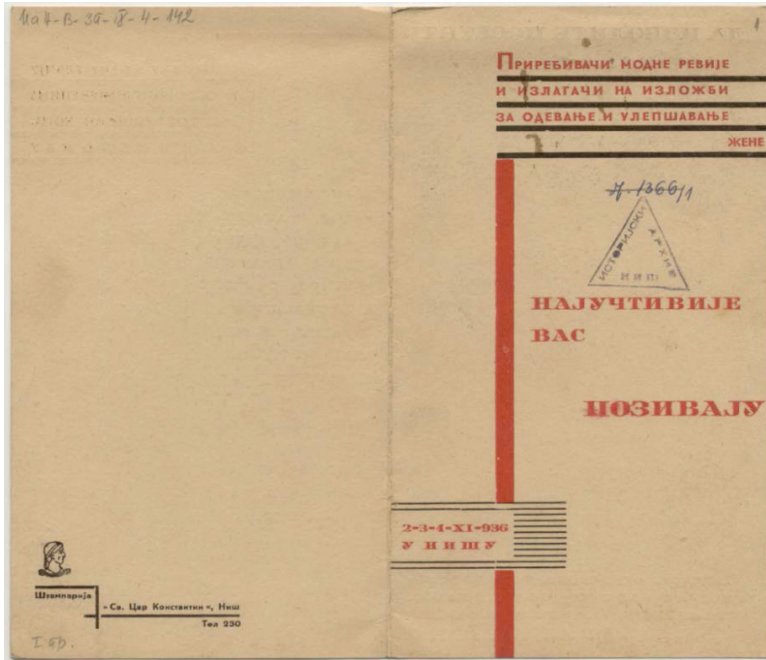
Prilog 2. IAN-B-ZP-IV-6 (4).



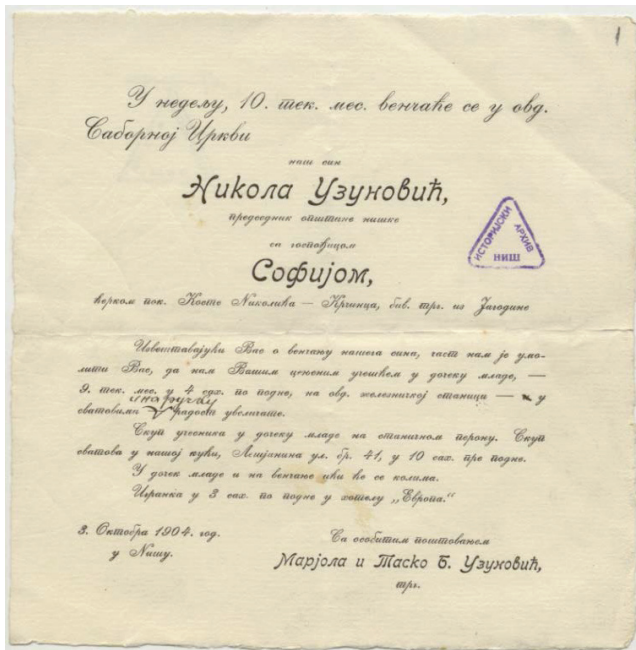
Prilog 3: IAN-B-ZP-VI-1-10  
IAN-B-ZP-VI-1-10 (2).



Prilog 4. IAN-B-ZP-V-2-23(2).



Prilog 5. IAN-V-ZP-IX-142.



Prilog 6. IAN-A-ZP-IX-3.



# III

NOVA IZDANJA //  
NEWLY PUBLISHED



**Prof. dr. Edin RADUŠIĆ**

*Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu*

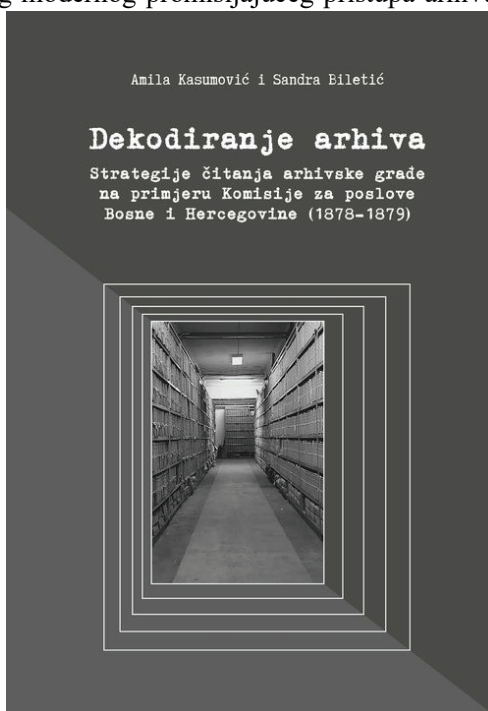
edin.radusic@ff.unsa-ba

UDK/UDC: 930.25(497.6)"1878/1879" Kasumović A, Biletić S. (049.3)

**Amila Kasumović, Sandra Biletić,  
DEKODIRANJE ARHIVA: STRATEGIJE ČITANJA  
ARHIVSKE GRAĐE NA PRIMJERU KOMISIJE ZA  
POSLOVE BOSNE I HERCEGOVINE (1878–1879),  
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu/  
Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2024, 362 str.**

U metodološkom smislu knjiga *Dekodiranje arhiva: strategije čitanja arhivske građe na primjeru Komisije za poslove Bosne i Hercegovine (1878–1879)* je kombinacija konceptualnog modernog promišljajućeg pristupa arhivu kao mjestu gdje se čuvaju informacije o prošlosti, konkretnog detaljnog čitanja građe *Komisije za poslove Bosne i Hercegovine (1878-79)* te znalačkog, ne tako standardnog, postavljanja pitanja prošlosti na način da istraživač nije zarobljenik političkih aktera i činovnika koji su stvarali arhivsku građu i ostavljali tragove u zavisnosti od njihovih diskursa i prioriteta. Knjiga se može razumijeviti i kao poziv na suprotstavljanje dominaciji tema koje nameću arhivska građa i njeni tvorc i kao poziv za više istraživačke invetivnosti, pri čemu autorice smatraju da *sam* arhiv treba biti predmet istraživanja (arhivski obrat) i mjesto kontračitanja arhivske građe.

Pokazalo se da je autorski dvojac, prof. dr. Amila Kasumović s Odsjeka za historiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i viša arhivistica Sandra Biletić iz Arhiva Bosne i Hercegovine, veoma uspješan tandem.



Dr. Amila Kasumović uspješno prati trendove u svjetskoj historiografiji i primjenjuje ih na teme koje obrađuje, vješto postavlja nova historiografska pitanja i otvara nove teme. U svom naučno-istraživačkom radu dala je značajan naučni doprinos poznavanju ekonomske, socijalne, pravne, rodne i mikrohistorije druge polovine 19. i početka 20. stoljeća. Posebno treba istaknuti da je u historiji bosanskohercegovačke historiografije ostavila značajan trag u istraživanju historije “marginalaca” i “neuspješnih”, a doprinijela je i boljem poznavanju odnosa austrougarskih centara moći i bosanskohercegovačke periferije. Kada je u pitanju pristup Amile Kasumović temama koje obrađuje uviđa se da svi njeni tekstovi, uključujući i ovu knjigu, imaju humanističko polazište, a njeno bavljenje nekada zanemarenim grupama nije je odvelo u drugu krajnost - što je čest slučaj u modernom bavljenju prošlošću - u “nasilje” nad akterima historije.

Kolegica Sandra Biletić predano i odgovorno obrađuje, istražuje i prezentira dokumente i podatke iz dokumenata te piše zanimljive tekstove koji su svjedočanstva o bosanskohercegovačkoj historiji austrougarskog i jugoslavenskog razdoblja. Pokazala je interes za bavljenje cjelinom Bosne i Hercegovine, pojedinim istaknutim ličnostima i “malim” ljudima, važnim događajima te, posebno, svojim rodnim Kiseljakom. Moglo bi se reći da je posebno privlači sudbina običnih ljudi. Istakao bih i kolegijalnost kolegice Biletić o kojoj svjedoče brojni istraživači građe Arhiva Bosne i Hercegovine.

Autorice kroz podteme glavne teme knjige *Dekodiranje arhiva* interdisciplinarno i multiperspektivno propituju i dekonstruiraju dosadašnje spoznaje o uspostavi austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini kao i održivost „historijskih istina“ o širokom spektru pitanja vezanih za to prelomno razdoblje bosanskohercegovačke historije. Još u uvodnim razmatranjima dr. Amila Kasumović i Sandra Biletić su naglasile da odstupaju od tradicionalne premise da je znanost univerzalna i objektivna i da istraživanje može rezultirati objektivnom rekonstrukcijom prošle stvarnosti. Uvodna razmatranja autorice su iskoristile da rasprave tu „dilemu“ i uvedu nas u historijat dekonstruiranja arhiva, posebno izdvojivši važnost razmatranja Jacques Derride koji je s pravom ukazao da su arhivi od svojih početaka do savremenosti bili vezani za centre moći i posljedično su nudili percepciju događaja i pojava onih koji su imali moć. Time je napravljen metodološki temelj za obradu gore spomenutih podtema glavne teme – drugačije čitanje korištenih (ili bar poznatih), veoma vrijednih, dokumenata koje je iza sebe ostavila Komisija za poslove Bosne i Hercegovine, a koji čine jednu organsku cjelinu.

Rezultati cjeline teksta su dvostruki: sadržajni i metodološki. Autorice su, radeći na istraživački veoma zahtjevnoj građi i koristeći suštinu historijske metode (vidljivost i naglašavanje istraživačkog postupka), dominantne stavove iz vrijedne arhivske građe ostale iza Komisije za poslove Bosne i Hercegovine tretirale kao samo jednu percepciju opisanih pojava, istovremeno tražeći u toj istoj građi i glas podređenog, onoga koji nije bio na poziciji moći. U jednom, nisu dozvolile da stvaraoci građe nametnu svoje obrasce i vrijednosne sudove

već su znalačkim postavljanjem pitanja arhivskoj građi ponudile drugačiju sliku od one koju su dominantno nudili i nametali tadašnji centri državne moći. Time takva historija prelomnih godina bosanskohercegovačke historije postaje dekonstrukcija kolonijalnih pogleda na Bosnu i Hercegovinu i dešavanja u njoj pa slike austrougarskih ideja kako i zašto upravljati Bosnom i Hercegovinom, uspostave austrougarske vlasti, načina upravljanja zemljom, državno-pravnog položaja Bosne i Hercegovine, odnosa vlast u državnim centrima – vlast u provinciji – domaće stanovništvo, izbjegličkog pitanja te drugih pojavno „manje važnih pitanja“ (npr. marginalnih grupa, običnih trgovaca) izgledaju drugačije, multiperspektivnije i potpunije. Ovom knjigom razbijaju se i tabui o važnim i nevažnim historiografskim temama. Nastojalo se, koliko god je to bilo moguće, da napisana historija što manje bude samo politička i administrativna historija i da se predstave i rasprave svi aspekti koji su iz državne perspektive predstavljeni pojmom kulturne misije, ali i odgovori pojedinaca i grupa na tu politiku.

Posebno bih skrenuo pažnju na konkretizaciju metodološkog pristupa u dijelu knjige koji nosi naslov *Zavodljivi arhiv*.

Na primjeru “izbjegličkog pitanja moguće je plastičnije prikazati “Dekodiranje arhiva” i prkošenje arhivu autorica ove knjige. Pitanje bosanskohercegovačkih izbjeglica sa ustaničkog područja i u vezi s ustankom u Bosni i Hercegovini 1875–78. godine, njihova repatrijacija iz Crne Gore, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije te osiguranje sredstava za njihov održiv povratak, bilo je jedno od ključnih pitanja koje je trebalo riješiti čim prije nakon austrougarskog zauzimanja Sarajeva i zemlje u cjelini.

Pored toga što se, kako zaključuju autorice, na pitanju repatrijacije izbjeglica pokazala sva kompleksnost situacije i izazova, ponajviše finansijske prirode, s kojom se susrela austrougarska vlast u okupiranom području, analiza izbjegličkog pitanja, postupaka aktera koji su se bavili ovim pitanjem i podataka koje je iza sebe ostavila Komisija – u jednom o tome šta ima i šta sve nema u korpusu obrađene arhivske građe o ovom pitanju – pokazuje da su u sjenci pitanja koje nameće administrativni diskurs građe dobrano obilježen orijentalizmom i kolonijalizmom, po uvjerenju autorica planski, ostala sakrivena ili nedovoljno istaknuta važna demografska i humanitarna/humana pitanja.

U tom smislu autorice zaključuju da je pitanje bosanskohercegovačkih izbjeglica “u građi Komisije za poslove Bosne i Hercegovine postavljeno tako da u prvi mah svjedočimo uglavnom administrativnom diskursu koji postupa tako da repatrijaciju bosanskohercegovačkih izbjeglica vidi kao problem koji treba riješiti na način koji je najmanje štetan, prije svega, za Monarhiju.”

Autorice argumentirano tvrde da je teško u korištenoj građi saznati bilo šta o konfesionalnom i socijalnom statusu izbjeglica, po pretpostavci mahom kršćana i nešto muslimana, da je moguće samo nazrijeti socijalnu stratifikaciju (među izbjeglicama bilo onih koji su se mogli o svom trošku, potpuno samostalno, vratiti u domovinu), da je iz usputnih podataka moguće saznati da postoji specifična grupa izbjeglica - bugarske muslimanske izbjeglica koje su svoje privremene domove našle na teritoriji Bosne i Hercegovine u vrijeme Velike

istočne krize ili one koje su tokom osmansko-crnogorskog rata izbjegle iz nikšićkog okruga, ali da ni u ovom slučaju nemamo više informacija o samim izbjeglicama. Autorice zaključuju da izbjeglice “jednostavno ostaju u pozadini i ne znamo kako su živjeli, koja je bila prosječna starosna dob među njima, koji je bio omjer muškaraca i žena, koliko je bilo prisutno djece, kakav je bio njihov socijalni status u domovini i sl.”

Na kraju i “presuđuju” austrougarskom kolonijalnom arhivu te navode slijedeće: “No sačuvana komisijska građa vrijedna je za razumijevanje kolonijalnog arhiva samog: zašto se dokumenti sastavljaju na dati način, zašto su izbjeglice samo broj i finansijsko opterećenje, zašto se insistira na brznoj repatrijaciji, (...) Šta su tvorci arhiva htjeli i šta je bila njihova intencija? Zbog čega se javljaju iznova suhoparne formulacije, jezik dokumenata zvuči sterilno, a evidentan je i izostanak empatije kod tema kakva je izbjegličko pitanje? Stječemo dojam da se kod potencijalnog čitatelja želi izazvati osjećaj divljenja prema monarhijskoj birokratskoj mašineriji, uspostavljenom redu.”

Ovaj primjer seciranja tragova o izbjegličkom pitanju u analiziranom korpusu građe pokazuje da se ova knjiga mora čitati cijela kako bi se vidjela realizacija ideje novog pristupa arhivskoj građi - postavljanju istraživačkih pitanja koja ne nameće, ili bolje rečeno, krije arhivska građa.

Imajući sve navedeno u vidu – svjež metodoliški pristup, diskusiju o novim teorijskim pristupima izučavanja arhiva te doprinos historiografiji Bosne i Hercegovine, toplo preporučujem čitanje knjige *Dekodiranje arhiva: strategije čitanja arhivske građe na primjeru Komisije za poslove Bosne i Hercegovine (1878–1879)*.

**M. Sc. Nina GOSTENČNIK**  
*Regional Maribor Archives, Slovenia*  
nina.gostencnik@pokarh-mb.si

UDK/UDC: 930.25(051)

**MODERNA ARHIVISTIKA [Electronic resource]:  
a journal of archival theory and practice, vol. 6,  
Regional Maribor Archives, Maribor 2023, 345 pp.**

The 6th issue of the journal of archival theory and practice *Moderna arhivistika*, published by the Regional Maribor Archives, was published in 2023. The journal is published in electronic format and the articles are freely available online.

The journal was launched in 2018 and continues the tradition of publishing scientific and professional articles in the fields of archival science, documentalistics, material preservation, document management and other fields, which are related to the issues of records and archival records in archives, museums, libraries and galleries. It brings new developments in the theoretical foundations of archival science and documentary studies, professional procedures, research, standards, guidelines, good practice, projects and programmes. *Moderna arhivistika* is a bilingual journal - all articles are published in Slovene or English. Two issues are published per year.

As of 2021, *Moderna Arhivistika* is included in the Scopus multidisciplinary citation index bibliographic database, which includes data from more than 21,000 of the world's most prestigious and influential scientific journals. From the year 2023, Modern Archival Studies is included in the EBSCO database.

The 6th issue of *Moderna Arhivistika* contains 26 scientific and professional articles by Slovene and foreign authors. Of these, 13 were original scientific articles, 6 were review articles and 8 were professional articles. The authors covered a variety of topics in the field of archival science, ranging from the professional processing of archival material, digitisation and publication of sources, and the use of archival material.

*The first issue of Volume 2023 brings 16 contributions.*

Andreja Kozjek from the National and University Library prepared a paper entitled Preparation and digitisation of incunabula for the INCUNABULA SLOVENICA project. The aim of the article is to present the project, the

recommendations and forms that have been adopted for this purpose, and the role of the conservator-restorer in the process.

Sonja Galina from the National Archives in Zagreb focused on the preparations for the Transcribathon Zagreb 2022 and its results in her article *Transcribathon Zagreb 2022 - experiences and results*. It also contains a section in which the author explains the idea for the conference, who the speakers were and why, and the overall outcome.

Jan Cotič and Ivančica Sabadin from the Regional Archives Koper prepared a paper entitled *Operational Usability of Handwritten Text Recognition Tools Based on the Analysis of Recognised Content*. The authors presented the process and the results obtained on the digitised material of the Regional Archives Koper through the analysis of three available handwritten text recognition tools.

Igor Filipič from the Archdiocesan Archives of Maribor presented a paper entitled *Using archival material online: experiences and perspectives of using digitised registers*. The paper describes the lessons learned about the use of archival material online and presents new possibilities for the use of archival material, especially in the educational process. The author describes the changes brought about by the digital accessibility of archival material and highlights new possibilities for the use of archival material in the educational process. Guidelines for the preparation of projects for educational institutions involving archival material are presented, as well as the key role of archives in the orientation, interpretation and analysis of archival material in educational projects.

Dr. Mateja Jeraj and Dr. Matevž Košir from the Archives of the Republic of Slovenia presented a paper entitled *The importance of publishing sources with a focus on semi-past history*. The aim of the paper is to demonstrate and justify the multifaceted importance of the publication of sources as one of the extremely important and responsible tasks of Slovenian public archives. Particular attention is paid to the importance of those sources which deal with “difficult” topics from the semi-past history, such as the Holocaust, the period of the Second World War and the violence that followed it, political processes and the like.

Dr. Tatjana Hajtnik from the Archives of the Republic of Slovenia, Januš Jerončič from the Regional Archives in Nova Gorica and Urban Jensterle from IGEA d. o. o. prepared a paper entitled *e-ARH.si system: acquisition and display*



Moderna  
arhivistika

Casopis arhivske teorije in prakse  
Journal of Archival Theory and Practice

ISSN 2591-0884

<https://doi.org/10.54356/MA>

Letnik 6 (2023), št. 1 / Year 6 (2023), No. 1





of archival spatial data in digital format. In the paper, the authors first examined primary and secondary sources in the field of spatial data and carried out an analysis of the existing IT solutions, and based on this, they established the IT environment and the process for the acquisition, storage and display of digital spatial data. In the next phase, two pilot acquisitions were carried out to test the solution. All the results obtained were synthesised, analysed and evaluated to determine the effectiveness and relevance of the solution.

Borut Jurca from the Archives of the Republic of Slovenia presented a paper entitled “Processes for digitising analogue film stock”. The paper describes the whole process of digitising analogue film stock, focusing on the first three steps: the preparation and capture of film archival material and the control of the capture in digital form. The author presents the process of digitising film archival material as it has been carried out at the Slovenian Film Archives since 2020.

Anja Props from the Archives of the Republic of Slovenia presented a paper entitled Conservation and Restoration of the Screenplay for the Film “Na svoje zemlji”“. The aim of the article is to present the necessity of symbiosis between naturalistic analyses and conservation and restoration procedures.

Dr. Maja Nikolova from UNIHUB Belgrade prepared a paper entitled Refugee Children in Serbia during the Second World War, in which she presented the care of refugees who came to Serbia during the Second World War, based on archival sources.

Dr. Julija Barunčić Pletikosić and Dr. Željka Križe from the Croatian Memorial Documentation Centre of the Patriotic War in Zagreb prepared a paper entitled Archival material in the Croatian Memorial and Documentation Centre of the Patriotic War related to cultural heritage. The aim of the paper is to present the quantity, characteristics and content of the preserved material related to Croatian cultural heritage that was destroyed during the Patriotic War.

Marijana Todorović Bilić from the Archives of the Republic of Srpska presented a paper entitled “Removal and Destruction of Documentary Material”. In the paper, she described the stage of de-accessioning and destruction of documents, and the most common mistakes that occur during this process. She presented the experience of the Archive of the Republic of Srpska with different creators and their system of deaccessioning and destruction of documents. She also presented the challenges in the disposal of material from some of the more unusual creators and the state of the documentation traced from them.

Domagoj Čičko from the State Archives in Zagreb presented a paper entitled “Content and physical organization of the files of the archival holdings and collections of the State Archives in Zagreb”. The author focused on the files of archival holdings and collections and the development of the database as a search and use tool, gave an overview of the database and its structure, presented the ways of its use in the process of processing archival material and the possibilities of its further development and upgrading.

Jasmin Jajčević from the Tuzla Canton Archives presented a paper entitled “Electronic mail - an electronic archival record (importance,

accessibility, security and protection)”. The paper presents the importance, accessibility, security and protection of electronic mail as an electronic archival record, as well as the advantages and disadvantages of its use in the business world.

Saša Đukić from the Archives of the Republic of Srpska presented a paper entitled Using AI Image Upscaler in Archives, in which he highlighted the use of AI image upscaling software.

Dr. Jasna Požgan from the State Archives for Medjmurje in Štrigova and Ivana Posedi from the State Archives in Varaždin presented a paper entitled Processing of small archival holdings - practice and challenges. The paper addressed the issues of processing small archival holdings, which requires specific skills, and the challenges that arise in the processing of small archival holdings in practice.

Dr. Arian Rajh from the Faculty of Arts, University of Zagreb, has prepared a paper entitled Valuation of potential digital archival content. This paper discusses the value of digital archival material. The author starts by reflecting on value and valuation and gives an overview of the relevant literature. He then examines different digital archival content and its value in archives and repositories of different types. The author then narrows down the catalogue of values that guide the valuation processes and analyses the notion of value of digital content. Finally, the article provides basic guidance on how to apply consistent criteria for the evaluation of potential digital archival content.

*The second issue of the 2023 edition contains 11 contributions.*

Siniša Domazet from the Archives of Bosnia and Herzegovina contributed an article entitled Preservation of Digital Material in the Archives of Bosnia and Herzegovina. The author presented the current experience of the Archive of Bosnia and Herzegovina in the management of digital records, focusing on the preservation and protection aspects, taking into account the strong contrast between the historical importance of the preserved holdings and the outdated and technically insufficient IT equipment currently in use.

David Gajić presented a paper entitled “Corporate archival material as a cultural monument”. The paper focuses on the importance and state of corporate archival material in the Republic of Slovenia. The entrepreneurial archival material represents, among other things, important creations of the Slovenian economy, and the term covers plans, recipes, designs, organisational processes and other forms of corporate activity. The historical development and comparative overview of the preservation and further use of entrepreneurial archival material are presented in the literature review. Using a descriptive, quantitative research method, we analyse a sample of 175 insolvent companies over the period 2009-2021. The analysis determines whether and to what extent the State ensures the preservation and further use of corporate archival material. The results are compared with the situation in the other countries analysed.

Dr. Žiga Koncilija from the Archives of the Republic of Slovenia prepared a paper entitled Challenges of archiving material from the Information System for Document Management (ISUD) in public administration from the archivist's perspective. In the paper, the author explores the framework of the process of archiving material from ISUD, while pointing out the many challenges that await us in the practical adoption.



Moderna  
arhivistika

Casopis arhivske teorije in prakse  
Journal of Archival Theory and Practice

ISSN 2591-0884  
<https://doi.org/10.54356/MA>

Letnik 6 (2023), št. 2 / Year 6 (2023), No. 2



Maribor, 2023

Dr. Jelka Melik from the Archives of the Republic of Slovenia presented a paper entitled Legal and administrative dimensions of archival material. The aim of the paper is to define the administrative dimension of documentary and archival material and to show the discrepancies between foreign and Slovenian perceptions of the administrative value of archival material.

Anja Prša from the Historical Archive Celje, mag. Boštjan Zajšek from the Regional Archive Maribor and Nina Kralj Frece from the Notary Office of Notary Sonja Kralj, Slovenj Gradec prepared a paper entitled Notaries as creators of archival material. The aim of the paper is to resolve some key issues regarding the accessibility and use of archival material of notaries and the digitisation of office operations. The authors have used the method of comparison with the practices of notarial services in neighbouring countries. The results of the research will contribute to a better understanding of the issues related to the management of notarial materials.

Ivančica Sabadin from the Koper Regional Archive presented a paper entitled "Metadata extraction using machine learning". The aim of the paper is to explore metadata extraction techniques using machine learning. The method used was a literature review of ProQuest, Scopus and Emerald Insight databases. The results showed that machine learning techniques are already well established in the field of metadata extraction from scientific literature.

Janez Osojnik from the Faculty of Arts, University of Maribor, prepared a paper entitled Overview of Slovenian sources on the 1990 plebiscite. The aim of the paper is to show the availability of materials for the study of the plebiscite on the independence and sovereignty of the Republic of Slovenia, held on 23 December 1990. In doing so, we have focused on the material held by the Archives of the Republic of Slovenia and that which is accessible to researchers in the form of published archival sources, diary and memoir records, and on the

internet. The author first briefly introduces the broader context of the plebiscite and then presents archival material useful for researching the vote.

Špela Chomicki and Petra Grabovec from the Study Centre for National Reconciliation have prepared a paper entitled Sources from the period of Slovenian independence - presentation and problems of archival sources. The paper presents sources from the period of Slovenian independence, with an emphasis on the events of 1991. In the thirty years since the declaration of Slovenian independence, a large number of researchers have been working on this topic, using and studying various types of sources. The paper primarily deals with the presentation and problems of these sources, which are held by various institutions - archives, museums, ministries and associations. The archival material is complemented by secondary and oral sources, which are evaluated as belonging to a special category.

Lucia Stefan from Romania presented a paper on the Continuity of Records Model and its impact on document and records management. The paper shows that there is no strict separation between documents and archival records, but that there are several states on the continuity line from a short-lived (ephemeral) document to a trusted archival record. The recognition of the existence of this continuum is the basis for a new approach to records management.

Dr. Miroslav Novak from the Maribor Regional Archive prepared a paper entitled The state and perspectives of the mutual metadata corpus of the Slovenian public archival service. Based on the obtained statistical data and with the help of SWOT analysis, the paper presents the strengths, weaknesses, opportunities and threats of the current archival professional practice of generating a Slovenian archival metadata corpus.

Špela Valadžija from the Maribor Regional Archive prepared a paper entitled Methods of archival professional work in the field of digitisation of the material of the Maribor Regional Archive.

The aim of the paper is to present the methods of archival professional work in the field of digitisation of archival material and to describe the process of converting material from physical to digital form, based on a review of guidelines and taking into account international standards. Accessible technology makes it possible to convert material from physical to digital form within an organisation with available resources, equipment and staff. This paper presents the challenges and solutions from the preparation of the material to its publication in the Virtual Archive Reading Room, with a focus on the recent digitisation of the information aids of the Maribor Construction and Regulation Administration Fund, which was carried out by the archives staff using the existing equipment of the institution.

The journal *Modern Archival Studies* is published annually in two issues, all articles are freely available on the journal's website: <http://www.pokarh-mb.si/sl/zaloznistvo/moderna-arhivistika>.

**Mr. Adnan TINJIĆ**  
*JU Arhiv Tuzlanskog kantona*  
adnant@arhivtk.ba

UDK/UDC: 930.25:004.8:004.9 Žaja L. (049.3)

**Lana Žaja, POVIJEST UMJETNE INTELIGENCIJE:  
RAZVOJ INFORMACIJSKO KOMUNIKACIJSKIH  
ASPEKATA U UMJETNOJ INTELIGENCIJI,  
Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2023, 222 str.**

Publikacija „Povijest umjetne inteligencije: razvoj informacijsko komunikacijskih aspekata u umjetnoj inteligenciji”, koju je napisala dr. sc. Lana Žaja, doktorica iz područja društvenih nauka na naučnom polju informacijskih i komunikacijskih nauka, rezultat je interdisciplinarnog istraživanja u informacijskim i komunikacijskim naukama, s fokusom na razvoj tehnologije “umjetne inteligencije”<sup>1</sup>. Knjiga je izdata u Zagrebu 2023. godine, a izdavač iste je Hrvatski državni arhiv, gdje je autorica i uposlena na poslovima stručnog nadzora nad građom u posjedu tijela javne vlasti, te nad privatnom arhivskom građom<sup>2</sup>.

Knjiga sadrži 12 glavnih poglavlja, koje dopunjuju uvod i predgovor na početku knjige, te popis slika i grafikona, izvora i literature, sažetak i bilješka o autorici na kraju knjige.

Prvo poglavlje nosi naziv “O povijesti umjetne inteligencije” i kako sam naziv istog govori, bavi se razvojem ove tehnologije i njoj bliskih tehnologija od prvog pomena riječi “automat” u Homerovoj „Ilijadi” do postignuća Alana Turinga u 20. stoljeću i računara „Deep Blue” koje je početkom 21. stoljeća pobijedilo Garija Kasparova u šahu. Poglavlje završava sa navođenjem informacijama o rezultatima koje tehnologije umjetne inteligencije daju u 2022. godini. Mana poglavlja posvećenog historijatu tehnologije umjetne inteligencije jeste jedino - kratkoća istog. Autorica je na samo 24 stranice sažela mnogo tema i ideja koje su u konačnici vodile tehnologiji čijoj ekspanziji svjedočimo danas. Iako su AI tehnologije u razvoju više od pola stoljeća, ekspanzija u širu javnost dogodila se zahvaljujući kombinaciji tehničkog napretka, dostupnosti resursa i

<sup>1</sup> Termin umjetna inteligencija često se koristi za opis tehnologija poput velikih jezičnih modela (LLM) i generativnih modela, ali isti nije u potpunosti precizan. Ovi sistemi, zasnovani na mašinskom učenju, nisu inteligentni u ljudskom smislu – ne razumiju koncepte niti posjeduju svijest, već analiziraju podatke i generišu odgovore na osnovu prepoznatih uzoraka. Stoga su precizniji termini „mašinsko učenje“, „generativni modeli“ ili „algoritmi za obradu podataka“, jer naglašavaju specifične funkcije i ograničenja ovih tehnologija.

<sup>2</sup> Lana Žaja, *Povijest umjetne inteligencije: razvoj informacijsko komunikacijskih aspekata u umjetnoj inteligenciji*, Zagreb 2023, 221. (dalje: L. Žaja, *Povijest umjetne inteligencije*).

promjena u društvenim i poslovnim potrebama. Ključne godine koje su oblikovale ovaj proces su upravo od 2012. do 2022. godine, s velikim iskoracima u primjenama generativne umjetne inteligencije i alata umjetne inteligencije za svakodnevnu upotrebu.

Drugo poglavlje, naslovljeno “Teorijski pristup umjetnoj inteligenciji” bavi se, kako sama autorica navodi, “istraživanjem koncepta inteligencije iz računalne perspektive”, a što uključuje “razvoj algoritama i modela koji simuliraju proces razmišljanja, učenja i rješavanja problema”<sup>3</sup>. Autorica u ovom poglavlju ističe da prava i potpuna umjetna inteligencija još uvijek ne postoji, ali daje i okvirna predviđanja kada bi ista mogla biti dostupna (jedno od očekivanja je 2050. godina, ali postoje mnoge procjene i mišljenja). Predočena su, sa vizualizacijama, ulaganja u sektor umjetne inteligencije diljem svijeta i vidljivo je da su ista konstantno u porastu. Poglavlje predočava i objašnjava pojmove simboličke umjetne inteligencije, kao i opće umjetne inteligencije. Opća umjetna inteligencija predstavlja aplikaciju koja nudi rješenja za širok spektar problema, slično načinu na koji to čine ljudi. Poglavlje se bavi stvaranjem velikih jezičkih modela umjetne inteligencije: ChatGPT-jem i GPT-3.5 modelom<sup>4</sup> koji je razvio OpenAI, te ulogom Microsofta i odgovora kompanije Google na softver koji je ponudio OpenAI.<sup>5</sup>



<sup>3</sup> Isto, 39.

<sup>4</sup> S obzirom na munjevit razvoj ovog polja, u godinu dvije od pisanja ove knjige, javnosti je dostupan GPT-4 model, koji je i sam prošao nekoliko verzija, odnosno nadogradnji.

<sup>5</sup> Danas nam je poznato kako taj odgovor Googlea izgleda – to je njihov veliki jezički model, Gemini. Krajem 2024. godine, tržište velikih jezičnih modela (LLM) obilježeno je prisustvom nekoliko istaknutih modela koji se razlikuju po performansama, veličini i specifičnim mogućnostima. Iako je precizno rangiranje izazovno zbog različitih kriterija evaluacije, sljedeći modeli su prepoznati kao vodeći u industriji:

- GPT-4: Razvijen od strane OpenAI, GPT-4 je poznat po svojoj svestranosti i sposobnosti generiranja koherentnog i kontekstualno relevantnog teksta. Njegove napredne mogućnosti čine ga

Treće poglavlje nosi naziv „Umjetne neuronske mreže”, te daje podatke o historijatu umjetnih neuronskih mreža, modelima i vrstama neuronskih mreža, te načinu treninga umjetnih neuronskih mreža. Umjetne neuronske mreže su računalni modeli inspirirani strukturom i funkcioniranjem ljudskog mozga, dizajnirani za prepoznavanje obrazaca i rješavanje kompleksnih problema kroz slojevito procesiranje podataka.

Posebno poglavlje autorica je posvetila temi “Umjetne svijesti” (eng. Artificial Consiousness). Ovo područje smatra se povezano sa umjetnom inteligencijom i kognitivnom robotikom, a radi se o “konceptu umjetne inteligencije koji pokušava definirati svjesno iskustvo i njegova obilježja”<sup>6</sup>. Autorica nudi historijat i najvažnije rezultate na polju umjetne svijesti, te se bavi filozofskim razmatranjima na navedenu temu, postavljajući pitanja da li strojevi mogu istinski posjedovati svijest kao ljudi i kakve bi to implikacije imalo. Razmatrane su i kognitivne arhitekture umjetne svijesti (sistemi umjetne inteligencije koji nastoje simulirati ljudski um) i funkcionalne arhitekture umjetne svijesti, gdje su predstavljene i ideje umjetnih emocija kao računarskog algoritma ili programa.

Peto poglavlje knjige nosi naziv “Psihologija i antropomorfizam”, a u istom autorica, između ostalog, postavlja pitanja kako se roboti mogu dizajnirati za interakciju s ljudima na svjesne i inteligentne načine, te kako se roboti mogu programirati da intelektualno razumijevaju i emocionalno reaguju na ljudsko ponašanje. U pristupu robotima i računalnim algoritmima autorica primjećuje jasan antropomorfizam, te analizira ljudske emocionalne i društvene reakcije prema robotima koji “nalikuju” na ljude. Poglavlje se bavi i interaktivnim oživljavanjem virtualnih bića, odnosno omogućavanjem interakcije sa virtualnim likovima, objektima i okruženjima, primarno putem tehnologije virtualne stvarnosti ili proširene stvarnosti.

Naredno, šesto poglavlje, možda čini i okosnicu cijelog djela, jer povezuje tehnološke aspekte umjetne inteligencije s humanističkim naukama, naglašavajući važnost digitalne arhivistike i uloge digitalnih arhiva. Poglavlje

---

pogodnim za širok spektar primjena, uključujući automatizaciju poslovnih procesa i kreativne zadatke.

- Llama 3.1: Najnovija verzija Metinog modela, Llama 3.1, dostupna je u tri veličine (405B, 70B i 8B parametara), što omogućava prilagodbu različitim potrebama korisnika. Model nudi poboljšane performanse u razumijevanju jezika, prošireni kontekstualni prozor i multimodalnu obradu, što ga čini konkurentnim alternativama zatvorenog koda.

- Gemini 1.5 Pro: Razvijen od strane Googlea, Gemini 1.5 Pro podržava multimodalnu obradu, omogućavajući rad s tekstem, slikama, audio i video sadržajem. Njegove napredne mogućnosti čine ga pogodnim za integraciju u različite aplikacije i servise.

- Claude: Model razvijen od strane Anthropic-a, Claude, fokusira se na sigurnost i etičnost u generiranju teksta. Njegove performanse su konkurentne, posebno u zadacima koji zahtijevaju preciznost i pouzdanost.

- Mistral 7B: Ovaj model, razvijen od strane Mistral AI, ističe se svojom otvorenom licencom i efikasnošću, pružajući solidne performanse uz manju potrošnju resursa, što ga čini pristupačnim za širu zajednicu.

<sup>6</sup> L. Žaja, *Povijest umjetne inteligencije*, 59.

nosi naziv „Teorijski pristup digitalnoj humanistici u okruženju umjetne inteligencije”. Autorica stavlja fokus na digitalne humanističke nauke i razvoj istih, posebno digitalne arhivistike. Ista postaje sve važnija kako se sve više informacija prebacuje sa analognih medija na digitalne, a digitalni su arhivisti odgovorni za razvijanje postupaka i tehnologija kako bi se informacije pohranile, valjano arhivirale i postale organizirano dostupne za istraživanje i upotrebu.<sup>7</sup> Dat je osvrt na arhivsku mrežu Republike Hrvatske, mjestu analognih i digitalnih arhiva u istoj, a predočen je i Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. godine, kao i projekat „e-Kultura” (digitalizacija kulturne baštine). Strategija digitalne Hrvatske za razdoblje do 2032. godine, usvojena 2022. godine, u idućoj deceniji pretpostavlja primjenu naprednih tehnologija kao što su 5G/6G, umjetna inteligencija, strojno učenje, tehnologiju ulančanih blokova i dr.<sup>8</sup> Posebno je zanimljiva predočena arhitektura digitalnih arhiva, gdje autorica, između ostalog, predlaže uvođenje triju novih odjela u arhive. Rad istih omogućio bi da se izbjegnu opasnosti usporenog napretka digitalizacije i pohrane u digitalnom oblaku. To su Odjel za distruptivne tehnologije, Odjel za računarstvo i informacijsko-komunikacijske tehnologije i Odjel za promociju, naučnoistraživačke projekte i izdavaštvo<sup>9</sup>. Naravno, predloženo je i korištenje umjetne inteligencije u digitalnim arhivima. S pomoću iste moguće je pretraživati velike količine podataka, kao i provoditi analizu sadržaja koju je potom moguće vizualizirati, optimizirati, generalizirati, dobiti statističke podatke i slično. Konačno, u okviru ovog važnog poglavlja predstavljeno je područje mašinskog (strojnog) učenja, na kojem je zapravo tehnologija danas poznata kao „umjetna inteligencija” i zasnovana, te je predočen rad sa jezičkim modelima umjetne inteligencije, koje digitalni arhivi mogu koristiti kako bi poboljšali pretraživanje dokumenata.

Narednih par poglavlja knjige više je zanimljivo sa filozofskog i etičkog, nego stručnog, arhivističkog stanovišta. Poglavlje „Transhumanizam i dobrobiti od umjetne inteligencije” prezentira stavove tranhumanizma, koji zagovara primjenu tehnologije za poboljšanje mentalnih i fizičkih sposobnosti čovjeka, s posebnim naglaskom na potencijal umjetne inteligencije da unaprijedi ljudsku produktivnost, proširi granice znanja, te doprinese kvaliteti života kroz inovacije u medicini, obrazovanju i svakodnevnom životu. Iznosena je kratka historija transhumanističke filozofije i razvoj transhumanizma. Autorica prezentira teorijski pristup tranhumanizmu, kao i ciljeve i dobrobiti transhumanizma, te etičnost i duhovnost kao ključne faktore za napredak ljudske vrste. Iako su mnogi transhumanisti nereligiozni, dio njih ima religiozna ili duhovna stajališta, te autorica navodi nekoliko primjera u vidu kontroverznih religijskih pokreta s kraja 20. stoljeća. Uz navođenje pozitivnih aspekata transhumanizma u vidu poboljšanja svih sfera ljudskog života, autorica ne zaobilazi ni očigledne

---

<sup>7</sup> Isto, 76.

<sup>8</sup> Isto, 79.

<sup>9</sup> Isto, 83.



egzistencijalne rizike od tehnološkog napretka, kao što su gubitak privatnosti, nezaposlenost, ekonomska nejednakost, iscrpljenost resursa i dr. Naglašeni su problemi kontrole i etika umjetne inteligencije. Sistemi umjetne inteligencije mogu se koristiti za manipulaciju i prenošenje lažnih informacija, praćenje pojedinaca ili donošenje automatiziranih odluka u pravosuđu i zdravstvu na načine koji su pristrani, neetični ili nezakoniti.<sup>10</sup>

U poglavlju nazvanom „O etici umjetne inteligencije i robotike” autorica se nastavlja baviti ovom gorućom temom modernog društva, te nas upoznaje sa donošenjem etičkih smjernica za strojeve i algoritme koji donose odluke koje mogu utjecati na ljude i razvojem politika o mašinskoj etici, umjetnoj inteligenciji i pravima robota.

Poglavlje „Zakonodavna regulacija umjetne inteligencije” prezentira regulativu iz ove oblasti, primarno onu iz Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije, ali i Kine, Australije i sl. Naglasak je na potrebi reguliranja kibernetičkog (cyber) ratovanja, odnosno sukoba koji se vode putem zlonamjernih softvera, uključujući viruse, trojance, špijunski software, ransomvare, softver za oglašavanje i mreže botova. Ovim pitanjima detaljno se bavi i „Strategija kibernetičke sigurnosti Evropske unije”, koja je prezentirana u okviru predmetnog poglavlja.

Deseto poglavlje, „Umjetna inteligencija u svijetu”, primarno je fokusirana na ličnosti koje su značajno doprinijele razvoju ove tehnologije, poput Stephena Hawkinga, Billa Gatesa i Elona Muska, ali nudi čitatelju i podatke o digitalnoj transformaciji diljem svijeta. Prema analizama koje je autorica predočila, da se zaključiti da su pobjednici digitalne revolucije vjerovatno razvijene azijske i skandinavske zemlje sa naprednim obrazovnim sistemima<sup>11</sup>.

Posljednje tematsko poglavlje, „Umjetna inteligencija znanstvenika u Republici Hrvatskoj”, daje iscrpne podatke i analizu o stanju istraživanja i primjene tehnologije umjetne inteligencije u Hrvatskoj. Posebna pažnja posvećena je fakultetima i katedrama Sveučilišta u Zagrebu, njihovim profesorima i rezultatima rada.

Knjiga rezultate obrade teme donosi u poglavlju „Zaključak o tehnološkom napretku umjetne inteligencije” kojim autorica zaokružuje materijal prezentiran u prethodnim cjelinama. Istaknuta je činjenica da je danas gotovo u svakoj sferi života i naučnom području, umjetna inteligencija pokretačka snaga inovacija koja pomaže u rješavanju velikog broja izazovnih problema<sup>12</sup>. Uz nezaobilazan pozitivan doprinos umjetne inteligencije, autorica ne zaobilazi ni egzistencijalne rizike od umjetne inteligencije, te još jednom sumira ono što je na temu rečeno i ranije u knjizi. Također, naglašava da bi digitalni arhivi, biblioteke i muzeji trebali težiti razvoju, implementaciji i

<sup>10</sup> Isto, 129.

<sup>11</sup> Isto, 160.

<sup>12</sup> Isto, 174.

primjeni rješenja umjetne inteligencije, ali da ista moraju biti moralno odgovorna, legalna i etički odbranjiva.<sup>13</sup>

Nakon tematskog dijela, knjiga nam donosi popis ilustracija, njih 48. Ove bogate ilustracije, štampane u boji, doprinose vizuelnom bogatstvu publikacije i sve su zapravo generisane uz pomoć modela umjetne inteligencije koji se koriste za generiranje slika na temelju tekstualnih opisa (u ovom slučaju, korišteni su modeli DALL-E i Midjourney). Uz popis ilustracija prezentiran je i popis korištenih grafikona, preuzetih iz različitih izvora, koji nam pomažu vizualizirati relevantne podatke, od globalnog tržišta robotike do grafikona sa regijama koje će imati najviše finansijske dobiti od umjetne inteligencije do 2030. godine.

Za izradu knjige korištena je velika količina izvora različite provenijencije, o čemu najbolje govori podatak da je autorica predočila popis izvora i literature koji sadrži 231 bibliografsku jedinicu. Na kraju, čitateljima je dostupan sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku, te biografija autorice.

Knjiga ima izrazito transhumanističku notu, te se bavi ne samo tehničkim pitanjima umjetne inteligencije i njenim razvojem i utjecajem na humanističke discipline, već nudi i filozofske osvrtne na pitanja koja korištenje ove tehnologije stavlja pred moderno društvo. Ključna filozofska pitanja uključuju mogućnost umjetne svijesti, moralne dileme vezane uz primjenu tehnologija umjetne inteligencije, kao i implikacije na ljudsku slobodu i identitet. Ova pitanja imaju dalekosežne posljedice za savremeno društvo, jer nas tjeraju da preispitamo granice ljudskog i umjetnog, te kako tehnologija može promijeniti naše osnovne vrijednosti i društvene strukture. Dijelovi knjige relevantni za arhivistiku i praksu u arhivima su i svakako oni koji se bave temama umjetne inteligencije u digitalnoj humanistici. Digitalne humanističke nauke pridonose polju umjetne inteligencije pružajući metode za analizu velikih količina podataka, kao i alate za vizualizaciju i kontekstualizaciju informacija. Digitalni arhivisti mogu posebno koristiti napredak tehnologija umjetne inteligencije kako bi ubrzali procese pretraživanja, indeksiranja i očuvanja digitalnih zapisa, čime se osigurava efikasnija dostupnost arhivskih materijala. Očigledno je da autorica sa ovim djelom ne cilja samo na stručnu arhivističku publiku, već je ambicija mnogo šira: predočiti historijat tehnologije umjetne inteligencije i osnovne koncepte i ideje vezane za istu što široj, a prije svega akademskoj, publici. Njen očigledan interes i entuzijizam za nove tehnologije koje danas unaprijeđuju život ljudi diljem svijeta, posebno u slučaju umjetne inteligencije, jasno je vidljiv iz redova ove knjige, te istu toplo preporučujemo svima zainteresiranim za tehnologije sutrašnjice.

---

<sup>13</sup> *Isto*, 181.

Мр. Душан ГУТЕША  
Државни архив Србије, Београд  
d.gutesa@archives.org.rs

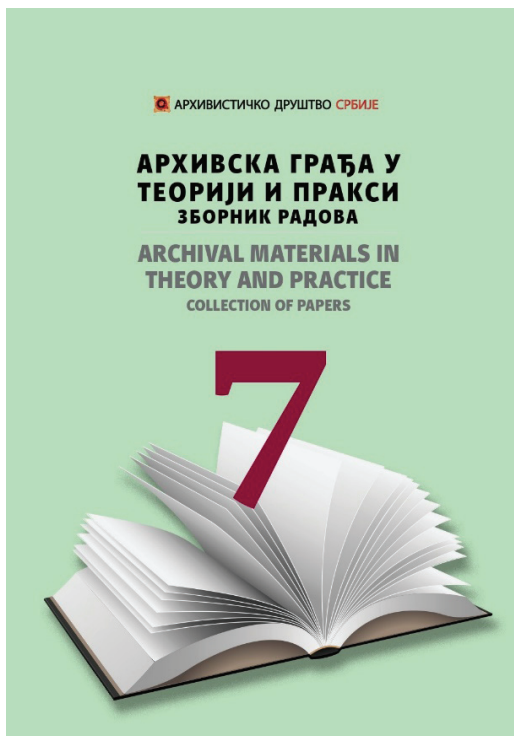
UDK/UDC: 930.25(497.11) (082)

**АРХИВСКА ГРАЂА У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ,  
Зборник радова, књига 7, Архивистичко друштво Србије,  
Београд 2024, 468 стр.**

У духу тежње да поспешу размену различитих архивистичких пракси, унапреди стручни дијалог, укаже на актуелне проблеме и изазове у архивистици, Архивистичко друштво Србије је и 2023. године организовало седмо по реду међународно саветовање.

Покровитељ саветовања, одржаног од 11. до 13. октобра у Куршумлијској Бањи, било је Министарство културе Републике Србије, док је улогу домаћина преузео Историјски архив „Топлице” из Прокупља, у сарадњи са Међуопштинским историјским архивом Чачак. Теме представљене на саветовању, одржаном под слоганом „Архиви инспиришу”, задобиле су коначну форму у зборнику који садржи 28 радова распоређених у три тематске целине. Радовима претходи *Уводна реч* госпође Леле Павловић, председнице Архивистичког друштва

Србије, у којој су на прегледан начин пружене основне информације о току саветовања у Куршумлијској Бањи, као и *Реч уреднице* зборника, госпође Слободанке Цветковић, чији осврт на изазов наметнут развојем вештачке интелигенције представља драгоцен уводни подстицај за размишљање.



*Прва тематска целина* носи назив „Архиви и иновативне технологије” (стр. 15–117) и састоји се од седам радова. У коауторском раду „SCyDia – OCR софтвер за српску ћирилицу са дијакритицима”, који потписују др. Велибор Илић (Истраживачко-развојни институт за вештачку интелигенцију Србије), мср. Ленка Бајчетић (Институт за српски језик САНУ), др. Снежана Петровић (Институт за српски језик САНУ) и др. Ана Шпановић, (Институт за српски језик САНУ), је представљено софтверско решење које са високим процентом тачности трансформише штампани ћирилични текст са разноврсним дијакритичким знацима у дигитални претраживи формат. Широки распон могућности који пружа вештачка интелигенција кроз примену апликације чет-бота, њене добре и лоше стране и потенцијална примена у архивима су предмет рада „Могућности примене вештачке интелигенције у архивима – CHATGPT”, чији је аутор Александар Бережнов из Историјског архива Краљево. Др. Михаил Васиљевич Ларин са Руског државног универзитета за хуманистичке науке у раду „Организација архивског чувања електронских докумената у Русији” пружа информације о дOMETИМА праксе чувања електронских докумената у Русији, као и програмима, системима и правним оквирима који уређују ову област. Кроз рад доценткиње Наталије Генадјевне Суровцеве са Руског државног универзитета за хуманистику „Састав метаподатака животног циклуса електронских докумената”, актуелизовано је питање различитих врста метаподатака, као података о подацима, али и питање њиховог преноса из система за управљање у систем за чување електронских докумената. На темељу хемијске анализе састава мастила и печата у документима из 19. века, Горан Судимац из Државног архива Србије у раду „Недеструктивно испитивање архивске грађе из XIX века портабл X-флуоресцентним спектрометром” указује на проценат заступљености тешких метала у анализираној архивској грађи. О фазама у процесу дигитализације архивског фонда Канцеларија маршала Југославије са крајњим циљем доступности дигиталних докумената за кориснике у веб-апликативној бази у коауторском раду „Дигитализација фонда Канцеларија маршала Југославије” писали су др. Душан Бојковић и Сениша Тадић из Архива Југославије, док је Сениша Домазет из Архива Босне и Херцеговине у раду „Дигитално градиво у Архиву Босне и Херцеговине – терабајти без сталне адресе” указао на важну проблематику миграције дигитализованих података који су похрањени на старим дигиталним медијима попут дискета или ДВД-а, као и потреби да се осигура одговарајућа опрема и стручни кадар за брзе промене које су *modus vivendi* дигиталног окружења.

*Друга целина* представља најобимнији део зборника (стр. 119–297) и чини је тринаест радова, обједињених под насловом „Актуелна питања архивске службе”. Целина започиње радом мср. Светлане Перовић Ивовић из Архива Југославије „Планирање добро организованог депоа као услов за адекватну заштиту архивске грађе“, у којем ауторка истиче важност

поштовања различитих међународних и националних смерница у погледу обезбеђивања одговарајућих амбијенталних и архитектонских услова у депоима, а све са јасним циљем превентивне заштите архивске грађе која се у њих похрањује. Тамара Вијоглавин Манчић из Архива Брчко дистрикта Босне и Херцеговине у раду „Поплаве и последице које трају”, на примеру архивске грађе која је током незапамћене поплаве у Брчком 2014. године тешко оштећена до степена неупотребљивости, отвара питање непостојања законских регулатива у Босни и Херцеговини које би уредиле начин поступања у оваквим случајевима, те евентуално регулисале поступак уништења овакве неупотребљиве архивске грађе. У раду Георга Јовановића под називом „Рестаурација и конзервација пергаментне повеље из 1817. године” изложен је след рестаураторских и конзерваторских поступака у раду на *Привилегијалном писму слободном граду Суботици*, пергаменту који се чува у Историјском архиву Суботица. О значају и неопходности савременог противпожарног система у архивским установама, и у том погледу предностима система *Noves 1230*, писали су Наташа Малобабић Вукић и Југослав Вељковски из Историјског архива Града Новог Сада у раду „Противпожарни систем *Noves 1230* у систему заштите архивских депоа Историјског архива Града Новог Сада”. Марија Тодоровић из Историјског архива Шумадије Крагујевац, ауторка рада „Домети важеће законске регулативе на заштити архивске грађе и документарног материјала – из рада Историјског архива Шумадије”, анализира утицај законских норми прописаних Законом о архивској грађи и архивској делатности у области заштите архивске грађе и документарног материјала ван архива и однос субјеката заштите у погледу њиховог поштовања. У раду „Каталог поступака као елемент канцеларијског пословања” Милена Поповић Субић из Архива Војводине прати ток прилагођавања канцеларијског пословања захтевима електронске управе кроз новонастала софтверска решења, чију основу представља каталог свих управних и неуправних поступака једног органа. Искуства суочавања са изазовима у којима се нашао Државни архив у Вуковару приликом трајања поступка реституције и озакоњења незаконито подигнутих објеката представљају предмет рада „Архиви у служби управе – приказ судбоносних тренутака из недавне повијести архивске службе у Републици Хрватској”, чији је аутор Стјепан Прутки из поменутог архива. Душан Жугић из Историјског архива Ужице у раду „Ревалоризација архивске грађе и документарног материјала са продуженим роковима чувања” преиспитује рокове чувања одређене финансијске и кадровске документације приспеле у архив по окончаним стечајним поступцима, сматрајући да не треба да носи ознаку „трајно”. Док Мирјана Миленковић из Историјског архива Београда у раду „Танасије Ж. Илић – професор и архивиста” пружа информације о професионалном развоју и стручном доприносу овога професора историје, архивисте и неуморног прегаоца, Ивана Јовановић из Историјског архива Ниш у раду „*Испод пера премало хладовине* – Ђорђе Стаменковић (1929–1994), доајен

српске архивистике” наводи податке из богате биографије још једног историчара, дугогодишњег директора Историјског архива Ниш – Ђорђа Стаменковића. Рад „Питање разграничења и формирања архивских фондова правосудних органа у постсоцијалистичкој Србији” Милорада Јовановића из Историјског архива „Средње Поморавље” Јагодина представља опсежну анализу законских прописа 1945–2008. године који регулишу област правосуђа, са исходом утврђивања 2009. године као хронолошке границе између престалих и започетих фондова правосудних органа. О архивској грађи која се односи на живот кнеза Михаила Обреновића, а похрањена је у Народном музеју Шумадије и Историјском архиву Шумадије, као и о предлогу штампања тематског зборника чију би окосницу чинио живот овога српског владара, пише Горан Милосављевић из Историјског архива Шумадије Крагујевац у раду „Трагом кнеза Михаила у Крагујевцу, пут ка тематском водичу”. Другу целину заокружује рад Зорице Смиловић из Историјског архива Београда „Потенцијали Историјског архива Београда као партнера образовног система у Србији”, који пружа преглед образовних активности ове установе кроз деценије од њеног постанка, али и преглед актуелних едукативних садржаја који се нуде.

Последњу, *трећу целину* зборника, чини осам радова, а њен назив је „Архивска грађа у иностранству од значаја за историју српског народа и Србије” (стр. 299–468). У првом раду „Прокупље и Чачак у светлу архивске грађе Аустријског државног архива” др. Филип Крчмар из Историјског архива Зрењанин представио је грађу која се чува у Аустријском државном архиву, а односи се на два града чији су архиви организатори међународног саветовања 2023. године, притом скренувши пажњу на велики значај овога архива за изучавање српске националне историје. На такође огроман значај који државни архив у Бад Аролсену има када су у питању југословенски заробљеници и историјска реконструкција њихових судбина под стегом немачких нацистичких власти, указала је др. Кристина Јоргић Степановић из Спомен-парка „Крагујевачки октобар” у раду „Југословенски ратни заробљеници у изворима Аролсен архива – међународног центра посвећеног нацистичком прогону”. Архивска саветница у пензији Вера Филиповић у раду „Архивска грађа Архива Српске православне епархије будимске у Сентандреји“ дала је преглед архивских фондова и збирки који се чувају у овом архиву, учинивши притом осврт на скоро четири деценије дуг рад архивиста из Државног архива Србије на сређивању и обради поменуте грађе. На основу дневника Манојла Илића, учитеља из Рудог, мр. Александра Пијук-Пејчић из Хисторијског архива Сарајево у раду „Патње Срба у логору Арад кроз дневничке записе Манојла Илића” је представила страхотне услове којима је српско становништво из Босне и Херцеговине било изложено током заробљеништва у Првом светском рату. Драгоцен прилог раду чине Статистика интернираних Срба из Босне и Херцеговине у логору Нежидер, као и попис 547 Срба са истог простора који су

интернирани у логору Арад. У раду „Градиво архива Босне и Херцеговине о слању српске дјеце на прехрану у Хрватску и Војводину тијekom 1917. и 1918. године” др. Шимун Новаковић из Архива Босне и Херцеговине издваја архивске фондове који садрже грађу о овој распрострањеној појави, узрокованој појавом тешке глади током завршних година Великог рата. Амела Бедаковић из Хисторијског архива Сарајево у раду „Коло српских сестара у Сарајеву 1920–1941. године” представља племените подвиге овог удружења и његову непоречиво огромну улогу у подизању народне свести. Радом „Истраживања у Мађарској. *Српске привилегије* – пројекат од националног значаја” Зоран Стевановић из Архива Војводине пружа информације о току истраживања у Арпад музеју у Српском Ковину, мађарским архивима и библиотекама, дајући и додатни осврт на методолошки приступ у реализацији овог пројекта. У последњем раду који носи наслов „Улога Главног архивског савета ФНРЈ и Савета академија наука ФНРЈ у организовању истраживања и микрофилмовања архивске грађе за историју југословенских народа у страним архивима”, ауторка Видосава Ераковић из Архива Југославије осветљава важан пројекат почетних истраживања архивске грађе значајне за југословенске народе, смештене у страним архивима, али указује и на недостатке који су се приликом таквог напора испољили.

Имајући у виду разноврсност тема које су се нашле у зборнику, међународну димензију у преплитању различитих искустава темељених на истраживањима и представљањима архивске грађе из више архива, као и допринос на пољу многих отворених питања скопчаних са изазовима који се намећу у актуелним архивистичким оквирима, овај зборник без сумње заслужује пажњу стручних кругова. Радови објављени у овом зборнику, као и радови из свих претходних зборника, доступни су у електронском облику на сајту Архивистичког друштва Србије.

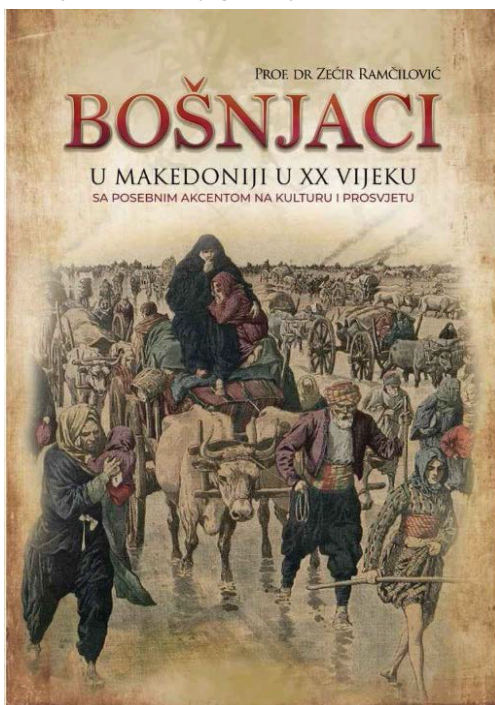
**Dr. sc. Sait Š. ŠABOTIĆ**

*JU OŠ „Mileva Lajović Lalatović” – Nikšić, Crna Gora*  
 sabos@t-com.me; sait.sabotic@os-mllalatovic.edu.me

UDK/UDC: 94 008:28:371:28(497.7)“19” Ramčilović Z. (049.3)

**ZNANJEM PROTIV ZABORAVA I NEUKOSTI**  
**Zećir Ramčilović, BOŠNJACI U MAKEDONIJI U XX**  
**VIJEKU SA POSEBNIM AKCENTOM NA KULTURU I**  
**PROSVJETU, Avlija, Rožaje 2024, 468 str.**

Obimna knjiga dr. Zećira Ramčilovića, *Bošnjaci u Makedoniji u XX vijeku sa posebnim akcentom na kulturu i prosvjetu*, predstavlja izuzetan historiografski mozaik koji je naučnoj i stručnoj javnosti ponuđen na uvid i korišćenje. Autorova konstatacija da je ovo „knjiga koja neće otkloniti nedostatak i informacijski deficit o Bošnjacima u Makedoniji, ali će značajno umanjiti taj deficit”, sasvim je na mjestu, ali je pritom važno dati i ocjenu gdje je njeno mjesto među drugim djelima, slične sadržine. Kada se insistira na tome, onda smo dužni dati i odgovor zašto je to važno. Odgovor bi mogao biti dat kroz konstataciju i pitanje: Svi koji su ljubitelji znanja, koji drže do informacija koje je u savremenom društvu važno imati, potrebno je da zamisle da postoji još ovakvih knjiga o Bošnjacima, u čijim bi naslovima, umjesto Makedonije, bili drugi dijelovi nekadašnje Jugoslavije (Bošnjaci u Sloveniji, Bošnjaci u Srbiji...), koliko bi na taj način slika o tom narodu bila jasnija, cjelovitija, punija, preciznija, istinitija i sl. Ovaj fokus, koliko nam je poznato, početkom 21. stoljeća otvorio je Mustafa Memić sa knjigom „Bošnjaci (Muslimani) Crne Gore”, koju je objavila izdavačka kuća „Almanah” 2003. godine. Niz je, kao što primjećujete, nastavio dr. Zećir Ramčilović, zbog čega se može reći da je





upravo zbog predmeta rada i već pomenutog deficita radova na tu temu, vrijednost ove knjige u regionalnoj istoriografiji znatna.

Da bismo vam ovo izdanje približili, ukratko ćemo se osvrnuti na njenju strukturu, a uz to i na istorijski hod Bošnjaka u Makedoniji i njihovu kulturološko-političku borbu u očuvanju nacionalne, vjerske i jezičke posebnosti, borbu za politička prava, kao i nastojanja usmjerena ka multi-interkulturalnom konceptu prisutnom u savremenom svijetu.

Knjiga dr. Zećira Ramčilovića zasnovana je na dugotrajnom istraživanju arhivskih fondova i onoga što oni sadrže, te na imponantnom broju bibliografskih jedinica. U konceptualnom smislu riječi cjelokupan rad je situiran u više poglavlja, potpoglavlja i manjih cjelina, koje, posmatrano u globalnom okviru, čine konzistentan iskaz. Naslovi osnovnih poglavlja su sljedeći:

- *Etnogeneza Bošnjaka,*
- *Bošnjaci u Makedoniji do 1912. godine,*
- *Bošnjaci u Makedoniji od 1912. do 1941. godine,*
- *Bošnjaci u Makedoniji od 1941. do 1991. godine,*
- *Bošnjaci u samostalnoj i nezavisnoj Republici Makedoniji.*

Iz navedenog se lako uočava da je autor nastojao da uvaži hronološki slijed događaja u kojima se kalila sudbina Bošnjaka praćena *istorijom laži i obmana*. Poseban akcenat u knjizi dr. Zećir Ramčilović je dao kulturnim i prosvjetnim prilikama prisutnim u Makedoniji tokom 20. stoljeća.

Da bi se na pitanja etnogeneze koje je razmatrao dao pravi odgovor dr. Zećir Ramčilović je mišljenja da *razumijevanje istorijskog i duhovnog identiteta Bošnjaka na prostoru Makedonije i Balkana, prije svega u Bosni, Hercegovini i Sandžaku, podrazumijeva i razumijevanje njihovog filozofskog, vjerskog i kulturnog pogleda na svijet, kao i njihovog načina života*. Otuda i potreba da se krene od najranijih indo-evropskih migracijskih tokova, koji su prostoru današnje Bosne i Hercegovine, i širom Balkana, doveli stanovnike sa najstarijim poznatim imenom – Ilire. Kasniji dolazak Slovena u VI i VII stoljeću dovešće do uspostavljanja jezičkog identiteta. Svakako, Ramčilović u ovom dijelu nije zaobišao mišljenja starijih istoričara (dubrovački benediktinac Ludovik Crijević, zvani Tubero, kraj XV vijeka) koji su smatrali da Bošnjaci, uprkos velikim sličnostima sa Slovenima, nijesu potekli sa tog etničkog vrela. Iznoseći lični stav, u odnosu na centralno pitanje ovog poglavlja, autor zastupa tezu da Bošnjaci imaju ilirsko-slovensko etničko porijeklo.

Kada razmatra pitanje Bošnjaka u Makedoniji do 1912. godine, autor polazi od odluka mirovnog kongresa koji je održan u Berlinu 1878. godine. Sudbinu Bošnjaka do kraja osmanskog perioda vidi kao *gorku i tragičnu*. Posebno značajan proces koji je otvoren sa 1878. godinom bio je proces muhadžirskih seoba i pitanje imovinskih prava na ognjišta koja su za sobom ostavili. Gledano iz bilo kog ugla, promjene nakon 1878. bile su rezultat djelovanja više faktora, prvenstveno uspostavljanja nove vlasti na prostoru

nekadašnjeg Bosanskog vilajeta, zatim uspostavljanja novog pravnog poretka, kulturno-civilizacijskog preokreta i reorganizacije vjerskog života.

Jedna od značajnijih oaza na muhadžirskom putu bila je upravo Makedonija. Muhadžiri sa različitih strana, učinili su prostor Makedonije velikim etničkim i lingvističkim mozaikom. Bošnjaci su se u tom svojevrsnom mozaiku mogli lako pretopiti u mase koje su ih okruživale da pritom nijesu odabrali da čuvaju svoj jezik i ime. Iako okrenuti sebi, oni su osjećali razne vrste pritisaka koji su bili prisutni zbog Makedonije koju su druge balkanske zemlje željele vidjeti u svom teritorijalnom sastavu, dakle našli su se, slikovito kazano u *makazama balkanske politike i izukršanih interesa ostalih balkanskih zemalja – Srbije, Bugarske, Grčke*.

Već od 1910. godine u pojedinim srpskim i crnogorskim intelektualnim krugovima, mogla su se susresti razmišljanja na temu „mi” i „oni”, koja su na kraju rezultirala balkanskim ratovima koji su slomili kičmu osmanske vlasti na Balkanu. Taj istorijski lom bio je novo iskušenje za bošnjačko stanovništvo, posebno za onaj njegov dio koji je bio nastanjen u Makedoniji. Na jednom mjestu u okviru poglavlja *Bošnjaci u Makedoniji od 1912. do 1941. godine*, autor konstatuje i sljedeće: *Osvajanja praćena progonima i masovnim egzodusom čitavih krajeva doživjet će vrhunac nakon balkanskih, Prvog, pa i Drugog svjetskog rata*. Ovakvom konstatacijom autor je želio istaći da je i period od 1912. do 1941. godine, posmatran iz bošnjačke perspektive, bio obilježen novim masovnim migracijama koje su bitno uticale na slabljenje bošnjačkog demografskog tkiva u Makedoniji. Ilustracije radi, pomenimo samo nekoliko podataka datih u tom kontekstu. U periodu 1918-1919. sa Balkana su na područje Osmanskog carstva doseljena 22.244 lica, a u periodu 1919-1920. godine 74.848 lica. Interesantan je i podatak koji nam saopštava dr. Ramčilović da je u Osmanskom carstvu 1919. godine bilo oko 300.000 “Bosanaca” (Bošnjaka) koji su izražavali želju da se vrate u Kraljevinu SHS.

Elaborirajući prosvjetno-kulturne prilike, autor nije propustio priliku da uz pomoć svojih istraživačkih sondi što bolje se osvrne na bošnjačko stanovništvo u Makedoniji. U tom smislu upoznao nas je sa osnivanjem Bosanskog kluba 1910. godine u Skoplju, o čijem otvaranju je pisala i beogradska *Politika*. Autor u ovom dijelu vrlo dobro zapaža da su Bošnjaci, kao lojalni građani, bili uključeni u činovnički državni aparat, što je važna činjenica koja ukazuje na njihovu sposobnost za ostvarivanjem suživljenja sa ostalim etničkim grupama nastanjenim u Makedoniji. Kod ovih konstatacija dr. Zećir Ramčilović ističe i izuzetnu dobronamjernost Makedonije prema Bošnjacima, koja je u ovom dijelu Balkana ostala prisutna do naših dana.

Stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine za bošnjačko stanovništvo je značilo otvaranje jedne nove stranice u njihovoj istoriji. Poslije punih 40 godina Bošnjaci su se iznova našli pod zajedničkim državnim krovom, ali njihov društveno-ekonomski, kulturno-prosvjetni, nacionalni i vjerski položaj u novoj državnoj tvorevini, bio je krajnje nepovoljan, kako to zaključuje autor. Argumentujući i obrazlažući taj položaj,

autor navodi više primjera, ali nam se u tom pogledu čini najdrastičnijim primjer pronađen u hrvatskoj onovremenoj štampi na koju se, kao sekundarni izvor, pozvao. Naime, prema pisanju lista „Slobodni dom”, koji je bio glasilo Hrvatske republikanske seljačke stranke, u jednom od brojeva iz 1922. godine bilo je navedeno sljedeće: *Vlasti u Makedoniji ne bave se izgradnjom mostova, puteva, željeznica, škola, već svojim postupcima usmjerili su se u drugom pravcu. Samo 1921. godine srušeno je 50 džamija, 110 mlinova i 6.334 kuće, a istovremeno je žandarmerija ubila 742 osobe.* Autor time naglašava da je odnos društva prema Bošnjacima bio jedan od bitnijih razloga za njihova ponovna iseljavanja. Najintenzivniji iseljenički talas u vremenu koje nam predstavlja dr. Zećir Ramčilović, dogodio se 1934. godine kada je sa prostora Makedonije u Republiku Tursku iselilo 3.639 osoba.

Loš položaj bošnjačkog stanovništva tjerao je njegovu intelektualnu elitu na traženje izlaza iz takve situacije. U nastojanju da se prevaziđe teško stanje prosvjećivanjem najširih masa, u mnogim sredinama u kojima su živjeli Bošnjaci formirana su kulturno-prosvjetna društva pod nazivom „Gajret”. Kulturno-prosvjetno društvo „Gajret” sa svojim djelovanjem u vardarskom dijelu Makedonije započelo je 1920. godine. Autor nije izostavio ni najvažniju obrazovnu instituciju formiranu u Skoplju, a za potrebe bošnjačko-muslimanskog stanovništva – Veliku Medresu kralja Aleksandra, koja je osnovana na osnovu Uredbe od 28. aprila 1924. godine, tako da se sa izvođenjem nastave započelo u školskoj 1925/1926. godini. U svom radu autor je značajnu pažnju posvetio i „Gazi Isabegovoj centralnoj reformskoj medresi” u Skoplju koja je sa istim ciljem, kao i Velika Medresa, formirana 1936. godine.

U periodu koji je tretiran u ovom poglavlju, autor se bavio i pitanjem sklapanja tzv. „*džentlenskog sporazuma*” između Kraljevine Jugoslavije i Republike Turske, koji je potpisan 11. avgusta 1938. godine, a u vezi sa iseljavanjem muslimanskog stanovništva sa područja tzv. Južne Srbije. Potpisanom konvencijom Republika Turska se obavezala da će primiti 40.000 porodica u roku od šest godina, koje će se iseljavati od maja do oktobra svake godine. Potpunu realizaciju sporazuma prekinulo je izbijanje Drugog svjetskog rata.

Poglavlje pod nazivom *Bošnjaci u Makedoniji od 1941. do 1991. godine*, obuhvata pedesetogodišnji period koji je obilovao raznovrsnim istorijskim događajima i procesima kojima je neminovno bilo obuhvaćeno i bošnjačko stanovništvo. Autor je nastojao da u ovom dijelu stvori globalnu sliku doprinosa Bošnjaka borbi protiv okupatora zemlje, posebno onih koji svojim rođenjem nijesu bili vezani za Makedoniju, ali koje je životna sudbina spojila sa njom i odredila pravac njihovog djelovanja. U tom duhu u ovoj knjizi sadržana je čitava lepeza istaknutih revolucionara poput Rifata Burdžovića Trša, Alije Avdovića, Džemila Mehmedovića, Halima Halimića, Beća Bašića, Isa Omeragića, Ahmeda Redžepagića, Hivzije Čatovića i mnogih drugih, čije je

djelovanje uveliko doprinijelo buđenju najširih slojeva stanovništva u pogledu revolucionarne borbe.

U nastavku knjige autor se potrudio da nam približi postrevolucionarni period razvoja Makedonije i doprinos Bošnjaka tom procesu. Činjenica da su Bošnjaci bili pod istim državnim krovom, bila je bitna i iz razloga što su oni u Makedoniji svoje poglede usmjeravali prema položaju Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, koji je bio neka vrsta mjerila odnosa prema muslimanskom stanovništvu. Razmatrajući ova važna pitanja, autor se retrospektivno osvrće i na *žrtve Bošnjaka* u NOR-u. Činjenice u tom pogledu govore da je tokom Drugog svjetskog rata poginulo između 86.000 i 103.000 Bošnjaka, što je činilo oko 8 % njihovog ukupnog broja u to vrijeme. Bio je to, kako navodi dr. Zećir Ramčilović, veći procenat od procenta stradalih Srba (7,3%) i ostalih naroda u Jugoslaviji, izuzev Jevreja i Roma. Zanimljivo je ovako bitnih činjenica od strane nove vlasti autor ovog rada vidi kao potiranje nacionalnog imena. Dodatnu tvrdnju, kojom dokazuje da je u pravu, autor nalazi u Uputstvima za popis stanovništva 1948. godine u kome je, između ostalog, stajalo: *Svako lice upisaće koje je narodnosti, na pr. Srbin, Hrvat, Slovenac, Makedonac, Crnogorac, Mađar, Šiptar, Rumun itd. Muslimani će staviti Srbin – musliman, Hrvat-musliman, neopredeljen-musliman.* Između ostalog, to je bilo razlog za nova iseljavanja, koja će prema Republici Turskoj potrajati do 1971. godine. Autor knjige je detaljno, po godinama, dao pregled brojnosti iseljenika iz Makedonije za period od 1950-1970. godine i na taj način na jednom mjestu dostupnim učinio važne demografske podatke vezane za Bošnjake Makedonije.

Značajan dio ovog poglavlja posvećen je kulturnim i obrazovnim prilikama Bošnjaka u Makedoniji za period do raspada SFRJ. Autor je u svojim iskazima u ovom dijelu iscrpan, sa vidljivom tendencijom da navedeno potkrijepi korisnim foto materijalom koji dovoljno govori sam po sebi.

Posljednje poglavlje Ramčilovićeve knjige ima naslov *Bošnjaci u samostalnoj i nezavisnoj Republici Makedoniji*. Svoje kazivanje u ovom poglavlju, što je sasvim logično, autor započinje sa dešavanjima u Bosni i Hercegovini (1992-1995) i izbjegličkom krizom koja je u vezi sa navedenim dešavanjima nastupila u Makedoniji. Kazivanje se dalje nastavlja sa osamostaljivanjem Makedonije i uspostavljanjem novog koncepta u kome su Bošnjaci, poput drugih naroda, proglašeni za ustavotvorni i konstitutivni narod u Makedoniji. Velike zasluge za taj potez autor Ramčilović pripisuje Aliji Šahiću, rođenom u Skoplju 1944. godine, koji je zavičajno iz Rožaja. U najvišem zakonodavnom domu Makedonije Bošnjaci su kroz aktivnu demokratsku borbu uspjeli da se izbere za svoj društveno-pravni i ustavni status, kao i za svog poslanika čiji je izbor uslijedio tek na trećim parlamentarnim izborima 1998. godine. Na popisu sprovedenom 2002. godine, ukupan broj Bošnjaka u Makedoniji iznosio je između 40.000 i 50.000.

No, iako priznati kao konstitutivni narod, Bošnjaci u Makedoniji još uvijek nijesu uspjeli da se izbere za bolje informisanje svog etnosa. u pogledu sredstava javnog informisanja. Vrlo slična je situacija, navodi autor knjige, i sa

kulturno-istorijskim spomenicima. Ti spomenici u prvom redu nijesu proučavani, dok su oni koji postoje u prilično ruiniranom stanju. Najznačajniji spomenik za Bošnjake u Makedoniji je Turbe bosanske princeze Emine. Taj spomenik je na listi zaštićenih kulturnih dobara, a nalazi se u podnožju brda Gazi Baba. Turbe je potpuno rekonstruisano 2013. godine, jer je u zemljotresu 1963. godine u potpunosti stradalo.

Sa sticanjem samostalnosti Republike Makedonija, stekli su se i uslovi koji su omogućili Bošnjacima da se kulturno afirmišu i grade svoj nacionalni identitet. Godine 1996. došlo je do formiranja Kulturnog centra Bošnjaka Republike Makedonije (KCBRM), što je i te kako dalo zamaha ukupnom kulturno-prosvjetnom životu bošnjačke zajednice u Makedoniji. Jedan od problema za još veću afirmaciju bošnjačkog podmlatka su udžbenici na bosanskom jeziku.

U ovom poglavlju autor je dao i kartu teritorijalnog rasporeda Bošnjaka u Republici Sjevernoj Makedoniji i tako očiglednim učinio i taj segment svog velikog i napornog rada.

Uz sve navode podatke, pomenimo da se radi o drugom dopunjenom izdanju knjige čije uredništvo potpisuje prof. dr. Suada A. Džogović. Predgovor za knjigu uradio je akademik Ferid Muhić, dok su recenzenti prof. dr. Marjan Dimitrijević i mr. sc. Sait Š. Šabotić. Dizajn korica za ovo izdanje uradio je Samir Drpljanin, a knjiga je štampana u štampariji 3M Makrije u Podgorici.

Sublimirajući sve naprijed navedeno, želimo da kažemo da upravo zato knjiga dr. Zećira Ramčilovića dolazi kao prijeko potrebno historiografsko štivo koje će, iskreno se nadamo, doprinijeti boljem i svestranijem razumijevanju istorijske osnove kontinuiteta Bošnjaka na južnoslovenskom prostoru, a posebno na tlu Makedonije. Dodamo li tome činjenicu da je napisana tečnom i prijemčivom naracijom, biće nam jasnije da će to omogućiti njeno lakše čitanje i upotrebu.

**Adnan HADŽIABDIĆ**

*Historijski arhiv Sarajevo*

adnan.hadziabdic@live.com

UDK/UDC: 39(497.6 Sarajevo)"1949/2024"(083.824) (04)

**Katalog izložbe “NAŠA BAŠTINA”  
75. GODINA MUZEJA SARAJEVO,  
Muzej Sarajeva, Dobra knjiga, Sarajevo 2024, 76 str.**

Muzej Sarajeva 2024. godine nizom manifestacija obilježava 75 godina aktivnog i uspješnog rada. Jedna od njih je retrospektivna izložba „*Naša baština*“ 75. godina Muzeja Sarajeva. Njome se želi skrenuti pažnja javnosti na zatamnenu, pokrivenu i nedovoljno istaknutu i vidljivu prošlost Sarajeva.

Ovaj projekat predstavlja kulturno-historijsku vrijednost muzejskih zbirki (umjetnička, arheološka, etnološka, antropološka, zbirka austro-ugarskog perioda, orijentalna, muzička, jevrejska, zbirka starih zanata, urbana i osmanska arheologija, fotografije, staro oružje, novac, legata i dr). Iz bogatog fundusa Muzeja Sarajeva nastala je izložba „*Naša baština*“, kao i ovaj katalog.

Pored Uvoda kataloga „*Naša baština*“ 75. godina Muzeja Sarajeva, str. 5-7, koga je uradila Indira Kučuk-Sorguč, direktorica Muzeja, katalog je podijeljen na sljedeće cjeline:

- *75. godina Muzeja Sarajeva*, str. 8-11,
- *Antropološka zbirka*, str. 12-15,
- *Arheološka zbirka*, str. 16-19,
- *Arheološka zbirka za Osmanski period i urbanu arheologiju*, str. 20-21,
- *Zbirka austrougarskog perioda*, str. 22-23,
- *Kolekcija “Karađoz“ Hasiba Ramića - prvog sarajevskog mađioničara*, str. 24-25,
- *Etnološka i orijentalna zbirka*, str. 26-33,
- *Jevrejska zbirka*, str. 34-37,
- *Zbirka za muzičku umjetnost i etnomuzikologiju*, str. 38-41,
- *Umjetnička zbirka*, str. 42-49,
- *Zbirka starih zanata*, str. 50-55,
- *Zbirka dvadesetog stoljeća*, str. 56-59,
- *Zbirka Stjepana Meze*, str. 60-64,
- *Kataloški popis eksponata*, str. 66-74,
- *Popis fotografija*, str. 74-76.

Ukupan broj klasificiranih, obrađenih i prikazanih eksponata na ovoj jubilarnoj izložbi je 190. Tu su trodimenzionalni predmeti, umjetnička zbirka sa umjetničkim djelima, fotografije iz različitih perioda grada i običnih ljudi, tekstovi i dr.

Muzej Sarajeva osnovan je 19. 2. 1949. godine, sa zadatkom da prikuplja, sređuje, proučava, obrađuje i na muzeološki način prikazuje kulturu, društveno-političke i ekonomske historijske prilike grada Sarajeva i njegove okoline od najstarijih vremena do danas.

Muzej je vremenom širio svoje kapacitete tako da pored matične zgrade sa depoima i administracijom u Vili Koste Hermana, ima i pet muzejskih objekata. To su Svrzina kuća, Despića kuća, Muzej Jevreja Bosne i Hercegovine, Muzej

Sarajevo 1878-1918. i Brusa bezistan. U svim tim objektima imaju stalne postavke koje prezentiraju bogatu historiju Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Muzej izdaje i časopis *Prilozi za proučavanje historije Sarajeva*, od 1963. godine, koji predstavlja jedan od najstarijih muzeoloških časopisa u našoj zemlji.

Pred kustorskim timom Muzeja Sarajevo bio je veoma zahtjevan zadatak, da od velikog broja eksponata naprave reprezentativnu selekciju u čemu je nesumnjivo uspio. Autori izložbe su: Mirsad Avdić, Hamdija Dizdar, Žanka Dodig, Goran Grebo, Indira Kučuk-Sorguč, Amra Madžarević, Adnan Muftarević, Igor Radovanović, Moamer Šehović i Edin Veletović.

Izložba „*Naša baština*“ 75. godina Muzeja Sarajevo, otvorena je 17.10.2024. godine u Gazi Husrev-begovom hanikahu. Otvorena će biti duži vremenski period, uz stalnu stučnu pomoć kustosa kao i besplatan ulaz. Pored građana i turista, izložbu organizovano posjećuju učenici osnovnih i srednjih škola kao i studenti.

*Katalog izložbe „Naša baština“ 75. godina Muzeja Sarajevo*, dobro će doći i istraživačima da se upoznaju sa bogatim zbirkama koje se čuvaju u ovom Muzeju. Tekstovi u katalogu napisani su na bosanskom i engleskom jeziku, što će pomoći stranim posjetiocima da detaljnije razumiju dio bogate bosanske



historije. U Katalogu su izvori prvog reda i mogu se prezentovati u stručnoj literaturi kako bi se upotpunila historijska istraživanja historije Sarajeva i Bosne i Hercegovine, zbog čega ga preporučujem, pored ostalog, i široj naučnoj javnosti.



# IV

NOVOSTI // NEWS



**Hatidža FETAHAGIĆ**

*JU Arhiv Tuzlanskog kantona*

hatidza.arhiv@gmail.com

UDK/UDC: 930.25(497.6 Tuzla)"1954/2024" (047)

**Izveštaj sa svečane akademije  
70 GODINA ARHIVSKE DJELATNOSTI  
U TUZLANSKOJ REGIJI, Tuzla, 1. juli 2024. godine**

**Report from the Ceremonial Academy 70 YEARS OF ARCHIVAL  
ACTIVITY IN THE TUZLA REGION, Tuzla, July 1, 2024.**

JU Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona su 1. jula 2024. godine organizovali u hotelu „Salis“ svečanu akademiju u povodu obilježavanja *70 godina arhivske djelatnosti u tuzlanskoj regiji*.

Organizovana arhivska djelatnost u tuzlanskoj regiji počela je 1. jula 1954. godine osnivanjem Arhiva Grada Tuzla, ali ubrzo se njegova nadležnost proširila na cijeli prostor sjeveroistočne Bosne. Osnovani Arhiv u Tuzli je imao minimalan broj zaposlenih, samo direktor, arhivista i pomoćni radnik, a radni i spremišni prostor nedovoljan. Nedostatak radnog i smještajnog prostora i opreme za rad, kao i nedovoljan broj zaposlenika pratio je Arhiv u Tuzli, kao i druge bosanskohercegovačke arhive, ne samo u godinama osnivanja, već i danas.

Svečana akademija je bila prilika isticanja značaja i uloge arhiva za državu i društvo. Arhiv Tuzlanskog kantona je kontinuirano razvijao i jačao svijest o značaju arhiva i arhivske građe, te je značajnu pažnju poklanjao tokom svih proteklih decenija stručnim, kulturnim, edukativnim i naučnim projektima i sadržajima.



Svečanoj akademiji prisustvovali su ministri u Vladi Tuzlanskog kantona: ministar za kulturu, sport i mlade, mr. Damir Gazdić, ministar za rad, socijalnu politiku i povratak, Fadil Alić, i ministrica pravosuđa i uprave Nataša Marošević; zatim direktori i predstavnici arhiva i arhivističkih udruženja iz Hrvatske, Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine; predstavnici Univerziteta u Tuzli; direktori ustanova kulture Tuzlanskog kantona, te saradnici i prijatelji Arhiva u Tuzli i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.



Prilog 2. Svečana akademija – intoniranje himne Bosne i Hercegovine.

Prigodnim govorom prisutne je pozdravio direktor Arhiva, mr. Omer Zulić, koji se ukratko osvrnuo na razvojni puta Arhiva u posljednjih sedam decenija, te istakao smjernice i projekte daljeg razvoja Arhiva, kao ustanove neprocjenjivo važne za društvo i memoriju naroda koji stoljećima žive na ovim prostorima.

Zatim je prisutne pozdravio ministar za kulturu, sport i mlade u Vladi Tuzlanskog kantona, mr. Damir Gazdić, čestitajući značajan jubilej Arhivu, te zahvalio direktoru i zaposlenicima na svakodnevnom trudu da sačuvaju, arhivistički obrade i daju na korištenje arhivsku građu važnu za pravno-dokazne radnje, kao i naučno-istraživačke potrebe, uz obećanje da će Ministarstvo i dalje pružati neophodnu podršku u okviru svojih nadležnosti.

Prisutne su zatim pozdravili, čestitali jubilej brojni prisutni direktori arhiva, te predsjednici i predstavnici arhivističkih udruženja iz Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Saradnja sa arhivima i arhivističkim udruženjima sa prostora bivše Jugoslavije traje već decenijama i veoma je značajna u transferu znanja i razmjene iskustava na zajedničkim konferencijama i savjetovanjima.

U okviru svečane akademije predstavljena su dva vrijedna stručna sadržaja: film „70 godina arhivske djelatnosti u tuzlanskoj regiji 1954-2024“ i izložba „Priče iz prošlosti“.

Značaj arhivske građe često puta nije dovoljno percipiran ne samo kod građana već i kod onih koji odlučuju o njenoj sudbini. Upravo su mediji prozor i pozornica koju arhivi kao javne ustanove koriste da bi prezentovali značaj zaštite arhivske građe i promovisali kulturno naslijeđe. Vjerni saradnik Arhiva u Tuzli i

nositelj promocije arhivske djelatnosti na ovim prostorima je svakao RTV Tuzlanskog kantona. U povodu obilježavanja jubileja tim sastavljen od zaposlenika Arhiva Tuzlanskog kantona i RTV Tuzlanskog kantona, zajedničkim je snagama pripremio film „70 godina arhivske djelatnosti u tuzlanskoj regiji 1954-2024“. Autor filma je Azra Gegić Kahrović, a producent Emir Hukić. U filmu o djelovanju Arhiva Tuzlanskog kantona govore sadašnji i penzionisani zaposlenici kao i saradnici i korisnici usluga.

Izložbu „Priče iz prošlosti“ su pripremili arhivisti Hatidža Fetahagić, Omer Zulić, Selma Isić, Adnan Tinjić i Jasmin Jajčević. Na izložbenim panoima predstavljeni su skromni, a svojim djelima veliki ljudi, kao i važni objekti koji su obilježili tuzlansku prošlost. Arhivski materijal korišten na izložbenim panoima predstavlja samo djelić pohranjenog kulturno-historijskog blaga koji Arhiv čuva za buduće generacije, kao pokretno kulturno naslijeđe. Namjera je bila ispričati zanimljive priče o poznatim i manje poznatim ličnostima, objektima, običajima iz sasvim novog ugla gledanja. Kako u arhivskim fondovima i zbirkama ima mnogo informacija koje lako mogu postati zanimljiva priča, postavljena izložba će uskoro biti proširena novim izložbenim panoima sa novim akterima. O izložbi je prisutnima govorila Selma Isić, jedan od autora, a izložbu je proglasio otvorenom ministar za rad, socijalnu politiku i povratak u Vladi Tuzlanskog kantona, Fadil Alić.



Prilog 3. Detalji izložbe „Priče iz prošlosti“, otvorene na Svečanoj akademiji, 1. jula 2024. godine.

Svečana akademija je bila prilika da se kroz izložbu i film prisjetimo prvog tuzlanskog arhiviste, Šabana Hodžića, zaslužnog za postavljanje čvrstih temelja tuzlanske arhivske djelatnosti i osnivača Orijentalne zbirke koja sadrži najstarije pohranjene dokumente. Neumorni vizionar i entuzijasta, Hodžić je posvetio posljednjih deset godina radnog angažmana prikupljanju i evidentiranju dokumenata koji su se ljubomorno čuvali u porodicama, a koji predstavljaju, kulturno naslijeđe i fragmente prošlosti, te nalazio načine da isti budu predati u Arhiv na dalje čuvanje, prevođenje i zaštitu. Često je troškove terenskog rada

lično plaćao, znajući da će tako zaštićeno kulturno naslijeđe biti njegov najveći doprinos.

Svečana akademija je bila prilika da se oda priznanje svima koji su doprinijeli da Arhiv u Tuzli u proteklom periodu napreduje i podiže svijest o važnosti i zaštiti pisanog kulturnog naslijeđa. Na tom putu Arhiv nije bio sam, saradivao je sa arhivima i arhivističkim udruženjima u zemlji i inozemstvu, ali i sa brojnim srodnim ustanovama, institucijama i asocijacijama. Saradnja je kontinuirana i sa Osnovnom muzičkom školom u Tuzli čiji profesori i učenici redovno čuvenim notama svjetskih klasika uljepšavaju gotovo sve stručne i naučne skupove Arhiva u Tuzli. Tako su u programu svečane akademije učestvovali bivši i sadašnji učenici škole: Denis Bajraktarević, Đina Perkić i Mak Šimleša.

Pokrovitelj svečane akademije bilo je Ministarstvo za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona, a medijski pokrovitelj RTV Tuzlanskog kantona.

Na kraju je istaknuto da je Arhiv Tuzlanskog kantona od osnivanja 1954. godine, do danas imao zahtjevan i nimalo lak put uz kontinuirano stručno, kadrovska, materijalna i profesionalna stasavanje, jačanje i profilisanje do današnjeg nivoa, respektabilne arhivske ustanove, kako u Bosni i Hercegovini, tako i van njenih granica.

**Selma ISIĆ**

*Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona*

*JU Arhiv Tuzlanskog kantona*

*selmaistic@yahoo.com*

UDK/UDC: 930.25(497.6 Tuzla)"2024" (047)

## **Izveštaj sa Međunarodne arhivske konferencije “5. TUZLANSKI ARHIVSKI DANI”, Tuzla, 27. i 28. septembar 2024. godine**

### **Conference Report from the International Archives Conference “5. TUZLANSKI ARHIVSKI DANI”, Tuzla, September 27 and 28, 2024.**

U organizaciji Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, 27. i 28. septembra 2024. godine, u Hotelu “Salis” u Tuzli održana je Međunarodna arhivska konferencija “5. Tuzlanski arhivski dani”.<sup>1</sup> Konferencija je, kao i ranije, privukla izlagače iz različitih zemalja, uključujući Sloveniju, Hrvatsku, Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu, stvarajući tako preduslov za razmjenu znanja i iskustava, kao i usavršavanje u arhivskoj djelatnosti. U fokusu interesovanja Konferencije bila je tema: *Arhivske zbirke sa podtemama: zakonski aspekti, prikupljanje i preuzimanje arhivskih zbirki, formiranje arhivskih zbirki u arhivima, lične i porodične zbirke, značaj arhivskih zbirki za istraživanja.*

Učešće u skupu su pored arhivskih radnika iz Bosne i Hercegovine uzeli i stručnjaci iz Slovenije, Hrvatske i Srbije.

U ime Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona okupljenima se obratila predsjednica Organizacionog odbora Konferencije, Hatidža Fetahagić. Učesnike skupa pozdravili su i dr. Vlatka Lemić u ime ICARUS-a Hrvatske, dr. Zdenka Semlić Rajh u ime Zgodovinskog arhiva Ljubljana i Univerziteta Alma



<sup>1</sup> Informacije o održanoj Konferenciji možete naći na linku: <https://daztk.net/2024/10/23/odrzana-konferencija-5-tuzlanski-arhivski-dani/>

Mater Europaea, dr. Miroslav Novak, u ime Arhivskog društva Slovenije i Pokrajinskog arhiva Maribor, Lela Pavlović u ime Društva arhivskog radnika Srbije, Sejdalija Gušić u ime Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine i Arhivističkog udruženja u Federaciji BiH i Dušan Popović u ime Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske.

Pored konferencijskog dijela, posjetitelji su imali priliku prisustvovati promociji časopisa "Arhivski pogledi" br. 4<sup>2</sup>, godišnjaka koji publikuje Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Isti prati konferenciju „Tuzlanski arhivski dani“, a namijenjen je podizanju svijesti i edukaciji, te ističe važnost razvoja arhivistike i arhivske djelatnosti kao nauke u Bosni i Hercegovini. Časopis posebnu pažnju posvećuje podizanju nivoa stručnog znanja i kompetentnosti lica koja rade na planu zaštite arhivske građe kao nezamjenjive pisane kulturno-historijske baštine. Osnovni cilj pokretanja časopisa je



Prilog 2. Promocija časopisa "Arhivski pogledi", br. 4.

proučavanje i istraživanje pitanja i tema iz „moderne“ arhivistike. Promotori časopisa bili su doc. dr. Vlatka Lemić i prof. dr. Sead Selimović.

U okviru konferencije prisutni su imali priliku uživati u interesantnoj i posebnoj izložbi pod nazivom „Ljubav ide kroz stomak – kulinarka u arhivskim izvorima“ koju su pripremile kolege iz Zgodovinskog arhiva Ljubljana. Neobična izložba uključuje kombinovane elemente stripa i arhivskih izvora koji pričaju priču o arhivu, zanimljivim kuharskim receptima i ljubavi. Arhivi su prave male riznice podataka koji u svojoj građi kriju razne zanimljivosti iz života običnog malog čovjeka. Jedna takva tema kulinarnosti i kuharskih recepata pronađenih u arhivskim izvorima predstavljena je u navedenoj izložbi.<sup>3</sup> O izložbi „Ljubav ide kroz stomak – kulinarka u arhivskim izvorima“ govorila je dr. Zdenka Semlić Rajh.

<sup>2</sup> Elektronska verzija časopisa dostupna na linku: <https://arhivskipogledi.daztk.net/arhivski-pogledi-4-archival-views-no-4/>.

<sup>3</sup> Više o izložbi "Ljubav ide kroz stomak" možete vidjeti na: <https://www.zal-lj.si/ljubezen-gre-skozi-zelodec/>.



U radnom dijelu Konferencije, 28. septembra 2024. godine održane su dvije sesije. Izlagači su predstavljali svoja iskustva i perspektive, iznoseći različite probleme, ali i donoseći različite ideje i rješenja o pitanjima koja se tiču praksi u tretiranju arhivskih zbirki.

U okviru I sesije predstavljena su slijedeća izlaganja:

- **Izv. prof. dr. Zdenka Semlič Rajh** (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Slovenija): *Arhivske zbirke u teoriji i praksi: pro i contra*,
- **Doc. dr. Vlatka Lemić** (ICARUS Hrvatska, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska): *Znanstveni arhivi i akademska tradicija u Hrvatskoj iz perspektive stoljetnih arhivskih i baštinskih zbirki Sveučilišta u Zagrebu*,
- **Dr. sc. Jasmina Živković** (Istorijski arhiv Požarevac, Srbija): *Arhivske zbirke i elektronska arhivska građa*,
- **Slobodanka Cvetković i Nataša Milošević Dulić** (Istorijski arhiv Požarevac, Srbija): *Zbirke Istorijskog arhiva Požarevac – priprema i izrada vodiča*,
- **Izv. prof. dr. Miroslav Novak** (Pokrajinski arhiv Maribor, Slovenija): *Informacijska sigurnost i procesi arhivskog (stručnog) rada*.



Prilog 3. Učesnici konferencije "5. Tuzlanski arhivski dani".

U okviru II sesije predstavljena su izlaganja:

- **Dr. sc. Koraljka Kuzman Šlogar** (Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska): *Predstavljanje rada Instituta za etnologiju i folkloristiku Zagreb*,

- **Mr. Jasmin Jajčević** (Arhiv Tuzlanskog kantona, BiH): *Arhivske zbirke u funkciji izložbene djelatnosti Arhiva Tuzlanskog kantona,*
- **Natali Veličković i Nataša Radenković** (Istorijski arhiv Niš, Srbija): *Vremeplov kroz zbirku pozivnica Istorijskog arhiva Niš,*
- **Amel Redžić i Kinana Felić** (JU Arhiv Unsko-sanskog kantona Bihać, BiH): *Zbirka matičnih knjiga u Arhivu Unsko-sanskog kantona Bihać,*
- **Mr. sc. Esaf Lević, Zagorka Ostojić, Nedim Hadžić** (Služba za arhiv Brčko distrikta, BiH): *Digitalni fond 'Alijaga Kučukalić i sinovi',*
- **Snežana Radović** (Istorijski arhiv Niš, Srbija): *Niška Banja: da li je radioaktivna topla voda? Lični fond inženjera Vladislava Cvetanovića (1883-1962).*

Različiti aspekti rada sa arhivskim zbirkama i problematiziranje raznih pitanja u oblasti zakonske regulative, preuzimanja, formiranja i organizacije istih bila je tema koja je pobudila veliko zanimanje i otvorila nekoliko bitnih i aktuelnih pitanja za arhivsku struku. Učesnici su zaključili da iako su arhivske zbirke jedna od osnovnih i najstarijih pitanja arhivske struke, o istima nije ni približno sve rečeno, naprotiv struka je svjesna nepoznanica, neujednačenih praksi i različitih iskustava što je dovelo da se o istom razvila konstruktivna diskusija. U diskusiju o temi su se uključili: Zdenka Semlić Rajh, Miroslav Novak, Vlatka Lemić, Slobodanka Cvetković, Jasmina Živković, Omer Zulić, Sejdalija Gušić i drugi.



Prilog 4. Zajednička fotografija učesnika konferencije  
“5. Tuzlanski arhivski dani”.

Po svršetku prisutne je još jednom pozdravila i zahvalila im na učešću Hatidža Fetahagić, predsjednica Organizacionog odbora Konferencije “5. Tuzlanski arhivski dani”. Sumirala je zbivanja sa stručnog skupa i pozvala učesnike da i naredne godine uzmu učešće u Konferenciji.

Konferenciju su u 2024. godini finansijski podržali Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Mostar i Ministarstvo kulture, sporta i mladih Tuzlanskog kantona.

Konferencija je bila i medijski dobro praćena kroz najave i vijesti o održavanju iste, te video priloge i emisije. Informacije o istim mogu se naći na nekoliko portala u tuzlanskoj regiji<sup>4</sup> i okruženju<sup>5</sup>, kao i u video priložima snimljenim i emitovanim na lokalnim televizijskim kućama RTV TK i RTV7.<sup>6</sup>

U konačnici, "5. Tuzlanski arhivski dani" predstavljaju značajan korak ka boljem razumijevanju pitanja i nedoumica vezanih za formiranje i organizovanje arhivske zbirke i pokušaju ka ujednačavanju različitih praksi u radu sa arhivskim zbirkama. Konferencija je pridonijela povezivanju arhivskih profesionalaca iz različitih zemalja, potičući razmjenu ideja i zajedničko suočavanje sa izazovima arhivske teorije i prakse. Očuvanje pisanog kulturnog naslijeđa i kulturno-historijske baštine kroz stalnu brigu o arhivskoj građi i infomacijama koje nosi, kao i prezentovanju iste ostaje ključna misija arhivske zajednice.

---

<sup>4</sup> <https://tuzlainfo.ba/index.php/najava-dogadaja-2/item/250878-sutra-pocinju-5-tuzlanski-arhivski-dani/>; <https://boljatuzla.ba/5-tuzlanski-arhivski-dani/>.

<sup>5</sup> <https://arhivstickodrustvosrbije.org.rs/index.php/375-5-uzl-ns-i-rhivs-i-d-ni>;  
[https://arhivstickodrustvosrbije.org.rs/images/Program\\_5\\_TAD\\_Tuzla\\_2024.pdf](https://arhivstickodrustvosrbije.org.rs/images/Program_5_TAD_Tuzla_2024.pdf).

<sup>6</sup> [https://www.youtube.com/watch?v=F8TqmW8tTDE&ab\\_channel=RTV7Tuzla](https://www.youtube.com/watch?v=F8TqmW8tTDE&ab_channel=RTV7Tuzla);  
<https://rtvtk.ba/odrzana-5-medjunarodna-konferencija-tuzlanski-arhivski-dani/>.

**Muhamed GAČIĆ**  
 Kantonalni arhiv Travnik  
 muhamed.gacic@sbk-ksb.gov.ba

UDK/UDC: 930.25(497.6 Travnik)"2024" (047)

**Izveštaj sa  
 IV KONGRESA ARHIVSKIH RADNIKA  
 BOSNE I HERCEGOVINE „VLAŠIĆ 2024”,  
 Travnik, 19-21. juni 2024. godine**

**Conference Report from the IV CONGRESS OF ARCHIVAL WORKERS  
 OF BOSNIA AND HERZEGOVINA „VLAŠIĆ 2024”,  
 Travnik, June 19-21, 2024.**

U prekrasnom krajoliku planinskog masiva Vlašića u Sportsko-rekreacijskom centru Babanovac u periodu od 19. do 21. juna 2024. godine održan je IV Kongres arhivskih radnika Bosne i Hercegovine u organizaciji Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, sa suorganizatorima Udruženjem arhivskih radnika Republike Srpske i Arhivističkim udruženjem u Federaciji Bosne i Hercegovine. Domaćin Kongresa je bio Kantonalni arhiv Travnik koji je ove godine obilježavao 70 godina postojanja. Teme Kongresa bile su *Arhivska građa/gradivo vjerskih zajednica i Savremeni pristupi u sređivanju i obradi arhivske građe/gradiva (sa posebnim akcentom na standarde i digitalne platforme)*.

Svečano otvaranje Kongresa bilo je u srijedu 19. juna izvedbom dijela monodrame poznatog travničkog glumca Josipa Pejakovića pod nazivom „Oj živote“ u izvedbi izuzetnog kazališnog glumca Mateja Baškarada, koji je i ovaj put sve prisutne očarao svojom izvedbom. U nastavku je premijerno prikazan i film pod nazivom „70 godina Kantonalnog arhiva Travnik“. Nakon obraćanja organizatora, domaćina, predstavnika izvršne i



zakonodavne vlasti dodijeljene su i zahvalnice nekadašnjim uposlenicima Kantonalnog arhiva Travnik, a po prvi put u Bosni i Hercegovini dodijeljeno je i „Kongresno priznanje” za izuzetan doprinos u radu i razvoju arhiva i arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine. Ovo Kongresno priznanja dobio je bivši direktor Arhiva Bosne i Hercegovine, istaknuti arhivski djelatnik i orijentalist mr. sc. Šaban Zahirović.



Prilog 2. Kongresno priznanje Šabanu Zahiroviću.

Svečani dio je okončan otvaranjem gostujuće izložbe Zgodovinskog arhiva Ljubljana pod nazivom “Ljubezen gre skozi želodec: kulinarika v arhivskih virih” (*Ljubav ide kroz želudac: kulinari u arhivskim izvorima*).

U okviru radnog dijela prezentovano je 25 od 27 programom predviđenih radova. Prvog dana Kongresa predstavljani su radovi u okviru teme *Savremeni pristupi u sređivanju i obradi arhivske građe/gradiva (sa posebnim akcentom na standarde i digitalne platforme)*. U okviru ove teme predstavljeno je 7 radova vrhunskih stručnjaka iz Hrvatske, Slovenije, Sjeverne Makedonije i Srbije, predstavili probleme i izazove sa kojima se susreću prilikom korištenja savremenih pristupa u sređivanju i obradi arhivske građe, kao i svoja pozitivna i negativna iskustva pri samome radu kako na samim platformama tako i na korištenju pojedinih programa i umjetne inteligenciji.

Prva tema *Savremeni pristupi u sređivanju i obradi arhivske građe/gradiva (sa posebnim akcentom na standarde i digitalne platforme)* se sastojala od slijedećih predavanja:

1. Vlatka Lemić, *Arhivsko gradivo na portalu Vizbi.UNI.ZG-model suradničkog pristupa opisu baštinske građe*;
2. Zdenka Selmić Rajh, *Od ISAD (G) do zapisa u kontekstu: budućnost popisivanja arhivske građe korištenjem semantičkog veba*;

3. Miroslav Novak, *Umjetna inteligencija i praktični rad arhivskih stručnjaka*;
4. Dmiatar Bogeski, *O arhiviranju, vođenju zapisa, elektronski materijali i ISO 9001-2015*;
5. Jasmina Živković i Lela Pavlović, *Arhivski fond kao cjelina u kontekstu propisa o elektronskoj arhivskoj građi*;
6. Aida Škoro Babić, *Harmonizacija postupaka i zahtijeva za predaju elektronske građe javnom arhivu u Sloveniji i Evropskoj uniji*;
7. Nina Hvalec, *Plan za digitalizaciju evidencija ostavinskih dosijea u Zgodovinskom arhivu Ljubljana*.

Druga tema pod nazivom „Arhivska građa/gradivo vjerskih zajednica” nastavila se odmah nakon završetka prve teme, a njen nastavak je uslijedio slijedećeg dana Kongresa. U okviru ove teme predstavljeno je 17 izlaganja od 20 prijavljenih radova.



Prilog 3. Učesnici Četvrtog kongresa arhivskih radnika Bosne i Hercegovine.

Tema „Arhivska građa/gradivo vjerskih zajednica” sadržavala je slijedeća planirana predavanja:

1. Emel Sherif Miftar, *Naslijeđe orijentalnih rukopisa i rijetkih publikacija u Republici Sjevernoj Makedoniji*;
2. Stjepan Prutki, *Arhivsko gradivo evangelističke (luteranske) crkve u Hrvatskoj, s osvrtomna područje bivše Jugoslavije*;
3. Eli Tauber, Sejdalija Gušić, Tina Lončić i Marijana Dautović, *Arhiv jevrejske zajednice - jedinstven na Balkanu*;

4. Dženan Dautović, *Principi priređivanja dokumenata srednjovjekovne papirske provenijencije: Ka izdavanju zbirke Monumenta Vaticana Bosniaca*;
5. Jasmin Jajčević, Selma Isić, *Arhivska građa vjerske provenijencije u arhivima Bosne i Hercegovine – stanje i značaj*;
6. Enver Ujkanović, Azra Mušić Kararić, *Arapsko-islamsko nasljeđe u građi Arhiva „Ras“ u Novom Pazaru*;
7. Izet Šabotić, *Historiografski značaj fondova vjerskih organizacija Arhiva Tuzlanskog kantona*;
8. Danijela Branković, *Zbirka Monasterija - Franjevački manastir u Petrovaradinu (1699-1786)*;
9. Tatjana Segedinčev, *Arhivska građa fondova koja se odnosi na život Jevreja u Subotici (korišćenje dokumenata od strane istraživača)*;
10. Natali Veličković, *Djelovanje Islamske vjerske zajednice u Nišu kroz građu Istorijskog arhiva Niš: Fond Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Nišu*;
11. Zoran Vukelić, *Škola i Crkve – u fondovima Istorijskog arhiva Subotica*;
12. Snežana Radović, Nataša Radenković, *Crkveno-školska jevrejska opština Niš*;
13. Suzana Petrović, Milena Stojiljković, *Pravoslavlje Pčinjskog upravnog okruga*;
14. Hatidža Fetahagić, Adnan Tinjić, *Prošlost IVZ u Tuzli u arhivskim fondovima*;
15. Danilo Bosnić, Željko Jakovljević, *Baština banjalučkih trapista kroz tri vijeka*;
16. Amel Redžić, *Dokumenti vjerskih zajednica u Arhivu Unsko-sanskog kantona*;
17. Esaf Lević, *Vjerske zajednice u arhivskom fondu Imovinsko-pravna služba Opštine Brčko*;
18. Mirzada Vrbanjac, *Arhivska građa Islamske zajednice Travnika – stanje arhivskih fondova*;
19. Ivo Orešković, *Luka Ploče u svjetlu bosansko-hercegovačke gospodarske politike*;
20. Sindi Časar, *Nova zgrada podružnice Pokrajinskog arhiva Maribor u Murskoj Soboti*.

Nažalost, neke od ovih predviđenih predavanja nismo imali priliku čuti, jer autori nisu bili u mogućnosti biti prisutni na Kongresu (Prutki, Šabotić i Segedičeva).

Prvi dan Kongresa je završen izletom koji se sastojao od obilaska kulturno-historijskog naslijeđa u Travniku i kratkog odmora na obroncima planine Vlašić. Navečer je održana svečana večera i zajedničko druženje učesnika Kongresa.

Na Kongresu, je ukupno bilo 87 učesnika, a pored arhivskih djelatnika iz Bosne i Hercegovine prisustvovali su arhivisti iz Slovenije, Hrvatske, Sjeverne Makedonije i Srbije, pojedini kulturni djelatnici, a obzirom na temu bili su prisutni i vjerski službenici. Otvorena su i data u razmatranje mnoga pitanja iz arhivske djelatnosti i arhivske službe, naročito na temu “Savremeni pristupi u sređivanju i obradi arhivske građe/gradiva (sa posebnim akcentom na standarde i digitalne platforme)”, pri čemu su važna iskustva kolega iz regiona koji već dugi niz godina rade na platformama koristeći savremene alate pri samoj obradi i čuvanju digitalizirane arhivske građe i njene upotrebe. Oko teme “Arhivska građa/gradivo vjerskih zajednica” vodila se živa diskusija, jer je arhivskoj službi u Bosni i Hercegovini dosta nepoznato kakva se sve arhivska građa čuva u vjerskim zajednicama, kao ni uvjeti u kojima se ona čuva. Zaključeno je da arhivska služba u Bosni i Hercegovini mora više napora uložiti u evidentiranje i zaštitu vrijedne arhivske građe vjerskih zajednica.

Kongres je završio 21.6.2024. godine na zanimljiv način, u 12:24h, kada je kolega Siniša Domazet govorio o digitalnoj građi Arhiva Bosne i Hercegovine nestalo je električne energije na cijelom području Bosne i Hercegovine i zemalja regiona. Možda nam je taj događaj pouka, umjesto zaključka.



**Almira ALIBAŠIĆ-FIDELER**

*JU Historijski arhiv Sarajevo*

almira.alibasic@gmail.com

UDK/UDC: 930.25:02:069(497.6 Sarajevo/Mostar)"2024" (047)

## **Izveštaj sa**

### **11. MEĐUNARODNE KONFERENCIJE BAM 2024. „EVROPSKE SMJERNICE ZA SARADNJU BIBLIOTEKA, ARHIVA I MUZEJA – Baštinske institucije u (post)digitalnom dodu”, Sarajevo-Mostar, 3-4. oktobar 2024. godine**

**Conference Report from the 11th INTERNATIONAL CONFERENCE  
BAM 2024. “EUROPEAN GUIDELINES FOR COOPERATION  
BETWEEN LIBRARIES, ARCHIVES, AND MUSEUMS – Heritage  
Institutions in the (Post)Digital Era”, Sarajevo-Mostar, October 3-4, 2024.**

U organizaciji Asocijacije informacijskih stručnjaka: bibliotekara, arhivista i muzeologa (Asocijacija BAM)<sup>1</sup> održana je 11. Međunarodna konferencija BAM 2024 – Evropske smjernice za saradnju biblioteka, arhiva i muzeja: „Baštinske institucije u (post)digitalnom dobu” u Sarajevu 3. i 4. oktobra 2024. godine. Prvobitno je bilo planirano i najavljeno da se drugi dan konferencije, 4. oktobra, održava u Mostaru u saradnji sa Muzejom Hercegovine, međutim, zbog strašnih poplava koje su taj dan pogodile područje Jablanice i Konjica koji se nalaze na putu za Mostar, onemogućeno je putovanje u Mostar. Zbog toga je konferencija i drugog dana održana u Sarajevu. Asocijaciji BAM su se u organizaciji konferencije pridružili kao suorganizatori brojne institucije: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Muzej Hercegovine, Katedra za informacijske nauke Odsjeka za komparativnu književnost i informacijske nauke Univerziteta u Sarajevu – Filozofskog fakulteta, Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Univerzitet u Sarajevu – Ekonomski fakultet - Biblioteka, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, JU Historijski arhiv Sarajevo i JU Biblioteka Sarajeva. Konferenciju su podržali Ministarstvo kulture i sporta Kantona Sarajevo, Ministarstvo nauke, visokog obrazovanja i mladih Kantona Sarajevo i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK. Učešće na Konferenciji ostvarili su stručnjaci iz Hrvatske, Srbije, Sjeverne Makedonije i Bosne i Hercegovine.

---

<sup>1</sup> Više informacija i detalja o Asocijaciji BAM i Konferenciji dostupno je na web stranici: <https://bam.ba/> i Facebook stranici: <https://tinyurl.com/223c9p3u>.

Poziv za konferenciju je objavljen u martu 2024. godine, s ciljem da se prikupe radovi kojima će se otvoriti ključna pitanja i izazovi s kojima se susreću baštinske institucije u kontekstu digitalne transformacije. Također, kao jedan od ciljeva konferencije istaknuto je poticanje produbljivanja veza i saradnje između biblioteka, arhiva i muzeja kako bi se zajednički kreirala inovativna rješenja za prilagodbu novim svjetskim tendencijama u oblasti informacijskih i humanističkih nauka, ali i na polju očuvanja kulturne baštine. Ostavljena je mogućnost baštinskim stručnjacima da prijave radove u okviru jedne od predloženih podtema konferencije:

- Jačanje kapaciteta kulturnih profesionalaca u implementaciji digitalne kulture u njihovu institucionalnu agendu i promicanje svijesti o važnosti digitalne spremnosti i obuka kulturnih stručnjaka za otpornost i održivost institucija;
- Digitalna transformacija kulturnog naslijeđa;
- Dostupnost naslijeđa: biblioteke, arhivi i muzeji u eri digitalne (r)evolucije;
- Bezbjednost informacija / pohrana i zaštita podataka (digitalna/digitalizirana građa i bibliotekski / arhivski / muzejski resursi i *data management*);
- Procesi konverzije materijala u digitalni format;
- Digitalni arhivi i očuvanje digitalnih resursa;
- Pristup elektronskim knjigama, člancima i drugim digitalnim resursima;
- Nastavak projekata digitalizacije i očuvanja kulturne baštine, uključujući stare knjige, rukopise i druge rijetke materijale.



Pristiglo je dosta radova, te je Programski odbor imao odgovoran zadatak selekcije i kreiranja programa konferencije, zajedno sa organizacionim odborom, te je krajnji rezultat bio uspješan. Svakako su kvalitetu programa doprinijela i dva pozvana izlaganja: prvo, rad dr. sc. Sofije Klarin Zadravec, iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: *Suradnički projekti digitalizacije građe u hrvatskim knjižnicama*, i drugi rad doc. dr. sc. Vlatke Lemić, iz Sveučilišta u Zagrebu: *Digitalni arhivi – globalni i stručni trendovi u suvremenom okruženju*.

Nažalost, doc. dr. sc. Lemić nismo slušali uživo, pošto je iznenada bila spriječena doći, no svakako će se njen rad naći u planiranom Zborniku radova sa ove Konferencije.

Prvog dana Konferencije program se odvijao kroz tri sesije:

1. Dostupnost naslijeđa: biblioteke, arhivi i muzeji u eri digitalne (r)evolucije,
2. Nastavak projekata digitalizacije i očuvanja kulturne baštine, uključujući stare knjige, rukopise i druge rijetke materijale i
3. Jačanje kapaciteta kulturnih profesionalaca u implementaciji digitalne kulture u njihovu institucionalnu agendu i promicanje svijesti o važnosti digitalne spremnosti i obuka kulturnih stručnjaka za otpornost i održivost institucija.

Konferencija je otvorena uz pozdravne riječi Adise Žero, MA, MLS, bibliotečke savjetnice i predsjednice Asocijacije BAM, prof. dr. Senade Dizdar ispred Programskog odbora Konferencije, te dr. Elme Hašimbegović, člana Programskog odbora i direktorice Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine gdje se Konferencija i održala.

Nakon održanog pozvanog predavanja dr. sc. Sofije Klarin Zadravec, s radom je započela prva sesija Konferencije koju je moderirao prof. dr. Amir Duranović, sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. U okviru ove sesije prisutni su slušali pet izlaganja: Marijana Uzunovski, dr. Jelena Đorđević Milošević (Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Republika Srbija): *Digitalna transformacija kulturnog razvitka Srbije*; dr. sc. Tatijana Petrić i dr. sc. Hrvoje Mandić (Sveučilište u Zagrebu, Republika Hrvatska): *Virtualna zbirka Rektori Sveučilišta u Zagrebu – bivši studenti i doktori znanosti*; Hadija Džigal Kriještorac (Biblioteka „Vuk Karadžić“, Republika Srbija): *Časopis „Mostovi“: digitalna transformacija i dostupnost kulturnog nasleđa*; dr. Vera Petrović (SEALL-član, Republika Srbija): *E-vidljivost personalnih bibliografija*; mr. sc. Narcis Saračević (JU Biblioteka Sarajeva, Bosna i Hercegovina): *Digitalizirane zbirke Biblioteke Sarajeva: Zbirke starih i rijetkih knjiga, periodičnih publikacija, dokumenata i druge građe o Sarajevu i Bosni i Hercegovini*.

Druga sesija je nastavljena poslije kratke pauze, a moderirala ju je Narcisa Rastoder, MA sa Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. U okviru ove tematske cjeline izloženo je šest radova i to: mr. sc. Marijana Kavčić (Nacionalna i univerzitetska biblioteka „Sv. Kliment Ohridski“, Republika Sjeverna Makedonija): *Problem dostupnosti orijentalnih rukopisa u Sjevernoj Makedoniji – trenutno stanje i mogući pristupi njegovm rješavanju*; Haris Zaimović, arhivski savjetnik (JU Historijski arhiv Sarajevo, Bosna i Hercegovina): *Digitalizacija arhivske građe Bošnjačke zajednice kulture „Preporod“*; mr. Zoran Zdravković (Biblioteka grada Beograda, Republika Srbija): *Digitalizacija fondova i usluga biblioteke u (post)digitalnom procesu očuvanja kulturne baštine: analiza Digitalne biblioteke Grada Beograda*; Ejla Ćurovac, MA, MLS (Gazi Husrev-begova biblioteka, Bosna i Hercegovina):

*Organizacija i očuvanje zbirke legata u Gazi Husrev-begovoj biblioteci; Milica Ivanovska, Gordana Krotkova (NUB „Sv. Kliment Ohridski”, Skopje, Republika Sjeverna Makedonija): Zaštita zbirke mikrofilma digitalizacijom u NUB-u „Sv. Kliment Ohridski” – Skoplje; Amra Čebić, MA (JU „Centar za kulturu” Tuzla – Međunarodna galerija portreta, Bosna i Hercegovina): Izlaz iz analognog svijeta u vremenu postdigitalnog društva: Primjeri digitalizacije u „Međunarodnoj galeriji portreta”.*

Po zaključenju druge sesije, otvorena je pozornica za posterska izlaganja, odnosno, predstavljanje istih. Inače, svi posteri su cijelo vrijeme trajanja Konferencije bili izloženi u holu Historijskog muzeja, a dva autora postera su lično prezentovali svoje postavke. Moderiranje ove sesije povjereno je mr. sc. Mireli Rožajac-Zulčić (Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Bosna i Hercegovina), a svoje postere su predstavili: izv. prof. dr. sc. Kristina Feldvari, Irena Poje, Borna Petrović (Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Republika Hrvatska): *Izrada tezaurusa digitalizirane paremiološke građe*; Sara Semenski, MLIS (Hrvatsko knjižničarsko društvo): *Suradnja Hrvatskoga knjižničarskog društva s baštinskim institucijama*. Ostale postere izložene tokom Konferencije su imali: doc. dr. Džejla Khattab, prof. dr. Lejla Hajdarpašić, prof. dr. Senada Dizdar (Filozofski fakultet Sarajevo): *Metapodaci za nepokretno kulturno naslijeđe na primjeru sarajevskih česmi osmanskog perioda*; Vanja Eror, dipl. iur, doc. dr. sc. Dejana Golenko, Ljiljana Siber, mag. bibl, mag. iur. (Univerzitet u Beogradu, Pravni Fakultet; Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet; Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Osijek, Pravni fakultet u Osijeku; Društvo pravnih i srodnih biblioteka Jugoistočne Evrope – SEALL): *Uloga knjižnica u očuvanju znanstvene pravne baštine na pravnim fakultetima na primjeru kreiranja institucijskih repozitorija*; mr. sc. Anita Konjčić-Kovač (Univerzitet u Sarajevu – Muzička akademija): *Odabir građe za digitalizaciju rukopisa iz ostavštine prof. Mladena Pozajića u Biblioteci Muzičke akademije u Sarajevu*; Zoran Kisić, dipl. bibl, dipl. komp: *Nacionalni spomenici Bosne i Hercegovine u Nevesinju*; mr. sc. Mirela Rožajac-Zulčić, Azemina Mulalić, MA (Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet): *„Iz starih knjiga”: digitalizacija u Biblioteci Univerziteta u Sarajevu – Pravnog fakulteta u funkciji izrade neformalne fakultetske hronike*.

Posterska izlaganja su doprinijela relaksaciji tokom dana i trajanja intenzivnog programa Konferencije, koji se nakon ovog dijela nastavio svojom trećom sesijom.

Treću sesiju je moderirala mr. Elma Hodžić (Historijski muzej Bosne i Hercegovine), a u okviru iste održano je još sedam prezentacija, kako slijedi: mr. sc. Emira Kulenović (JU Biblioteka Sarajeva, Bosna i Hercegovina): *Izazovi profesije u tranzicijskom društvu ili revolucija koja je pojela svoju djecu: kritički osvrt na trendove digitalizacije bibliotečke građe*; Madžida Smajkić, MA (Gazi Husrev-begova biblioteka, Bosna i Hercegovina): *Uloga disocijacije u propadanju zbirki u bibliotekama, muzejima i arhivima*; Dalila Mirović, MA (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): *Sanjaju li androidi električne bibliotekare/ke?*

– primjene AI tehnologija u nacionalnim bibliotekama Evrope; dr. Bálint Ternovác, viši arhivist (Arhiv Grada Budimpešte, Mađarska): *Online platforme Arhiva Grada Budimpešte* (online predavanje); dr. Toma Katalin, viši arhivist (Arhiv Grada Budimpešte, Mađarska): *Budapest Time Machine: šetnja kroz milione digitaliziranih arhivskih dokumenata* (online predavanje); mr. sc. Ivana Kuljanin, viša bibliotekarka (JU Matična biblioteka Istočno Sarajevo, Bosna i Hercegovina): *Formiranje digitalne folklorne baštine: mogućnosti i perspektive*; Marijana Tenodi, viša dipl. bibliotekarka (Gradska biblioteka Subotica, Republika Srbija): *Digitalizacija i očuvanje kulturne baštine: saradnja Gradske biblioteke Subotica i Katoličkog društva „Ivan Antunović“ Subotica*.

Dan je završen druženjem i otvaranjem izložbe u Historijskom muzeju *Pregled otisak* uz razgovor sa autoricom Natašom Mirtič (Dolenjski muzej Novo Mesto, Slovenija).



Prilog 2. Učesnici konferencije “ 11. Međunarodne konferencije BAM 2024”.

Drugi dan Konferencije bilo je planirano da se održi u Mostaru, u Muzeju Hercegovine, međutim tragične poplave koje su se dogodile u noći, 4. oktobra, u dijelovima Hercegovine, spriječile su putovanje u Mostar. Stoga je završni dio Konferencije nastavljen u Historijskom muzeju Bosne i Hercegovine. Bilo je predviđeno da se održi drugo pozvano izlaganje doc. dr. sc. Vlatke Lemić (Sveučilište u Zagrebu, Republika Hrvatska): *Digitalni arhivi – globalni i stručni trendovi u suvremenom okruženju*, međutim ono je izostalo zbog spiječenosti Vlatke Lemić da prisustvuje Konferenciji. Održana je zadnja tematska sesija koju je moderirala Almira Alibašić-Fideler, viša arhivistica (JU Historijski arhiv Sarajevo, Bosna i Hercegovina), a u okviru iste preostalo predavanje je održao mr. sc. Dragan Golubović (INFOBIRO, Bosna i Hercegovina): *Pisana kulturna baština u digitalnom arhivu INFOBIRO – izazovi i mogućnosti*.

Za kraj, održana je interaktivna radionica pod vodstvom mr. Elme Hodžić, više kustosice (Historijski muzej Bosne i Hercegovine), koja je pokrenula učesnike na aktivnu međusobnu komunikaciju i razmjenu kontakata, uz veselo raspoloženje.

Na kraju Konferencije, prezentirani su određeni zaključci koji će ostati kao smjernice i podsjetnik za nastavak kontinuiranog rada institucija baštinske zajednice u Bosni i Hercegovini, a ovdje donosimo zaključke kroz teze koje su dalje elaborirane: digitalna transformacija je stalni proces; važnost saradnje i umrežavanja; očuvanje digitalne baštine; povećanje dostupnosti i inkluzivnosti; etička pitanja i autentičnost; potencijal novih tehnologija; skretanje pažnje na lošu situaciju kulturnih institucija. U aktuelnom trenutku, posebno je važan zadnji zaključak gdje se skreće pažnja na lošu situaciju kulturnih institucija, gdje se kaže: „Posebno zabrinjava neriješen status i neadekvatna podrška ključnim kulturnim institucijama u Bosni i Hercegovini, uključujući Nacionalnu i univerzitetsku biblioteku Bosne i Hercegovine (NUBBiH), Historijski muzej Bosne i Hercegovine, Umjetničku galeriju Bosne i Hercegovine i druge. Ove institucije, koje su okosnica očuvanja i promocije kulturnog naslijeđa, suočavaju se sa ozbiljnim izazovima zbog pravne nesigurnosti i nedostatka stabilnih izvora finansiranja. Preporuka je da se hitno rješava pravni status ovih institucija, osiguraju stalna finansijska sredstva i podrška od strane nadležnih vlasti, kako bi se omogućilo njihovo stabilno i dugoročno funkcionisanje.”

Kulturne i baštinske institucije – biblioteke, arhivi i muzeji - i njihovi stručnjaci zaslužuju veću pozornost i veću pažnju i prepoznavanje njihovog svakodnevnog stručnog rada na brizi, očuvanju i prezentiranju naše kulturne baštine. Upravo iz tih razloga Asocijacija BAM je ove godine imala poziv za dostavljanje prijava za proglašenje bibliotekara/arhiviste/kustosa godine. Poziv je rezultirao prijavama kandidata koje je stručna komisija evaluirala i donijela odluku o pobjednicima za ovu godinu. Svečano su objavljena njihova imena na kraju Konferencije BAM 2024:

Bibliotekar/ka godine: Anja Mastilović, BA, MLS, viša bibliotekarka (Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine);

Arhivist godine: Haris Zaimović, arhivski savjetnik (JU Historijski arhiv Sarajevo);

Kustos godine: dr. Elma Hašimbegović (Historijski muzej Bosne i Hercegovine).

Pobjednicima su uručene svečane plakete i umjetnička slika sa motivom spomenika iz Sarajeva, rad istaknutog bosanskohercegovačkog umjetnika Adisa Eliasa Fejzića.

Konferencija BAM 2024 „Baštinske institucije u (post)digitalnom dobu” okončala je svoj rad u prijateljskom druženju baštinskih stručnjaka iz Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja, te pomogla upoznavanju, razmjeni stručnih iskustava i nastavku ili početku uspješnih saradnji i projekata za budući period. Svakako se radujemo narednom susretu!

**Миљана ЂОРЂЕВИЋ**  
*Историјски архив Ниш*  
miljanadjordjevic018@gmail.com

UDK/UDC: 930.25 (497.11 Senta)"2024" (047)

**Извјештај са  
МЕЂУНАРОДНОГ АРХИВИСТИЧКОГ САВЕТОВАЊА  
СЕНТА 2024, Градска кућа у Сенти, 9-11. октобар 2024.**

**Conference Report of the INTERNATIONAL ARCHIVAL  
CONFERENCE SENTA 2024, Town Hall in Senta, October 9-11, 2024**

У организацији Архивистичког друштва Србије, Историјског архива Сента (домаћин) и Међуопштинског историјског архива Чачак (суорганизатор), а под покровитељством Министарства културе Републике Србије, одржано је VIII по реду Међународно архивистичко саветовање у прелепом градићу Сенти на северу Србије. Саветовање је одржано од 9. до 11. октобра у простору Градске куће која је била довољно велика да прими око 150 учесника и гостију.

Саветовање је отпочело Свечаним отварањем у среду, у Свечаној сали Градске куће, а поздравне речи упутили су Лела Павловић, председница Архивистичког друштва Србије, господин Жолт Богнар, члан Општинског већа Општине Сента задужен за област образовања и културе, затим др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине и домаћин Саветовања Фодор Иштван, директор Историјског архива Сента. У име Покрајинског секретаријата за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама АП Војводине присуствовао је заменик секретара, господин Мирослав Илић. Уследило је представљање Зборника радова



*Архивска грађа у теорији и пракси* бр. 7 у коме су учествовали Слободанка Цветковић, архивски саветник Историјског архива Пожаревац и уредник Зборника, рецензенти др. Љубинка Шкодрић, виша научна сарадница Института за савремену историју у Београду, др. Саша Илић, архивски саветник Архива Народне банке Србије у Београду и др. Мартин Превишић, ванредни професор Филозофског факултета у Загребу.

Скupu је присуствовала и председница Словачког архивистичког друштва др. Мартина Оросова са којом је Лела Павловић у име АДС потписала протокол о сарадњи, да би се у наставку вечери представили пријатељи Саветовања, фирме *Trevis d.o.o.* и *Metal Furniture Plus*. Домаћини су затим у просторијама хотела Royal за све учеснике Саветовања уприличили упознавање са историјом, културом и туризмом свог града, као и са детаљима чувене Битке код Сенте, након чега су сви могли да уживају у коктелу и музичком извођењу Снежане Берић.



Прилог 2. Потписивање протокола о сарадњи између председнице Словачког архивистичког друштва др. Мартине Оросове и Леле Павловић, председнице Архивистичког друштва Србије.

Радни део Саветовања започео је у четвртак, 10. октобра, представљањем Информативног билтена АДС „Архивски гласник“ бр. 18. Уследило је представљање радова на тему *Актуелни проблеми архивске теорије и праксе*: Милена Поповић Субић (Архив Војводине, Србија): *Архивска грађа у електронском облику*; Александар Бережнов (Историјски архив Краљево, Србија): *Фотографије генерисане вештачком интелигенцијом – ризик за архиве*; мр Мирјана Богосављевић (Државни архив Србије, Србија): *Примена вештачке интелигенције у архивима – потреба или само изазов нове технологије*; Марко Радовановић / др Светлана Стефановић (Архив Југославије, Србија): *Апликација за обраду, претрагу и преглед дигитализоване фото-архиве ТАНЈУГ*; Stjepan Prutki (Državni arhiv u Vukovaru, Hrvatska): *Baza zajedničkih podataka zemljišnih knjiga i katastra – uvjet uspješne transformacije u digitalno društvo*; Мирјана Димитријевић (Историјски архив Лесковац, Србија): *Примена здравственог информационог система Heliant на примеру Опште болнице Лесковац*; др Наташа Димитрић (Библиотека Матице српске, Србија): *Јонске течности као идеални представници зелене хемије, у сврху*



дезинфекције папирне архивске и библиотечке грађе; Душан Жугић (Историјски архив Ужице, Србија): *Архивски депо у ери дигитализације. Искуство Историјског архива Ужице*; Горан Судимац (Државни архив Србије, Србија): *Савремена опрема за архивске депое која се примењује у свету*; Siniša Domazet (Arhiv Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovine): *Sigurna lokacija ili poslednja destinacija – primjeri iz arhivskih depoa Arhiva Bosne i Hercegovine*. Модератори сесије били су Александар Бережнов и др. Светлана Стефановић.



Прилог 3. Учесници Међународног архивистичког саветовања у Сенти.

Радове на тему *Човек у архиву* у оквиру друге сесије истог дана представили су: Срђан Сивчев (Историјски архив Кикинда, Србија): *Нове перспективе у Историјском архиву Кикинда: јачање и позиционирање улоге архива у локалној заједници*; Наташа Милошевић Дулић (Историјски архив Пожаревац, Србија): *Оштећења архивске грађе настала дејством микроорганизама, методе и средства за дезинфекцију и њихов утицај на људе и животну средину*; МА Elma Dervišbegović (Historijski arhiv Sarajevo, Bosna i Hercegovina): *Uspomena na Rašida Hajdarevića (1914–1980)*; Видосава Ераковић (Архив Југославије, Србија): *Едукација архивских радника – југословенско искуство и пракса*; Душан Гутеша (Државни архив Србије, Србија): *Виша звања у архивској делатности: изазов који траје*. Модератори друге сесије били су Видосава Ераковић и Срђан Сивчев.

Паралелно са сесијама одржана је и Радионица за архиваре на тему: „Актуелна питања у систему заштите архивске грађе и документарног материјала у Србији“, а предавачи су били: др. Јасмина Живковић, архивски саветник (Историјски архив Пожаревац), Јасмина Латинковић, архивски саветник (Историјски архив Београда), Марија Тодоровић, архивски саветник (Историјски архив „Шумадије“ Крагујевац) и Милена Поповић Субић, архивски саветник (Архив Војводине).

Други радни дан Саветовања протекао је у знаку треће теме *Извори за економску историју*. Модератори ове сесије били су Горан Милосављевић и Миљана Ђорђевић, а радове су представили: др. Слободан Селинић (Институт за новију историју Србије, Србија): *Економска историја Србије у првој половини осамдесетих година 20. века у архивским изворима*; др. Иван Ристић (ОШ Вук Караџић, Крушевац, Србија): *Бугарске репарације и ратна одштета као економско и политичко питање после Првог светског рата – поглед кроз архивску грађу*; Горан Милосављевић (Историјски архив „Шумадије“ Крагујевац, Србија): *Улога трговачке елите у Српској револуцији. Један осврт на лични фонд Николе Милићевића Луњевице*; Миљана Ђорђевић (Историјски архив Ниш, Србија): *Лични фондови у Историјском архиву Ниш као извор за проучавање економске историје*; др. Драгомир Бонцић (Институт за савремену историју, Србија): *Архивска грађа о оснивању и почетку рада Економског факултета у Београду*; МА Драган Белеслић (Историјски архив Кикинда, Србија): *Пореске књиге Великокикиндског привилегованог дистрикта (Велика Кикинда)*; др. Весна С. Алексић (Институт за новију историју Србије, Србија): *Архивски фондови банака као извор за изучавање економске историје Краљевине Србије/Југославије*; Ивана Јовановић (Историјски архив Ниш, Србија): *Архивски фондови новчаних завода у Историјском архиву Ниш - извор за проучавање економске историје Ниша*; др. Соња Јерковић (Народна банка Србије, Србија): *Архивска грађа Привилеговане народне банке Краљевине Србије (1883–1919) као извор за изучавање економске историје Краљевине Србије*; Amela Bedaković (Historijski arhiv Sarajevo, Bosna i Hercegovina): *Fond Trgovačka i obrtnička kotora za Bosnu i Hercegovinu (1909–1963)*; мр. сци. Александра Пијук Пејчић (Хисторијски архив Сарајево, Босна и Херцеговина): *Фонд Сарајевска пивара (1864–1946) као извор за економску историју*; др. Татјана Кикић (Агенција за привредне регистре) / Александра Матић (Државни архив Србије, Србија): *Архивска грађа Агенције за привредне регистре, као историјски извор за проучавање привредне историје у Републици Србији*; Мирослав Јаћимовић (Архив Војводине, Србија): *Грађевински гигант „ГДП канал ДТД“ као извор за економску историју Југославије и Србије*.

Саветовању су присуствовали и представници матичних архива, Државног архива Србије, Архива Војводине и Архива Косова и Метохије, затим Војног архива и историјских архива Новог Сада, Београда, Врања,

Лесковца, Ниша, Прокупља, Пирота, Суботице, Кикинде, Јагодине, Зајечара, Смедерева, Беле Цркве, Смедеревске Паланке, Сомбора, Панчева, Пожаревца, Крагујевца, Крушевца, Краљева, Сенте, Зрењанина, Чачка, Ужица, али и других научних и културних установа у Републици Србији. Поред колега из Србије, скуп су увеличале и наше колеге из Хрватске и Босне и Херцеговине, из Архива Босне и Херцеговине, Архива Републике Српске, Хисторијског архива Сарајева, Државног архива у Вуковару и Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, као и председници удружења архивских радника: др. Мартина Оросова, председница Словачког архивистичког друштва, др. Владан Вуклиш председник Удружења архивских радника Босне и Херцеговине, мр. Сејдалија Гушић председник Удружења архивских радника у Федерацији Босне и Херцеговине и Душан Поповић, председник Удружења архивских радника Републике Српске (Босна и Херцеговина). Саветовање је ове године било изузетно медијски праћено, како у најави тако и током одржавања. О Саветовању су тако извештавали бројни медији (Политика, Новости, Јутарњи програм РТС-а, локални медији у Сенти и Кикинди...), како национални, тако и локални портали, али и Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама АП Војводине.

Од каквог је значаја овај вид окупљања за архивисте довољно говори списак тема, питања и проблема који су актуализовани на Саветовању, почев од електронског документа, примене вештачке интелигенције, дигитализације, смештаја и конзервације архивске грађе, здравља и безбедности запослених у архивима. Ово је била прилика да о њима проговоримо, промислимо, поставимо питања, донесемо закључке, а на наредном архивистичком саветовању добићемо прилику да утврдимо да ли се и шта променило у односу на данашње стање.

**Dr. sc. Maja HARŠANJI**

*Odsjek za kulturu, medije i menadžment*

*Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku*

maja.harsanji@aukos.hr

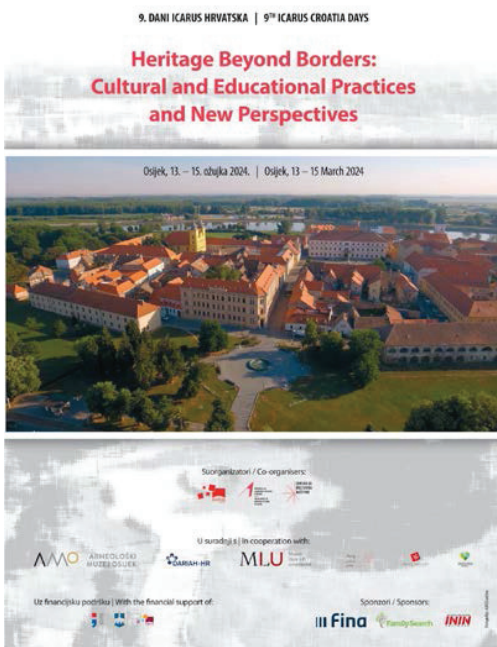
UDK/UDC: 930.25(497.5 Osijek)"2024" (047)

**Izvještaj sa**  
**9. DANI ICARUS HRVATSKA**  
**„Baština bez granica: kulturne i edukacijske prakse i nove**  
**perspektive“, Osijek, 13. – 15. ožujka 2024.**

**Conference Report of the 9<sup>th</sup> ICARUS CROATIA DAYS**  
**„Heritage Beyond Borders: Cultural and Educational Practices and New**  
**Perspectives“, Osijek, March 13–15, 2024.**

Na Akademiji za umjetnost i kulturu u Osijeku u osječkoj Tvrdi, od 13. do 15. ožujka 2024. godine održan je trodnevni međunarodni znanstveno-stručni skup 9. Dani ICARUS Hrvatska: „Baština bez granica: kulturne i edukacijske prakse i nove perspektive“. Skup je okupio više od 300 sudionika iz različitih zemalja - Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Italije, Mađarske, Slovenije, Srbije, Latvije, Estonije, Njemačke, Izraela i Sjedinjenih Američkih Država.

Velik odaziv na deveto izdanje ovog skupa potvrđuje važnost i kontinuirani rad ICARUS Hrvatska, što se ogleda u njihovoj predanosti očuvanju povijesne i kulturne baštine, promociji dostupnosti arhivskih izvora putem suvremenih tehnologija te jačanju međuinstitucionalne i međunarodne suradnje u području znanosti i umjetnosti, ali i struke.



Uz ICARUS Hrvatska, ovogodišnji suorganizatori skupa bili su Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku te Centar za kulturnu baštinu.

Tema skupa bila je interdisciplinarna, obuhvaćajući razna područja interesa znanstvenika, stručnjaka iz prakse, ali i drugih entuzijasta, čime je zadržala znanstveno-stručni karakter. Poziv za sudjelovanje bio je otvoren prije svega za arhiviste, knjižničare, muzeologe, povjesničare umjetnosti, stručnjake za baštinu, teatrološke stručnjake, ali i druge znanstvenike iz područja društvenih i humanističkih znanosti te umjetnike iz umjetničkog područja.

Organizatori su osmislili bogat trodnevni program u kojemu je sudjelovalo oko 140 izlagača. Njihove teme obuhvaćale su područja kulturnih i kreativnih industrija, uključujući arhive, knjižnice, muzeje, novine i topoteke, kao i rasprave o razvoju publike, digitalizaciji, medijima, migracijama i obrazovanju. Na skupu su predstavljeni međunarodni projekti i inicijative usmjerene na istraživanje kreativnih mogućnosti te suradničke pristupe u komunikaciji kulturne i povijesne baštine, s posebnim naglaskom na program Kreativne Europe, razvoj publike i primjenu digitalnih alata u baštinskim institucijama.



Prilog 2. Učesnici skupa „9. dani ICARUS Hrvatska“.

Prvi dan skupa uključivao je dvije sesije, panel raspravu, dvije radionice i projekciju filma. Sesije pod nazivima „Archives and Society“ i „Cultural Heritage & Digital Transformation“ ponudile su zanimljive primjere arhiva, poput arhiva Dubrovačke Republike te arhiva iz Latvije i Estonije, a raspravljano je i o izazovima digitalizacije u kulturnim institucijama. Na panelu „Topotheque Panel“ sudjelovali su izlagači i slušatelji, predstavljajući topoteke iz Hrvatske, kao i iz Bosne i Hercegovine te Srbije, a održane su i radionice „eHeritage Platform“ i „Family Search Digital Reading Room“. Biografski igrano-dokumentarni film „Sanjar s tamburom“ o Paji Kolariću - filantropu, pjevaču,

političaru, skladatelju, sviraču, tekstopiscu i začetniku hrvatske tamburaške glazbe, prikazan je u Salonu Akademije.

Drugog dana skupa održana su brojna predavanja u okviru paralelnih sesija - „Archives and Traces of Migration I“, „Creative Heritage“, „Archives & Community“, „Archives & Community“ te „Audience Development in GLAM Surroundings“, panel „Baština bez granica u programima Unije: Obzor Europa | Kreativna Europa | Građani, jednakost, prava i vrijednosti“ te radionica „ATOM WORKSHOP“. Poseban naglasak stavljen je na multidisciplinarnost, umrežavanje i suradnju u očuvanju i interpretaciji baštine. Predstavljene su inovativne metode digitalizacije, poput interaktivnih platformi, s ciljem šire dostupnosti baštine.

Za sudionike je organiziran i kulturni program, uključujući posjet Muzeju osobnih priča i promociju zbornika „Hrvatska izvan domovine V“. Drugi je dan završen neformalnim druženjem sudionika skupa uz večeru.

Zadnjeg dana skupa održane su sesije poput „Engaging with Heritage“, „Archival Treasures“ i „Heritage Research“, s posebnim fokusom na digitalne tehnologije poput virtualne stvarnosti i umjetne inteligencije. Istaknuta je njihova uloga u istraživanju, interpretaciji i dijeljenju baštine.

Tijekom trajanja skupa sudionici su imali priliku besplatno posjetiti Muzej Slavonije, Muzej likovne umjetnosti i Arheološki muzej u Osijeku.

Skup je naglasio važnost brige o kulturnoj baštini u suvremenom kontekstu, ističući važnost suradnje među stručnjacima i institucijama te povezivanja s publikom. Rezultat su nova partnerstva i ideje za buduće projekte.

Detaljan program skupa koji je bio popraćen od strane lokalnih i nacionalnih medija, dostupan je na poveznici: <https://www.icarushrvatska.hr/icaruscroatiadays>.

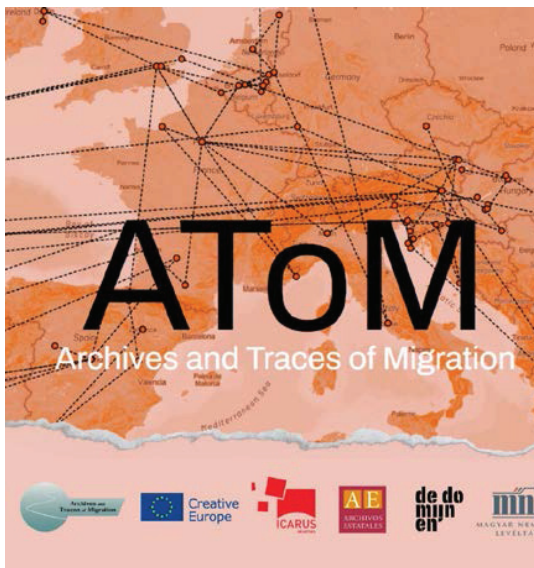
**Doc. dr. Vlatka LEMIĆ**  
*ICARUS Hrvatska / Sveučilište u Zagrebu*  
info.icarushr@gmail.com

UDK/UDC: 930.25:061.7:314.7(4/9)

## **IZLOŽBENE AKTIVNOSTI PROJEKTA „Arhivi i tragovi migracija – AToM“**

### **EXHIBITION ACTIVITIES OF THE PROJECT „Archives and Traces of Migration – AtoM“**

Međunarodni projekt Kreativne Europe „Arhivi i tragovi migracija – AToM“ (2022 – 2025)<sup>1</sup> istražuje transnacionalne kontekste migracija i dijaspore kroz arhivsku i arhivističku perspektivu. Glavni dio projekta usmjeren je na dvije teme: čuvanje arhivske baštine o migracijama i istraživanje modela dokumentiranja prošlih i sadašnjih migracija. Voditelj projekta je ICARUS Hrvatska, a partneri su Ministarstvo kulture i sporta: Španjolski državni arhiv (Ministerio de Cultura y Deporte: Archivos Estatales de España), Nacionalni arhiv Mađarske (Magyar Nemzeti Levéltár) te Zaklada de Domijnen (Stichting De Domijnen) iz Nizozemske, uz pridruženog partnera Coöperatie Erfgoed

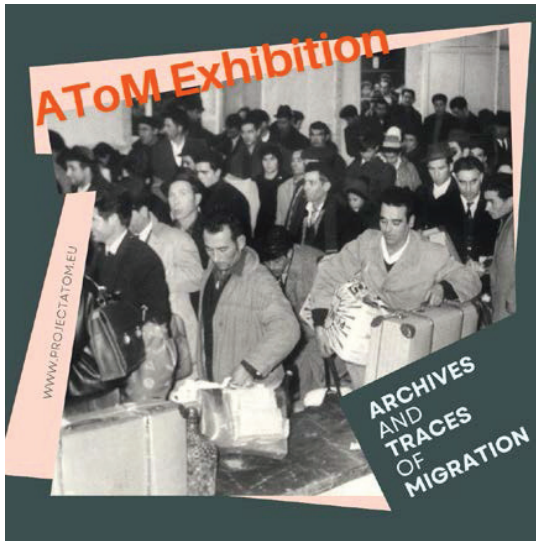


Prilog 1. Početna stranica AToM izložbe.

<sup>1</sup> AToM virtualna izložba: <https://atomexhibition.mnl.gov.hu/>; Instagram: @atom.exhibition; X/Twitter: @AtoMexhibition; Facebook: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61561334499083>; AToM usmene povijesti: <https://projectatom.eu/index.php/oral-histories/>; AToM PričeIzArhiva: <https://www.icarushrvatska.hr/priceizarhiva>; Katalog AToM izložbe: <https://drive.google.com/file/d/1yWhcmqC4m6fg0hMprXVYdRnZE3oCQGV8/view>

Limburg iz Nizozemske. Realizacija projekta odvija se kroz četiri međusobno povezanih skupina aktivnosti, popraćene njihovom diseminacijom na društvenim mrežama na nacionalnim jezicima. Prva uključuje izradu edukacijskog priručnika namijenjenog arhivistima i drugim dokumentarnim baštinskim stručnjacima te provođenje edukativnih radionica u partnerskim ustanovama. Druga skupina aktivnosti obuhvaća sakupljanje, arhiviranje i objave usmenih povijesti osoba koje su migrirale. Treći dio aktivnosti odnosi se na stvaranje specijaliziranih obavijesnih pomagala uz sudjelovanje članova zajednica /useljenika i iseljenika, a četvrti dio čine zajednička virtualna izložba i pojedinačne izložbe u državama partnera.

Slijedom rasporeda projektnih aktivnosti u srpnju 2024. je javnosti predstavljena virtualna izložba „Arhivi i tragovi migracija“ koja omogućuje



Prilog 2. AToM izložba.

pregled i praćenje osobnih narativa zabilježenih u dokumentarnoj i arhivskoj građi, kao i usmena svjedočanstva. Arhivski tragovi migracija raspršeni su diljem svijeta, a izložba naglašava kompleksnost istraživanja migracija za znanstvenike, članove migrantskih zajednica i njihove potomke. Uz konzorcij projektnih partnera, udruzi ICARUS Hrvatska su se u pripremi izložbe kao suradnici pridružili Državni arhiv u Bjelovaru, Državni arhiv u Pazinu i Muzej lokalne povijesti iz Tinjana.

U stvaranju virtualne izložbe AToM partneri su surađivali s povijesnim i suvremenim pripadnicima iseljeničkih i useljeničkih zajednica u Hrvatskoj, Mađarskoj, Nizozemskoj i Španjolskoj te njihovim dijasporama i zajednicama nacionalnih manjima. Virtualna izložba bavi se migracijama ljudi kroz arhivsko i dokumentarno gradivo, prikazujući životne priče poznatih povijesnih ličnosti na nacionalnoj razini te manje poznatih pojedinaca značajnih za svoje obitelji i lokalne zajednice. Španjolski državni arhiv prikupio je priče emigranata Španjolskog građanskog rata, Mađarski nacionalni arhiv priče sudionika revolucije 1956. godine u Mađarskoj, a arhivisti i muzealci iz nizozemske Zaklade De Domijnen usredotočili su se na ekonomsku emigraciju iz područja oko grada Sittard-Gellena. Priče iz Hrvatske su raznolike: Državni arhiv iz Pazina priredio je dvije priče; o životu Stojana Brajše te, zajedno s Muzejom



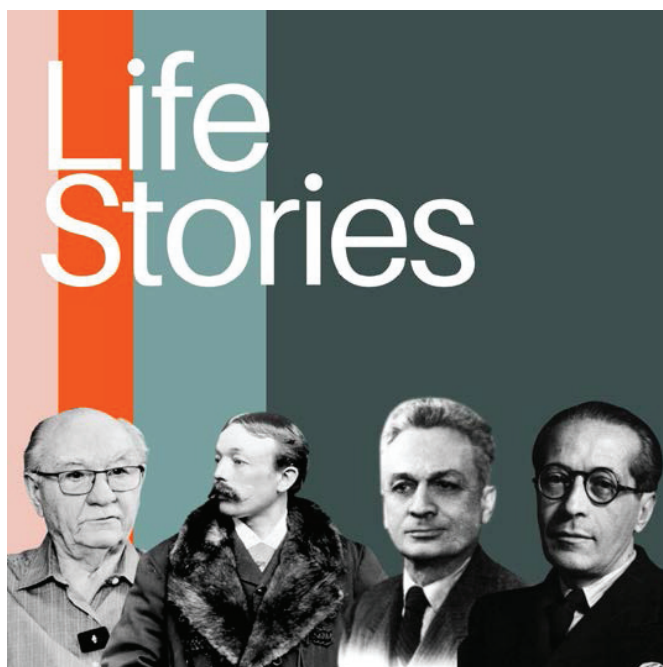
lokalne povijesti iz Tinjana, onu o obitelji Depiera iz Tinjana i Vittoriu Depieru. Državni arhiv u Bjelovaru je u suradnji s obitelji Uhlir ispričao priču češke useljeničke obitelji koja je na bjelovarsko područje stigla krajem 19. stoljeća te priču o Aloisu Dočkalu. Za realizaciju pripovijedanja izabrana je perspektiva životnih priča i pogleda na migracijska iskustva odozdo, kroz dokumente i naraciju osoba i obitelji koje su u njima sudjelovale. Dizajn virtualne izložbe osmislili su suradnici Mađarskog nacionalnog arhiva Krisztián Szabó i Attila Bátorfy, a i informacije i arhivski zapisi vizualizirani su kroz tzv. *scrollytelling* pristup pri kojem se korisnik kreće mrežnom stranicom na interaktivan način prateći zadani slijed prikaza, koji je ovdje određen migracijskim kretanjima i dokumentima kojima su ona dokumentirana. Životne priče moguće je pratiti kroz kretanje globusom, a izložba se također prikazuje i putem društvenih mreža (Instagram, Facebook i X/Twitter) koje prate migracije ljudi te arhivsku i dokumentarnu građu koja ih prati. Svaki je post povezan s interaktivnom kartom, nudeći tehnike vizualizacije sadržaja koje omogućuju istraživanje migracija na jedinstven i inovativan način, a u razdoblju od srpnja 2024. do siječnja 2025. planirano je da svaki partner objavi 80 postova na Facebook-u, 150 na X-u te 100 na Instagramu.



Prilog 3. *Atom Facebook stranica*

Projektne zaduženja arhiva i drugih uključenih suradničkih ustanova i organizacija uključivale su prikupljanje dokumentarnog materijala i osobnih svjedočanstava kroz usmenu povijest, kako bi uključili raznolike narative o migracijskim iskustvima i njihovim utjecaju na obitelj i potomke. Usmene povijesti i dalje se aktivno prikupljaju te su osim virtualne izložbe dodatno objavljene na AToM mrežnim stranicama. Uz suradnike čije su priče korištene u virtualnoj izložbi, ICARUS Hrvatska je tijekom trajanja projekta okupio i druge raznovrsne partnere čiji su materijali objavljeni u pojedinim projektним aktivnostima: fizičkoj izložbi koja je organizirana u Državnom arhivu u

Bjelovaru u listopadu 2024. odakle će putovati dalje, na suradničkoj platformi #PričeIzArhiva te u snimljenim intervjuima. Tako su na putujućoj izložbi i u popratnom katalogu zastupljene i priče iz Državnog arhiva u Dubrovniku, Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Instituta za etnologiju i folkloristiku, Arhiva likovnih umjetnosti HAZU, Arhiva Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, kao i one koje su prikupili individualni istraživači iz Dubrovnika, Bjelovara i Istre.



Prilog 4. Materijali predstavljeni na AtoM izložbi

Uz njih su na platformi #PričeIzArhiva objavljene i priče o Alfredu Fischeru iz Osijeka te slanju hercegovačke djece u Hrvatsku tijekom prvog svjetskog rata, a dodatno su kroz usmene povijesti predstavljene i priče hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka iz Sjeverne i Južne Amerike. Kako migracije izgrađuju stalnu nit europske i svjetske povijesti, razvidno je da odabrane AToM priče čine samo mali izbor iz osobnih, obiteljskih i zajedničkih događaja koje arhivi i uključene zajednice svakodnevno dokumentiraju i predstavljaju. Njihovim predavljanjem na izložbama i u drugim projektnim aktivnostima želi se naglasiti uloga i potencijal arhiva kao mjesta komunikacije između zajednica, kultura i vremenskih perioda.



**UPUTE SARADNICIMA //**  
**INSTRUCTIONS TO ASSOCIATES**



## UPUTE SARADNICIMA

Časopis *Arhivski pogledi* publikuje se u izdanju Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. U časopisu se objavljuju radovi iz područja arhivske teorije i prakse, historije, pomoćnih historijskih i informacionih nauka, kao i nova izdanja/prikazi i ocjene stručnih i naučnih publikacija i časopisa, te novosti/izvještaji sa naučnih i stručnih skupova iz zemlje i inozemstva.

Radovi koji pristignu za časopis *Arhivski pogledi* podliježu recenziji od strane eminentnih stručnjaka i naučnika iz oblasti arhivistike i historije, kojima će biti određena njihova naučna, stručna, ili pak druga vrijednost i klasifikacija. Kategorizaciju radova za časopis *Arhivski pogledi* predlaže autor rada i to: *Izvorni naučni rad*, *Pregledni naučni rad*, *Stručni rad* i *Drugo/Ostalo*. Radovi treba da budu neobjavljeni i da predstavljaju lični doprinos autora određenoj temi iz oblasti arhivske teorije i prakse, historije, pomoćnih historijskih i informacionih nauka.

Obim radova (članaka) može iznositi najmanje 5 i najviše 16 stranica i 5 ilustracija, a za nova izdanja/prikaze i ocjene (kao i druge priloge) 3 do 6 stranica teksta.

### Struktura članka treba biti slijedeća:

- ime i prezime sa e-mail adresom autora i nazivom ustanove u kojoj je zaposlen,
- naslov rada,
- apstrakt na jeziku članka (oko 300 riječi) sa ključnim riječima (5-10 riječi) koji se donose poslije naslova članka,
- prevod naslova rada, apstrakta i ključnih riječi na engleski jezik,
- tekst samog članka (uvodne napomene, razrađena tema sa podnaslovima, zaključak/rezime),
- sažetak (zaključak, rezime) na engleskom jeziku obima oko 200 riječi.
- bibliografiju korištenih izvora i literature.

Prilozi koji se dostavljaju trebaju biti napisani u elektronskoj formi u nekoj od verzija MS WORD programa (doc ili docx), te snimljeni na formatu MS WORD dokumenta.

Rad se dostavlja u Times New Roman vrsti slova, veličine od 12 tačaka, na formatu A4, (jednostruki pored) za tekst, odnosno od 10 tačaka za fusnote koje se donose ispod teksta.

Naslov priloga piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold), a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic).

Ilustracije treba da budu jasne i oštre u crno-bijeloj ili kolor tehnici. Prilozi se dostavljaju elektronskom poštom ili na nekom od digitalnih nosača informacija.

Radove (članke) neophodno je poslati najkasnije do 31. oktobra tekuće godine. Radovi koji dobiju pozitivnu ocjenu recenzenata, bit će objavljeni u časopisu *Arhivski pogledi*. Rukopisi ne podliježu vraćanju. Radovi se štampaju latinicom i ćirilicom.

Primjerak rukopisa poslati poštom na adresu Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona ili na e-mail adresu **daztk.tz@gmail.com**, sa naznakom „za časopis **Arhivski pogledi**“. Autori imaju pravo na besplatan primjerak časopisa u kojem im je objavljen rad.

*Napomena:* Uz rad idu fusnote (podnožne napomene).

### **Kako pisati podnožne napomene:**

1. ime i prezime autora – normal
2. naslov knjige, zbornika, publikacije – kurziv
3. naslov članka – normal (bez navodnika)
4. naslov novina i časopisa – kurziv
5. naslov zakona – kurziv
6. naziv službenih glasila normal sa navodnicima
7. Isto – kurziv.

### ***Citiranje arhivskih izvora:***

Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond: Ministarstvo prosvjete Bosne i Hercegovine (dalje: MPBiH), k-231, dok. 1001/48, *Materijal sa konferencije po pitanju narodnog prosvjeđivanja*, 1-2. oktobar 1946. Napomena: Navesti naziv dokumenta u kurzivu. Ako se radi o neobrađenoj građi, navesti osnovne podatke o dokumentu, u smislu pošiljaoca, adrese i datuma.

### ***Citiranje knjige:***

Vlatka Lemić, *Arhivi i digitalno doba*, Zagreb 2019, 133. (kod broja strane ne pisati str.).

Kad se ista knjiga citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 81.

Kad se ista knjiga ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedenu knjigu. (npr. V. Lemić, *Arhivi i digitalno doba*).

### ***Citiranje radova u časopisima:***

Izet Šabotić, „Hibridno arhiviranje“ i korisnička funkcija arhivske građe, *Arhivski zapisi*, god. XXI/2014, br. 1, Državni arhiv Crne Gore, Cetinje 2015, 119.

Kad se isti rad citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 125.



Kad se isti rad ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedenu literaturu. (npr. I. Šabotić, *Hibridno arhiviranje*).

***Citiranje radova u zbornicima:***

Hrvoje Stančić, Arian Rajh, Integracija digitaliziranog i digitalnog gradiva u jedinstveni arhiv elektoničkih zapisa, *12. seminar „Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture”*, Zbornik radova, Zagreb 2009, 85-88.

Kad se isti rad citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 92.

Kad se isti rad ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedenu literaturu. (npr. H. Stančić, A. Rajh, *Integracija digitaliziranog i digitalnog gradiva*).

***Citiranje članaka u novinama:***

„Novi udarac napukloj Jugoslaviji”, *Oslobođenje*, god. XLVIII, br. 356, Sarajevo, 12. septembar 1991, 6.

Napomena: Ako članak ima autora, navesti i autora (kako je naveden u potpisu). Kad se isti članak citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*.

Kad se isti članak ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv, koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedene novine. (npr: Novi udarac napukloj Jugoslaviji, *Oslobođenje*).

***Citiranje službenih glasila:***

*Odluka o priznavanju državnosti SR Bosne i Hercegovine*, „Službeni list SR Bosne i Hercegovine”, godina XLVII, broj 37, od 23. decembra 1991, 1085.

***Citiranje sa interneta:***

Mirsad Rogatica, *Arhivska građa Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1883-1895-Rogatica*, <http://rogatica-bih.blogspot.com/2015/02/arhivska-graa-islamske-zajednice-u-bih.html> (Pristup: navesti dan, mjesec i godinu pristupa).

**Adresa Redakcije: Turalibegova br. 24 (PP 120)**

**(za časopis „Arhivski pogledi”)**

**75000 Tuzla – Bosna i Hercegovina**

**E-mail: daztk.tz@gmail.com**

**Redakcija časopisa  
*Arhivski pogledi***

## INSTRUCTIONS TO ASSOCIATES

The journal *Arhivski pogledi // Archival Views* is published by the Association of Archival Employees in Tuzla Canton. The journal publishes papers in the field of archival theory and practice, history, auxiliary historical and information sciences, as well as new editions / reviews of professional and scientific publications and journals, and news / reports from scientific and professional conferences from the country and abroad.

Papers submitted to the journal are subject to review by eminent experts and scholars in the field of archival science and history, who will determine their scientific, professional, or other value and classification. The categorization of papers for the journal *Archival Views* is proposed by the author of the paper, namely: *Original scientific article*, *Review scientific article*, *Professional article* and *Other*. Papers should be previously unpublished and represent the author's personal contribution to a particular topic in the field of archival theory and practice, history, auxiliary historical and information sciences.

The volume of papers (articles) can be a minimum of 5 and a maximum of 16 pages and 5 illustrations, and for new editions / reviews and ratings (as well as other attachments) 3 to 6 pages of text.

### **The structure of the article should be as follows:**

- *name and surname with the e-mail address of the author and the name of the institution in which he is employed,*
- *title of the paper,*
- *abstract in the language of the article (about 200 words) with key words (5-10 words) that are passed after the title of the article,*
- *translation of the title of the paper, abstract and keywords into English,*
- *the text of the article itself (introductory remarks, elaborated topic with subheadings, conclusion / summary),*
- *abstract (conclusion, summary) in English of about 200 words.*
- *bibliography of used sources and literature.*

Attachments that are submitted should be written in electronic form in one of the versions of MS WORD programs (doc or docx), and recorded in the format of MS WORD document.

The paper is submitted in Times New Roman typeface, size 12 points, in A4 format, (single line spacing) for the text, or 10 points for the footnotes that are brought below the text.

The title of the article is written in capital letters (bold), subtitles in small letters (bold), and abstracts, original terms and names in a foreign language in italics (italic). Illustrations should be clear and sharp in black and white or color. Attachments are submitted by e-mail or on one of the digital media.

Papers (articles) must be sent no later than October 31 of the current year. Papers that receive a positive reviewer's review will be published in the journal *Arhivski pogledi*. Manuscripts are non-refundable. Papers are printed in Latin and Cyrillic.

A copy of the manuscript should be sent by mail to the address of the Association of Archival Employees of Tuzla Canton or to the e-mail address [daztk.tz@gmail.com](mailto:daztk.tz@gmail.com), with the note „**for the journal Archival Views**“. Authors are entitled to a free copy of the journal in which their work was published.

Note: Footnotes (footnotes) accompany the paper.

### **How to write footnotes:**

1. name and surname of the author - normal
2. title of the book, collection, publication - italics
3. article title - normal (without quotes)
4. title of newspaper and magazine - italics
5. title of the official publications - italics
6. name of official gazettes normal with quotation marks
7. Same - italics.

### ***Citing archival sources:***

Archives of Bosnia and Herzegovina (hereinafter: ABiH), fund: Ministry of Education of Bosnia and Herzegovina (hereinafter: MPBiH), k-231, doc. 1001/48, *Material from the Conference on Public Enlightenment*, 1-2. October 1946. Note: Indicate the name of the document in italics. In the case of unprocessed material, provide basic information about the document, in terms of sender, address and date.

### ***Book citation:***

Vlatka Lemić, *Archives and the Digital Age*, Zagreb 2019, 133. (do not write „page number“).

When the same book is quoted in the next footnote, put: *Ibid*, 81.

When the same book is cited again elsewhere in the paper, use the abbreviated title that will be defined in the opening footnote for that book. (eg V. Lemić, *Archives and the Digital Age*).

### ***Citation of papers in journals:***

Izet Šabotić, Hybrid archiving and the user function of archival material, *Archival records*, vol. XXI / 2014, no. 1, State Archives of Montenegro, Cetinje 2015, 119.

When the same work is cited in the following footnote, put: *Ibid*, 125.

When the same paper is cited again elsewhere in the paper, use the abbreviated title that will be defined in the opening footnote for the cited literature. (eg I. Šabotić, *Hybrid archiving*).

***Citation of papers in proceedings:***

Hrvoje Stančić, Arian Rajh, Integration of Digitized and Digital Material into a Unified Archive of Electronic Records, *12th seminar „Archives, Libraries, Museums: Possibilities of Cooperation in the Environment of Global Information Infrastructure”*, Proceedings, Zagreb 2009, 85-88.

When the same work is cited in the following footnote, put: *Ibid*, 92.

When the same paper is cited again elsewhere in the paper, use the abbreviated title that will be defined in the opening footnote for the cited literature. (eg H. Stančić, A. Rajh, *Integration of digitized and digital material*).

***Citing newspaper articles:***

„A new blow to the cracked Yugoslavia“, *Oslobođenje*, vol. XLVIII, no. 356, Sarajevo, 12 September 1991, 6.

Note: If the article has an author, state the author (as stated in the signature).

When the same article is cited in the following footnote, put: *Ibid*.

When the same article is cited again elsewhere in the paper, use an abbreviated title, which will be defined in the opening footnote for the newspaper. (eg: A new blow to a cracked Yugoslavia, *Oslobodjenje*).

***Citing official gazettes:***

*Decision on Recognition of the Statehood of the FR of Bosnia and Herzegovina*, „Official Gazette of the FR of Bosnia and Herzegovina”, year XLVII, No. 37, dated 23 December 1991, 1085.

***Quoting from the Internet:***

Mirsad Rogatica, *Archives of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina from 1883-1895-Rogatica*, <http://rogatica-bih.blogspot.com/2015/02/arhivska-graa-islamske-zajednice-u-bih.html> (Accessed: specify the day, month and year of access).

**Editorial office address: Turalibegova br. 24 (PP 120)  
(for the journal „Archival Views“)  
75000 Tuzla - Bosnia and Herzegovina  
Email: daztk.tz@gmail.com**

**Journal editorial office  
Archival Views**

**O AUTORIMA //**  
**ABOUT THE AUTHORS**



## Prof. dr. Edin RADUŠIĆ

Dr. Edin Radušić je redovni profesor na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Naučno se bavi historijom Bosne i Hercegovine u 19. i 20. stoljeću u širem evropskom kontekstu s posebnim fokusom na diplomatsku i društvenu historiju. Autor je tri knjige *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine* (2013) i *“Bosnian Horrors“. Antiturski narativi o Bosni u britanskom javnom diskursu i njihove političke posljedice 1875-1878.* (2019) i *Dvije Bosne: Britanske putopisne i konzularne slike Bosne i Hercegovine, njenog stanovništva i međusobnih odnosa* (2019). Pisao je knjige u saradnji s drugim autorima, udžbenike i priručnike historije i brojne naučne i stručne članke koji su objavljeni na bosanskom, engleskom, njemačkom i arapskom jeziku. Učestvovao je na brojnim konferencijama i u više domaćih i međunarodnih projekata.



## Izr. prof. dr. Miroslav NOVAK

Diplomirao je historiju i sociologiju kulture na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani. Od 1986. zaposlen je u Pokrajinskom arhivu Maribor. U razdoblju 1995-1996. prvo je bio vršitelj dužnosti, a zatim od 1996. do 2000. godine i direktor ove ustanove. Od 2000. zaposlen je kao arhivist s doktoratom znanosti, te je 2007. godine stekao najviše arhivsko stručno zvanje – arhivski savjetnik.

Postdiplomski studij završio je na Sveučilištu u Zagrebu, gdje je 1999. promoviran u doktora društvenih znanosti – znanstveno područje: informacijske znanosti. Njegov znanstveno-istraživački rad u početku je bio usmjeren na historiografiju i arhivistiku, a u novije vrijeme na arhivske stručne i informacijske probleme suvremene arhivistike.

Svoju pedagošku karijeru započeo je kao predavač arhivistike na Višoj stručnoj školi u mariborskoj drvo-prerađivačkoj školi, a zatim je nastavio prvo kao docent na fakultetu DOBA u Mariboru, a od 2013. u Alma Mater Europaea ECM Maribor, gdje je izvanredni profesor arhivistike od 2018. godine.

Autor je više od 470 objavljenih radova povezanih s arhivistikom, informatikom i historiografijom, te je registrirani istraživač pod SICRIS brojem 12772.

**Doc. dr. Tatjana HAJTNIK**

Tatjana Hajtnik je doktorica računarstva i informatike s dugogodišnjim iskustvom stečenim u tvrtkama, javnom sektoru i državnoj upravi. Karijeru je započela kao sistem administrator na velikim računalnim sustavima i administrator baza podataka, što joj je omogućilo da stekne duboko razumijevanje informacijskih i podatkovnih sistema. Od 1999. do 2006. godine intenzivno se posvetila pitanjima informacijske sigurnosti u državnoj upravi. Kao voditeljica implementacije suvremenih standarda informacijske sigurnosti u Centru Vlade Republike Slovenije za informatiku, bila je ključni akter u uspostavi sistemskih rješenja koja su osigurala veću zaštitu podataka u državnoj upravi i široj javnoj upravi.

Od 2006. godine vodi Odsjek za elektroničko arhivsko gradivo i računalnu podršku u Arhivu Republike Slovenije. Osim razvoja informacijskog sistema Arhiva Republike Slovenije, aktivno se bavi i područjem elektroničkog arhiviranja te je sudjelovala u uspostavi metodologije za certificiranje opreme i usluga za elektroničku pohranu. Također je pridonijela razvoju procedura za potvrđivanje internih pravila za snimanje i dugoročnu pohranu digitalnog materijala.



Od 2007. godine uključena je u proces ažuriranja nacionalnog zakonodavstva na području elektroničkog arhiviranja i ima važnu ulogu u pripremi strategija i akcijskih planova za razvoj slovenskog elektroničkog arhiva (e-ARH.si). Vodila je nekoliko ključnih faza razvoja e-ARH.si koje su financirane iz Europskog socijalnog fonda (do 2021) i kasnije iz Plana otpornosti i oporavka (od 2022. pa dalje).

Kao docentica na Alma Mater Europaea predaje kolegije vezane uz elektroničko arhiviranje, informacijsku infrastrukturu i sigurnost na sve tri razine studijskog programa (preddiplomski, magistarski, doktorski). Njezina predavanja i istraživački rad usmjereni su na razvoj suvremenih pristupa dugoročnoj pohrani elektroničkog materijala te osiguravanju sigurne i pouzdane informacijske infrastrukture.

Redovito objavljuje znanstvene i stručne članke i knjige na temu elektroničkog arhiviranja i informacijske sigurnosti. Njezin rad usmjeren je na pružanje inovativnih i održivih rješenja za sigurnu dugotrajnu pohranu digitalne građe, čime značajno pridonosi razvoju arhivske struke u Sloveniji i šire.



## Doc. dr. Enver UJKANOVIĆ

Enver Ujkanović je rođen 5. februara 1967. godine u Tutinu, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Diplomirao je na Filološkom fakultetu u Prištini 1991. godine, odsjek Orijentalistika. Magistrirao i doktorirao na Filološkom fakultetu u Beogradu na Katedri za arapski jezik. Radio je kao profesor arapskog jezika u Medresi „Gazi Isa-beg“ i Fakultetu za islamske studije u Novom Pazaru do 2008. godine. Danas radi u Istorijskom arhivu „Ras“ u Novom Pazaru.

Ustanove zaposlenja i angažmani: Biblioteka “Gazi Isa-beg” Novi Pazar, bibliotekar 1994-1996; izdavačka djelatnost “El-Kelime” Novi Pazar, urednik 1996-1998; Internacionalni univerzitet, Fakultet za arapski jezik i književnost, Novi Pazar, asistent za arapski jezik, 2004-2008; gostujući profesor na IPA-i u Zenici, Fakultet za arapski jezik i književnost, 2018. i dalje.



## Doc. dr. Izet HADŽIĆ

Izet Hadžić, doktor političkih nauka, rođen je 1963. godine u Petrovicama, općina Kalesija, gdje je završio osnovnu školu, a potom srednju Saobraćajno-tehničku školu u Tuzli i Saobraćajni fakultet u Sarajevu. Od septembra 1987. do januara 1991. godine radio je kao profesor u Saobraćajno-tehničkoj školi u Tuzli. U politički rad aktivno se uključio od 1990. godine. Do 1996. obavljao je više odgovornih dužnosti, među kojima i dužnost Predsjednika Skupštine Okruga Tuzla i Predsjednika Tuzlansko-podrinjskog kantona. Od 1995. do 2006. biran je kao poslanik u predstavničke organe Tuzlanskog kantona, Federacije i države Bosne i Hercegovine u više saziva. Sudjelovao je u organizovanju odbrane Bosne i Hercegovine i izgradnji i učvršćivanju institucija Okruga i Tuzlansko-podrinjskog kantona (Univerzitet, Kantonalna televizija i dr), izgradnji i obnovi infrastrukture itd. U međuvremenu upisao je postdiplomski studij i magistrirao na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu 2002. godine. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, 2015. godine. Tri godine ranije izabran je za višeg asistenta, a poslije doktorata za docenta na užoj naučnoj oblasti “Politologija” Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Autor je knjige *Međusobna ovisnost političkog izbornog i stranačkog sistema Bosne i*



*Hercegovine* i oko 30 stručnih i naučnih radova i aktivan učesnik na više domaćih međunarodnih konferencija i skupova.

### **Doc. dr. Vlatka LEMIĆ**

Voditeljica Središnjeg ureda za arhivsku građu Sveučilišta u Zagrebu. Arhivska savjetnica, predavač na studiju arhivistike u Zagrebu i aktivni sudionik raznih stručnih i međunarodnih projekata i inicijativa vezanih uz korištenje i digitalizaciju kulturne baštine (co:op, Time Machine, CREARCH, THEY LIVE i dr). Autorica je stotinjak stručnih i znanstvenih radova i urednica časopisa @rhivi. Potpredsjednica je ICARUS-a i predsjednica ICARUS Hrvatska, članica Izvršnog vijeća EURBICA-e i EGSAH-a, stručnih tijela ICA-e i TMO ambasadorica.



### **Dr. sc. Maja HARŠANJI**

Zaposlena kao viša asistentica na Akademiji za umjetnost i kulturu u Osijeku, Odsjek za kulturu, medije i menadžment. Doktorirala je u području društvenih znanosti, polje ekonomija, te redovito objavljuje znanstvene i stručne radove i sudjeluje na međunarodnim i domaćim znanstvenim skupovima. Njezini istraživački interesi jesu kultura i kreativne industrije s naglaskom na upravljanje finansijama u kulturnim i neprofitnim organizacijama.



### **Dr. sc. Sait Š. ŠABOTIĆ**

Sait (Šefkija) Šabotić je rođen 1966. godine. Osnovnu školu završio je u Nikšiću. Srednjoškolsko obrazovanje stekao je u Nikšiću i Ivangradu (danas Berane). Nakon završene srednje škole upisao je studije historije-geografije na Filozofskom fakultetu u Nikšiću 1984. godine. Iste godine upućen je na odsluženje vojnog roka, nakon čega je, po povratku sa odsluženja, u oktobru 1985. godine započeo slušanje predavanja na odsjeku za historiju-geografiju.

Studije je završio 7. marta 1991. godine, odbranivši diplomski rad na temu *Rožaje od pada pod osmansku vlast do 1912. godine*, pod mentorstvom akademika Miomira Dašića. Od 1992. godine započeo je obavljanje poslova neposrednog izvođača obrazovno-vaspitnog procesa u svojstvu profesora historije-geografije. Pored navedenih poslova bavio se istraživačkim i naučnim radom iz oblasti historije. To ga preporučilo da bude uključen u proces stvaranja udžbenika historije za osnovnu i srednju školu.



Akadske 2006/2007. godine upisao je postdiplomske studije na Studijskom programu za historiju Filozofskog fakulteta u Nikšiću. Nakon toga bio je angažovan za saradnika u nastavi na Studijskom programu za historiju na Filozofskom fakultetu u Nikšiću na više nastavnih predmeta.

Godine 2016. imenovan je za urednika naučno-stručnog časopisa „Glasnik Bihora“, čiji je izdavač Centar za kulturu Opštine Petnjica. Do sada je izašlo 8 brojeva tog časopisa, a 9-ti broj je u pripremi.

Tokom svog bogatog prosvjetnog rada afirmisao se kao autor četiri udžbenika historije za osnovnu školu i tri udžbenika za gimnaziju. Nosilac je zvanja „Nastavnik istraživač“. Doktorsku disertaciju iz oblasti historije odbranio je jula 2024. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli.

Eksterni je saradnik Zavoda za školstvo Crne Gore, predstavnik Zavoda za polaganje stručnih ispita i član recenzentskih komisija. Višegodišnji je saradnik redakcije RTV CG za naučni i obrazovni program.

Učestvovao je na brojnim naučnim skupovima u zemlji i inostranstvu. Član je naučnog odbora Instituta za historiju, demografiju i antropologiju Sandžaka čije je sjedište u Novom Pazaru. Počasni je član *Zavičajnog kluba Bihor*, udruženja koje djeluje u Velikom vojvodstvu Luksemburg. Sekretar je redakcije za publikovanje *Osmanskih (turskih) izvora za istoriju Crne Gore*, projekta CANU čija je realizacija u toku. Živi i radi u Nikšiću.

## **Dr. sc. Jasmina ŽIVKOVIĆ**

Dr. Jasmina Živković je rođena 1964. godine u Požarevcu, gde je završila osnovnu i srednju školu (Požarevačka gimnazija). Obrazovanje je nastavila na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gde je stekla zvanje diplomiranog pravnika. Master i doktorske studije je završila na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu – odeljenje za istoriju. Doktorski rad je odbranila na temu *Zaštita arhivske građe saveznih organa vlasti u Jugoslaviji, 1945-1991.* (mentor akademik dr. Ljubodrag Dimić). Više od dvadeset godina radi u Istorijskom arhivu Požarevac na stručnim poslovima zaštite arhivske građe. Stekla je najviše zvanje u arhivskoj delatnosti u Srbiji – arhivski savetnik.

Veoma je aktivna u arhivskoj delatnosti na državom nivou, bavi se istorijom arhivistike, arhivističkom teorijom i praksom, nastojeći da unapredi arhivistiku i podigne ugled arhivske delatnosti u Srbiji, ali i njenom okruženju.



Više od 20 godina se bavi i istraživačkim radom, zavičajnom i nacionalnom istorijom. Učestvovala je u više izdavačkih i izložbenih projekata Istorijskog arhiva Požarevac, ali i drugih ustanova kulture i zaštite pisanog nasleđa. Takođe je učestvovala na više od 25 stručnih i naučnih skupova iz arhivistike i istorije, na kojima je prezentovala svoje radove, održala više od 20 stručnih arhivističkih radionica i predavanja iz arhivistike, objavila preko 70 samostalnih ili koautorskih stručnih i naučnih arhivističkih i historiografskih radova (arhivskih

izložbi, kataloga, studijskih kataloga, monografija, dva dokumentarno-istorijska filma), a na osnovu arhivske građe koja se čuva u arhivima u Srbiji i okruženju. Dobitnik je *Povelje kulture grada Požarevca* (2007) za doprinos unapređenju zavičajne historiografije i kulture požarevačkog kraja, kao i najznačajnijeg priznanja u arhivskoj delatnosti – nagrade *Zlatna arhiva za 2022. godinu*, za nemerljiv doprinos očuvanju dragocene srpske baštine, kao i *Oktobarske Povelje o nagradi Grada Požarevca* (2024) za izuzetne rezultate i dostignuće u radu na naučnom, obrazovnom, kulturnom, humanitarnom i drugim poljima stvaralaštva. Udata je, živi i radi u Požarevcu.

### Mr. sc. Omer ZULIĆ

Rođen je 1976. godine u Tuzli. U Arhivu Tuzlanskog kantona zaposlen od 2004. godine. Obavljao dužnost direktora JU Arhiv Tuzlanskog kantona od



2014. do 2018. godine, te od 2020. do 2024. godine. Aktuelni je direktor Arhiva Tuzlanskog kantona. Najviše stručno zvanje u arhivskoj struci - arhivski savjetnik stekao je 2014. godine. Angažovan u svojstvu stručnjaka iz prakse na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, Odsjek historija, na kojem je 2013. godine, stekao naučno zvanje, magistar društvenih nauka iz područja historije. Član komisije za polaganje stručnih arhivističkih ispita Tuzlanskog kantona. Član Upravnog odbora Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine i Upravnog odbora

Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine. Član Društva arhivskih

zaposlenika Tuzlanskog kantona. Autor je oko 100 stručnih i naučnih radova objavljenih u stručnim i naučnim časopisima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Sloveniji i Italiji. Koautor publikacije *Arhivska praksa 1998-2017*. Kopriredivač publikacije *Šerijatski sud Tuzla 1894-1946. – analitički inventar*. Učesnik je mnogobrojnih naučnih skupova i konferencija u Bosni i Hercegovini i van njenih granica. Recenzent, urednik i promotor više desetina publikacija, te autor i koautor nekoliko izložbi i kataloga izložbi. Član mnogobrojnih organizacionih odbora, naučnih konferencija i skupova, te redakcija časopisa i publikacija. Oženjen, otac dvoje djece.

### M. Sc. Nina GOSTENČNIK

Nina Gostenčnik is a Slovenian archivist and expert in the field of document and heritage management. She is a master of science in the field of history. She has been working at the Regional Archives Maribor since 2006 and has the title of archival adviser. Her professional work primarily focuses on the management and description of archives related to economic and industrial history, alongside providing guidance to organizations on proper archival practices. Since 2021 she is the directress of the Regional Archives Maribor.



### Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

Rođen u Tuzli 5. 12. 1989. godine. Osnovnu školu završio u Memićima, a srednju školu u Mješovitoj srednjoj školi u Kalesiji – smjer Gimnazija. Na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli upisan je akademske 2008/2009. godine, Odsjek historija, a diplomirao 2012. godine i stekao zvanje *Bachelor historije*. Drugi ciklus studija upisao akademske 2012/2013. godine, a završio 2014. godine i stekao zvanje *Magistar historije*. Akademske 2019/2020. godine upisao je Treći ciklus studija (*Doktorat*), smjer: Historija, studijski program: Historija Bosne i Hercegovine u 19. i 20. stoljeću.



Volonterski-pripravnički staž odradio je u Arhivu Tuzlanskog kantona, a 2016. godine

položio je stručni arhivistički ispit i stekao stručno zvanje *Arhivist*. Od 2022. godine zaposlen u Arhivu Tuzlanskog kantona.

Učestvovao je kao predavač na nekoliko međunarodnih naučnih i stručnih skupova, kao i u pripremi i organizaciji nekoliko naučnih i stručnih skupova održanih u Bosni i Hercegovini iz oblasti historije i arhivistike. Autor je nekoliko desetina naučnih radova iz oblasti historije i arhivistike u referentnim časopisima u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Član je nekoliko društvenih asocijacija iz oblasti historije i arhivistike. Sekretar Redakcije časopisa *Historijski pogledi*, čiji je izdavač Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzle. Urednik časopisa *Arhivski pogledi*, čiji je izdavač Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona.

### Mr. Amel REDŽIĆ

Amel Redžić rođen je 11. septembra 1990. godine u Cazinu. Srednju školu medresu „Reis Džemaluddin ef. Čaušević“ u Cazinu završava 2009. godine. Filozofski fakultet, Odsjek za historiju završio je u Sarajevu 2013. godine i stekao zvanje bachelor historije. Na istom fakultetu je 2016. godine okončao postdiplomski studij i stekao naučni stepen magistar historije. Radio je u nekoliko osnovnih i srednjih škola u Cazinu, Velikoj Kladaši i Bosanskom Petrovcu kao profesor historije, a od 2020. godine zaposlenik je JU Arhiv Unsko-sanskog kantona. Autor je nekoliko tematskih izložbi i nekoliko naučnih i stručnih radova iz oblasti arhivistike i historije. Osim toga promotor je nekoliko publikacija iz oblasti historije. Kao radnik u području kulture svoj doprinos vidi u prikupljanju i očuvanju kulturnog dobra svoga grada i svoje države. Jedan je od osnivača Udruženja historičara – “Veritas historiae” i BZK „Preporod“ Cazin.



## Mr. Душан ГУТЕША

Рођен 1986. године у Банатском Карађорђеву (Зрењанин). Мастер студије историје завршио на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду. Од 2013. године запослен у Државном архиву Србије на пословима сређивања и обраде архивске грађе. Стручно звање архивист стекао 2014. године, а звање виши архивист 2021. године. Поље интересовања су му теме из средњовековне западноевропске културне историје, као и културно-просветна делатност у архивима. Учествовао на неколико домаћих научних и стручних скупова. Аутор је више радова у домаћим часописима и зборницима.



## Mr. Adnan TINJIĆ

Рођен у Тузли, гдје је завршио основно и средње образовање, те стекао звање професора историје и магистра историје на Филозофском факултету Универзитета у Тузли. У Архиву Тузланског кантона запослен је од 2014. године, гдје се бави обрадом архивске грађе, информатизацијом, digitalizацијом, граfičким и web дизајном. Активно учествује на стручним и научним skupовима у земљи и иностранству. Сарадник је међународних пројеката везаних за истраживање Холокауста. Члан је више стручних удружења те коаутор бројних архивских изложби, попут „Оријентална збирка Архива Тузланског кантона – избор докумената“, „Школство у тузланском крају“, „Историјска пруга кроз историјске изворе – 70 година пруге Брчко – Бановићи“ и многих других.



### Mr. Kinana FELIĆ

Kinana Felić rođena je 23. juna 1987. godine u Bihaću. Srednju školu „Gimnazija“ Bihać završila je u Bihaću. Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu završila je 2010. godine i stekla zvanje bachelor prava. Na istom fakultetu je 2013. godine okončala postdiplomski studij i stekla naučni stepen magistar prava. Radila je u Jedinstvenom općinskom organu uprave općine Bihać i Službi za zapošljavanje Unsko-sanskog kantona. Od 2017. godine počinje raditi u JU „Arhiv Unsko-sanskog kantona“, prvo na mjestu sekretara Arhiva, a zatim na mjestu Rukovodioca za opće, pravne, finansijske poslove i zaštitu građe izvan Arhiva. Aktivno učestvuje u radu Društva arhivskih radnika Unsko-sanskog kantona, te član je Upravnog odbora Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine.



### Слободанка ЦВЕТКОВИЋ

Рођена је 1975. године у Шапцу. Дипломирала је на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Од 2000. до 2006. године радила је као професор историје. Од 2006. године ради у Историјском



архиву Пожаревац. Стручно звање архивист стекла је 2007, звање виши архивист 2017, а 2022. звање архивски саветник. Предмет интересовања су јој теме из друштвене и културне историје Србије, посебно међуратног и периода Другог светског рата. Бавила се историјатом архивске службе у Србији и Друштва архивских радника Србије. Током свог досадашњег рада бавила се и конкретним проблемима савремене архивске теорије и праксе и изазовима примене информационих технологија у архивима. Аутор је и коаутор неколико монографија и студија и преко 40 чланака из историје и архивистике. Учествовала је на више домаћих и међународних научних и стручних скупова. Аутор је и уредник веб портала *Архивистика* од 2011. године ([www.arhivistika.edu.rs](http://www.arhivistika.edu.rs)) и истоимене странице на Фејсбуку. Уредник је и администратор веб сајта Архивистичког друштва Србије. Члан је Редакције часописа Историјског архива Пожаревац „Записи“ и уредник Зборника



радова Архивистичког друштва Србије „Архивска грађа у теорији и пракси“ од 2019. године

### **Snežana RADOVIĆ**

Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Srpskom Sarajevu (danas Istočno Sarajevo), a trenutno je doktorant na Pedagoškom fakultetu u Somboru. Svoju profesionalnu karijeru započela je u Narodnoj biblioteci „Stevan Sremac“ u Nišu, gde je tokom dve decenije obavljala raznovrsne poslove, od bibliotekara do pomoćnika direktora zaduženog za bibliotečke poslove. Od 2019. godine obavlja funkciju direktora Istorijskog arhiva Niš. Učesnik je brojnih domaćih i međunarodnih konferencija i koautor više stručnih publikacija. Posvećena je unapređenju arhivske delatnosti i povezivanju kulturnih institucija u Srbiji i regionu.



### **Миљана ЂОРЂЕВИЋ**

У Историјском архиву Ниш запослена од 2001. у Информативно-пропагандној служби са библиотеком (у звању архивског саветника од 2018. године). Била је члан редакције и лектор часописа за историографију, архивистику и хуманистичке науке *Пешчаник* Историјског архива Ниш у првих 20 бројева (2002-2020). Аутор је преко двадесет стручних радова и коаутор десетак изложби Историјског архива у Нишу.



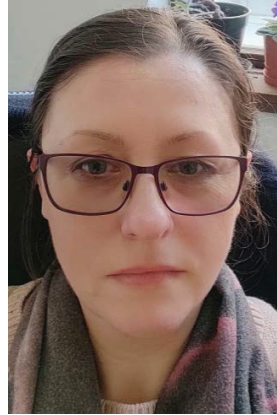
Аутор је изложбе и приређивач каталога о првом Државном архивару др. Михаилу Гавриловићу (*Академик Михаило Гавриловић – историчар, архивист и дипломата*, Историјски архив Ниш, Огранак САНУ у Нишу, Народни музеј у Нишу, Ниш 2018), као и изложбе *Чика Дуџин завет* поводом 130 година од рођења Душана Дуце Ђ. Цветковића (1892-1978), глумца, драмског писца, редитеља, композитора, творца чувене песме „Нишка Бања, топла вода“ (Историјски архив Ниш, 2022).

Коаутор је монографије *У ветром постављеним капућима - Народно позориште Моравске бановине 1930-1941*. (Историјски архив

Ниш, 2017), као и публикације *Архив за почетнике* (Историјски архив Ниш, 2022).

### Selma ISIĆ

Zaposlena u Arhivu Tuzlanskog kantona od 2006. godine. U dosadašnjem radu objavila oko sedamdeset priloga (stručnih i naučnih radova, prikaza i izvještaja), u referentnim stručnim i naučnim časopisima u Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji. Sa stručnim saopćenjima učestvovala na Savjetovanjima arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, učestvovala u organizaciji Savjetovanja „Arhivska praksa“, seminara iz oblasti kancelarijskog i arhivskog poslovanja za registrature, okruglih stolova, naučnih i stručnih skupova, itd. Član je nekoliko arhivskih udruženja: Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine, te Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona gdje je obavljala različite funkcije. Od 2009. do 2018. bila je sekretar redakcije časopisa „Arhivska praksa“, te sekretar redakcije časopisa „Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine“. Učestvuje u organizaciji i realizaciji Konferencije „Tuzlanski arhivski dani“ počev od 2019. godine.



### Hatidža FETAHAGIĆ

Viši arhivist u Arhivu Tuzlanskog kantona. Radi od 2002. godine na radnom mjestu Arhivist za rukovanje građom u depou i rad sa korisnicima.



Zvanje profesora Bosanskog jezika i književnosti stekla je na Filozofskom fakultetu u Tuzli. Radila je u italijanskim humanitarnim organizacijama, kao prevodilac italijanskog jezika. Jednu školsku godinu je radila u Osnovnoj školi “Dobošnica” u Dobošnici, općina Lukavac, gdje je izvodila nastavu iz predmeta Bosanski jezik i književnost. Aktivno je učestvovala u pripremi i realizaciji Međunarodnog stručnog i naučnog savjetovanja „Arhivska praksa” u Tuzli od 2002. do 2018. kao član Organizacionog odbora i učesnik sa izlaganjem stručnih radova. Objavila je više stručnih radova iz oblasti arhivistike, te radova iz arhivske građe, kao i

članaka i prikaza u referentnim časopisima (*Arhivska praksa*, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* i drugi). Koautor je velikog broja arhivskih izložbi. Pripremila je više zapaženih priloga za emisije iz oblasti kulture na RTV TK. Lektorisala je sve brojeve časopisa *Arhivska praksa* od 2012. godine do 2018, i časopisa *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo od broja 41 (2011) do 2020, te brojne druge publikacije i izložbe čiji je izdavač Arhiv Tuzlanskog kantona. Aktivno učestvuje u radu strukovnog udruženja Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, u kome je obavljala i funkciju sekretara, od oktobra 2010. do 2018. godine, te predsjednika u toku 2018. i 2019. godine. Predsjednica je Skupštine Arhivističkog udruženja u Federaciji Bosni i Hercegovine. Predsjednica Organizacionog odbora konferencije „Tuzlanski arhivski dani“ počev od 2019. godine.

### **Almira ALIBAŠIĆ--FIDELER**

Almira Alibašić, viša arhivistica u JU Historijski arhiv Sarajevo, voditeljica Odsjeka za naučno-istraživačku i kulturno-obrazovnu djelatnost. Bavi se sređivanjem arhivskih fondova, pripremom projekata, organizacijom i koordinacijom kulturno-obrazovnog segmenta rada u Arhivu, zastupa Arhiv u međunarodnim asocijacijama (ICA, DARIAH, ICARUS, itd), bavi se promocijom rada Arhiva kroz društvene mreže i web stranicu Arhiva. Autorica je više stručnih članaka i koautorica dvije knjige u izdanju Historijskog arhiva Sarajevo. Također, članica je Upravnog odbora Asocijacije informacijskih stručnjaka: bibliotekara, arhivista i muzeologa (BAM) u aktuelnom sazivu.



### **Nataša MILOŠEVIĆ DULIĆ**

Nataša Milošević Dulić, viši arhivist. Rođena je 1973. godine u Požarevcu, gde je završila osnovnu školu i Gimnaziju. Diplomirala je na Visokoj tehničkoj školi strukovnih studija u Požarevcu, gde je 2015. godine završila i specijalističke studije i stekla zvanje inženjer poljoprivrede za zaštitu bilja-specijalista struke. Od 2007. godine radi u Istorijskom arhivu Požarevac, u Odeljenju za sređivanje i obradu arhivske građe. Zvanje arhivist je stekla u 2016. godini.

Priredila je za publikovanje, u okviru edicije „Naučoinformativna sredstva o arhivskoj građi“, analitičke inventare sa registrima i napomenama



arhivskih fondova „Načelstvo Okruga požarevačkog 1839-1922.“, „Udruženje požarevačkih zanatlija i radenika „Sloga“, 1839-1950.“, „Požarevačka trgovačka omladina, 1903-1947.“ i „Varia 1791-“. Autor je izložbe „Osnovno školstvo u Požarevcu, 1815-1882.“ I koautor više izložbi: „Opštenarodna imovina u Požarevačkom okrugu: 1945-1960.“, „Požarevački Magistrat-Prvi nahijski sud u Srbiji 1821-2011.“, „Zadugarstvo u Požarevačkom okrugu do 1941. godine“, „Srbija i Braničevo u Velikom ratu, 1914-1918.“ i „Arhitektura Požarevca u periodu između dva svetska rata“. Autor je više članaka u časopisima, novinama i magazinima. Predmet interesovanja su joj teme iz društvene i kulturne istorije Srbije s kraja 19. i prve polovine 20. veka.

### **Natali VELIČKOVIĆ**

Natali Veličković, rođena u Prokuplju 1966. godine. Diplomirala na Prirodno-matematičkom fakultetu u Prištini 1992. godine na odseku za biologiju. Zaposlena u Istorijskom arhivu Niš od 1992. godine. Od 2003. godine dobija zvanje višeg arhiviste, a 2008. zvanje arhivskog savetnika. Autor je više naučnih radova, izložbi, kao i učesnik više međunarodnih arhivističkih savetovanja.



### **Nataša RADENKOVIĆ**

Nataša Radenković rođena 25. 1. 1972. godine u Nišu. Diplomirala na Odseku za istoriju na Filozofskom fakultetu u Nišu i stekla zvanje profesor istorije. Radni odnos u Istorijskom arhivu u Nišu je zasnovala 1995. godine u Službi nadzora sređivanja i obrade arhivske građe. Zvanje višeg arhiviste stekla je 2020. godine. Autor više naučnih radova i izložbi, kao i učenik više međunarodnih savetovanja.



## Ahmed HADŽIĆ

Ahmed Hadžić je rođen 23. decembra 1997. godine u Tuzli. Osnovnu školu, a potom gimnaziju „Meša Selimović“ završio je u Tuzli 2016. godine. Iste godine upisao je studij Historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli koji je uspješno završio 2021. godine i time stekao zvanje Bachelor historije. Tokom studija iskazuje interes i posvećenost naučno-istraživačkom radu. Prvo radno iskustvo, u vidu volonterskog-pripravničkog rada na mjestu profesora historije, obavio je u JU Mješovita srednja saobraćajna škola u Tuzli i 12.12.2022. godine uspješno je položio stručni ispit. Trenutno pohađa drugi ciklus studija – studijskog programa Historija Bosne i Hercegovine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Koautor je dva objavljena naučna rada iz oblasti historije, a nekoliko radova trenutno je u fazi objavljivanja.



## Azra MUŠIĆ KARARIĆ

Rođena 3. 8. 1984. godine u Novom Pazaru. Završila Gimnaziju u Novom Pazaru, prirodno-matematički smer 2003. godine. Diplomirala žurnalistiku 2009. godine na Fakultetu humanističkih nauka na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru na temu „Slika žene u štampi Srbije“.

Od maja 2008. godine radila kao novinarka, presenterka i autorka značajnih intervjua i emisija u Javnom preduzeću za informisanje Novi Pazar na Regionalnoj televiziji. Od 2013. do aprila 2021. godine radila kao urednica programa Regionalne televizije, od 2015. privatizovane u RTV Novi Pazar.

Od aprila 2021. radi u Istorijskom arhivu “Ras” u Novom Pazaru kao arhivista.



## Maruška NENEZIĆ

Maruška Nenezic, born on November 14, 1988 in Nikšić. She has been living and working in Kotor since the first year. She completed her basic studies at the “Faculty of Tourism and Hospitality” in Kotor on September 29, 2012.

while she completed her specialist studies at the same Faculty on November 5, 2013. Employed in the Historical Archive of Kotor since 2015.



- Participated with the paper “On the life and scientific research work of Dr. Miloš Milošević based on documents from his legacy”, together with her colleague Jelena Mršulja, at the international scientific and professional meeting Miloš Milošević and the cultural tradition of Boka held in 2023. “

- Participated with a colleague Jelena M. and wrote a paper for *Arhivski pogledi*, no. 4, Tuzla 2023, on the topic “The Importance of Digitizing Austro-Hungarian cadastre records and improving user services for evidentiary purposes at the Historical Archive of Kotor.”

- Participated in the international conference on the 9th day of ICARUS Croatia, “Heritage Beyond Borders”, held in 2024.

- Participated and wrote in 2024 at the ICARUS Convention #32 conference in Novi Sad, “Archives and Research Between the Analog and Digital,” from June, with the topic “Archival Practice of the Historical Archive in Kotor in the context of applying analog and digital data processing of the Austrian cadastre.”

- Wrote a paper for an archival journal “Arxeon” published by the Archives of Vojvodina, Serbia “Municipality of Kotor - Unification of SHS - celebrations and events that marked the year 1919”.

- Wrote a paper for *Arhivski pogledi*, no. 5, Tuzla 2024 “Content of the guide to the archival material of the Historical archive in Kotor, with a special focus on archival collections.”.

## Adnan HADŽIABDIĆ

Adnan Hadžiabdić, profesor historije, rođen 16. 8. 1984. godine u Doboju, osnovnu školu i gimnaziju završio je u Tuzli, a Filozofski fakultet u Sarajevu (grupa historija), 2010. godine. Do sada je radio u Historijskom arhivu Sarajevo, Arhivu Bosne i Hercegovine, Elektroprivredi Bosne i Hercegovine. Sada je zaposlen u Historijskom arhivu Sarajevo na mjestu arhiviste u Službi za evidenciju, nadzor i zaštitu arhivske građe u registraturama.

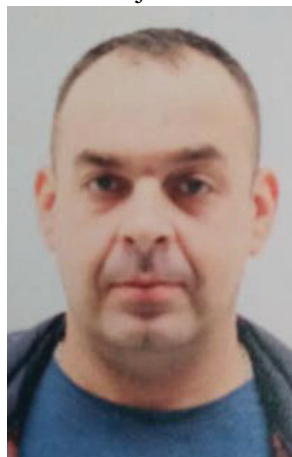
Predmet njegovog interesovanja je savremena historija Bosne i Hercegovine i arhivistika. Do sada je učestvovao na više edukacija, seminara, okruglih stolova, kongresa i dr. u Bosni i



Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj. Učestvovao je na više naučnih i stručnih skupova u zemlji i inostranstvu: u Sarajevu, Travniku, Bihaću, Užicu, Novom Sadu, Nišu, Plitvičkim jezerima, Splitu, Puli i dr. Svoje radove objavljivao je u više stručnih publikacija i časopisa, između ostalih u: *Analima Gazi Husrev-begove biblioteke, Sarajevo, Glasniku arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Glasniku Udruženja arhivskih radnika RS, Banjaluka, Arhivskoj praksi, Tuzla, Gračaničkom glasniku, Gračanica, Časopis Korak, Sarajevo, Arhivski pogledi, Tuzla, zatim u dnevnoj i periodičnoj štampi i dr.*

## Muhamed GAČIĆ

Muhamed Gačić rođen je 10. novembra 1981. godine u Mrkonjić Gradu. Osnovnu školu je započeo u Mrkonjić Gradu, te usljed ratnih dejstava od 1994. godine istu nastavlja u Travniku, kao i srednjoškolsko obrazovanje. Po završetku srednjeg obrazovanja zapošljava se u Kantonalnom arhivu Travnik kao arhivski tehničar. Razvijajući strast prema poslu koji je počeo raditi, u nastavku obrazovanja, 2017. godine upisao je Fakultet za političke nauke u Banja Luci, smjer Menadžment u multimedijima, te 2021. godine stiče i zvanje Diplomirani menadžer u multimedijima nakon čega prelazi na radno mjesto Stručni saradnik- arhivist za obradu arhivske građe nekonvencionalnih nosioca informacija. Kao arhivist angažovan je na prikupljanju arhivske građe te prenošenja iste u digitalnu formu čime se pokušava napraviti iskorak u smislu očuvanja i zaštite arhivske građe. Priprema i organizuje tematske izložbe u cilju promocije značaja arhivske građe. Kao član Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine organizator je mnogih aktivnosti udruženja, kao što su seminari, izložbe, razne manifestacije.



**Časopis *Arhivski pogledi* br. 5. štampan je uz finansijsku podršku //  
Journal of *Archival Views* no. 5. was printed with financial support:**



Ministarstvo za kulturu, sport i mlade  
Tuzlanskog kantona